

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
ANABİLİM DALI SİYASET BİLİMİ

IRAK'TA YENİDEN DEVLET İNŞA SÜRECİNİN BAŞARISIZ
OLMASINDA İÇ VE DIŞ FAKTÖRLERİN ROLÜ
(2003-2017)

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

Abdalsalam Mahmood

Öğrenci Numarası

19912352

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Erdem

Ankara 2023

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
ANABİLİM DALI SİYASET BİLİMİ

**IRAK'TA YENİDEN DEVLET İNŞA SÜRECİNİN BAŞARISIZ
OLMASINDA İÇ VE DIŞ FAKTÖRLERİN ROLÜ**
(2003-2017)

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ERDEM

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

1- **Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ERDEM**

2- **Doc. Dr. Ayşe Ömür ATMACA**

3- **Dr. Öğr. Üyesi Atay AKDEVELİOĞLU**

Tez Savunması Tarihi

11.07.2023

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Erdem danışmanlığında hazırladığım “Irak'ta Yeniden Devlet İnşa Sürecinin Başarısız Olmasında İç ve Dış Faktörlerin Rolü (2003-2017) (Ankara 2023)” yüksek lisans tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 11.08.2023

Adı-Soyadı ve İmza

Adalsalam Mahmood

TEŞEKKÜR

Lisansüstü eğitim sürecimin her aşamasında değerli katkılarını ve manevi desteğini esirgemeyen saygıdeğer danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ERDEM hocama sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Tüm süreç boyunca yanımda olan, her zaman beni destekleyen aileme ve değerli arkadaşlarıma ve hocalarıma sonsuz sevgilerimi ve şükranlarımı sunuyorum.

Son olarak dünyanın dört bir yanından gelen öğrencilere kucak açıp Türkiye'nin iyi üniversitelerinde okumalarını sağlayan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'na teşekkürü bir borç bilirim.

Adalsalam Mahmood

Ankara - 2023

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	II
İÇİNDEKİLER.....	III
TABLolar LİSTESİ.....	V
KISALTMALAR.....	VI
GİRİŞ.....	1
1. Kuramsal Çerçeve.....	6
1.1. Ulus Devlet Terimi ve Tarihçesi.....	7
1.1.1. Devlet Kavramı	7
1.1.2. Ulus Devletin Ortaya Çıkış Süreci	10
1.1.3. Ulus Devletin Kuruluş Aşamaları	12
1.1.4. Ulus Devlet Teorileri.....	14
1.1.5. Ulus Devlet ve Milliyetçilik.....	17
1.1.6. Devletin Fonksiyonları.....	20
1.2. Başarılı ve Başarısız Devlet	22
1.2.1. Başarılı Devlet Kavramı.....	23
1.2.2. Başarılı Devletin Temel Kriterleri.....	25
1.2.3. Başarısız Devlet Kavramı.....	27
1.2.4. Başarısız Devletin Temel Kriterleri.....	30
1.2.4.1. Başarısız Devlet Kriterlerini Belirleyen Kurumlar.....	31
1.2.4.2. Başarısız Devletin Temel Endeksleri	34
1.2.5. Devletin Yeniden İnşası	37
2. Irak Devleti'nin Kuruluşu'ndan ABD İşgali'ne (1921-2003)	42
2.1. Irak Devleti'nin Doğumundan Önce Mezopotamya'nın Coğrafi ve Tarihsel Özeti.....	42
2.1.1. Irak Devleti'nin Kuruluşu'ndan Önce Mezopotamya'nın Tarihi Hakkında Kısa Bir Özet	43
2.1.2. Birinci Dünya Savaşı ve Irak'ın Britanya Tarafından İşgali	47
2.1.1. Krallık Dönemi.....	51
2.2.1. Irak Devleti'nin Kuruluşu ve Krallık Dönemi Tarihi	52
2.2.2. Monarşi Döneminde Irak Devletinin Temel Sorunları	65
2.1.1.2. Krallık Dönemi'nde Irak'ın Egemenliği.....	66
2.2.4. Irak Devleti'nin Krallık Döneminde Kurumsallığına Yönelik Tartışma	68
2.2.5. Monarşi Döneminde Ulusal Kimlik Oluşturmanın Önündeki Sorunlar	74

2.3.	Irak'ta Monarşik Yapıdan Cumhuriyete Geçiş 1958-1963.....	81
2.3.1.	Irak'ta Abdülkerim Kasım Dönemi ve 14 Temmuz Darbesi.....	82
2.3.2.	Arif Kardeşler Döneminde Irak.....	90
2.3.3.	Irak'ta Baas Partisi'nin İktidara Gelişi.....	96
2.3.4.	Baas Partisi'nin Tek Partili Devlet Modeline Geçiş.....	98
2.3.5.	Tek Partili Devletten Otokrasi Rejimine Geçiş.....	107
2.3.6.	Kuveyt İşgali Ve Irak'taki Baas İktidarının Son 10 Yılı.....	112

3. IRAK DEVLETİNİN BAŞARISIZ BİR DEVLET OLMASINDAKİ DİNAMİKLER (2003-2017)

A. Dış Dinamikler.....	125	
1.1.	İşgaldan Önce ABD'nin Irak'a Yönelik Politikası.....	126
1.2.	ABD'nin Irak'ı İşgal Nedenleri.....	132
1.3.	ABD İşgalinin Irak'taki Devlet Başarısızlığına Etkisi.....	136
1.4.	ABD'nin Irak'ı İşgalinden sonra Irak'ta Yeniden İnşa Sürecinin Başarısızlığı.....	141
1.5.	Geçici Koalisyon Yönetimi (CPA).....	146
1.6.	Baassızlaştırma ve Ordunun Dağıtılması.....	147
2.	Ortadoğu'daki Etnik ve Mezhepsel Çatışmaların Bölgesel Etkileri.....	151
3.	Irak'ta Dış Müdahale ve Güç Çekişmeleri.....	157
.2.2	İran.....	159
3.2.	ABD'nin Irak'a Müdahalesi.....	161
.2.2	Türkiye'nin Irak'a Müdahalesi:.....	163
3.4.	Suudi Arabistan'ın Irak'a Müdahalesi:.....	165
B. İç Dinamikler.....	168	
1.	Etnik ve Mezhepsel Bölünmeler.....	169
2.	Güvenlik Sorunu.....	177
3.	Rejim ve Siyasal Sistem Değişikliği.....	182
3.1.	2005 Anayasasındaki Temel Sorunlar.....	183
3.2.	Irak'ta Federalizm Sorunu.....	187
3.3.	Siyasal Sistem ve Kurumların Sorunları.....	188
4.	Ekonomik Dinamikler.....	190
4.1.	Irak'ın Ekonomik Altyapısı Ve Sorunları.....	191
4.2.	Yolsuzluk.....	198
4.3.	İşsizlik.....	202
SONUÇ.....	207	
KAYNAKÇA.....	211	

ÖZET..... 238

ABSTRACT 240

TABLolar LİSTESİ

1 Tablo Başarısız devlete ilişkin Sosyal Göstergeler (FFP index 2005-2016 aktaran, Bani Hamad, A., & Al-Mashqaba, A .(2021:160). Yazar tarafından Türkçeleştirilerek oluşturulmuştur.).....	34
2 Tablo Başarısız devlete ilişkin Siyasi ve Askeri Göstergeler (FFP index 2005-2016 aktaran, Bani Hamad, A., & Al-Mashqaba, A . (2021:161). Yazar tarafından Türkçeleştirilerek oluşturulmuştur.)	35
3 Tablo Başarısız devlete ilişkin Ekonomik Göstergeler (FFP index 2005-2016 aktaran, Bani Hamad, A., & Al-Mashqaba, A .(2021:160). Yazar tarafından Türkçeleştirilerek oluşturulmuştur.)	36
4 Tablo Devletin Yeniden İnşa Edilmesindeki Boyutlar (Ferhat, M.F (2015:68-73) Yazar tarafından ilgili metinden yararlanarak oluşturulmuştur	39
5 Tablo Bass Partisi Döneminde Kerkük'teki Araplaştırma Politikalarına ilişkin nüfus sayımları (Stansfield, Greth & Anderson Liam D.(2009:43))	104
6 Tablo İşgalin etkisinde kalan temel hizmetlere genel bakış. (Bowen, S. W. (2009:65).....	146
7 Tablo Irak devletin yeniden inşa projesine ilişkin bölgesel güçlerin pozisyonlarının genel eğilimleri (Farahat M. (2015: 434-436)	167
8 Tablo FFP index 2006-2017. (Yazar tarafından oluşturulmuştur.).....	168
9 Tablo The found for peace index,2006-2017'den yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur	173
11 Tablo Irak'ta Şehirlere göre Ulusal Şebekeden Elektrik Temini, 2007, 2011 ve 2012. (CSO, KRSO, and United Nations 2011; CSO, KRSO, and World Bank 2007, 2011, 2012.)	193
12 Tablo Yeniden imar programı ihtiyaçları için yapılan uluslararası Banka tahminleri (Milyon Dolar). (Rehîm, M. H. (2023).....	195
13 Tablo 2003-2013 yılları arasında Irak'ın iç borç hacmi (Milyon Dinar, yüzde).....	200
14 Tablo 2006 ve 2008 Merkezi İstatistik Kurumu istihdam ve işsizlik saha çalışması ile 2011 yılı raporu (2012 Irak'ta rakamlar ve göstergeler)	202
15 Tablo 2004-2012 Yılları Arasında Irakta İşsizlik Oranı.....	204
16 Tablo 2006-2017 yılları arasındaki başarı indeksi ve FFP'nin kriterlerine göre Irak'ın başarısızlık karnesi	205

KISALTMALAR

STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Planı
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
IŞID	: Irak Şam İslam Devleti
GSYİH	: Kişi Başı Düşen Satın Alma Gücü
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
MÖ	: Milattan Önce
UAR	: Birleşik Arap Cumhuriyeti
NCRC	: Devrim Yönetim Konseyi
IPC	: Irak Petrol Şirketi
INOC	: Irak Milli Petrol Şirketi
SAIRI	: Irak İslam Devrimi Yüksek Kurulu
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
PDK/KDP	: Kürdistan Demokrat Partisi
PUK/KYB	: Kürdistan Yurtsever Birliği
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
GDP	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
USD	: Amerika Para Birimi Dolar

UNCC	: Birleşmiş Milletler Tazminat Konseyi
UNICEF	: Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
SCIRI	: Irak İslam'ı Yüksek Devrim Konseyi
INC	: Irak Ulusal Kongresi
INA	: Irak Ulusal Uzlaşı
KRG	: Kürdistan Bölgesel Yerel Hükümeti
JAC	: Ortak Eylem Komisyonu
DEAŞ	: Irak Şam İslam Devleti
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
WTC	: Dünya Ticaret Merkezi
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
IAEA	: Uluslararası Nükleer Enerji Ajansı
UNMOVIC	: Birleşmiş Milletler İzleme, Doğrulama ve Teftiş Komisyonu
ORHA	: İmar ve İnsani Yardım Kurulu
CPA	: Geçici Koalisyon Yönetimi
IGC	: Geçici Irak Hükümeti
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
FFD	: Dünya Barış Fonu

GİRİŞ

Bu tezin temel sorunsalı Irak Cumhuriyeti'nin sahip olduğu etnik, siyasal ve ekonomik sorunların ülkenin inşa sürecinde temel negatif dışsalıklar yaratarak devletin inşa sürecinin başarısız olmasını nasıl sağladığıdır. Irak'ın 2003'teki işgalinden sonra yeniden inşa süreci ele alınarak, başarısızlığın kuruluş sürecindeki dinamiklerle ilişkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Devletleşme sürecinde ifade edilen kriterlerin hangi ölçüde Irak'ta işlediği ayrıca ele alınacak ve Irak'ın başarısız devlet kategorisine dahil edilmesinin nedenleri ortaya konulacaktır. Bu tezde öne sürülen temel iddia, Irak'ın başarısız devlet sınıfına dahil edilmesinin altında inşa sürecinde ortaya çıkan etnik, siyasal ve ekonomik sorunlar olduğudur. Irak'ın başarısız olmasının ve inşa sürecinin sorunlarla devam etmesinin yapısal dinamiklerden beslendiği vurgulanmalıdır.

Tartışmada cevap aranan temel sorulardan biri ise günümüzdeki uluslararası sistemde başarılı ve başarısız devlet nitelendirmelerinin hangi analize dayandığını kavrayıp bu kavramsallaştırmanın Irak'ta hangi dinamiklerce beslendiğini ortaya koymak olacaktır. Buradaki temel gaye başarılı devlet ve başarısız devlet nitelendirmelerini bütün boyutlarıyla ortaya koymaya yöneliktir. Siyasi, hukuki ve ekonomik olarak Irak'ın neden başarısız devlet sınıflandırmasına dahil edildiği tartışması çalışmanın merkezine konulacaktır. Bu tezin bir diğer amacı; Irak devletinin yeniden yapılanma ve inşası sürecindeki ana engel, sorun ve sebepleri ortaya çıkarmaktır. Diğer yandan siyasi, ekonomik, idari, demografik alanların genel değerlendirmesini sunmak ve bu hususların Irak devletinin başarılı veya başarısız olması meselelerini ana hatlarıyla nasıl belirlediğinin incelenmesi hedeflenmektedir.

Irak devleti, Ortadoğu'da jeopolitik bakımından önem arz eden bir devlet olarak yerini almaktadır. Bu devlette herhangi bir değişim ortaya çıktığında bölgedeki ülkeleri de büyük ölçüde etkilemektedir. Özellikle enerji ve güvenlik bakımından bu etkiler daha fazla kendini göstermektedir. Irak gibi bölgesel dinamikleri etkileyen önemli bir devletin incelenmesi tezin pratik açıdan önemini oluşturmaktadır. Irak'ın yeniden inşa sürecinin sorunsal haline getirilmesi, Irak'taki sorunları ve engelleri daha iyi anlaşılmasına yardımcı olup, 2003 sonrası ortaya çıkan siyasi krizleri farklı boyutlarda değerlendirmeyi sağlayacaktır.

Günümüzdeki dünya sisteminin siyasal ve yasal çerçevesinin temel taşları ulus devlet kavramının ortaya çıkışına kadar uzanmaktadır. Ulus devlet kavramının Uluslararası İlişkiler açısından ortaya çıkışı 1648 yılında imzalanan Westphalia Barış Antlaşması'na dayanmaktadır. Modern ulus devletin yaygınlaşması ve farklı bölgelerde uluslararası sistemin aktörü haline gelmesi kalıcı bir küresel sistem doğurmuştur. Bu küresel sistemin siyasal ve hukuki çerçevesi ifade ettiğimiz düzlemde kurumsallaşmış ve günümüze kadar devam etmiştir. Uluslararası sistemi kavramak belirli ölçüde ulus devletin kurumsallaşma sürecini ortaya koymakla mümkündür. Dolayısıyla bu tezin önemli bir eksenini ulus devlet ve uluslararası sistemin ortaya çıkardığı modern devletin sahip olduğu siyasal nitelikler ve bu niteliklerin kurumsallaşması olacaktır.

Sosyal bilimler, siyasal bilimler de dahil olmak üzere, olguların ölçümünde nispi oldukları aşikardır. Nispi olmaları ise zaman ve mekân ölçüsüne bağlıdır. Örneğin devlet, özgürlük ve hak vb. gibi kavramlar zaman ölçüsü çerçevesinde sürekli değişime maruz kalmaktadırlar. Örneğin; belirli zaman ve mekânda elde edilen bir sonuç, başka bir zaman ve mekânda farklı sonuç doğurabilir. Dolayısıyla bu temel üzerine devlet ve devlet inşa kavramlarını güç ve etki alanı açılarından “başarılı devlet” ve “başarısız devlet” olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Bu tezde başarısız devlet kavramı üzerinde yoğunlaşılacaktır. Bu çerçevede tezde başarısız devletin nesnel sebepleri bilimsel çerçevede analiz edip ortaya koymaya çalışılacaktır. Irak başarısız bir devlet örneği olarak tezin temel konusunu oluşturacaktır ve buna sebep olan bütün siyasi, tarihi, ekonomi ve askeri boyutlar incelenip analiz edilecektir. Bu analiz birkaç boyutta yapılacaktır. Bir boyut tarihsel olarak Irak'ın kuruluş sürecinde ortaya çıkan belirleyici dinamikler olacaktır. Önemli bir boyutu ise değişen küresel sistem ve bu sistemde devletlerin güç alanlarının dönüşümü ve siyasal rekabetler oluşturmaktadır. Bir diğer boyut ise temel hak ve hürriyetlerin etnik, dini ve vatandaşlık gibi düzlemlerde ele alınması ve kavranmasına dair tartışma olacaktır.

Irak Cumhuriyeti, 1921 yılında *Sykes-Picot* Antlaşması'nın imzalanmasının ardından İngiltere tarafından kurulmuştur. Irak Cumhuriyeti kurulduğu günden itibaren birçok siyasal, etnik ve coğrafi problemlerle meşgul olmuştur. Siyasal sorunların önemli ölçüde temsiliyet, yönetim biçimi ve merkezîyetçilik ile ilgili olduğu ifade edilebilir. Bu sorunların yanında aynı zamanda etnik ve dini gerilimler de varlığını korumuştur. Bu devletin

kuruluşu, *Sykes-Picot* Antlaşması'nın ardından her ne kadar bölgede önemli gelişmelerin ortaya çıkmasına neden olduysa da ülkede siyasi, idari, ekonomi ve yönetim krizlerinin devamlılığı Irak Cumhuriyeti'ni önemli ölçüde zayıflatmıştır.

2003 yılı sonrasında, kitle imha silahları iddiaları ve terörizme destek sağlamak ithamlarıyla, Irak ABD tarafından işgal edildi. ABD'nin o dönemki resmi otoriteleri Irak'ın işgalinin amacını açıklamıştır. Bu açıklamaya göre; ABD'nin Saddam Hüseyin rejimine son vermesinin temel amacının Irak'ta yeni bir devletin inşası ve kurulacak olan devlette devletin yeni yasal ve siyasal temellerini kurmak olduğunu vurgulamıştır. Aynı zamanda kurulması planlanan devletin bir diğer hedefi ise istikrarın sağlanması ve demokrasi ilkelerinin yaygınlaştırılması olduğunun altı çizilmiştir. Fakat 18 yılın ardından ve ABD silahlı güçlerinin Irak'tan geri çekilmesinden sonra; ülke birçok siyasi ve ekonomik krizlerle boğuşmakla birlikte gün geçtikçe bu krizler daha da baş edilemez bir hal almaktadır. Öyle ki 2003 yılında itibaren Dünya Barış Örgütü'nün standartlarına göre Irak başarısız ülkeler arasında yer almaktadır.

Tezde esas olarak 2003-2017 yılları arasındaki dönem ele alınmaktadır. Irak devleti, 2003 yılında ABD tarafından işgal edilmiş ve yeniden inşa politikaları olarak rejim değiştirilmiş ve siyasal hukuki anlamda yeni bir devlet formu oluşturulmaya çalışılmıştır. ISİD terör örgütü ortaya çıkmasının ardından Irak'ın bazı illerini işgal etmiş, bu bölgeler ancak 2017'de Irak devletinin egemenliğine alınabilmektedir. Bu yüzden 2017 yılı incelenen dönemin sınırı olarak belirlenmiştir.

Tezin birinci bölümü başarılı ve başarısız devlet tanımlarının teorik çerçevesini incelemek üzerine kurgulanmıştır. Bu bölümde başarılı devlet kavramının tanımı yapılacak ve başarılı devletin kriterleri literatür ışığında tartışılacaktır. Başarısız devlet kavramının hangi otoriteler tarafından hangi kriterler doğrultusunda ortaya konulduğu eleştirel bir perspektifte ele alınacak ve bu kriterlerin hangi göstergelerle ilişkili olduğu açıklanmaya çalışılacaktır. Çerçevesini teorik tartışmanın oluşturduğu bu bölüm Irak devletinin başarısız bir devlet olarak tanımlanıp tanımlanamayacağına dair kriterler belirlenmesi açısından önem taşımaktadır. Tezin ikinci bölümü Irak devletinin Osmanlı'dan günümüze içinden geçtiği tarihsel serüvenine odaklanmaktadır. Bu bölümde modern ulus devletlerin ortaya çıktığı ve imparatorlukların çözüldüğü tarihsel bir dönemeçte Irak toplumunun içinde

bulunduğu siyasal yapı bütün veçheleri ile ortaya konulacaktır. Kuruluşundan günümüze değişen iktidarların belirleyici nitelikleri dikkate alınarak Irak devletinin siyasal, ekonomik, sosyolojik dönüşümü açıklanmaya çalışılacaktır. Bu bölümün temel odağı 2003 sonrası Irak devletinin yeniden yapılandırılması sürecinde ortaya çıkan başarısızlıkların tarihsel kaynaklarını göstermek olacaktır. Zira her ne kadar işgal sonrası Irak devletinin çözülmüş ve zayıflamış yapısının nedenlerine değinilse de bu durumun tarihsel olarak ortaya çıkan kırılmalarla beslendiğini ifade etmek gerekmektedir. Etnik ve mezhepsel bölünmelerin süreklilik arz ettiği Irak'ta siyasal yapı farklı biçimlerde görünür olmuştur. Bu durum aynı zamanda 2003 ABD işgaliyle derinleşmiş ve geniş bir alana yayılmıştır.

Tezin asıl odak noktasını ise üçüncü bölüm oluşturmaktadır. Bu bölümde 2003 ile 2017 yılları arasında Irak devletinin başarısızlık sebeplerine odaklanılacaktır. Irak devletinin 2003 işgali ile yeni bir sürece girdiği bilinmektedir. Bu müdahalenin yarattığı yapısal sorunlar detaylı bir şekilde ele alınacak ve bu sorunların yarattığı sonuçlar verilerle desteklenerek ortaya konulacaktır. ABD'nin işgal öncesi Irak'a yönelik politikaları, işgal esnasında yürüttüğu politikalar ve işgal sonrası Irak'ı yeniden yapılandırma projeksiyonunun tartışıldığı dış dinamikler kısmında Irak devletinin hem tarihsel kökenleri hem de müdahalenin yarattığı sorunların nasıl iç içe geçtiği ve başarısızlığı derinleştirdiği bütünlüklü bir şekilde ele alınacaktır. Bu bölümün bir diğer boyutu ise iç dinamikler olacaktır. Irak'ın tarihsel mirası ve 2003 sonrası süreçte kendi özgün yapısından kaynaklanan iç dinamikler ele alınacak ve uluslararası kuruluşlar ile Irak'ın kendi kamu kuruluşlarının verileri ile Irak devletinin başarısızlıkları ortaya konulmaya çalışılacaktır. İktisadi, siyasal ve idari düzeyde Irak devletinin içinde olduğu krizler ele alınırken tarihsel olarak kurumsallaşmış sorunlara da değinilecektir. Bu çerçeve somut göstergelere dayandığı gibi normatif olarak nasıl olması gerektiğini de içerecektir.

Esas olarak literatür taramasına dayalı ikincil kaynak kullanımını içeren bir metodoloji benimsense de, tezin tarihsel arka planını ele almak için bazı yerlerde doküman analizi yöntemi de kullanılacaktır. Doküman analizi yöntemini kullanılmasının gerekçesi ise arşiv niteliğindeki verilerin kullanılarak somut veriler üzerinden bir değerlendirme yapılmaya çalışılmasıdır. Ayrıca Irak Cumhuriyeti'nin sahip olduğu niteliklerin uluslararası kuruluşlarca hazırlanan raporlarda hangi endekslere dayanarak oluşturulduğu bu yöntemle

dayanılarak ortaya konulacaktır. Konumuzun bir diğer boyutu olan tarihi arka plan ele alınırken sübjektif tartışmalar ve ölçüler ortaya konulacağı için yorumsamacı yöntemden faydalanılacaktır. Tezin önemli bir boyutu olan siyasal ve hukuki niteliklerin incelenmesi için yapılmış nesnel nicel araştırmalardan yararlanılacaktır. Bu çerçeve bütünlüklü bir araştırma yöntemi kullanılarak tezin sorunsalını oluşturan olgular derinlemesine analiz edilecektir.

1. Kuramsal Çerçeve

Başarılı ve Başarısız Ulus Devlet Tartışması

Siyasal bilimler alanında geçmişten günümüze önemini koruyan temel kavramlardan bahsetmek mümkündür. Bu kavramlar devlete ilişkin bazı bulgular, veriler elde edilmesine imkân tanımaktadır. Bu kavramlar aracılığıyla devletlerin türü ve siyasal sistemine bakılarak bu yapıların sorumluluklarını yerine getirme ve uygulamadaki kabiliyeti ölçülebilmektedir. Bazı temeller içsel olup kurumlar, güvenlik, ekonomi, siyasal sistem, istikrar vb. gibi olgularla güçlü bir bağlantısı vardır. Diğer taraftan da bazı temeller dışa dönük uluslararası görünümlere sahiptir ki bunlar dış siyaset, egemenlik, uluslararası konum ve ekonomi ile kabiliyet gibi konularda belirgin olmaktadır. Devletlerin başarılı veya başarısız gibi sınıflandırılmasının ölçülerine göre ele alınırken iç ve dış politikaya özgü temel kavramların açıklanması gerekmektedir. Özellikle bu tanımlamalar bize devletlerin kabiliyetini ve sorumluluklarını yerine getirme hususunda kıyas yapmaya yardımcı olacak ki bahsi geçen temel kavramlar ve ölçülere göre bu devletlerin ne kadar başarılı olduğunu ayırt edilebilsin. Bu sebepten dolayı bu bölümde teorik olarak ulus devletin; “başarılı” ya da “başarısız” olarak sınıflandırılması incelenecektir. Ele alınacak Irak Devleti’nin başarısız olma serüveninin teorik arka planı bu çerçevede daha anlaşılır kılınmaya çalışılacaktır.

Tezin birinci bölümü iki temel kavram etrafında kurgulanacaktır. Birinci temel tartışma düzlemi ulus devletin kavramsal çerçevesi ve tarihçesi şeklinde ele alınacaktır. Bu aşamada ele alınacak kavramsal çerçeve ise ulus devletin kavramsal olarak anlamı, ulus devletin ortaya çıkışını ve gelişim sürecini çerçeveleyen tarihçesi ve ulus devleti oluşturan unsurlardır. Bu tartışma aynı zamanda uluslararası bir siyasal çerçevede ulus devletin rolü, pozisyonu gibi kritik eksenleri de içerecektir. Bu bölümün ikinci odak noktası ise “başarılı” ve “başarısız” devlet kavramlarının kuramsal çerçevesidir. Bölümün tartışma eksenleri ifade edilen başarı ve başarısızlık gibi kriterlerin hangi ölçüler doğrultusunda kavrandığı ve bu kavramların inşa edilmesinde kullanılan verilerin nasıl elde edildiğidir. Ayrıca “başarısız devlet” olarak sınıflandırılan bir devletin yeniden yapılandırılma sürecinin hangi kriterlerce yapılacağı tartışılacaktır. Bu tartışmalar tezin Irak devletine ilişkin bölümüne ışık tutacak

bir açıklama zemini sunacaktır. Bu çerçevede kuramsal boyut önemli ölçme araçları sağlayacaktır.

1.1. Ulus Devlet Terimi ve Tarihçesi

İnsanlık tarihi ortak yaşamı belirli formlara dönüştürmek üzerine bir dizi arayışın sonucu olarak ele alınabilmektedir. Bu arayış bazı siyasal formlar geliştirmiş ve bu formlar çerçevesinde düzenler oluşturmuştur. Ortaya çıkan siyasal formlar belli bir dönüşüm hattı oluşturmaktadır. Dönüşüm hattı her tarihsel kesitin doğurduğu siyasal formu bir sonraki döneme belli değişiklikler geçirmiş şekilde miras bırakması olarak okumak mümkündür. İlkel topluluklardan şehir devletlerine, imparatorluklardan ulus devlete doğru bir dönüşümün izini sürerek ulus devletin ortaya çıkış süreci dayandığı eksenler ele alınacaktır. Bu bölümde genel olarak ulus devlet kavramından, tarihçesinden, oluşum unsurlarından ve ulus devletin kurumsallaşma aşamalarından bahsedilecektir.

1.1.1. Devlet Kavramı

Devlet (*state*), kelime anlamı olarak çok daha geçmişe dayanmakla birlikte, esas olarak anlamı köken itibarıyla Latince ve Fransızca'dan gelmektedir. Latince ve Fransızca'da devlet kavramı (*Statu, Estate, Estat*) olarak geçmektedir. Eski bir Fransızca kelime olan (*Estat*), (*State*) kelimesinin temelini oluşturmaktadır. Bu kelime, konum, durum ve konjonktür anlamlarına gelir. Ayrıca eski Latince de (*Status*) kelimesi direkt olarak yer, konum ve durum anlamları için kullanılmış ve şu ana kadar kendi özelliğini korumuştur.¹ Diğer taraftan da (*Status*) kelimesine tutum ve durum gibi anlamlar yüklenmiş ve aynı şekilde de kullanılmaktadır. Bu anlam, o yerin kabiliyeti ve gücü içinde dile getirilmektedir. Böylelikle bu kelime bir statü veya bir siyasal oluşum için kullanılmakta denilebilir.²

Arapça'da ise devlet kavramı *البلد العرب* (Arap dili)adlı kitabında “bir durumdan başka bir duruma taşınan bir fiil” olarak nitelendirilmektedir. 19. yüzyılda terim ve tanım bakımından devlet kelimesi, bir grup insan topluluğunun toprak, halk, iktidar ve egemenlik gibi terimleri bir arada tutan siyasal statü mahiyetinde siyasi hayatı düzende tutan bir olgu

¹ Etymology Online, state. Etymonline.com. Retrieved from <https://www.etymonline.com/word/state> (Erişim Tarihi 10 Eylül 2022).

² Cak Dunduyu Dufayir, *El-Dewlet*, (Çev: El-Gadet, Smuhî Fewq), Mektebet El-fikr El-Camieî, Menşurat Ewîdat, Beyrut 1970, s.14.

olarak kullanılmaktaydı. Bu sebepten dolayı devlet kelimesinin kendine özgü birden fazla anlamı vardır. Devlet, siyasi ve coğrafi statüsü olan, kendi sınırları olan belli bir bölgeyi kapsamaktadır veya hükümet ve siyasi iktidara sahip olup belirli bir coğrafyanın yönetimini üstlenmektedir. Daha farklı bir tanımı da şudur: Bir grup insan topluluğunun (temsil açısından) siyasi ve idari açıdan temsil edilmesinden sorumludur.³

Bu çerçevede mutabık kalınan bir tanımlama olarak devleti şöyle açıklamak mümkündür: Devlet, kelime anlamı açısından belli bir durum ve konumu temsil eder veya belirli bir tutumu ve varlığı olan siyasi bir birimdir. Başka bir deyişle de siyasi bir durumu tanımlayan bir birim olup, güç, kabiliyet ve tutumlar bütünü kendinde toplamaktadır. Devlet ile ilgili birden fazla tanım bulunmaktadır. Lasson'un bu konuda bir tanımı bulunmaktadır: Halktan oluşmuş bir topluluğun siyasi iktidar ve güç unsurlarının kullanılmasıyla belirli bir yöne eğilimi olan bir ögedir. Veya John W. Burgess'in belirttiği gibi devlet "insanlığın özel bir parçası olup düzene sahip bir birimdir. Bu birimin kendine has bir görünümü bulunmaktadır".⁴

Aristoteles erken dönemde devlet üzerine düşünen ve ona yönelik açıklamalar yapan bir filozof olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun tanımına göre devlet, karışık ilişkileri kendisinde barındıran bir form olup bütün ilişkilerin en tepesinde bulunarak temsiliyeti olan bir yapıdır. Aslında Aristoteles'in kastettiği ilişkiler şu şekilde yorumlanır, bireyler yalnız başına yaşayamaz, bundan dolayı başkalarıyla yaşama eyleminde bulunur ve akabinde aile oluşturur. Birkaç ailenin toplanmasından sonra köy ve işlek bir ortam yaratılmış olur, bir sonraki aşamada da şehirler oluşur ve sonuç itibarıyla devlet oluşmuş olur. Aristoteles'e göre insan siyasi bir varlıktır, siyasi kişiliği zaten siyasi bir düzen olan devlet yapılanmasına yansımış olmaktadır.⁵ Diğer taraftan Alman filozof Hegel'e göre devlet, insani talep ve ahlakın birbiriyle birleşmesi sonucu özgür bir şekilde seçme hakkını akıllıca toplumun diğer katmanlarında devletin siyaseti ile birleşerek birlikte geleceğe doğru adım atmaktır. Hegel, bireyin istek ve arzularının devlete yansıdığını ileri sürmektedir. Bundan

³Mehmûd Heyder, *El-Dewlet, Felsefeteħa û Tarîħuħa min El-Exriqî ĩla ma Beide El-hedase*, El-merkez El-Slamî İldırasat El-İstıfıracıyet, 2018, s. 18.

⁴Aparajita, *TOPIC: State: Definition, Nature and Elements*, G.J College, Rambagh, Department of Political Science, Bihta, Patna, s. 1.

⁵ "Aristotle, the State, and the Good Citizen", *LSE Undergraduate Political Review*, <https://blogs.lse.ac.uk/lseupr/2021/04/15/gv100-aristotle-the-state-and-the-good-citizen/> (Erişim Tarihi 12 Eylül 2022).

dolayı da en modern, ahlaki ve akılsal siyasi birim olarak insanların haklarının yansıdığı yapı devlettir.⁶ İbn Haldun'a göre ise devlet, doğal ve canlı bir yapıdır, kendine özgü bir duruma sahip olup içerisinde nedensel (*casuality*) yöntemler hüküm sürmektedir. Ayrıca gerekliliği olan doğal ve insani bir kuruluştur, devletin bulunmadığı olduğu bir toplulukta medeniyet inşa edilemez ve devamlı bir şekilde yenilenen bir birimdir. Yani devlet, sürekli bir şekilde değişim gösterip yenilenmektedir.⁷

Devlet, terimsel ve tanımsal olarak siyasi bir varlık olup bir grup insanın ve sosyolojik oluşumun siyasal istemini temsil ederek iç işlerini düzenlemektedir. Bu durum bir dizi sosyolojik oluşumun yazılı olmayan ve göreceli olarak mutabakata dayalı yapısına da ayrıca dayanmaktadır. Bu açıdan baktığımız zaman, devlet tanımı ve kelime anlamı bakımından eskiden beri var olan birleşik siyasi bir birimdir, dönemsel değişikliklerle birlikte farklı kalıplar almıştır. Bu kalıplar, toplumların farklı tarihsel ve kültürel eğilimlerinin yansımasıdır. En basit tanım ise şu şekildedir: Bir grup insan bu siyasi birim aracılığıyla düzene sokulur ve belirli bir istikamete doğru yönlendirilerek kendi yaşamlarını devam ettirmektedir.⁸

Şüphesiz ki devlet kavramı ile ilgili başka tanımlamalar da mevcuttur, burada kısa bir şekilde bu tanımlara da değinebiliriz. Örneğin, devlet, sonsuzluğu ve bireylerin özgürlüğünün var olduğu yapıdır. Belirli bir bölge ve siyasi iktidarın olduğu, ayrıca bireylerin hak ve özgürlüklerini yürüten olgudur. İkincisi: Devlet, sosyolojik bakımdan bir grup insandan oluşur. Süreklilik içerisinde belirli bir toprak bütünüdür, manevi bir şahsiyeti bulunur, buna binaen belirli bir sistem ve özgürlüklere sahiptir. Üçüncüsü: Devlet, manevi bir kişiliğe sahiptir. Belirli bir toprak parçasında yasayı temsil ederek genel yönetim ve egemenliği elinde tutar.⁹ Dördüncüsü: Devlet, manevi bir kişiliği temsil ederek toplumu yöneten ve yönetilen olarak ikiye ayırır, kendine özgü egemenliği ve özgürlüğü vardır.¹⁰

---

⁶ “State Sovereign Political Entity”, *Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/state-sovereign-political-entity/Hegel> (Erişim Tarihi 12 Eylül 2022).

⁷ Reşa El-Eşri, *El-dewlet İnd İbin Xeldun Mefhumuha we Neşetuha, Mewqi Kıtabat, ela El-rabit*, <https://kitab.com/cultural/> (Erişim Tarihi 12 Eylül 2022).

⁸ Hagen Schulze, *Avrupa'da Ulus ve Devlet*, (Çev. Timuçin Binder), Literatür Yayınları, İstanbul 2005.

⁹ H. Emrah Beriş, “Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Geleceği üzerine Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 63, no 1, 2008, s. 55-80.

¹⁰ Muhemed Nesr Mhna, *El-dewlet we El-nîzam El-siyasî El-muqarene*, Dar El-wefa İltîbae we El-neşir, El-Eskenderiye 2011, s. 18.

1.1.2. Ulus Devletin Ortaya Çıkış Süreci

İnsanlığın başlangıcında siyasal düzenden önce toplumu düzene sokan ve yönelten hiçbir devlet veya siyasi bir birim mevcut değildi. Bu dönem “devlet olmayan” topluluk olarak tanınmakla birlikte insanlar arasında çatışmalar ve sorunlar yaşanmıştır. Daha sonrasında da eski Sümer medeniyetinde ve iki nehir medeniyetinde de devlet terimi yoktu. Buna karşın, teşkilatlanma ve şehir yönetimleri mevcuttu ki bu da ilkel yaşamla ilgiliydi. Fransız sosyolog Pierre Clasters’e göre eski topluluklar kesinlikle devlet topluluğu değildi.¹¹ Eski devletler döneminde siyasal düzenler değişikliğe uğradı, bu değişiklikler sonucu şehir devletleri, krallıklar ve imparatorluklar ortaya çıktı. Yunan şehir devletlerinde her şehir biriminin kendine özgü kimlik, yürütme ve sosyal katmanları bulunup kurumsal demokrasi yöntemleri ile yönetiliyordu. Daha sonra doğuda ve batıda yeni siyasi oluşum olarak imparatorluklar doğdu. Bu yapılar, daha geniş coğrafya, sıkı yasalar ve askeri güçler olarak tanımlandılar, bunlardan en belirgin olanı Roma İmparatorluğudur.¹²

Roma İmparatorluğu’nun parçalanması ile birlikte Orta Çağ’da yeni bir devlet yapısı ortaya çıktı. Bu yapı, feodal ekonomik sistemin ortaya çıkardığı bir içeriğe sahip görünmektedir. Bu gelişme, parçalanmış Roma İmparatorluğu’nun topraklarında aşamalı bir şekilde yeni devlet yapıları ortaya çıkardı ve bu yapılar Latince’den uzaklaşarak kendi bölgesel ve yerel dilleri üzerinden yeni bir düzen kurmaya yöneldiler. Daha sonra Avrupa’da süren 30 yıllık Din Savaşları sonrasında 1648 yılında toplanan Westphalia Konferansı’ndan sonra modern ulus devletler ortaya çıktı. Fiili olarak ulus devlet, 16. yüzyılda Kıta Avrupası’nda Batı’da şekillenmiş olan siyasal düşüncelerin bir sonucu olarak görünür olmaya başlamaktadır.¹³ Bu çıkış, birden fazla fikir, din ve siyasi devrimler sonucunda olmuştur, örneğin Rönesans, Reform hareketleri ve Aydınlanma bu momentlerden bazılarını oluşturmaktadır. Bu anlamda Rönesans dönemi, ulus devletin ve milliyetçiliğin ortaya çıkışında çok önemli bir rol oynamıştır. Özellikle Niccolo Machiavelli’nin çalışmaları ve Descartes’in düşünceleri akılcılık ideolojisi yönünde olduğu

¹¹ Klaster Biyar, *Mectemie El-Dewlet, Teirib we Teqdim*, (Çev: Dikrub, Mihemed Hisên). El-Mueseset El-camie Lildirasat we El-Neşir we Tewzyi, Beyrut 1981, s. 5.

¹² Mogens Herman Hansen, “Polis and City-State: An Ancient Concept and Its Modern Equivalent”, *Acts of the Copenhagen Polis Centre*, Vol. 5, January 1998, s. Abstract.

¹³ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, İmge Kitapevi, Ankara 2006.

için kral ile dini otoritenin yetkilerini sınırlandırmak istiyorlardı.¹⁴ Buna binaen, tarihsel gereklilikler ve akılcı akımlar siyasi birimleri ulus devleti veya modern devletleri oluşturmaktaydı. Düşünsel hareketler ve milliyetçiliğe dönüş, kendi etkisini belirgin hale getirdi. Böylelikle geçtiğimiz dört yüzyılda ulus devletler milliyetçilikle senkronize bir şekilde dünyaya yayılmış oldu.¹⁵ Max Weber'in tanımına göre devlet, bir grup insan topluluğundan oluşarak başarılı bir şekilde meşru çerçevede otoriteyi ve fiziksel gücü kullanmak istemektir.¹⁶ Modern devlet Weber'in işaret ettiği hususları başarılı bir milliyetçilik tasarımı ile gerçekleştirdi.

1648 yılında Westphalia Barışı'ndan sonra Avrupa'da milletler dil temeli üzerinde ayrıldılar ve kendi hürriyetlerini kazandılar, böylelikle (*Lengua Nacinal*) terimi ortaya çıktı, bu terim, her milletin kendi edebi ve resmi dilini kastediyordu ki bu da 'ulus devlet'in temel payelerinden birisiydi.¹⁷ İlk olarak (*Nation*) sözcüğü, Fransızca (*Nasioun*)'dan alınarak 1300 yılında bir grup insanın uyruk ve belli bir kimlik çerçevesinde ortak kültür ve toprağa sahipliği için kullanıldı. Ayrıca Latince'den alınan (*Nationem*) sözcüğü de doğum ve asaleti kast etmektedir.¹⁸ Milletın asıl anlamı, bir grup insanın kendilerine özgü bir topluluk ve grup oluşturma fikri olmasıyla beraber ortak bir geçmişe sahip olup gelecek için ortak projelerin olduğu ve öz yönetim haklarının kendileri tarafından yürütülmesidir. Böylelikle millet olgusunun beş temeli vardır: tek grup hissi, ortak kültür, toprak, ortak siyaset ve geçmiş. Milliyetçilik kavramı ise ulus devletin temeli olmakla birlikte özgürlük ve özyönetime sahip olmak adına siyasi duyguya sahip bir milletin egemenliğinden oluşmaktadır ki yukarıda sayılan 5 temeli de kendinde barındırır.¹⁹ Avrupa'da milliyetçilik ideolojisi (*Nationalism*) yükselişe geçtiği andan itibaren tarihsel açıdan ulus devletin gerekliliği önemli bir hal aldı. Özellikle 1789 yılında patlak veren Fransız İhtilali'nden hemen sonra daha da genişleyerek Avrupa'nın tamamına yayılmakla birlikte ulus

¹⁴Beraq Zekeriya, *El-Dewlet El-Şerqiye fî El-Fikir El-Erebî El-İslamî El-Measir*, Merkez El-hezare Litenmiye El-fikir El-İslamî, Beyrut 2013, s. 57.

¹⁵ Seideldin İbrahim, *El-muctemie we El-dewlet fî El-weten El-erebî*, Merkez El-dîrasat El-wehide El-erebiye, Beyrut 2005, s 43.

¹⁶ Max Weber, *Essays in Sociology*, Oxford University Press, New York 1946, s. 78.

¹⁷ Ehmed Wehban, *El-sîraeat El-irqiye we İstîqırar El-ealim El-muasir, Dîrasat fî El-eqeliyat we El-cemaiat we El-herekat El-irqiye*, dar El-camîet El-cedîdet, El-Eskenderiye 1997, s. 105.

¹⁸ Etymonline, Nation term, in: nation Search Online Etymology Dictionary (etymonline.com).

¹⁹ Monisrat Gîbirna, *Netewayetî û Dewlletî Neteweyî*, (Çev: Şerîf, Kemal Reşîd), Blawekrawekanî Mektebî bîr û Hoşyarî, Silêmanî 2003, s. 8.

devletlerin kurulması için önemli bir temel taşı oldu. Milliyetçiliğin temel işlevi, siyasetin kalıbında milliyetçilik akımının olması ve bu akımın devletleşme ve halkları yönetmede rol oynamasıdır. Başka bir ifadeyle milliyetçilik, devletin çerçevesinde milliyetçiliğin temellerini ve kültürünü güçlendirmektir.²⁰

Milliyetçiliğin evrilmesi, milliyetçilik temelleri üzerine devlet oluşumu adına bir ilham kaynağı olmuş, İngiltere'deki Sanayi Devrimi'nden sonra daha da evrilerek büyük şehirlerde ekonomik olarak ağırlığı olan bir tabakanın oluşmasına ve toplanmasına neden olmuştur. Bu da milliyetçiliğin daha fazla güçlenmesine neden oldu. Daha önce toplumun farklı katmanları milliyetçilik dışı bir sistemin içerisindeyken gelişen kapitalizm ülke içerisinde bulunan farklı bölgelerin yakınlaşmasını sağladı. Öte yandan ortaklaşmaya başlayan ekonomik çıkarların korunması da milliyetçiliği güçlendiriyordu.

1.1.3. Ulus Devletin Kuruluş Aşamaları

Devlet kurma süreci (*State-Building*) siyasal ve tarihsel bir süreç olup devletlerin coğrafyası ve konjktürü ile güçlü bir ilişkisi bulunmaktadır. Nitekim, ulus devlet kurmak siyasal, tarihsel ve kültürel olarak farklılıklar gösterir. Aynı zamanda devlet kurma tarihsel olarak önemli ve ilgi çekici bir süreç olmuştur. Klasik siyasal anlayışa göre devlet kurmak, belirli bir sınır ve çerçeveyi belirleyip o devletin kurumları, halkın güvenliğini dış müdahalelerden korumaktır. Aynı zamanda devlet kurmak, dış müdahale sorunlarını çözmek, devletin yerel güvenliği korumak ve gıda güvenliğini sağlamaktır, aslında bu durum klasik devlet yapılarının amaçları ile bağlantılıdır.²¹

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ve özellikle dünya genelinde sömürge düzeninin zayıflaması sonucu devlet kurma kavramı ortaya çıktı. Temel amaç, büyük güç devletlerin merkezi hükmüne son vermekle birlikte millet temelli siyasal teşkilatların kurulmasına müteakip ekonomik ve toplumsal kalkınmayı sağlayarak başka siyasal vesayetten kurtulmaktır. Francis Fukuyama'ya göre devlet kurmak, kurumsallığı güçlendirerek kalıcı ve özyönetimi sağlamak açısından kabiliyetli ve yeni kurumlar inşa etmektir. Yani devlet üst yapı olarak var olması, ekonomik, askeri ve siyasi kurumların tamamı bu üst yapının

²⁰ Eugene Kamenka, *Nationalism: The Nature and Evolution of an Idea*, Australian National University Press, Canberra 1973, s. 4.

²¹ Samir Kamil Mihemed El-xezrecî, *El-Nuzim El-siyasiyet El-hedîset we El-siyasiyat El-amet, Dîraset Miasire fi İsrtratîjiyet İdaret El-sulte*, Dar Meedlawî Lîlneşr we Eltewzîi, Eman 2004, s. 134.

altında toplanarak halktan teşkilatlanma kabiliyeti ve işlevsellik açısından halkı yönetme meşruiyetini kazanmış olur.²² Charles Tilly'ye göre devlet, bağımsız ve farklı ortalama kurumların kuruluşu neticesinde belirli bir coğrafi alanı kontrol etme ve yönetmekle birlikte bu kurumları idare etme kabiliyetine sahip yapıdır. Bu tanıma göre egemen güç, vatandaşlık hakkı, güvenliği, hukuku, hukukun egemenliğini sağlamak adına siyasal iktidarın ve devlet kurumlarının yönetimini kontrol etmede ısrar etmektedir.²³ Diğer taraftan Ekonomik Yardım ve Kalkınma Kurumu, devlet kuruluşunu uluslararası toplumda siyasal meşruiyeti ve kurumların kabiliyetini güçlü tutma amacı çerçevesinde tanımlamaktadır. Bu tanımda altı çizilen husus uluslararası boyuttur. Yani devletin kurumlarını oluşturmada uluslararası koordinasyon ve destek olmazsa, devlet kurmak zora girer.²⁴ Burada eski bir görgül görüş vardır, bu görüşe göre devlet kurma süreci siyasi bir karar ile aniden oluşacak bir süreç değildir, aksine tarihsel ve art arda bir takım gayret neticesinde siyasi bir oluşumun içsel sorunlarını çözmektir. Örneğin, dış düşmanlara karşı savunma, içe dönük sistem ve istikrarı korumak, gıda güvenliğini sağlamak vb. Nitekim devlet kurmak uzun soluklu bir süreci gerektirir.²⁵ Bahsi geçen tanım ve görüşlere göre devlet kurmak, bağımsız ve üst düzey bir kurum olup kendine has egemenliği ve sınırları olan bir yapı olarak ekonomik, siyasi, hukuki ve toplumsal bir dizi kurumları olup kendi vatandaşlarını yönetebilmek anlamına gelir ki bu da aşağıda değinilen bazı unsurları gerektirir:²⁶

1. *Süreç (Process)*: Devlet kurmak uzun soluklu, devamlılık esaslı bir dinamiktir. Yani sadece bir aşamadan (*Stage*) oluşmamakla birlikte ardı ardına bir grup gelişme ve aşamadan oluşmaktadır. Sadece bir aşama ve konjonktürden oluşmaz, nitekim devamlılığı olan bir süreç olup uzun bir zaman dilimine yayılmıştır. Çünkü

---

²² Francis Fukuyama, *Bînae El-delwt El-nîzam El-alemî we Mişkilet El-hikim we El-îdaret fî El-qirin El-hadî we El-eşrîn*, (Çev: Mucab El-İmam), Elibikan lîlneşir, El-Riyaz 2007, s. 20.

²³ Ebdulrezaq Sexur, *Binai El-dewlet El-hedîset fî El-Cezaîr: Dîrasat Teqîmiyet*, (Yayınlanmamış doktora tezi), camiet El-cezaîr, Kuliyet El-İlam we El-lum El-siyasiyet, Qisim El-İlom El-Siyasiyet we El-elaqat El-dewlet, 2008, s. 15-16.

²⁴ "State-building for Peace': Navigating an Arena of Contradictions", Overseas Development Institute, [chrome-extension://efaidnbmnmbpcajpcgclefindmkaj/https://cdn.odi.org/media/documents/4811.pdf, (Erişim Tarihi 25 Eylül 2022).

²⁵ Mihemed Emîn Cîlanî, "Bînae El-Dewlet, El-nezeriyet we Esîlet El-rahîne", *Mucelet Defatir El-Mutewesîte. Eded Xams. Camîe Bumirdas*, Vol.3, no.1, 2016, s. 243.

²⁶ Bumdîn Tamişet, *Drasat fî Alanimye Alsiyasiyet fî El-buldan El-cinub: Qezaya we İşkaliyat*, Dîwan El-mgbu'at El-cam'ye, 2011, s. 25-26.

kurumları oluşturmak ve onları güçlendirmek, siyasi, yasal, askeri ve eğitimsel güç gerektirir ki bu da birikmiş bir tecrübeden doğar.

2. *Dinamizm (Dynamic)*: Devleti oluşturmak son nokta değildir, nitekim sürekliliği ve hareketliliği kendisinde barındırır. Siyasal oluşumların tamamı, gelişen konjoktürlere ayak uydurma açısından devamlı bir şekilde yenilenmeye, kalkınmaya ve gelişmeye ihtiyaçları vardır. Çünkü devlet de diğer varlıklar gibi gelişim, güçlenme ve zayıflama evreleri bulunmaktadır, nitekim ayakta kalmanın temellerinden birisi devamlılık ve devlet kurumlarının kuruluş dinamizmidir.
3. *Görelilik (Relative)*: Devlet kurma süreci, gerçeklikte var olan, kültürel çevre, medeniyet ve siyasi yaygınlık ile güçlü bir ilişkiye sahiptir. Nitekim konjonktürel ve kültürel gerçeklik çerçevesinin dışında değildir. Böylelikle her devletin kurulması, coğrafi, tarihi ve yönetim açısından kendi özelliklerine sahip olup bir devletin oluşumu için genel bir kıstası yoktur.
4. *Globallik*: Global bir süreç olan devletin oluşum aşaması, doğrudan bölgesel ve global dünya ile güçlü bir bağlantısı olup birbiri ile ilintilidir. Herhangi bir devletin kuruluşu, güç dengeleri ve uluslararası istek ile güçlü bir bağlantısı vardır. Ulus devlet döneminden beri devletlerin meşruiyeti için gayret gösterilir ki siyasi ve meşru bir birim olarak kabul edilebilsin. Buna binaen, devletler uluslararası organizasyonlarda üyeliklerinin kabul edilmesi için çaba gösterir.

1.1.4. Ulus Devlet Teorileri

Ulus devletin ortaya çıkışı ve gelişimi hakkında literatürde farklı yaklaşımlar ve açıklamalar söz konusudur. Bu yaklaşımlar ulus devletin dayandığı zemini farklı teorik varsayımlar ile tartışmaktadırlar.²⁷ Bu teorik tartışmaları şöyle ifade etmek mümkündür:

- *Ailenin gelişme teorisi*: Bu anlayış, devletin oluşumu açısından tarihsel metoda dayanır. Bu teoriye göre, devletin gelişimi ve oluşması çok eski tarihsel dönemlere dayanmaktadır. Bu gelişme, aile, büyüklüğü ve baba figürünün otoritesi temellidir. Daha sonra aile yapısı kademeli olarak kültürel, dil, siyasi topluluk oluşturma

---

²⁷ Karl Doehring, *Genel Devlet Kuramı*, (Çev: Ahmet Mumcu), İnkılap Yayınları, İstanbul, 2002.

konusunda bir birim halini alır, bu yapının düzen ihtiyacı doğar. Daha sonra bu yapı boy ve bölgeleri oluşturur bir sonraki aşamada ise devletleşir.²⁸

- *Teokrasi (Theocracy)*: Bu görüşe göre devletin temeli dindir. Nitekim, devlet diğer varlıklar gibi tanrının gücü ve kararı doğrultusunda oluşmuştur. Devlette görevli olan krallar ve yöneticilerde tanrının isteği doğrultusunda bu iktidara sahiptirler ve dolaylı bir şekilde de onun iktidarını yeryüzünde icra etmektedirler. Bu görüş, dini iktidarlar döneminde daha fazla belirginleşmiştir ki buna bağlı olarak halkın, kralın emirlerine karşı kayıtsız bir şekilde rıza göstermeleri gerekmektedir.²⁹
- *Toplumsal Sözleşme Teorisi*: Bu teori, Hobbes, Locke ve Rousseau gibi düşünürler ile bağlantılıdır, daha çok 18. yüzyıldan sonra ifade edilmiştir. Bu teoriye göre devletin asıl var oluşu aslında yönetici ve halk arasında olan toplumsal bir sözleşmedir. Bu sözleşmede taraflar kendi yükümlülüklerini yerine getirerek birbirlerine karşı olan talepleri karşılama görevi gerekir. Hobbes'in toplumsal sözleşmesinde kralın geniş ve mutlak hükmü vardır. Fakat Jean-Jacques Rousseau'ya göre kralın mutlak hükmü olmamakla birlikte devlet, halkın istek ve temsiliyet temellerinden oluşmaktadır.³⁰
- *Güç Teorisi*: Devletin varoluşu bazı düşünürlere göre güç unsuruyla ilişkilidir. Yani akıl ve düşünce veya silah ve toplumsal güce sahip olan güç unsurları diğer insanları kendi siyasi iktidarlarının kontrolü altına alıp onları yönetebilir, halk yöneticilerin istekleri ve yasaları altında yaşamaya mahkumdur, bunun neticesinde de devlet oluşmuş olur. Şüphesiz ki bu teoride sadece güç unsuru esas alınır, devlet oluşumundaki diğer temel ve teorilere itibar etmez.³¹

Devletin tanımlanması için Montevideo Sözleşmesi'nin birinci maddesinde belirtilen; “sürekli insan topluluğu, belirli ülke, hükümet ve öteki devletlerle ilişkiye girme yeteneği” gibi nitelikleri taşıması gerektiği vurgulanmaktadır.³² Literatürde genel olarak bir siyasal

²⁸ N'man Ahmid El-xitib, *El-wesit fi El-nuzim El-siyasiye we El-qanun El-disturfi*, dar Elseqafe lîlneşir we El-tewzi', Uman 2004, s. 26.

²⁹ Muhim Alî Muhim, *Esul El-Ectîma' El-siyasî, El-siyasit wal Mujtamae fi El-ealem El- thaalith*, Camî'et El-askindiriyet: kuliyet El-Adab, El-cizi El-sanî, dar El-m'rfet El-cam'yet, 2009, s. 131.

³⁰ Macd Raxib El-hilo, *El-nuzim El-siyasyet*, El-Eskindiriyet: dar El-metbu'at El-camî'ye, 2006, s. 24.

³¹ A.g.e., s. 22.

³² Hüseyin Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1989, s.7.

birimin devlet olarak ele alınması için gerekli olan unsurlar şu şekilde ifade edilmektedir.³³

1. *Popülasyon (Population)*: Şüphesiz ki devletin temel basamaklarından birisi, belirli bir sistem dahilinde yönetilmeleri, siyasi ve toplumsal hayata katılmaları adına bir grup insan topluluğunun olmasıdır. Nitekim, devletin varlığı türü ne olursa olsun belirli bir insan sayısına bağlıdır. Bu sayının az olması veya çok olması önemli değildir, çünkü halk barındırmayan, düzen ve istekten yoksun hiç bir bölge siyasi bir birimi olarak adlandırılmaz, nitekim düzen bakımından herhangi bir istekten yoksundur.
2. *Belirli toprak parçası (Territory or geographical land)*: Devlet oluşması için belirli bir coğrafi alanın olması, sınırı ve coğrafyasının belirlenmesi gerekir. Belirli bir toprak parçasının olmaması halinde devlet kurulumu gerçekleşmez. Nitekim, toprak meselesi, bağımsızlık ve siyasi egemenliği tetikler. Böylelikle ortak toprak parçası ve vatan olgusu siyasi duyguyu toplumun bireylerinde oluşturarak bu toprak parçasının üzerinde yaşama duygusunu geliştirir.
3. *Yönetim (Government)*: Yani siyasi bir gücün veya hükümetin olması gerekir ki bu yapı, yönetme ve yasama kabiliyeti olmalı, hükümetin yönetim bazındaki durumu, seviyesi ve çeşidi göz önünde bulundurmadan kurumları idare edebilme ve halkı çıkardığı idari ve siyasi kararlara tabi tutabilmeli. Şüphesiz ki halk ve toprak olduğu zaman bu halkın siyasi yönetim oluşturabilmesi için zemin hazırlanmalı ve siyasal sorumluluklar üstlenilmelidir.
4. *Egemenlik (Sovereignty)*. İç ve dış dinamiklere hakim ve muktedir olmakla beraber belirli bir bağımsızlığı, özyönetim kabiliyeti ve egemenliğe sahip olması, ulus devletin basamaklarından biridir.
5. *Uluslararası Tanıma (International Recognition)*: Uluslararası bir birime devlet denilebilmesi için uluslararası diğer birimlerin isteği ve tanınması olması gerekir. Her ne kadar uluslararası tanım göreceli bir şey olsa da önemli basamaklardan birisi

---

³³ El-xwîlu, S. S, *El-dewlet El-quwmiyet*. El-merkez El'alemî lildîrasat Ebihas El-kîtab El-Exzeru Terabilus El-xerb, 1989; Kemal Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2007.

olmakla beraber bahsi geçen birimin uluslararası alanda devlet olarak tanımlanması ve devlet olarak görünmesi adına önemlidir.

Yukarıda bahsedilen temel kabulleri baz alarak devlet kavramını şu şekilde tanımlayabiliriz: Devlet, belirli bir coğrafyada yaşayan büyük bir halk grubundan oluşur, genel yönetim ve halkın oluşturduğu bağımsız bir iktidara sahiptir. Buna binayen o devletin rejiminden bağımsız olarak halk genel olarak iktidarın yasalarına ve kararlarına bağlıdır.³⁴

1.1.5. Ulus Devlet ve Milliyetçilik

Milliyetçilik olgusu modern dünya ontolojisini oluşturan üç önemli eksenden biri olarak ortaya çıkmıştır. Geleneksel egemenlik yapısının çözüldüğü mutlak monarşilerde, aristokrasi, kilise birer siyasal güç olmaktan çıkmış ulus çapında iş bölümü ortak bir yönetim ve hukuk sistemine dayalı kişi ve toplulukların bağıllığını, yerel yöresel mistik odaklarını reddeden merkezi laik bir otoritenin ortaya çıkması ulusçuluğun güce dönüşmesinin görünümüdür.³⁵ Günümüze kadar olgunlaşan siyasal dönüşümün; devlet, ekonomi, toplum bazında bakıldığında kurumsallaşma düzlemi ulusçuluk ve ulus devlet olmaya devam etmektedir.³⁶ Milliyetçilik meselesi sosyal bilimlerin ve tüm siyasal ideolojilerin merkezine oturan kendini farklı görünümde dayatan veya dayatılan bir niteliğe sahiptir. Milliyetçilik olgusuna yaklaşım farklılıkları söz konusudur. Milliyetçilik modern dünyayı ontolojik ve epistemolojik hatlarda dönüştüren, kurumsallaştıran eksenlerin tamamına şekil vermesi bakımından, farklı siyasal ideolojilere ve düşünsel yaklaşımlara eklemleme kabiliyeti gösteren simültane karakteri bakımından sosyal bilimlerde başat bir uzlaşmazlık konusu olmaya devam etmektedir. Milliyetçilik tartışmaları geniş hacimli bir literatüre sahip olmakla birlikte burada temel yaklaşımları ele almak bu tezin amacı açısından yeterli olacaktır. Milliyetçilik tartışmasında ortaya çıkan kavrayışlardan en önemlisi modernist yaklaşımdır. Ancak modernist yaklaşım kendi içinde çoklu bir spektruma sahip olması sebebiyle farklılıklara da dikkat çekeceğiz. Ancak modernist düşüncenin karşısına oturmuş hatta ikisi arasında antagonistik bir ilişki olduğunu söylememiz mümkün görünen ilkçi yaklaşımı bakmak gerekecektir. İlkçi (*primordiyalist*)

³⁴ M'cim Al'lum Alactma'ye, *Îdad Nuxbet mîn Elisatîze El-mutexêssîn*, El-hîet El-Misriye El'ame Lilkîtab., 1975, s. 268.

³⁵ Doğu Ergil, *İdeoloji ve Milliyetçilik*, Turhan Kitabevi, Ankara 1983 , s. 75.

³⁶ Gianfranco Poggi, *Devlet Doğası Gelişimi ve Geleceği*, (Çev: Aysun Babacan), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008.

milliyetçi yaklaşım milletleri doğal ve eski çağlardan kalan ve özü değişmeyen kutsal bir birim olarak görürler.³⁷ Bu yaklaşımın değişmeyen bir öze dikkat çekmesi dikkate alındığında metafiziksel bir ruhtan bahsettiği anlaşılabilir. Buna göre bir milletin tarih içindeki salınımı kültürel değişimi toplumsal kırılmaları taşıdıkları töze hiçbir şekilde etki edemez. Tözün kendini koruduğu ve beden ruh ikililiği şeklinde ifade edilebilecek bir ayrılığın söz konusu olduğu bu tabloda tarihsel değişim dönüşüm sadece gündelik yaşantıda ve milletlerin bedeninde yani ekonomilerinde, idari örgütlenmelerinde, siyasal yapılarında mümkündür düşüncesi hâkimdir. İlkilere göre milletlerin tarihinde talihe bağlı olarak gerileme olabilir ancak bu kötü talih özü yok edemez ve değiştiremez milletin uyandırılması gerekir.³⁸

Bu yaklaşımın karşısına dikilen milletleri modern ve doğal olmayan yapılandırılmış, oluşturulmuş siyasal bir beden olarak ortaya koyan modernist yaklaşıma göre milliyetçilik yeni toplumsal formasyon olan kapitalizmin, modern devlet ve modern dünyanın açılmasının sonucunda ortaya çıkmış en önemli belirleyici olgudur. Modernist milliyetçi yaklaşım millet ve milliyetçiliğin modern çağa, kapitalizmin gelişimine bağlı olan ve bu dönemsellikte ele alınması gereken olgular olduğu düşüncesine dayanır. Bu yaklaşımı kısa şöyle izah etmek mümkün: Ulusçuluk ulusların bir ürünü değil tam tersine ulusları meydana çıkaran ulusçuluğun kendisidir.³⁹ Modernist yaklaşımın kendi içinde ayrılıkları söz konusudur. Bu yaklaşımların içinde milliyetçiliği sanayi kapitalizminin bir sonucu bir yaratımı olarak gören Gellner, ulusların ancak ulusçuluk çağı bağlamında tanımlanabileceğini genel insanlık durumuna değil yalnızca onun sanayi aşamasına özgü bir sonuç olduğunu ifade etmektedir.⁴⁰ Gellner bu durumu dayatılan topluma dışsal bir durum olarak kavranmaması gerektiğini söylüyor. Yaratılan ulusçuluğun taşıyıcı düzlemi olan siyasal bedenin, birimin bu tasarımla örtüşmesinin rıza ile kurulduğu ölçüde geçerli olabileceğini ve kurumsallaşacağını iddia etmektedir. Bu iddia ulusçuluğu mutlak bir şekilde jakoben bir toplumsal proje olarak serimlenmediğini göstermektedir. Genel toplumsal koşullar sadece seçkin bir azınlıklara değil bütün halka mal olan standartlaşmış,

---

³⁷ Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları, Eleştirel Bir Bakış*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2013, s. 84-85

³⁸ *A.g.e.*, s. 85.

³⁹ Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, (Çev: Büşra Ersanlı, ve G. Özdoğan) İnsan Yayınları, İstanbul 1992, s. 105.

⁴⁰ *A.g.e.*, s. 104-105.

türdeş, merkezin desteklediği üst kültürlerin oluşmasına elverişli olduğu ölçüde kültürel kodlar ile irade bir araya gelip siyasal birimlerle birleşirler.⁴¹ Ulusçuluğun yaratım düzleminde bakıldığında bu karşılıklı belirlenim kendini çoklu bir projeksiyonda tercih edilen değil işlevsel olana yöneltir. Mutlak ve tek olan bir oluş söz konusu değildir işlevsel olanı dönüştürme ve yeniden yaratma söz konusudur. Ulusçuluk önceden varolan tarihsel mirasın getirdiği çok sayıdaki kültürün içinden bir seçim yapıyor ve onları çoğunlukla tamamen dönüştürüyor olsa bile bu kültürel zenginlikten yararlanır. Ölü diller yeniden canlandırılır, gelenek icat edilir, oldukça hayali eskiye ait olduğu sanılan birtakım saf özellikler gündeme gelir.⁴² Bu tercih modern dünyanın çoğunlukçu temsili demokrasisine benzer niteliktedir. Birçok kimliğin veya ideolojinin olduğu siyasal formasyonda hâkim olanın ortaya konuluşu kısmi bir iradeye dayandırılır ve devralınan iradeler dönüşüme uğratarak yeni bir siyasal karaktere ve yetkiye dönüştürülür. Ancak burada dönüşüm mutlak bir öneme sahiptir çünkü devralınanın ontolojisi dönüştürülemezse siyasal bir yetkiye ve yeni toplumsallıkla örtüşemez. Tıpkı La Boetie'nin ifade ettiği gibi özgürlüğün devam ettirilip doğasının değiştirilmesi durumu burada da gönüllülüğe işaret etmektedir.⁴³ Ulusçuluğun korumayı ve yeniden canlandırmayı iddia ettiği kültürler ya kendi icadıdır ya da tanımayacak hale gelmiştir.⁴⁴ Benedict Anderson bu icat etme halini mutlaklaştıran bir yaklaşım ortaya atmaktadır. Anderson'a göre "Ulus hayal edilmiş bir siyasi topluluktur – kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir".⁴⁵ Hayal edilmişliğini şu ekseninde tartışmak gerekir. Siyasal bir birimde, bedende yaşayan insanların birbirleri ile kurdukları temas sınırlıdır. Bu sınırlılık zamanla gazete gibi, piyasa gibi, eğitim gibi anonimleştirirken kimlik yaratan ve duygusal bağ kurmayı hayal ettiren dinamiklerle aşıyor. Artık ulus kendi evinde oturan her bireyin birbirleri ile somut bir temasları olmasa dahi hepsini ortaklaştıran bir olguya dönüşüyor. "Ulus hayal edilmiştir çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak onlarla tanışmayacak ve çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir. Ama yine de her birinin zihninde

---

⁴¹ A.g.e., s.104-105.

⁴² A.g.e., s. 105.

⁴³ Etienne de La Boetie, *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*, (Çev: Mehmet Ali Ağaogulları), İmge Kitabevi, Ankara 2016.

⁴⁴ Ernest Gelner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, s. 106.

⁴⁵ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler- Milliyetçiliğin Kökenleri Ve Yayılması*, (Çev: İbrahim Savaşır), Metis Yayınları, İstanbul 1995, s. 20.

toplamlarının hayali yaşamaya devam eder”⁴⁶ Bu keskin sınırlama vurgusuna modernist yaklaşımın içinde farklılık arzeden Anthony D. Smith bu icat durumunun tarihsel geçmişi olmayan sentetik bir karakteri olduğu kavrayışına karşı çıkar. Smith’e göre etniler, fiziki soy çizgileri boyunca değil, süreklilik duygusu, paylaşılan bir bellek ve kolektif bir kader fikrinde, yani nüfusun belli bir kültürel birimince muhafaza edilen o etniye özgü ayırt edici mitler, anılar, simgeler ve değerlerde somutlaşan kültürel yakınlık hattı boyunca oluşmuştur.⁴⁷ Smith burada hem ilkçi milliyetçilik anlayışını kısmen mahkûm eder hem de Gellner ve Anderson yaklaşımını. İki yaklaşımı sentezleyerek modern tasarım olan milletin gerçek ve doğal olduğu dolayısıyla tarihsel bir geçmişe dayalı olduğunu ifade eder. Yahya Kemal Bayat Beyatlı’nın “Kökü mazide olan âtiyim” ile bu durum net bir şekilde Türkçeleştirilebilir. Ancak millet modern bir içeriğe kavuşturulmuştur. Bu modernlik milliyetçiliği işlevsel bir olgu olarak dolaşıma sokması bakımından pragmatiktir. Millî kimliğin siyaseten belki de en belirgin işlevi, millete özgü kişilik ve değerleri tanımlayan ve halkın kadim gelenek ve âdetlerini yansıtan, ortak yasal hakların ve yasal kurumların görevlerinin meşrulaştırıcısı olmasıdır.⁴⁸ Tartışıldığı üzere ulus devletin ortaya çıkışı ve kuruluş aşamalarının en önemli boyutu ulus duygusunun ve fikrinin gelişmesi oluşturmaktadır. Bu çerçevede milliyetçilik ele alacağımız konunun önemli belirleyici dinamiklerinden birini oluşturmaktadır.

1.1.6. Devletin Fonksiyonları

Devletin fonksiyonları tarihin akışı ile birlikte değişime uğramıştır. Bu değişim kırılmalar, toplumların duyduğu ihtiyaçlar ve devletin kendini sürdürme pratikleri doğrultusunda meydana gelmiştir. Devlet salt bulunduğu bölgenin veya teritoryal alanın etkisi altında değildir. Aynı zamanda siyasal bir aktör olarak devlet uluslararası ekonomik ve politik değişimlerin etkisi altında dönüşmektedir. Siyasal yapının bazı nitelikleri devletin yapısı üzerinde önemli etkiler doğurduğu ve onu dönüştürdüğü ifade edilebilir. Bu etki alanı ve dönüşüm eksenleri devletin bazı genel fonksiyonlarına işaret etmektedir. Bu genel fonksiyonları şöyle ifade etmek mümkündür. Örneğin:⁴⁹

---

⁴⁶ A.g.e., 20.

⁴⁷ Anthony D. Smith, *Millî Kimlik*, (Çev: Sina Şener, B.), İletişim, İstanbul 2017, s. 54.

⁴⁸ A.g.e., s. 35.

⁴⁹ Mehmûd Heyder, *El-Dewlet, Felsefeteħa û tarîħuha min El-Exrîq*, s. 33.

1. Egemenliği sağlamak: Devlet, halk ve toprak üzerinde olan hakimiyetin gücüdür. Devletin genel yapısının içinde iş bölümü veya fonksiyonellik açısından ayrı duran hiçbir birim veya örgütlenme devletten daha büyük bir güç değildir. Nitekim devlet egemenliğin, iktidarın ve bağımsızlığın gerçekteleştiği tarihsel bir aktördür.
2. Genel siyasete bağlı olarak yasa ve kararların düzenlenmesi. Devlet; parlamento, hükümet ve yargı aracılığı ile bir grup yasal fonksiyonları kontrol ederek halkı yönetmek maksadıyla hazırlar ve uygulamaya tabi tutar.
3. Kalkınma, eşitliği ve refahı temin etmek. Bu da devletin yerel fonksiyonlarından biri olup özellikle soğuk savaştan sonra daha da belirginleşmiştir. Yani devlet, halkın temel ihtiyaçlarını karşılayarak ve devletin şanına yakışır bir yaşam temin etmeli.
4. Devlet, uluslararası ve bölgesel düzeyde kendi vizyonunu belirleyerek, diplomatik ve siyasi ilişkilerini uluslararası birimler ile düzene sokmak adına; var olan fonksiyonlarını yerine getirmelidir. Aslında bunlar, o devletin kalkınması ve kalıcılığının sağlanması adına önemli bir etkidir.

Uzun vadede devletin bazı amaçları bulunmaktadır. Bu amaçların gerçekteleşmesi önemli ölçüde uluslararası ilişkiler ile yakın ilişki içerisindedir. Bu ilişkinin açıklanması adına birkaç başlık altında bu ilişkiyi gösterebiliriz:⁵⁰

- Dışsal olarak genişleme politikası adına milli güvenliğini ve egemenliğini korumaya çalışmak.
- Devletin ekonomik, askeri, siyasi nüfuzunu kontrol etmeye yönelik gücünü artırmak.
- İdeoloji ve milliyetçilik gibi olgularla stratejiler geliştirerek dış tehditlerden korunmak.
- Kaos ve çekişmelere neden olmadan insan hakları koruyuculuğu, barış ve güvenlik gibi sloganlarla uluslararası bir rol üstlenmek.⁵¹

---

⁵⁰ Rubêrit D. Kantur , *El-siyaset El-dewliyet El-mu'asiret*, (Çev: Ahmed Zahir), Merkez Elkutib El-Urirdinî, Uman 1989, s. 79.

Yukarıda ifade edilen fonksiyonlar heterojen ve kompleks olan bir alanın kısmı bir düzeyde kavramsal bir homojenleştirme ile sunulmuştur. Ancak devlet küresel ekonominin ve toplumsal yapının sürdürülebilir kılınması adına hem ulusal hem de uluslararası bir düzlemin zorunlu aktörü olarak ele alınmaktadır. Küresel ölçekte istikrarlı bir yapının sürdürülmesi için bölgesel heterojenliğin ve mikro aktörlerin kontrol edilemezliğini ortadan kaldıran bir operasyonel aktör olarak rol üstlenmektedir. Aynı zamanda ulusal ölçekte sistematik bir iş bölümü ve denetim geliştirerek siyasal bir yapıyı güvenli bir şekilde ortak harekete etmeye sevk eden komplike ve tarihsel bir özne olarak ele alınmaktadır.⁵² Bu çerçevede başarılı ve başarısız devlet tartışması aynı zamanda devletin rolüne ve fonksiyonlarına yönelik bir tartışmayı içermektedir. Bu fonksiyonları yerine getirme veya bu fonksiyonlarda yaşanacak olan sorunların başarılı ve başarısız gibi bir sınıflandırmayı gündeme getirecektir.

1.2. Başarılı ve Başarısız Devlet

Modern devletin değişimi ulus devlet ile birlikte kökten bir şekilde gerçekleşti. 1789 Fransız Devrimi ve 1776 ABD devrimi sonunda bu değişim geniş ve hızlı bir şekilde yayılmaya başladı. Nitekim bu değişim devletin otorite ve fonksiyon açısından yavaş yavaş değişikliğine sebep oldu. Önceden devlet fonksiyonunun “Koruyucu devlet” olması ve temel fonksiyonunun dış müdahalelere karşı durması ve halk ile toprağın korunmasına karşın yeni dönemde bu düşünce değişti ve yeni fonksiyon olarak devletin fonksiyonunun sadece askeri olmadığı, daha detaylı olarak siyasi ve demokratik bir fonksiyona doğru evrildi. Daha sonraki dönemlerde ise devletin fonksiyonu, önemli toplumsal konular olarak değişti ki böylelikle ismi “Refah Devleti” olarak değişti.

Soğuk Savaş’ın bitmesi ve Sosyalist Blok’un çözülmesi sonucu bazı bilimsel kriterlere göre meydana gelen siyasal açılım ve global gelişmeler ile devletin ekonomik, siyasi ve toplumsal fonksiyonları daha anlaşılabilir bir hal almaya başladı. Siyasal, güvenlik ve ekonomik olarak ortaya çıkan kategoriler başarılı ve başarısız devlet olgularını karşılaştırmak için bazı ölçüler sunmaktadır. Böylelikle devletlerin ve onlara has

---

⁵¹ Salih E’bas El-tayî, “El-’lam ve El-siyaset El-xarciye El-İsrâîliye”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Cam’et Bexdad, îla kuliyet al’lum El-siyasye, Bexdad 1991, s. 179.

⁵² Francis Fukuyama, *Devletin İnşası; 21. YY da Dünya Düzeni ve Yönetişim*, (Çev: Devrim Çetinkasap), Remzi Kitapevi, İstanbul 2008.

kurumların sınıflandırılması siyasal literatürün ve siyasal sistemlerin önemli bir konusu haline geldi. Şüphesiz ki bu açılım ve emareler uluslararası sahada önem arz ediyor; çünkü seviye belirleme ve puanlama bakımından bu devletlerin içe dönük fonksiyonları konusunda ne kadar başarılı olduklarını, kendilerine özgü siyasal meşruiyetlerini kamu ve halkın nezdinde ne kadar güçlendirdiği konusunda bir kriter olarak görülmektedir. Bir diğer yandan uluslararası arenada devletlerin ekonomik ve diplomatik ilişkileri modern devletin fonksiyonlarının yerine getirme konusunda gösterdiği başarıya bağlanmaktadır. Bu durumda devletler ya modern demokratik düzeyde fonksiyonlarını yerine getirmek için politikalar yaparlar ya da bu durumu yadsımlamaktadırlar. Böylelikle başarılı ve başarısız devletlerin temeli diğer ülkeler için önemli olmakla birlikte bu durumun değişmesi adına adım atarlar.

Bu bölümde bir dizi kategori çerçevesinde başarılı ve başarısız devlet kavramını inceleyeceğiz. Bu kategorilendirmenin içeriğini oluşturan temel kriterleri ele alarak başarılı ve başarısız devlet tanımlamaları yapacağız. Başarılı devlet ve başarısız devlet kavramlarının hangi kriterlerce tanımlandığı literatürde açık ve homojen bir niteliğe sahip değildir. Bu bölümde bu kriterler belirli tartışmalar doğrultusunda ortaya konulacaktır.

1.2.1. Başarılı Devlet Kavramı

Tarihsel olarak devletin rolü geliştikçe devletlerin kuruluş süreci, aşamaları ve fonksiyonları bu role paralel olarak değişime uğramıştır. Bu değişim, farklı dönemlerde devletin fonksiyonu ve rolünde değişiklik yaratarak yenilenmiştir. Siyasal bilimlerde (Başarılı Devlet), (Gelişmiş Devlet) ve (Demokratik Devlet) kavramları, başarılı bir devlet yapısını tanımlamak için kullanılmaya başlanmıştır. Fakat siyasal bilimlerde başarılı devlet ile güçlü bir bağı olan kavram (İyi Yönetim – *Good Governance*)’dir. Şüphesiz ki bu kavramdan kasıt sadece gelişmiş ve iyi hükümet değildir. Nitekim başarılı ve gelişmiş bir ülke olmakla birlikte siyasi ve idari temelleri halkı yönetmek adına iyi kullanmak anlamına da gelir. Çünkü iyi bir yönetimin temelleri, sağlam ve güçlü bir yönetim adına devleti güçlendirecek bir zemin hazırlamaktadır.⁵³

---

⁵³ Migdal, Joel, “*Strong Societies and Weak States*”, *StateSociety Relations and State Capabilities in the Third World*, Princeton/New Jersey, 1988.

İyi yönetim kavramının kullanımı 16. yüzyıla dayanmaktadır. İlk başlarda bu kavramdan kasıt, gemileri doğru ve sorunsuz bir şekilde yönlendirmektir. Fakat 18. yüzyılda Fransa’da bu kavram hükümetin yapısı veya yönlendirilmesi için kullanılmaya başlandı. Daha sonra daha da evrilerek iyi bir iktidar için kullanılmaya başlandı ve bundan istifade edildi.⁵⁴ Her ne kadar iyi yönetim hakkında farklı tanımlar olsa da daha sonra Birleşmiş Milletler’e (BM) bağlı Ekonomik ve Sosyal Konseyi bu kavramı tanımlayarak aşağıda belirtilen sekiz temel fonksiyonu yerine getiren herhangi bir devlet veya hükümet için kullanmaya başladı: katılım, bütün alanlarda ve özellikle ekonomik, siyasi ve toplumsal olarak katılım göstermek; siyasal meşruiyet ki bu da siyasi güvene bağlıdır; sorgulama ve gözetme; şeffaflık; hükümetin hızlı bir şekilde cevaplama süreci; etkinlik ve verimlilik; ekonomik ve toplumsal adalet; yasanın bütün katmanlarda uygulanması.⁵⁵

BM İnsan Hakları Komisyonu’na göre iyi yönetim, devlet içerisinde kalkınma hedefleri ve somut yönetim denemeleri çerçevesinde; medeni, kültürel, ekonomik, siyasi ve toplumsal hakların sağlanmasında rol oynayan süreç ile siyasal ve kurumsal sonuçlardır.⁵⁶ İnsan Hakları Komisyonu’nun bu tanımı, kurumların kabiliyetini kastederek bütün alanlardaki hizmet ve fırsatları ön planda tutmaktadır. BM Kalkınma Planı UNDP’ye göre iyi yönetim, ülkede bir grup yasal ve kurumsal mekanizma ve yöntem ile siyasal iktidarı, ekonomiyi ve idari meseleleri uygulama olarak tanımlamakta ki hepsi halkın ve grupların o devlet içerisindeki menfaatlerine işaret eder. Bu da birden fazla temelden oluşmaktadır.⁵⁷

- Devlet: yasama, uygulama, yargı, genel menfaatler ve ordu anlamına gelir. Bu da genel otoriteyi kapsar.
- Özel sektör, büyük ve küçük kurumlarla birlikte farklı alanları da kapsar. Hepsi katılım sürecinin genişlemesinde rol oynar. Özellikle de özgür ekonomi modeli yoluyla insan özgürlüklerinin temin edilmesidir.

---

⁵⁴ Rahul Tripathi, “Good Governance: Orgin, Importance, and Development in India”, *International Journal of Development Research*, Vol. 07, no.1, November 2017, s.16968-16970.

⁵⁵ “What is Good Governance”, United Nations, Economic and Social Commission for Asia and the Pasific. unescap.org, (Erişim Tarihi 10 Ekim 2022).

⁵⁶ “About Good Governance”, OHCHR, from: OHCHR | About good governance (Erişim Tarihi 10 Ekim 2022).

⁵⁷ Mîlud Sifarî, “El-hukim El-Reşîd: El-mefhum El-mebadi we El-Entqadat”, *Mucelet El-adab u El-eulum El’ijtinæia*, Vol.4, No.1, January 2007, s. 19-20.

- Sivil toplum kuruluşları (STK): Devlete bağlı olmayan kurumlar, topluluklar, sendikalar, esnaf ve dini gruplardan oluşur. Katılımın geniş bir şekilde sağlanması ve şeffaflık konusunda rol oynarlar. Özellikle hükümetin kurumlarına baskı ve gözlem için belirgin bir güçtür.

1.2.2. Başarılı devletin temel kriterleri

Başarılı devlet ve iyi yönetim hakkında ortaya koyulan genel tanımlamaların doğrultusunda başarılı devlet ve iyi yönetimin kriterleri tartışılacaktır. Genel ve temel kriterler başarılı devleti kategorilendirmek için bazı temel esaslar sunmaktadır. Bu esaslar ise şöyledir:

1. *Egemenlik (Sovereignty)*: başarılı bir devletin olmazsa olmazlarından birisi kayıtsız egemenliktir. Bu esas, uluslararası hukukta yeri olan önemli bir esastır. Egemenliğin temel şartı, devletin içe dönük toprak ve halkı yönetmede, aynı zamanda da karar alma ve yasama konusunda sahip olduğu bağımsız kabiliyettir. İlk olarak egemenlik konusu siyasal düşünür Jean Bodin'in *Cumhuriyet* kitabında geçmektedir. Egemenlik kavramından kasıt, devletin kurumları üzerinde bulundurduğu kabiliyet ve iktidardır, ayrıca da dışsal müdahalelere karşı bir tutumdur. Her ne kadar egemenlik konusu global anlamda parçalara ayrılmış gibi görünmese de daha sonra insani ve uluslararası esaslardan dolayı devletler kendi egemenlik haklarını uluslararası esaslar adına azalttılar.⁵⁸
2. *Askeri kurumlar*: başarılı devletin önemli esaslarından birisi, birleşik ve milli bir gücün olmasıdır. Toprağın tamamını kontrol etme, güvenliği koruma, dışsal müdahaleler ve saldırılara karşı kurulan bir esastır. Şüphesiz ki sadece üst güç olan devletin bu unsurları kullanma hakkı vardır. Alman Sosyolog Max Weber bu güç kullanımını, “meşru şiddet kullanımı” olarak niteler ve askeri, güvenlik ve polisi kapsar. Amaç, bütün bu güçlerin adil bir şekilde halkı korumak için kullanılmasıdır.⁵⁹

⁵⁸ Muhimî Samî Ebdalhimîd, *Esul El-qanun El-dweli El'am*, El-ciz' Elewela El-cami'e El-duwelye. dar El-şebab, El-Eskindiriye 1989, s. 166.

⁵⁹ Heinz-Gerhard Haupt, “Monopoly on Violence”, *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. <https://www.sciencedirect.com/topics/social-sciences/monopoly-on-violence> (Erişim Tarihi 12 Ekim 2022).

3. *Ulus İnşa Etmek (Nation – Building)*. Başarılı devletin en önemli esaslarından birisidir. Ulus inşa etmenin temel amacı, ortak his, ortak menfaat, ortak düşünce ve ortak dil oluşturmaktır. Şüphesiz ki ulus inşa etmek, diğer anlamda da vatandaşlık inşa etmek yasa ve toplumsal adalet ile olup ortak değerler, devlet felsefesi ve devlet eğitimi ile sabitlenir. Ulus inşa etmek, devlet çerçevesinde sadece bir milletin olması ve diğer milletlerin erimesi anlamına gelmez. Nitekim, eşit fonksiyon ve hakların olmasına, vatandaşlık hakkına ve aktif bir katılımın olmasına yönelik hedef belirler. Böylelikle dil, bölge ve toplumsal yerleşik grupların yüksek milli şuura doğru geçişini sağlar.⁶⁰
4. *Kurumsallaşma ve Anayasa (Institution and Constitution)*: Devletin bel bağladığı temel ilkelere birisi, kurumsallaşma teorisidir. Bu teori, devletin kurumsallaşması ve bir grup bürokratik ve idari kurumların piramit esasına göre dağılımı, sosyolojik ve siyasi sorumluluklar taşır. Bu sorumluluk, yasalara ve yürütmeye göredir, his ve şahsi istekten uzaktır. Bu bağlamda yasaların ve anayasanın varlığına, kurumsallaşma yolunda temel şart olarak bakılır. Aynı şekilde yükümlülükleri yerine getirme ve halkın haklarını yerine getirme konusunda kurumsallık temel rol oynar ve halkın devlet karşısında eşit olmalarını sağlar.⁶¹
5. *Demokrasi ve Katılım (Democracy and Participation)*: Başarılı devletin oluşmasındaki önemli basamaklardan birisi demokrasi ve katılım kültürünü oluşturmaktır. Böylelikle, halk, gruplar ve toplumun farklı katmanları çeşitli siyasi ve ekonomik etkinliklere katılırlar. Nitekim bu yol ile hükümetin kurumları üzerindeki baskı artar ve kurumların toplumsal katmanların menfaatine göre karar alınması ve siyasi hamlelerin atılmasını tetikler. Siyasal katılım, oy kullanma ve oy kullanma ile ilgili olan süreçleri kapsayarak, grup, kurum, sendika ve siyasal partilere katılıma doğru genişler ve bu katılımın amacı iktidara katılım göstermektir. Diğer taraftan ekonomik katılım, eşit şartların ekonomik alanda olmasını, otoriteye sahip olan grupların istismarına uğramamasından oluşur.⁶²

---

⁶⁰ Alberto Alesina ve Bryony Reich, *Nation-building*, Harvard and IGIER Bocconi, University College London 2015, s. 1.

⁶¹ N'im Şilxum, "Elatıcahat El-enzeriye El-cedidet fi Tihlil Mifhum El-dewlet, El-nezeriye El-mossatiye El-cidide nimuzecen", *Mucelet El-jazayrira lil'amn El-insani, cam'et Qistentineiyet*, Vol. 3, no.2, 2018, s. 294.

⁶² Samye Xizir Salih, *El-muşarke El-siyasye we El-dîmuqratiye*, Kulyet El-tirbiye, Cam'e Ein Şemis, 2005, s. 26-27.

6. *Şeffaflık (Transparency)*: Devlet kurma aşamasındaki temel basamaklardan birisi güçlü ve şeffaf bir sistem dahilinde bilgi akışı ve bilgi alışverişinin hükümet, halk, medya kurumları ve sivil toplum kuruluşlarıyla olmasıdır. Bu basamak demokrasi temelini ve siyasal meşruluğun güçlendirilmesi açısından önemli olmakla birlikte halk ve devlet arasında güvenin güçlenmesini sağlar. Bu açıdan yasal mekanizma yoluyla bilgilerin paylaşılması ve alışveriş yapılması, bütçe ile ilgili bilgiler, ekonomik faaliyetler ve sorumluların yetkilerini kullanması ile ilgili olan bilgilerin dönemsel ve kurumsal olarak paylaşılması çok önemli bir olgudur.⁶³
7. *Hukukun Üstünlüğü (Rule Of Law)*: Yasalar ile yönetim anlamına gelir, belirli bir taraf yasalardan üstün değildir. Böylelikle devletin yasaları eşit bir şekilde toplumun bütün katmanlarına uygulanır, hiç kimse kendini bu yasalardan ayırt edemez. Bu çerçevede en üst düzey yetkili ile en dibte olan yetkili yasalara boyun eğerek bu yasaların onlara çizdiği çerçevede hareket ederler. Bu esasın Hukuk Devleti'nin oluşması anlamında çok önemli olması ile birlikte devletin basamaklarını ve temelini korur.⁶⁴

Şüphesiz ki güçlü ve başarılı devletler ile ilgili birden fazla önemli basamak ve özellik bulunmaktadır, burada bahsi geçen temeller aslında genel ve güçlü temeller olup güçlü ve başarılı bir devletin var oluşunu ispatlar. Buna karşın aktif yönetim, eğitim, güçlü sağlık sistemi, insan haklarının korunması, mahkemelerin güçlendirilmesi, mahkemelerin bağımsızlığı, e-devletin güçlendirilmesi vb gibi birçok temel vardır ki bunların tamamı kalıcı ve güçlü bir devlet ve otoritenin temeli olarak sayılır.

1.2.3. Başarısız Devlet kavramı

Başarısız devlet hakkında birden fazla birbirine yakın ortak kavram ve tanım mevcuttur ki bunların tamamı başarılı olmayan bir devleti tanımlar. Bu kavramı daha fazla aydınlatma açısından farklı siyasal kavramlara göz atarak her birini ayrı ayrı tanımlamaya çalışacağız.

---

⁶³ Milud Sifari, *El-hukim El-Reşid*, s. 24.

⁶⁴ Alok Kumar Yadav, "Rule of Law", *International Journal of Law and Legal Jurisprudence Studies*, Vol.4, no.3, s. 208.

Siyaset bilimci Robert I. Rotberg, başarısız devleti teorik olarak dört ayrı türe ayırmaktadır: “Zayıf Devlet” (*Weak State*), “Başarısızlığa Doğru İlerleyen Devlet” (*Countries on the Road to Failure*), “Yıkık Devlet” (*Collapsed State*), “Başarısız Devlet” (*Failed State*).⁶⁵ Zayıf devlet veya kırılğan devlet kavramı coğrafi, askeri veya ulusal anlamda kırılğanlıkla ilgili alakalı değildir. Bu kavramın ortaya koyduğu çerçeve, içe dönük sorun ve krizlerin çözülememesi ve siyasal meşruluğun kaybedilmesidir. Nitekim zayıf veya kırılğan devletler devamlı bir şekilde uluslararası yardımlara ihtiyaç duymakta ve iyi bir şekilde yönetilmemektedir.⁶⁶ Uluslararası anlayışa göre kırılğan devlet, bekası uğruna yaşadığı kriz ve sorunlardan kurtulmak için devamlı bir şekilde başka devletlere ihtiyacı olan devlettir.⁶⁷ Dış müdahale kararları ile kurulan bazı devletler, kırılğan yapıya sahip devletlerdir ki devamlı bir şekilde dış yardımlara muhtaçtırlar. Başka bir kavram olan yıkık devlet, başarısız devlet’e yakın olan bir olgudur. Bu kavram, güvenlik, hukuk ve sistem açısından başarısız olmuş ve kurumları işlevsiz hale gelmiş devlet anlamına gelmektedir.⁶⁸ Güvenlik, istikrar ve barışın yerine kaos, istikrarsızlık ve bozgunculuk ortaya çıkmış ve devlet kontrolü kaybetmiş ve başarısız olmuştur. Bu tür devletlerde devamlı bir şekilde darbe ve iktidar değişimi yaşanır, güvenlik stratejisinden tamamen yoksun yapılarıdır. Merkezi yönetim başarısız olmuş ve ordunun kontrolünü kaybetmiştir. Devamlı bir şekilde dış müdahaleler olur ve bu müdahaleler dış menfaat odaklı olmakla birlikte ekonomisi kısıpaca alınmış ve kontrol edilebiliridir. Yıkık devlet kategorisindeki devlet kendi güvenliğini, toprağını ve egemenliğini tekrardan kontrol altına almak ister fakat gücü yetmez.⁶⁹ En belirgin örnekleri Somali, Yemen ve Suriye’dir.

Kırılğan devlette devamlı bir şekilde siyasi ve ekonomik olarak ani olaylar ve gelişmeler gerçekleşir, üst üste krizler yaşanır, halkın ve vatandaşların güvenliği tehlikeye atılmış olur. Siyasi olarak huzursuzluğun varlığı, toplumsal yapının, ekonominin ve toplumun dinamiklerinin ayrışması sonucu derin ekonomik sıkıntıları doğurur. Bu da o

---

⁶⁵ Muhim Nesib Ewcun ve Murad Esslan, *Nezeriyet we Mumarset bina, Elidewlet fi El-şirq El-ewset : Minzur Desturi hewle El-Êraq we Eifxanistan*, Silisilete drasat Alemiye, Merkez El-Îmarat liledirasat we El-bihus El-estratiyye, El-Îmarat El-Eribiye El-mutihidet 2014, s. 13.

⁶⁶ Oktay Bingöl, *Başarısız Devletler Kavramlar, Nedenler ve Sonuçlar*, Barış Kitap, Ankara 2016.

⁶⁷ World Bank. “Poverty Analysis”. Archived from the original on 2009-01-25.

⁶⁸ Selman Öğüt, “Başarısız Devlet Kavramının İncelenmesi”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C. 19, no.3, 2013.

⁶⁹ William Zartman, *Collapsed States: The Disintegration and Restoration of Legitimate Authority*, Lynne Rienner Publishers, London 1995, s. 8–11.

devletin kırılğan ve içten yenik bir durumda olduğu anlamına gelir.⁷⁰ Şüphesiz ki bahsi geçen kavramların her birisi başarısız devletler için kullanılır. Başarısız devlet geniş kapsamlı bir kavramdır, devletin; ekonomik, siyasi, toplumsal, diplomatik ve yasalarının varlığını kapsar. Britannica Sözlüğü'ne göre başarısız devletler farklı alanlardaki yükümlülüklerini yerine getiremeyen, güçsüz ve otorite yoksunu devletlerdir. Bu yükümlülükler, egemenlik, devlet toprağının tamamını kontrol etme, halkı ve sınırları korumada kabiliyetsizlikle birlikte iç siyaseti yönetmede başarısız olmamaktır.⁷¹ Ayrıca başarısız devlet, temel hizmetleri karşılamada acizdir, aynı zamanda halk, çalışma, proje ve siyasal meşruluğa karşı güvensizdir.⁷² Başarısız devlet zayıf ve eksikliklerle dolu kurumlardan oluşur. Yürütme zorlukları içerisinde üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirir, yasama organı, yargı, bürokrasi ve silahlı güçler kabiliyet ve bağımsızlıklarını yitirirler. Aynı zamanda devlet; altyapı bakımından kötü eğitim ve sağlık hizmetleri şartlarına sahiptir. Çocuk ölümleri artar, okur yazarlık azalır, yolsuzluklar yaygınlaşır, ekonomik sömürü yükselir.⁷³

Başarısız devlet kavramı Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra yavaş yavaş kullanılmaya başlandı. Fakat Bill Clinton idaresindeki ABD yönetimince daha fazla kullanılır oldu. Özellikle esas yükümlülüklerini yerine getirmede yetersiz olan ve güvenlik konusunda uluslararası güvenliği tehdit eden ülkeleri tanımlamada kullanılıyordu. Bu yaklaşıma göre başarısız devlet, kendi toprağını kontrol edemeyen ve askeri gücü kullanamayan devlettir. Bundan dolayı yargının ve sistemin gücü zayıftır, kurumlar devletin meşru gücünü kullanamaz haldedir ve böylelikle halkı koruyamamaktadır. Bunların hepsi bir tarafa, buna halkın temel ihtiyaçlarını karşılayamamak da eklenmiştir.⁷⁴ William Zartman'ın başarısız devlet tanımı şu şekildedir: Siyasi meşruluğunu kaybetmesi ve iç yapının tahrip edilmesi sonucunda devletin yükümlülüklerini yerine getirmede devre

---

⁷⁰ Adnan Samir Dahirbi, "Al-tahadiyat Al-ati yuajihuha Al-ielam fi zili Al-dawlat Al-hashat : dirasat tahliliat lilwaqie Al-ielamii Al-iraqi", *Majalat Al-bahith Al-ielamii*, no 44-45, 2019, s. 71-72.

⁷¹ Burak Bilgehan Özpek, "Başarısız Devletler", (Ed:Şaban Kardaş ve Ali Balcı), *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Küre Yayınları, İstanbul 2016.

⁷² Naazneen H. Barma, "Failed State", *Britannica Dictionary*, <https://www.britannica.com/topic/failed-state> (Erişim Tarihi 20 Ekim 2022).

⁷³ A.g.e.

⁷⁴ Umeru Hemzawî, "Ezimet El-dewlet El-weteniye, Mulahezat ela El-nîqaş El'almî, Moesset Karnixî lîselam El-dewlî", 16 38 Dîsimber 2010. ela Elmewqie El-elktironî.<https://carnegie-mec.org/2010/12/16/ar-pub-42153> (Erişim Tarihi 20 Ekim 2022).

dışı kalması durumudur. Böylelikle adli ve siyasi sistem tüm yönleriyle çökmüş olur.⁷⁵ Bu tür durumlarda kurumsallık boyutu da değerlendirmeye dahil edilir ve devletin başarısız olmasında da temel sebeplerden biri sayılır. Uluslararası Barış Bürosu, Foreign Policy dergisi ile birlikte başarısız devleti tanımlamak adına bir grup toplumsal, ekonomik ve siyasi esaslar belirlemiştir. Örneğin, nüfusun artması. Bu durum anlaşmazlık, kalkınmanın ortadan kalkması, devletin meşruluğunun azalmasına ve dışsal müdahalelerin artmasına neden olur.⁷⁶ Bahsi geçen bütün bakış açılarından bakacak olursak başarısız devleti şu şekilde tanımlayabiliriz: Devlet halkına karşı ekonomik, siyasi ve toplumsal ve güvenlikle ilgili görevlerini yerine getirememektedir. İlerlemeci, istikrarlı ve güçlü temellerinden yoksundur, bu nedenle de ekonomik kalkınma, insani kalkınma, yargı, vatandaşlık hakkı ve adalet kavramlarını barındırmaz. Sonuç itibarıyla çekişme ve istikrarsızlık, devamlı bir şekilde kaos ve çeşitli kriz ortamlarını yaratır.

1.2.4. Başarısız Devletin Temel Kriterleri

Başarısız devlet kriterleri oldukça detaylı ve kompleks bir görünüm arz etmektedir. Ancak bu görünümün en kristalize olmuş hallerine değinmek yerinde olacaktır. Kişi başına düşen GSYİH, satın alma gücü, yerli yatırım oranları ve benzerlerindeki hızlı düşüşler, başarısızlık olasılığının daha kesin ve daha kolay görünür sonuçları ve göstergeleridir. Daniel Esty ve diğerleri ayrıca serbest ticaretin demokratik rejimlerde daha iyi çalıştığını ifade etmektedir. Demokrasi göstergesine gelince, aşağı doğru giden bir demokrasi sarmalı açıkça başarısızlığa eğilimlidir ve “kısmi demokrasiler [özellikle Afrika’da] gerçekten de devlet başarısızlığı tipine karşı çok daha savunmasızdır. Ancak bu yüzyılın başarısızlık adaylarını yalnızca ve hatta büyük ölçüde sömürgeci kötü muamele temelinde ortaya koymak mümkün değildir”.⁷⁷ Başarısızlığı tahmin etmek için büyük çaplı çatışma ve devlet çöküşü araştırmalarının sonuçlarını başarılı bir şekilde kullanmak da mümkün değildir. Daniel Esty ve arkadaşları 1955 ile 1994 yılları arasında 243 "kısmi" devlet başarısızlığı, çatışma ve kriz dahil olmak üzere, çöküşe yol açan etnik savaşı analiz ederek devletin başarısızlığına ve çöküşüne "yeni etiketler" adını verdiler. 1990’ların

⁷⁵ William Zartman, *Collapsed States: The Disintegration and Restoration*, Lynne Rienner Publishers, London 1995, s. 1.

⁷⁶ Feysel Berai Metîn El-mer’şî, “El-dewlet El-faşile, El-mewsu’et El-siyaset”, el Elmewqie El-elktironî : <https://political-encyclopedia.org/dictionary/> (Erişim Tarihi 20 Ekim 2022).

⁷⁷ Daniel C. Esty (et al), “The State Failure Project: Early Warning Research for U.S. Foreign Policy Planning,” Paper on the Failed States Website, Purdue University, West Lafayette, February 25–27, 1998.

başındaki Somali⁷⁸, Bosna, Liberya ve Afganistan'daki olayların örneklediği bir tür şiddetli siyasi kriz için bu sınıflandırmayı yapmaktadırlar.⁷⁹ Bu örneklerde, merkezi devletin kurumları o kadar zayıflamıştı ki, artık başkent ötesinde otoriteyi veya siyasi düzeni sürdürememekteydiler.⁸⁰ Çalışmalarında son derece ilgili yetmiş beş değişkenden üç güçlü gösterge ortaya çıktı: Bir ulus-devlet kapalı bir ekonomik sistemi tercih ettiğinde - uluslararası ticarete açıklık düşük olduğunda veya hiç olmadığına- başarısızlık muhtemeldi; bebek ölüm oranları (bir toplumun yaşam kalitesi için bir vekil ölçüt) yüksek olduğunda, yani her 1000 canlı doğumda bebek ölüm oranı uluslararası ortalamaların üzerine çıktığında ve ulus-devlet demokratik olmadığına. Esty ve arkadaşları ayrıca kişi başına düşen GSYİH düzeylerinin neredeyse bebek ölüm düzeyleri kadar güçlü bir başarısızlık göstergesi olduğu sonucuna vardı.⁸¹ Demokratik devletler, kitlesel insan hakları ihlallerine karşı normatif ve kurumsal engellemeleri sürdürürken, halkın hoşnutsuzluğuna yanıt vermesi ve muhalif siyasi meydan okumalara uyum sağlaması nedeniyle başarısız olmamaktadırlar. Başarısızlık devletlerin işaret edilen hususlarda ve daha birçok konuda etkili bir tepki gösterememe ve uyum sağlamama durumları ile ilgili olmaktadır.

1.2.4.1. Başarısız Devlet Kriterlerini Belirleyen Kurumlar

Başarılı ve iyi yönetimin kendine özgü kriterleri olduğu gibi başarısız devlet de kendine has kriterlere sahiptir, bu kriterler başarısızlığın seviyesinin bilinmesi açısından oransal olarak göz önünde bulundurulur. Bu kriterlere değinen yerel ve uluslararası kurumlar ile beraber uluslararası akademik çalışmalar mevcut fakat bu kategoride başarısız devlet adına bir grup esas kriterlere değineceğiz. Başarısız devletin nitelendirme kriterleri teorik olarak ele alınmakta ancak bu kriterleri ölçülebilir bazı endeksler üzerinden ortaya koyan önemli uluslararası kurumlar bulunmaktadır. Bu kurumların ortaya koyduğu kriterler heterojen bir alanda bazı niteliklerin yerine getirilip getirememesine bağlı olarak

⁷⁸ Ranuna İklime Gün ve Güngör Şahin, "Başarısız Devlet ve Terörizm: Somali. 20. Uluslararası Kamu Yönetimi Formu", *Malatya: Malatya Üniversitesi İ.İ.B.F. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü*, 2021, s. 1155-1168.

⁷⁹ Osman N. Özalp, "Uluslararası İlişkilerde Başarısız Devletler Sorunsalı ve Bu Sorunsalın Uluslararası Hukuka Etkileri", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. LXXII, no.1, 2014, s. 349-362.

⁸⁰ Daniel C. Esty (et al.), "The State Failure Project", February 25–27, 1998.

⁸¹ Esty, D. C., Goldstone, J. A., Gurr, T. R., Harff, B., Levy, M., Dabelko, G. D., Surko, P. T., & Unger, A. N. (1998). State Failure Task Force Report: Phase II Findings. <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/event/Phase2.pdf>, (Erişim Tarihi 20 Ekim 2022).

kategorilendirme şeklinde olmaktadır. Genel olarak kriterleri belirleyen bazı kurumlardan bahsedilecektir. Bu kurumların başarısızlık olgusunu hangi doğrultuda ve hangi verilerle ele aldıkları ayrıca ortaya konulacaktır. Uluslararası geçerliliği olan beş kurumun ortaya koyduğu istatistiklerle bu kavramın nasıl çerçvelendiği ortaya konulacaktır. Eleştirel bir bakış açısıyla verilerin yorumlanmaya ihtiyaç duyduğu ayrıca vurgulanacaktır.

a. Global Barış Endeksi – The Global Peace Index

Bu kriterin temel dayanağı istikrardır ve ona göre 162 devleti bu kritere göre değerlendirmiştir. Bu değerlendirmeler Ekonomi ve Barış Enstitüsü (*Institute of Economic and Peace*) koordinasyonu ile hareket ederek Barış ve Anlaşmazlık Merkezi tarafından çıkarılmaktadır. Bu kriter, başarısız devleti tanımlamada toplumsal ve barışa bağlı ekonomi gibi alanlarda 23 genel başlığı belirler. Bahsi geçen kriterin odak noktası, istikrar, barış ve devletin içindeki güvenliğidir. Böylelikle bu kriterlere göre o devletin başarılılığını veya başarısızlığını esas alır.⁸² Çünkü bu görüşe göre devlette esas kriter olan güvenlik olmazsa diğer kriterler hayata geçirilemez.

b. İnsani Kalkınma İndeksi (The Human Development Index)

BM'ye bağlı bir dizi kurum tarafından hazırlanır daha sonra ise yıllık insani gelişim programlarında sunulur. Toplumsal yoksullaşma, hayat ömrü açısından demografik kalkınma, toplumun okur yazarlık seviyesi ve bilgi düzeyi, refah düzeyi ve alım gücü gibi genel kavramlar başarısız devleti tanımlamada kullanılan esas kriterlerdir.⁸³ Böylelikle toplumlar farklı gruplara ayrılır: zayıf düzey insani kalkınma, orta düzey insan kalkınma, yüksek düzey insani kalkınma, çok yüksek düzey insani kalkınma devletleri.⁸⁴

c. Gelişen Dünyada Zayıf Devlet Endeksi (Index Of State Weakness İn The Developing World-ISW)

Brookings kurumuna, 2008 yılında 141 yeni gelişen ülke için başarısız olmuş devlet için genel kriterler belirlemiştir. Bu kriterler, siyasi, ekonomik, güvenlik ve toplumsal alanlardan oluşan dört esas temel üzerine kurulmuştur, bu esas temeller için 20 ana gösterge

⁸² Edward Newman, “Failed States and International Order: Constructing a Post-Westphalian World”, *Contemporary Security Policy*, Vol.30, no.3 , 2009, s. 421-443.

⁸³ Michael P. Todaro ve Simith, S. C, *Economic Development*, Pearson, Boston 2009, s. 49-56.

⁸⁴ “Taqrir Al- tanmiat Al- bashariat 2015 min Al- taqarir Al saabiqati”, Mutahat ealaa Almawqie Al-taali Home Human Development Reports (undp.org). (Erişim Tarihi 21 Ekim 2022).

belirlenmiştir. Tamamı, hukuk sistemini, ekonominin sürekliliği ve eşitliği için yaratılan ortamı, meşruluğu, vatandaşları korumada siyasal kurumları sorgulama, halkı kontrol etme ve toplumun temel ihtiyaçlarını karşılamadaki kabiliyeti gözetler.⁸⁵

d. Kırılgan Devlet İndeksi (FSI Fragile States Index)

Barış Fonu ile Foreign Policy dergisi tarafından belirlenen bir endekstir. İçerik olarak zayıf devlet ve başarısız devlet hakkında detaylı çalışmalar yürütülür. Bu endeks, 12 temel kriter bazında siyasal, ekonomik, toplumsal ve askeri meseleler dikkate alınır, daha sonra uluslararası ve yerel kaynaklar ile farklı raporlara göre değerlendirilir. Bu endeks diğerlerine göre daha detaylıdır çünkü göstergelerin tamamı bilgi ve istatistiğe bel bağlayan farklı metotları kullanmaktadır. Ayrıca çoğu indeks ve alanları kapsayarak başarısız devletin tek bir tarafına odaklanmaz.

e. Uluslararası Barış Fonu

2005 yılında Başarısız Devlet'i belirlemede birden fazla önemli ve genel endeksler belirlemiştir. Yıllık olarak da başarısız devletleri sınıflandırmıştır. Genel endeksler ise şu şekildedir:

- a. Merkezi hükümetin otoritesinin ülke toprağının tamamına dayatamaması. Yani devlet ülkenin egemenliğini ve toprağının tamamını kontrol etmede başarısızdır.
- b. Devlet merkezinin sudan veya karadan sınırlarını dış müdahalelere karşı korumadaki kabiliyetinin olmaması. Yani devlet merkez gücünün yitirmesi, karar ve politikalarını ülkenin tamamında uygulanamamaktadır.
- c. Otorite ve gücün devrteslimin gerekli meşruiyetin olmamasından dolayı idari yolsuzlukları engelleyememesi, sistem ve kurumların yasal olarak çalışmaması. Yani güç aktarımı ve siyasi olarak muhalefet partilerin olmamasından dolayı rekabetin yoktur.
- d. Entegre olmuş toplumun dinsel ve ırksal çekişmelerden dolayı dağılması. Bu durum, toplumun birlikteliliği için bir tehdit oluşturmaktadır. Bu da ulusal kimliğin ayrışmasından oluşmaktadır.

---

⁸⁵ Susan E. Rice ve Stewart Patrick, *Index of State Weakness in the Developing World*, The Brookings Institution, Washington 2008, s. 3.

- e. Demografik sorunlar, göç, sığınma, yoksulluk, uyuşturucu, ekonomik istismar, ekonominin gerilemesi ve ulusal para biriminin zayıflaması gibi toplumsal sorunların olması.

Genel olarak bu kurumların tamamı, yönetimin ve otorite sektörlerin farklı alanlarına vurgu yapmaktadır. Başarısız devletin endekslerini tanımlamadaki en başlıca olgular: Güvenlik, ekonomi, siyaset, yargı, ordu ve genel hizmetten oluşmaktadır.

1.2.4.2. Başarısız Devletin Temel Endeksleri

Barış Fonu tarafından hazırlanan raporlarda kırılğan ve başarısız devlet sınıflandırmasını görmekteyiz. Barış Fonu tarafından hazırlanan verileri tablo şeklinde sunmaktadırlar. Bu tablolarda başarısız devlet indeksleri şöyle sınıflandırılmaktadır.⁸⁶

Sosyal Göstergeler	
1. Nüfus Baskısı	2. Göçmen ve İç göç
Hastalık, çevre kirliliği, gıda eksikliği, gıda zayıflığı, su sıkıntısı, nüfus gelişmesi, genç nüfus, ölüm oranı	Yerinden edinme, göçmen kampları, göçmenler arasındaki hastalıklar, iç göç sayısı, barınma gücü
3. Güvenlik ve Sosyal Durum	4. Dış göç
Cinsiyet ve ırk ayrımı, cinsiyete dayalı şiddet, mezhepsel şiddet, dinsel şiddet	Göç oranı, beşeri sermaye çıkış oranı, nitelikli vatandaşların göç oranı

1 Tablo Başarısız devlete ilişkin Sosyal Göstergeler (FFP index 2005-2016 aktaran, Bani Hamad, A., & Al-Mashqaba, A. (2021:160). Yazar tarafından Türkçeleştirilerek oluşturulmuştur.)

⁸⁶ Arif Ahamdi Husayn Bani Hamad ve Amin Awaad mahna Al-Mashqaba “Al-dawlat Al-fashila (suria namudhaja)”, *Dirasat: Human and Social Sciences*, Vol.45, no.4, 2018, s.160.

Siyasi ve Askeri Göstergeler ⁸⁷		
5. İnsan hakları ve yargının otoritesi	6. Genel hizmetler	7. Otoritenin meşruiyeti
Basın özgürlüğü, sivil özgürlük, insan ticaretinin oranı, siyasi tutuklular, tutukluların durumu, dini baskı, işkence ve idam.	Sağlık hizmeti, güvenlik, suç oranı, eğitim hizmeti, cehaleti bitirme, altyapı, sağlık gözetimi, iletişim, enerji, internet, yol.	Yolsuzluk, temsiliyet zayıflığı ve toplumsal sözleşme, hükümetin verimliliği, siyasal katılım, seçim süreci, demokratikleşmenin seviyesi, eşit olmayan ekonomi, uyuşturucu ticareti, gösteriler, kaos, iktidar mücadelesi
8. Dış müdahale	9. Grupların çatışması	10. Güvenlik kurumları
Dış yardımların seviyesi, barışı koruma güçlerin hazırlığı, askeri dış müdahale, uluslararası yaptırımlar, aidiyet ayrışması	Siyasal grupların iktidar mücadeleleri, ayrılmış gruplar, şaibeli seçim, uygun olmayan siyasal mücadeleler.	İç çatışmalar, ağır ve orta seviye silahların yayılması, kaos ve bozgunculuk, çatışmalardaki ölüm oranı, askeri darbeler, anarşist gruplar, isyancı gruplar ve patlamalar.

1 Tablo Başarısız devlete ilişkin Siyasi ve Askeri Göstergeler (FFP index 2005-2016 aktaran, Bani Hamad, A., & Al-Mashqaba, A. (2021:161). Yazar tarafından Türkçeleştirilerek oluşturulmuştur.)

⁸⁷ A.g.e., s. 161.

Ekonomik Göstergeler	
11. Eşit olmayan Ekonomik Kalkınma	12. Yoksulluk ve Ekonomik Çöküş
İşlevsizlik ve ekonomik cari açık, hükümetin borçları, işsizlik, genç kesimin istihdamı, halkın alım gücü, kişisel gelir, yerel gelirin artışı ve enflasyon.	Köy ve şehirlerdeki ekonomik hizmet dağılımı, hizmetlere erişim olanağı, yoksul kesim

2 Tablo Başarısız devlete ilişkin Ekonomik Göstergeler (FFP index 2005-2016 aktaran, Bani Hamad, A., & Al-Mashqaba, A. (2021:160). Yazar tarafından Türkçeleştirilerek oluşturulmuştur.)

Genel olarak başarısız devlet siyasi, ekonomik ve sosyolojik boyutta üç temel kriter ile belirleyebiliriz.⁸⁸

Siyasal kriterler, siyasi güven, meşru yönetim sistemi ve genel hizmetleri kapsar. Ayrıca siyasi egemenlik, yasaların uygulanması, insan hakları, güvenlik, siyasi istikrar, kurumsallaşma, asker, bölgesel ve dışsal müdahaleleri barındırır. Ekonomik kriterler, genel odak noktası ekonomik kalkınmadır, devletin ekonomik olarak yükselişini değerlendirir. Ayrıca yolsuzluk oranı, ekonomik gelirlerin kötü kullanılması, yoksulluk oranı, işsizlik ve kişisel gelirin durumunu tetkik eder.

Sosyolojik kriterler, nüfusun artması ve buna bağlı olarak eğitim ve sağlık kalitesinin olmaması, temel ihtiyaçların karşılanmaması, dış göç hareketliliği ve ekonomik ile sosyolojik durumdan dolayı yaşanan iç göçü esas alır. Diğer taraftan, kimlik meselesindeki krizi, koordinasyonu ve sosyolojik yardımın ne seviyede olduğunu tetkik eder. Böylelikle başarısız devlet, siyasi, ekonomik, hukuki, sosyolojik, askeri, güvenlik, ulusal kimlik ve kültür açısından derin sorunları olan devlettir. Bu sorunlardan dolayı da iyi yönetim, aktif idare gücü, gelişmiş ekonomi ve istikrarlı toplum olgularını yitirmiştir. Sonuç olarak hizmet, sosyolojik güven, kaos ve toplumsal güvenlik konularında kriz yaşamaktadır.

⁸⁸ Feysel Berai Metîn El-mer'şî, "El-dewlet El-faşîle, El-mewsu'et El-siyaset", el Elmewqie El-elktironî : El-mewsuet El-siyasiyet, ela rabbit. (political-encyclopedia.org) (Erişim Tarihi 3 Kasım 2022)

1.2.5. Devletin Yeniden İnşası

Yeniden devleti inşa etmek şüphesiz ki zayıf, başarısız ve çökmüş bir devleti kast etmektedir ki bu devlet içsel veya dışsal yoldan yeniden kalkınma ve kurulum aşamasına yönelik istek sonucu gelişen bir eğilimdir. Nitekim yeniden inşa etme konusu karmaşık siyasal, yasal ve sosyolojik bir süreçtir.

Yeniden devlet inşa etmek (*Reconstruction of the state*) kavramı, Soğuk Savaş'ın hemen akabinde siyasal sürece girerek dünya genelinde güvenlik, barış ve istikrarı tehdit eden bir takım unsur ve işlemlerin altını çizmektedir. Bütün bunlar güçlü bir şekilde demokrasi, insan hakları, siyasal katılım, ekonomik ve siyasal reformlar ile ilişkilendirildi. Özellikle Liberalizm'e göre devletlerin istikrarı ve kalkınması uluslararası sistem ve diğer devletler ile ilintilidir.⁸⁹ Bundan dolayı başarısızlığa uğrayan her devlet, bölgenin tamamını güvenlik sorunu ve sıkıntılar bütünü ile karşılaştırarak dünya genelini kapsar.

Araştırmacı ve siyaset uzmanı Marina Ottaway'e göre devlet inşasında uluslararası toplumun kendine özgü bir yolu bulunmaktadır. Özellikle kendi sorumluluklarını yerine getirmede başarısız olan ve dünyadaki düzen ve güvenlik açısından bir tehdit oluşturanlar için. Bu zayıflıktan dolayı büyük devletler ve kuruluşlara müdahale ve yeniden o devleti inşa etmek için fırsat doğar. Bu fırsat, başarısız olan devletlerin kendilerini toplama ve inşa etmede yetersiz oldukları zaman devreye girer.⁹⁰ Şüphesiz ki yeni dönemde devletleri inşa etmedeki etkenlerden biri dış müdahale yoluyla olmuştur.

Yeniden devlet inşa etme süreci, tekrardan o devletin iskeletini oluşturmak, genel altyapıyı ve kurumları siyasal coğrafyada güçlendirmek anlamına gelir. Yeniden inşa etme yoluyla o devlet siyasal ve ekonomik çöküşten kurtarılarak devamlı bir şekilde altyapısının kendisini kalkındırması sağlanır. Bu süreçte egemenlik ve kontrol edilebilir güç devletin içerisinde önemli bir role sahiptir. Böylelikle tekrardan ekonomik, siyasi ve kültürel

⁸⁹ Mhmmmd 'Aminin Bin Jilali, Bina' "Al-dawlati: Al-mafhum w Al-nazariat wa 'asyilat Al-raahini", *Majalat Dafatir Al- mutawasit*, Vol. 3, no.1, 30 Haziran 2016, s. 2.

⁹⁰ Marina Ottaway, "Rebuilding State Institutions in Collapsed States", *Development and Change*, Vol.33, no.5, 16 December 2002, s. 1001-1023.

kurumların inşasını temenni ederek tekrardan bu kurumların kimliğini ve meşruiyetini kazanmasını arzu eder.⁹¹ Burada tekrardan devleti oluşturma temeli hayata geçmiştir.

Siyaset Bilimci Samuel P. Huntington'a göre, yeniden devleti inşa etmek yeni kurumları oluşturmak anlamına gelir ki bu kurumlar ayak uydurmada, yasal ve siyasal kurumları genellemekte ve sağlamakta güçlü olmalıdır. Huntington'a göre bu sürecin temel tetikleyicisi, siyasal ve reform mekanizmaları ile modern kuruluşları kalkındırmaktır. Böylelikle ön koşul olarak kabiliyet, vasıf ve verimlilik gibi ilkeler yeniden kurumları inşa etme, yasaları pekiştirme ve başarısız devletin karşılayan engeller konusunda etkin bir şekilde rol oynar.⁹²

Francis Fukuyama'ya göre başarısız devleti yeniden oluşturmanın birkaç aşaması vardır. Bunlardan birisi, devleti silahlı anlaşmazlıklar ve askeri müdahalelerden sonra inşa etmektir. Örnek olarak Afganistan, Somali, Kosova ve Irak.⁹³ İkinci aşama, askeri çekişmelerden sonra gelen süreçtir, bu süreçte uluslararası toplum çekişmelerin yaşandığı devlete barış ve güvenliliği getirmek için çabalar. Daha sonra devletin kurumlarını inşa etme aşaması gelir ki bu aşama ise kendisini yönetebilme ve yaşatabilme sürecidir. Böylelikle güvenliği ve kalkınmayı amaçlar. Daha sonra kurumsallaşma, kurumların verimliliği, siyasal katılım, ulusal anayasayı yazma ve sivil toplum kuruluşlarını güçlendirme meydana gelir.⁹⁴ Bundan dolayı Fukuyama'ya göre devleti inşa etmek adım adım olur.

Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü (OECD)'nin devleti tekrardan inşa etmede kendine özgü yerel vizyonu mevcuttur. Bu vizyon devletlerin kendine özgü bölgesel ve yerel dinamiklerini esas alan ve bu dinamikler doğrultusunda devlet toplum ve yerel ağlar arasındaki ilişkiyi çerçevelemektedir. Özellikle de devleti inşa etme siyasal meşruiyet ile güçlü bir gerekliliğe sahiptir. Çünkü genel hizmetleri temin etmede güçlü, meşrulaşmış ve kabiliyetli devlet, içsel güçlerin katılımı ile gerçekleşir. Bu durum, uzun soluklu müzakere,

⁹¹ Mohamed Faiz Firhat, *El-Ihtilal we'ladet binae El-dewlet, Diraset Muqarîne Lihalat El-Yaban we Efxanistan we Êraq*, Merkez Dirasat El-Wehde El-E'ribiye, Beyrut 2015, s. 42.

⁹² Francis Fukuyama, *State-Building: Governance and World Order in The Twenty-First Century*, Profile Books LTD, London 2004, s. 30.

⁹³ Ahmad Sayid Husayn, *Dewr El-qiyadet El-siyasiet fi Binae El-dewlet: Rusiya fi Ehid Putîn*, Beyrut 2015, s.150.

⁹⁴ Francis Fukuyama, *State-Building*, s. 150.

birliktelik ve diyaloga ihtiyaç duyar ki böylelikle kurumlar sosyolojik arzular ve siyasal meşruiyetle kurulmuş olur.⁹⁵

Buna binaen diyebiliriz ki devleti tekrardan inşa etmenin, anayasal ve kurumsal, askeri ve güvenlikle ilgili, ekonomik ve değer boyutları vardır. Aşağıdaki çizelgede belirtilmiştir.⁹⁶

Anayasal ve Kurumsallık Boyutu	Askeri ve Güvenlik Boyutu	Ekonomik Boyut	Değer Boyutu
İlkeler, anayasal çerçeve, yasa ve kurumların tekrardan inşası (siyasal ve demokratik sistemin inşası, anayasa, siyasi parti ve seçim kanunu) ulusal çıkarları elde etmek, yasal egemenlik, yolsuzluğa karşı mücadele.	Dini, ırksal ve etnik ayrımları aşan bir ordu polis ve güvenlik kurumları inşası, toplumda var olan şiddetin kaynakları ile mücadele, milis güçlerle ve yasadışı gruplarla mücadele.	Ekonomik kalkınmanın temellerini belirleme, ekonomik altyapının kurulması, ekonomik kurumların ve yeniden inşa etme projelerinin belirlenmesi, projelerin başlaması, dışa bağımlılığını azaltmak için çalışma.	Siyaset, eğitim ve yönetim felsefeleri yolu ile bir grup değer ve ahlaki temellerin yayılması ve düzenlenmesi ki bunlar yasaların egemenliği ile insan haklarına saygı yolu ile meydana gelir. Yerel ve sosyolojik sorunların çözüme kavuşturulması, toplumsal barışa önem vermek.

3 Tablo Devletin Yeniden İnşa Edilmesindeki Boyutlar (Ferhat, M.F (2015:68-73) Yazar tarafından ilgili metinden yaralanarak oluşturulmuştur.

Sonuç itibarıyla devleti yeniden inşa etme evreleri şu şekildedir.⁹⁷

⁹⁵ Claire McLoughlin, “Topic Guide on Fragile States”, Governance and Social Development Resource Centre (GSDRC), International Development Department, University of Birmingham, August 2009, s. 49-50.

⁹⁶ Mohamed Faiz Firhat, *El-Ihtilal We’adət Binae El-dewlet*, s. 68-73.

⁹⁷ Aynas Eabd Al-saadat Sana, Kazim Katae ve Bitul Husayn Eulwan, “Al-qiadat Waeadat Bina’ Al-dawlat ma Baed Al-siraei: Al-eiraq Baed Aleam 2003”, *Dirasat Halati, majalat Al-ghulum Al-ansaniyat wal Aijtimaieati, Kuliyyat Al-eulum Al-siyasiati, Jamieat Baghdad, Al-earaqı, C.4, no.5, 30 Mayıs 2020, s. 69-70.*

- Siyasal reform, eski yönetim ve rejimi askıya alarak eski sisteme ait artıkları ortadan kaldırmak, ki böylelikle yeni bir yönetimi inşa etme gerekliliği ortaya çıkar, veya aynı sistemi farklı bir şekilde yenilemek.
- Güvenlik reformu, gücün ve silahın devlet elinde toplanmasını, devletteki milis güçlerin tamamının çözülmesini amaçlar. Böylelikle devlet içerisindeki bütün grupların devletin siyasal ve yasal kararlarına boyun eğmesi gerekir.
- Ekonomik reform, bu evrede güvenliğin sağlanmasından sonra ekonomik altyapı ve kalkınmanın sağlanması gerekir. Böylelikle siyaset ve güvenliğin esasları korunur. Aksi durumda işsizlik, enflasyon ve yoksulluk yeni devlet için her zaman tehdittir.
- Adalet ve barışma, bu başlık, siyasal ve toplumsal sözleşme, çekişmeleri ve kaosu kontrol almayı kapsar. Ulusal ve milli kimliği vatandaşlık hakkı altında inşa etmenin haricinde, otorite ile halk ve halk ile halk arasında sosyolojik sözleşmenin oluşmasını sağlar.

Bunlarla beraber devleti yeniden inşa etmek kolay ve acele edilecek bir iş değildir, birçok devlet bu süreci iyi bir şekilde idare edemez, siyasal ve yasal bir dizi engel ile karşılaşır veya tamamen başarılı olamaz ve süreç geriye gider. Burada bazı noktaların vurgulanması gereklidir:⁹⁸

1. Kimlik sorunu (Identity): Başarısız olmuş her toplumun, yeniden inşa edilme sürecinde derin kimlik sorunları vardır ve bu sorunların çözülmesi gereklidir. Özellikle birden fazla milliyete, dine veya mezhebe sahip olan devletlerde. Bu durum, devletin dağılmasından sonra her tarafın kendi çıkarına çalışmasını meydana getirir. Burada devleti yeniden inşa etmedeki en büyük engel, genel anlaşma ile ortak bir kimlik oluşturulmasıdır. Şüphesiz ki buda kolay bir iş değildir, devlet, özellikle yen inşa edilme aşamasında coğrafi, siyasi ve kültürel olarak ayrışır.

2. Yetki dağılımındaki engeller: Devleti yeniden inşa etmeye katılan grupların tamamı çıkar odaklı olarak süreçte kalma için en fazla yetkiye sahip olmak isterler. Bu durum, uzun vadeli çekişmelere neden olur, süreci ağırlaştırır. Nitekim, coğrafi, millet, din ve farklı kültürlerle göre yetkileri belirleme ve anayasaya göre dağıtma devleti yeniden inşa etme sürecindeki engeller olarak görülür.

---

⁹⁸ Temara Kazim El-Esdî, “İşkaliyat bîna’ El-dewle El-Êraqiye. El-merkrz El-Dîmiqratî El-Erbî”, <https://democraticac.de/?p=73040> (Erişim Tarihi 27 Kasım 2022).

3. *Demokrasi sorunu:* Şüphesiz ki demokrasi kavramının, fiili olarak toplumsal zemin, bağlam ve eğitimsel derinliğe sahip olması gereklidir ki siyasi, ekonomik ve toplumsal olarak empoze edilebilsin. Fakat demokrasi kültürünün zayıflığı, ulusal barış ile birbirini kabullenme ve çoğulculuk açısından büyük bir engel teşkil etmektedir. Bu engel, yeniden inşa edilen devletlerin birçoğunda görülmekle birlikte kalkınma açısından büyük sıkıntılara neden olmuştur.

4. *Anayasa ve kurumların sorunu:* Anayasayı yazma aşamasında güçler arası büyük sıkıntılar meydana gelir. Çünkü farklı vizyon, görüş ve ideolojilere sahiptirler. Anayasaya kendi çıkarlarını ve görüşlerini öne çıkaran nitelikler bulunmasını isterler. Bundan dolayı uzun süreli siyasi uzlaşma ve anlaşma gerektirmektedir ki bütün taraflar anayasa yazımı ve referandumda kendilerine yer edinerek hep birlikte anayasayı korumak için çalışsınlar. Bu durum, kurumların kuruluşu, istikrarı ve yetkileri ayırmada önemli bir esas olarak belirginleşmiştir.

5. *Dış müdahale:* Şüphesiz bir devlet başarısız olduğu ve çöktüğü an tekrardan o devleti yapılandırmak adına diğer devletler, bu devleti inşa etmeyi arzularak aşırı bir şekilde müdahalede bulunurlar. Yeniden inşa edilecek devletin sistem ve rejim olarak kendilerine yakın olmasını, ideoloji ve menfaat açısından kendi ajandalarını korumasını hedeflerler. Bu nedenle başarısız olan devlet içerisindeki grup, mezhepçi ve milliyetçi siyasi partiler aracılığıyla müdahalede bulunarak çoğu defa sıkıntı ve sorunlara sebep olurlar. Bu durum, egemenliğin ihlaline ve o devletin yeniden inşası konusunda sorun ve engellemelere neden olur.

Yukarıda bahsi geçen engellemeler dışında birçok ekonomik ve kültürel engellemeler de vardır ki bunların tamamı o devleti inşa etmedeki gelişme hızını engeller ve birçok defa sürecin tıkanmasına yol açar. Bundan dolayı devleti inşa etmek isteyenler ilk başta bu engellemeler hakkında düşünmesi ve çözümler üzerine durması gerekir. Şunu da bilmeliyiz ki çoğu defa bölgesel ve uluslararası bakımından birçok güvenlik, siyasi ve ekonomik değişimler meydana gelebilir ki bunların tamamı yeniden inşa etme sürecini yavaşlatır veya tamamıyla sekteye uğratar. Bu da devleti yeniden inşa etmedeki başka bir engel olup o devleti için problem yaratır.

2. Irak Devleti'nin Kuruluşu'ndan ABD İşgali'ne (1921-2003)

Irak Devleti'nin kuruluşundan itibaren geçirdiği tarihsel süreci ve başarısızlıkla sonuçlanan tarihsel kırılmaları incelemeyen 2003 yılından sonra başlayan yeniden yapılandırılma sürecinin başarısızlık sebeplerini anlamak mümkün görünmemektedir. Çünkü 2003 yılından itibaren yeniden yapılandırılma sürecinin başarısızlığının sebeplerinin bir kısmı eski tarihe dayanan ve Irak'ın kuruluşundan itibaren var olan ve devletin kuruluş aşamalarında daha da kötüleşen birtakım sorunlardan kaynaklanmaktadır. Bu konudaki en önemli esaslar şunlardır: *Ulusal kimliği oluşturma, mezhepsel ve milletlerarası çekişmeler, güvenlik sorunu, devlet kurumları, ekonomik durum ve yönetim biçimleri*. 20. yüzyılda devletin yaşadığı kırılmaları incelemeyen günümüzde ortaya çıkan başarısızlıkları değerlendirmek ve açıklamak zordur. Bundan dolayı tezin bu bölümünde tarihsel süreçlerden yararlanarak devletin kuruluşundan ABD'nin Irak'ı işgal etmesine kadar Irak Devleti'nin siyasi tarihi incelenmeye çalışılacaktır. Bu anlamda devletin kuruluşundan 2003 yılına kadar içinden geçtiği bütün süreçler ve kırılmalar anlatılacaktır. Bu süreçleri ele almanın amacı Irak'ın yeniden devleti inşa etme süreçlerini anlamak ve 2003 yılında ABD'nin, Irak'ı işgal etmesinin Irak'ın yeniden devleti inşa edememesinde büyük etkisi olduğunu göstermektir.

2.1. Irak Devleti'nin Doğumundan Önce Mezopotamya'nın Coğrafi ve Tarihsel Özeti

Irak, Dicle ile Fırat nehirleri arasında olan toprak parçasına denilir. Sümerler dönemindeki yerleşik halkça *Kelam* olarak tanınmıştır. Diğer taraftan da Akadlılar bu bölgeyi *Mano (yeryüzü)*, Mısırlılar *Nehreyna* ve Yunanlılar ise *Mezopotamya* olarak adlandırmıştır. Daha sonra toprak yapısının deniz seviyesinin altında olmasından dolayı ve Dicle ve Fırat nehirlerini birbirine bağladığı için Araplarca Irak olarak adlandırılmıştır. Irak'ın komşuları: Kuzey'de Türkiye, Güney'de Suudi Arabistan ve Kuveyt, Doğu'da Suriye ve Ürdün, Batı'da ise İran'dır. Irak'ın genel yüzölçümü yaklaşık olarak 438 bin 446 km² dir. 21. yüzyılın ilk on yılındaki nüfusu yaklaşık 30 milyondur. Nüfus dağılımına göre %70'i Arap, %15'i Kürt ve %15'i ise diğer azınlıklardan oluşuyordu. Irak'ın %95'i

Müslümandır. Mezhepsel açıdan bunlardan % 60'ı Şii, %38'i Sünni ve diğer dinlerin oranı ise %3'tür.⁹⁹

Doğal kaynakları bakımından yer üstü suları Irak'ın su kaynaklarından birisi olup en önemlileri ise Dicle ve Fırat nehirleridir. Ayrıca su ve petrol gibi yeraltı zenginlikleri bakımından da oldukça zengin bir ülkedir. En çok petrol rezervine sahip Arap ülkeleri sıralamasında Irak 264 milyar varil ile Suudi Arabistan'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır. Nitekim araştırma ve tarama yapılarak bu miktarın daha fazla olduğu da öngörülebilir.¹⁰⁰ Irak'ın doğal kaynakları arasında yer alan başka önemli bir hidrokarbon da doğal gazdır, 2009 yılında doğal gaz oranı 3.170 milyar m³ olarak hesaplanmıştır. Petrol ve doğal gazın dışında Irak fosfat madenleri açısından da zengin bir ülkedir.

2.1.1. Irak Devleti'nin Kuruluşu'ndan Önce Mezopotamya'nın Tarihi Hakkında Kısa Bir Özet

Yeni Irak devletinin oluşum sürecini ve oluşumdaki unsurlarını daha iyi anlamamız için Irak devletinin oluşum tarihini daha yakından inceleyerek bu devletin oluşumundan bir kaç adım öteye gitmemiz gerekmektedir. Bu devletin tarihsel geçmişini anlamadan 20. yüzyılda Mezopotamya topraklarında doğan bu devletin doğasını, kimliğini anlamak mümkün görünmemektedir. Irak 20. yüzyılda her ne kadar yeni kurulan bir devlet olsa da üzerinde inşa edilen coğrafya insanlık adına yaratıcı uygarlıkların merkezi olmuştur. Bütün bu uygarlıkların tamamı şu anki Irak'ın kimliğinin oluşmasına katkılarda bulunmuştur. Mezopotamya'daki uygarlıkların tarihsel mirasını kısaca üç ayrı aşamaya ayırabiliriz. Bu aşamaların tamamı 20. yüzyılda yeni Irak'ın kimliğini oluşturmuştur. Bu aşamalar, eski Mezopotamya, Arap İslam kültürü ve Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasından oluşmaktadır. Aşağıda kısaca her üç uygarlığa değinilecektir.

Tarihsel bulgulara göre insanlığın eski uygarlık merkezlerinden birisi Mezopotamya'dır. Bu uygarlık, binlerce yıl önce insanlığın ilerlemesinde büyük katkılarda bulunmuştur. Bu katkılar, yazının gelişimi, madencilik, edebiyat ve bilimden oluşmaktadır.

⁹⁹ Muhamad Suheyl Tequş, *Mêjûy Nîwê û Hawçerxî Êraq*, (Çev: Serbest Cihad), Nawendî Roşinbîrê Awêz, Erbil 2021, s. 9-10.

¹⁰⁰ Felah Cemal Me'ruf, Beşîr İbrahîm Letîf ve Selam Fazil Elî, *Coxrafîyet el-Iraq*, Dar-dicle, Emman 2016, s. 282-284.

Sümerler ve ondan önceki uygarlıklar şiir yazarak destan yazma bilimini geliştirerek tarihin ilk efsanesi olan Gılgamış eserini ortaya koymuşlardır. Bu eser MÖ 2700 yılında Uruk şehir devletinin kralı tarafından yazılarak kralın arkadaşının ölümünden duymuş olduğu üzüntüyü ve ölümsüzlük arayışını simgelemektedir. Ayrıca Sümerler şehirleri oluşacak herhangi sel ve su baskını tehlikesinden korumak amacıyla yenilikler yaparak ve askeri alanda tekerlekli araba icat ederek önemli ilerleme kaydetmişlerdir. Sümerler MÖ 2400 ile 2200 yılları arasında Mezopotamya’da hüküm sürmüş ancak daha sonra Akadlılar tarafından saldırıya uğrayıp işgal edilmişlerdir. Sümer ve Akad hakimiyetinden sonra Gutiler ve en sonunda da Amoriler Mezopotamya’da hüküm sürmeye başladılar. Amorilerin en önemli tarihsel belgelerinden biri MÖ 1792 ile 1750 yılları arasında hüküm süren altıncı kral Hammurabi tarafından eşitliği ve toplumu düzene sokma amacıyla yazılan kanunname olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yazıt, eşitliği sağlama ve toplumu düzene sokma amacıyla yazılmıştır. Amorilerden sonra bölgeyi Asurlar ve daha sonra da Babilliler yönetmişlerdir. Babillilerden sonra Mezopotamya’da MÖ 551 ile 331 yılları arasında İran’ın Ahmeniş hanedanı hüküm sürmüştür. Daha sonraki süreçte Makedonyalı İskender, Roma İmparatorluğu ve Sasaniler bu bölgede hüküm sürmüşlerdir. Mezopotamya, uygarlığın önemli merkezlerinden biri olarak matematik ve astroloji alanında gelişme kaydetmiş ve daha sonraki tarihsel süreçte bu gelişmeler Batı’ya taşınmıştır.¹⁰¹

Irak Devleti’nin kuruluş sürecinde veya onu önceleyen tarihsel dönemlerde Mezopotamya uygarlıkları önemli ölçüde ihmal edilmiş ve bu tarihsel dönem Irak’la ilişkilendirilmemiştir. İfade edilen tarihsel dönem Irak’ı aşan nesnel tarihsel bir dönem olarak okunmuştur. Lakin 20. yüzyılın ortalarına doğru yapılan arkeolojik keşiflerle birlikte Irak devletinin ve Iraklıların önem vermeye başladığı tarihsel bir miras olarak görülmeye başlanmıştır. Edebiyat alanında, siyasal alanda bu uygarlık Irak’ın tarihi geçmişi olarak görülmüş ve bu alanda açıkça sahip çıkılmıştır. Şu anda ise Mezopotamya uygarlığı Irak toplumunun ayrılmaz bir bütünü olarak bilinmektedir.¹⁰²

---

¹⁰¹ Helen Chapin Metz, *Iraq: A Country Study*, Federal Research Division, Library of Congress, Washington 1990, s. 6-12.

¹⁰² Fîbî Mar, *Mêjûy Niwêy Êraq*, (Çev: Heme Şerîf Heme Xerîb ve Şêrko Ehmed Hewêz), Çapxaney Rojhelat, Erbil 2011, s. 11-18.

Mezopotamya uygarlığından sonra Irak üzerinde derin ve etkili izler bırakan uygarlık Arap İslam uygarlığı olmuştur. 7. yüzyılda Arap-İslam Uygarlığı'nın Mezopotamya'ya yayılması ve Irak'ı da içine alan fetih veya işgal hareketleri Irak'ı yeni bir uygarlık dairesine dahil etmiştir. Böylelikle bölgede Arap dili yaygınlaştı ve İslam dini de halkın çoğunun dini olarak kabul edildi. Irak toplumunun kendi tarihsel geçmişlerine ve onları diğer topluluklardan ayıran farklılıklara olan ilgilerinin kaynağı İslam Devleti'nin yayılma süreci tarafından tetiklenmiştir. 637 yılındaki Kadisiye Savaşı'nda İslam Ordusu Farsların elinde olan Mezopotamya'nın bereketli topraklarını onların elinden alarak İslam Ordusu'nun önünü açmıştır. İslam Ordusu bölgeyi ele geçirdikten sonra o bölgede yaşayan halk Müslüman oldu. İslam otoritesinin ilk yüzyılında Mezopotamya toprakları savaş ve siyasal çekişmelerin ortasında kaldı. Peygamberin torunu olan Hüseyin 680 yılında Kerbela yakınlarında öldürüldü ve böylelikle Şii Müslümanlar tarafından şehit olarak adlandırıldı. Bu savaş ve çekişmelerle dolu olan bu tarih safhası Irak'ı yönetmenin zor olduğu gerçeğini ortaya çıkarmış ve bu durum günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.¹⁰³

Miladi 650 yılında, yani Abbasi Dönemi'nde, Irak büyük bir refah içinde yaşamıştır. Çünkü Abbasi Dönemi İslam tarihinin en parlak dönemi olarak kabul ediliyor. Irak bu süreçte kendinden önceki uygarlıklardan özellikle Yunan ve Fars uygarlıklarının kültüründen yararlanarak Abasi İmparatorluğu'nda bolluk ve refah yaratmanın merkezi olmuştur. Irak, bu dönemde tarım alanında sulama sistemini geliştirdi ve şehirlerarası ticareti de çok iyi bir yere getirdi. Şehirlerde kalkındı ve 762 yılında Bağdat şehri Abbasi halifesi Ebu Cafer El-Mansur tarafından inşa edildi, daha sonra bu şehir Abbasilerin başkenti olmuştur. Dönem itibarıyla Bağdat ticaret ve bilim alanlarının merkezi haline dönüştü. Fakat bu süreç fazla sürmeyerek farklı çekişmeler ortaya çıkmıştır. Bu çekişmeler Abbasi İmparatorluğu'nda ayrışmalara neden oldu. Bir grup aile ve aşiret toprakları bölerek kendi kontrolleri altına aldılar. Daha sonra 1258 yılında Hülagü önderliğindeki Moğol istilası sonucu bölge kaosa sürüklendi. Moğol saldırısından sonra bölge 1401'de Timur İmparatorluğu'nun saldırılarına maruz kaldı ve bir daha Bağdat eski günlerine kavuşamadı. Bu saldırı ve yıkımlar sonucu ortaya büyük bir yoksulluk çıktı; geri kalmışlık ve kültürel

---

¹⁰³ A.g.e., s. 12-14.

zayıflık baş gösterdi. Daha sonraki süreçlerde bu yıkım modern Irak'ın temel gerçekliği haline geldi.¹⁰⁴

Irak Devleti'nin kimliğinin oluşumunda büyük etkileri olduğu kabul edilen olgulardan biri de bölgede dört asır hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu'dur. Osmanlı İmparatorluğu yönetim konusunda Irak'ı Bağdat, Musul ve Basra olmak üzere üç ana vilayete bölmüştü. Osmanlıların Irak'a saldırısı 1514 yılında Sünni Osmanlı hükümdarı ile Şii Safevi şahının mezhepsel çekişmeleri sonucu meydana geldi. Devam eden savaşlar sonucunda bugünkü modern Irak toprakları Osmanlı himayesine girdi. İlk başlarda Osmanlılar Şii Iraklılara karşı yumuşak bir politika izledi fakat 1818 yılına gelindiğinde güvensizlik nedeniyle Şii'lere karşı bu yumuşak politika fazla sürmedi. Bundan dolayı bu süreçten sonra Sünniler Osmanlı'nın desteği ile otoriteyi sağladılar. Bu durum Şiiilerin İran ile ilişki kurmalarını doğurdu. Özellikle Necef ve Kerbela savaşlarında bu durum daha da belirginleşti.¹⁰⁵

Osmanlı'nın son dönemlerinde Irak genel itibarıyla bir dizi hızlı değişim yaşadı. Bunlardan en önemlisi 1869-1872 yılları arasında Mithat Paşa'nın Irak'a vali olarak atanmasından sonra yapmış olduğu reform hareketleriydi. Bu dönem, Irak Devleti'nin en önemli dönemlerinden biri sayılır. Çünkü idari, askeri, vatandaşların hukuku ve yasaların uygulanması anlamında bir dizi reform gerçekleşti.¹⁰⁶ Mithat Paşa'nın görev süresinin dolmasından sonra ardınca gelen valiler bu reformları sürdüremedi. Bu başarısızlığın sebebi ise bürokratların idari olarak kabiliyetsizlikleri ve Iraklıların bu reformlara istek duymamasıydı. 1910 yılına geldiği zaman Nazım Paşa bir dizi yenilikler getirerek Bağdat'ın ilk caddesi olan El Nehir'i inşa etti. Daha sonra Bağdat'taki sokak ve caddeleri temizleyerek çöpleri toplamak amacıyla çöp arabaları yaptırdı. Ayrıca ordu ve ticaret alanlarında da yenilikler getirdi. Bu sebeplerden dolayı "ikinci Mithat Paşa" olarak anılmaya başlandı. Daha sonra Cemal Paşa göreve getirildi. Cemal Paşa kültürlü ve iyimser biri olarak anılsa da Iraklılar tarafından sevilmiyordu. Çünkü Avrupalılarla birlikte çok

¹⁰⁴ İnas Seedî Ebdullah, *Mêjûy Niwêy Êraq 1918-1958*, (çev: Mehmûd Homer Bawzî), Nawendî Awêz Bo Çap û Bilawkindinewe, 2021, s. 43-55.

¹⁰⁵ Fîbî Mar, *Mêjûy Niwêy Êraq*, s. 11-18.

¹⁰⁶ Constance A. Johnson, *Iraq: Legal History and Traditions*, Law Library of Congress, Global Legal Research Center, Washington 2004, s. 10-11., <https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/lglrd/2018299338/2018299338.pdf>, (Erişim Tarihi 15 Ocak 2023).

fazla vakit geçirerek yapılan eğlencelere ve danslara katılıp dini görevlerini ihmal ettiği düşünölmekteydi. Bu dönemde Irak'ın genel durumu 1914 yılında patlak veren Birinci Dünya Savaşı'na kadar pek değişmedi.¹⁰⁷

2.1.2. Birinci Dünya Savaşı ve Irak'ın Britanya Tarafından İşgali

Britanya'nın Irak'a göz dikmesi iki nedene dayanmaktadır. Birincisi, Hindistan ticaret yolunu genişletmesi ve korumasıydı çünkü Basra bu yolun en önemli ve stratejik merkeziydi. Özellikle 1870 ile 1914 yılları arasında Britanya ticari aktarımlarını Hindistan'dan Körfez'e doğru yapıyordu. Kumaş ticareti bunların en başında geliyordu çünkü yukarıda bahsi geçen yıllar arasında kumaş ticareti büyük bir gelişme göstermişti. İkinci sebep ise petrolün keşfiydi. 20. yüzyılın başında Irak'ta rezervler keşfedildi, bu durum Britanya başta olmak üzere kolonyal devletlerin Irak'a göz dikmesine neden oldu.¹⁰⁸

I. Dünya Savaşı'nın başlangıcında Britanya Basra'dan ilk saldırıyı başlattı ve 9 Kasım 1914'te Basra'da kontrolü sağladı. Daha sonra ise 1917'de Bağdat'ı ve 1918'de de Musul'u aldı. 1 Kasım 1918'de Osmanlı Devleti ve İtilaf devletleri arasında Mondros Mütarekesi imzalanarak ateşkes ilan edildi.¹⁰⁹ Osmanlı kuvvetleri Musul'dan da çekilmek zorunda kaldı. Bu durum daha ileriki süreçte Musul Vilayeti sorunu olarak modern Türkiye Cumhuriyeti¹¹⁰ ve Britanya arasında büyük bir sorun halini aldı.¹¹¹

Britanya ordusu General Stanley Maude önderliğinde Irak'a girdi. Maude her ne kadar ilk başta Britanya ordusunun Irak'a fetih amaçlı veya düşman olarak gelmediğini, aksine kurtarıcı olarak geldiğini söylese de bu durum tersine geliştii.¹¹² Çünkü Britanya ve Fransa Osmanlı topraklarını kendi aralarında gizlice bölüştükleri bir anlaşma imzalamışlardı. Bu anlaşma Sykes-Picot Antlaşması olarak bilinmektedir. 1915'in Kasım ayından itibaren Britanya ve Fransa temsilcileri Osmanlı topraklarını bölüşmek amacıyla

¹⁰⁷ Ehmed Hemedemîn, *Çend Lapereyek Le Mějüy Niwê û Hawçerxi Êraq*, Çapxaney Rojhelat, Erbil 2010, s 66-67.

¹⁰⁸ Rafael René Ortega Fabal, "The British Administration of Iraq and Its Influence on the 1920 Revolution", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Department of Archeology, Conservation, and History, (IAKH) University of Oslo, Spring 2015, s. 25-27.

¹⁰⁹ Mondros Ateşkesi hakkında daha fazla bilgi için: E. Mihemed El-Senawî, *El-Dewlel Osmaniye El-Dewlel İslamiye Muftera Eleyha*, Mektebet El-Encilu El-Misriye El-Qahîre 1980, s. 241-255.

¹¹⁰ Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1943.

¹¹¹ Fazil Hisên, *Kêşey Wîlayetî Mûsil*, (Çev: Mihemed Şakelî), Çapxaney Xak, Silêmanî 1999, s. 15.

¹¹² Thabit A.J. Abdulla, *Dictatorship, Imperialism and Chaos: Iraq since 1989*, Zed Books, London New York 2006, s, 11.

bir dizi görüşme yaptılar. Bu bölüşüm özellikle Orta Akdeniz ve İran arasındaki toprakları kapsıyordu. Nitekim 16 Mayıs 1916'da Britanya temsilcisi olan Mark Sykes ve Fransa temsilcisi olan George Picot arasında Rusya Çarlığı gözetiminde gizli bir anlaşma imzalandı. Bundan dolayı anlaşmanın adı iki ülke temsilcilerin soyadları ile anıldı.¹¹³

Sykes-Picot Antlaşması Ortadoğu'da Osmanlı İmparatorluğu sonrası ulus devletler kurmayı amaçlayan ve bu ulus devletleri antlaşmanın aktörleri arasında paylaşmayı temel alan bir antlaşma niteliği taşımaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun toprağı olan Lübnan, Suriye, Irak gibi bölgeleri paylaşımaya dayanan bu antlaşma aynı zamanda buralarda devletler kurulmasını hedeflemiştir. Kurulacak devletler birer manda yönetimi olarak kurgulanmıştır. Suriye Fransız mandası, Irak İngiliz mandası olarak devletleşmişlerdir. Bu antlaşmanın sınırları etnik ve mezhepsel bağları dikkate almadan bölgesel ekonomik ve siyasal güç esaslı çizmesi günümüze kadar devam eden bazı sorunların kaynağını oluşturmaktadır. Irak, Suriye, Türkiye ve İran ulus devletlerinin sınırları reel yapı gözetmeksizin çizilmiştir. Dolayısıyla birçok etnik ve mezhepsel bölünme bu çerçevede gelişmiştir.¹¹⁴

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra savaşın galipleri müttefik devletler, savaşta mağlup olan devletlerin topraklarını özellikle de Osmanlı ve Alman imparatorlukları topraklarını kontrol altına almaya çalıştılar. Bu amacın arkasında sömürgecilik motivasyonu yatıyordu. Nitekim bu amaç, ilk başlarda halklara verilen vaatlerle çatışıyordu çünkü ilk başlarda bu halklara bağımsızlık ve özerk devletler vaadi verilmişti. Bu çerçevede ilk olarak Manda yönetimi (Mandate- المندوبيات) ortaya atıldı. Bu öneri ilk olarak General Jean Semter tarafından Güney Afrika Birliği'nde sunuldu. Bu öneri, kolonileri yeni bir sistem çerçevesinde ikna etmek için sunuldu. Daha sonra öneri müttefik devletlerce kabul edilerek 1919 yılında Milletler Cemiyeti'nin 22. Maddesi olarak tescil edildi.¹¹⁵

24 Nisan 1920'de Müttefik Devletler Yüksek Kurulu İtalya'nın San Remo şehrinde yaptıkları kongrede mandaların paylaşılması konusunda anlaştılar. Bu anlaşma, bölgedeki halkların istek ve arzusu dışında oluştu. Yapılan anlaşmaya göre Irak ve Filistin toprakları

¹¹³ Ebdullah El-Feyaz, *El-Sewre El-Êraqiye El-Kubra Senet 1920*, Metbe'et El-İrşad, Bexdad 1963, s. 118.

¹¹⁴ Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009 s. 126-151; 198-212.

¹¹⁵ Manda yönetim sistemi için bkz: Ebdullah El-Feyaz, *El-Sewre El-Êraqiye El-Kubra Senet 1920*, Metbe'et El-İrşad, Bexdad 1963, s. 118.

Britanya mandası oldu. Britanya'nın manda sistemi 20 maddelik bir kararnameden oluşuyordu. Bu maddelerden en önemlisi temel yasaların Britanya tarafından yazılması ve Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmesi şartı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu maddelere göre Irak'ın dış ilişkilerini Britanya yönetecekti. Bununla birlikte Britanya'nın Irak'ta yargı sistemini kurması böylelikle kurulan yargı sistemi yardımıyla Irak'ın hukukunu ve yabancıların menfaatini koruması gerekiyordu. Ayrıca Irak'ı uymaya zorlayan birkaç madde daha vardı. Böylece Irak, Britanya mandasına girerek bu devletin çıkarlarına uygun yasalar geliştirerek bu ülke tarafından yönetilecekti.¹¹⁶

Britanya'nın işgali, sosyolojik olarak Irak toplumu üzerinde güçlü bir etki yarattı. Britanya, bölme ve ayrıştırma yoluyla toplumsal aktörleri birbirinden ayırarak bölgedeki toprak sahiplerinin ve aşiret reislerinin yardımıyla toplumu kendi kontrolü altına aldı. Bu politikanın altında yatan asıl düşünce şuydu: Toplumda azınlıklara karşı güç ve mevki sahibi olan kanaat önderleri eliyle kendi menfaatleri adına İngiliz yönetimini koruyacaklardı.¹¹⁷ Bir diğer deyişle Britanya'nın Irak'taki siyasal amacı, Irak topraklarını kullanarak emperyalist amaçlarına ulaşmaktı. Bu çerçevede Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Britanya, itilaf devletlerine karşı elde ettiği menfaatleri ve mevkinin korumak adına Irak'ın ekonomik ve stratejik kabiliyetlerini kullandı.¹¹⁸

Irak halkının Britanya işgaline karşı ilk başlardaki tutumu Osmanlı İmparatorluğu'na olan dini bağlılıktan dolayı kararsızlık ve endişeye dayanmaktaydı. Örneğin Necef'teki İslami Uyanış Topluluğu askeri olarak Britanya'ya karşı harekete geçti. Diğer taraftan aşiret güçleri bazı bölgelerde İngiliz yönetimine karşı ayaklandılar. Örneğin Süleymaniye'de Şeyh Mahmut önderliğindeki ayaklanma bu bağlamda ortaya çıktı. Bu durum İngilizler tarafından siyasal ve güvenlik sıkıntısı olarak görüldü, nitekim Irak işgalinin ilk yıllarında siyasi olarak kaos ve İngiliz mandasını reddeden bir hava hakimdi.¹¹⁹

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Britanya tarafından kontrol altına alınan Irak'ın üzerinde Britanya'nın işgal emareleri daha fazla belirginleşmeye başladı. Cihan Harbi

---

¹¹⁶ Luqman Xeyalî, *Êraq Le Serdemî Paşayeti Haşimîda 1921-1958*, Çapxaney Karo, Silêmanî 2021, s. 71-73.

¹¹⁷ Mihemed Selman Hesên, *Telaie el-Sewre El Êraqiye*, Metbe'et el-Nu'man, Bexdad 1958, s. 17.

¹¹⁸ Mihemed Mehdî El-Sabîr, *Tarîx el-Qeziye el-Êraqiye*, El-Cuz'el Ewel, Bexdad 1924, s. 27.

¹¹⁹ Emîn Seîd, *El-Sewre El Erebiye El-Kubre*, Metbe'et el-Qahîre, el-Qahîre 1935, s. 213-214.

sırasında Araplara verilen devlet vaadi ile Kürtlere verilen otonomi vaadinin uygulanması belirsizleşmeye başlamıştı. Bu durum, Iraklılar tarafından sert bir tutumla eleştirildi, öyle ki 1920 yılında Irak'ın güney kentlerinde bulunan aşiretler İngiliz yönetimine karşı ayaklandılar. Bu ayaklanma hızlı bir şekilde Irak'ın birçok bölgesine yayılarak Arap, Kürt, Türkmen ve farklı etnik ve mezhebi grupları içerisine almaya başladı. Ayaklanmayı bastırmak amacıyla askeri güç kullanan Britanya, 10 binden fazla Iraklının ölümüne sebep oldu. Ortaya çıkan bu ayaklanmanın başarılı olduğu noktalar şunlardı: Irak'ın farklı oluşumlarının tamamı İngiliz işgaline karşı ayaklanmaya katıldı. Bu durum, Irak'ın farklı oluşumlarındaki milliyetçi duyguların kabarmasına neden olmuştu. İkinci bir etki de İngilizlerin Irak'a yönelik siyasal tutumundaki değişim oldu, İngilizler "böl ve yönet" siyasetinden Britanya hegemonyası altında bağımsız bir devlet inşa etme siyasetine döndü.¹²⁰

1920 ayaklanmasının bastırılmasından sonra Irak'ta bağımsızlık istemi artmaya başladı. Özellikle milliyetçi grupların sayısı gün geçtikçe artıyordu. Bu gelişmeler milliyetçilik esasını üzerine düşünsel dönüşümler sonucu Irak toplumları arasında bir takım grup, topluluk, siyasal ve toplumsal hareketlerin doğmasına neden oldu. Bu grupların tamamı Irak'ın bağımsızlığını destekliyordu. Ayaklanmadan sonra milliyetçi düşünceler Irak toplumunda gelişme göstererek siyasal hareketlerin oluşmasına ve din adamları, aşiret liderleri ve şehrli milliyetçi grupların birbiriyle iletişime geçmesine neden oldu. Bütün bu gelişmeler, okuryazarlığın bölgede yaygın hale gelmesinden sonra ortaya çıktı.¹²¹

1920'deki ayaklanmada Iraklılar tarafından sergilenen milliyetçi baskı ve istek Britanya'yı Irak devletini kurma adımlarına itmiş oldu. Bu çerçevede Britanya'nın Irak idarecisi Sir Percy Cox 11 Ekim 1920'de Bağdat'a gelerek bu şehrin kanaat önderlerinden olan Abdulrahman Geylani'yi Irak'ın ilk hükümetini kurması için görevlendirdi. Cox'a göre devletin kuruluş ve esaslarının oluşması aşamasında 1921 yılına kadar direkt olarak Britanya'nın gözetimi altında olacaktı. Fakat aynı şekilde Osmanlı döneminde olduğu gibi yine Sünni olan azınlık bir gurubun yeniden Irak'a hâkim olması durumu ortaya çıktı ve bu zümre daha önce Osmanlı devletinde üst kademedede çalışmış olan insanlardı. Ancak Şiiiler,

¹²⁰ Thabit A.J. Abdulla , *Dictatorship, Imperialism and Chaos: Iraq since 1989*, s. 12-15.

¹²¹ Miz jamal Omar Nazam ve Ghanim Muhamad Salih ve Şhafiğ Abd-Alrazaaq, *El Teteweratil El-Sasî El-Muasir Fî El-Êraq*, Camîet El-Bexdad, Bexdad,1941, s 107-110.

Kürtler, Türkmenler, Hıristiyanlar ve diğer etnik ve dini gruplar Irak'ın çoğunluğunu oluşturuyordu.¹²²

Genel çerçevede görülmektedir ki Irak devletinin kuruluşunda, devletin mutabakata dayalı ulusal bir devlet olarak ortaya çıkması konusunda sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu sorunlardan bazıları ise ayrışmalar, kimliğin parçalanması ve esas olarak ulusal bir kimliğin olmaması gibi konuları kapsamaktadır. Ayrıca Irak halkının İngiliz mandasına karşı olması, sosyal ve siyasal sorunların artması gibi meseleler genel ve kapsayıcı bir kimliğin oluşması, sivil kuruluşların oluşması, milli güçlerin yapılandırılması ve medeni bir toplumun oluşması önünde büyük bir engel teşkil etmiş oldu.¹²³ İngiliz idarecisinin bu girişiminden sonra 1921 yılında Irak devletinin kuruluşundaki ilk adımlar atılmış oldu ve Britanya anayasal yönetim şekli olarak Irak'a krallık sistemini dayattı. Daha sonraki adımda İngilizler Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ı Irak'ın kralı olarak belirledikten sonra Irak'ın anayasal krallık, parlamento ve Britanya mandası çerçevesinde yönetilmesi kararlaştırıldı.¹²⁴ Bu adımdan sonra Mezopotamya toprakları büyük imparatorluklar ve eski uygarlıkların çekişmeli süreçlerinin ardından modern Irak devleti adı altında emperyalist devletlerin kontrolünde yeni bir dönem başladı. Anayasal krallık sistemi üzerine kurulan yeni devletin nasıl bir tarihsel serüvene dahil olduğu ve bu başlangıcın nasıl bir toplumsal yapı ürettiği ilerleyen bölümlerde detaylı bir şekilde incelenecektir.

2.2. Krallık Dönemi

Irak'ta krallık dönemi 1921 yılından 1958 yılına kadar devam etti. Bu süre zarfında devletin yönetim şekli krallık olarak Britanya kolonyalizmi tarafından kuruldu ve desteklendi. Bu süreçte üç kral Irak'ı yönetti. Kral Birinci Faysal, devletin kuruluşundan itibaren 1933'e kadar devletin başındaydı. Daha sonra oğlu Kral Gazi 1933-1939 yılları arasında hüküm sürdü. Kral Gazi'den sonra Kral İkinci Faysal 1958 yılına kadar yani krallık rejiminin sonuna kadar hüküm sürdü. Bu konuyu iki ana başlık olarak inceleyeceğiz. Devletin krallık sistemi olarak siyasal yaşama devam ettiği 1921-1958 yılları arasında gelişen tarihsel kırılmalar ve Irak devletini belirleyen dinamikler birinci başlıkta ele alınacaktır. İkinci başlıkta ise bu sürecin Irak devletini inşa ederken ortaya çıkardığı temel

¹²² A.g.e., s. 109.

¹²³ Kemal Mezher Ehmed, *Sefehat Min Tarih El-Êraq el-Muasir*, Mektebet El-Bidlisi, Bexdad 1987, s. 61-64.

¹²⁴ Luqman Xeyali, *Êraq Le Serdemî Paşayeti Haşimîda 1921-1958*, s. 62-81.

sorunlar ve bu sorunların Irak ulusal kimliğinin oluşumunda ve egemenlik yapısında meydana getirdiği sorunlar tartışılacaktır. Bu iki başlıkta temel odak bugüne değin devam eden sorunların tarihsel olarak bu dönemden neleri miras aldığı olacaktır.

2.2.1. Irak Devleti'nin Kuruluşu ve Krallık Dönemi Tarihi

Irak devletinin kurulması, Sir Percy Cox'un 1920 yılında Britanya'nın yüksek komiseri olarak Irak'a gelmesiyle başlamaktadır. Cox gelir gelmez askeri yönetime son verip yerel bir hükümetin kurulması görevini yerine getirerek Osmanlı'nın üç vilayetinde ve Mezopotamya'da yeni bir devlet kurma isteğini gerçekleştirmiştir. Yeni kurulacak olan devletin temelleri 1921 yılındaki Kahire Kongresi'nde belirlenerek, kurulacak olan devlet sisteminin Britanya mandası altında anayasal krallık olması deklare edildi.¹²⁵

Britanya Mekkeli Şerif Hüseyin'in oğlu olan Faysal'ı kral olması için destekledi. Bu desteğin birkaç nedeni vardı: Birincisi Faysal Hicaz kralı olan ve İslam peygamberinin sülalesine mensup Haşimilerin torunuydu. Dolayısıyla ailesi bölgede etkin bir hanedana mensuptu. Britanyalılara göre bu nitelikler, çoğunluğu Müslüman olan Irak toplumunun geniş desteğini kesin bir şekilde alması anlamına gelmekteydi. İkincisi, Faysal askeri bir komutan olarak Osmanlı İmparatorluğu döneminde Arap milliyetçiliğini harekete geçirmede önemli bir rol oynamıştı. Böylelikle milliyetçi kesimin desteğini alması kolaylaşacaktı. Ayrıca Irak'ın farklı etnik ve dini oluşumlara sahip olduğunu önceden anlayan ve yönetici olacak kişiyi seçmedeki zorluğu sezen Britanya, dışarıdan birisini getirmenin daha uygun bir seçenek olacağı kanaatindeydi. Faysal ile kardeşi Abdullah arasındaki Irak'a kral olma mücadelesinde Britanya Faysal'ı bu mücadelede desteklemek için bazı şartlar ileriye sürmüştür. Bu şartları şöyle ifade etmek gerekiyor. Birincisi Britanya Faysal'ın Irak'ı Britanya mandası yapmasını istemekteydi. İkincisi Suriye'de Fransızlara karşı bir tepki ortaya koymamasını istemekteydi. Üçüncüsü ise Irak halkının bu anlaşmadan heberdar olmaması gerektiği yönündeydi. Faysal'ın kral olmasının sebeplerinin objektif ve subjektif boyutları bu şekilde ifade edilebilir. Sonuç itibarıyla 23 Ağustos 1921'de Faysal Britanya'nın desteğiyle krallık tacını takmış oldu.¹²⁶

¹²⁵ Adeed Dawisha, *Iraq: A Political History*, Princeton University Press, Princeton 2013, s. 20.

¹²⁶ A.g.e., s. 20-29.

Fakat Britanya'nın Faysal'ın dini ve milliyetçilik konusundaki etkisi noktasındaki öngörülerini başarılı olmamıştı. Çünkü güneydeki Şiiiler ile kuzeydeki Kürtler Iraklı olmayan birisinin idareyi ele almasını istemiyorlardı. Özellikle Bağdat'ta taç giyme törenine hatırı sayılır bir katılım olmamıştı. Gertrude Bell'in aktardığına göre Irak'ın ilk başbakanı olan Abdulrahman Geylani bile Osmanlılara olan kin ve öfkesine rağmen onların yönetiminin Hicazlılardan daha iyi olduğu düşüncesindeydi. Fakat bütün bu tepkilere rağmen Britanya Faysal'ı kral yapma konusunda başarılı oldu.¹²⁷ Tacı taktıktan hemen sonra kral Faysal, Osmanlı'da olduğu gibi azınlık olan Sünni gurubu destekleyerek devlet idaresine aldı. Böylelikle Irak devletinin siyasetini kurmada Sünni Arap azınlık gurubunun kimliğini belirginleştirdi. Buna karşın Şiiiler, Kürtler ve diğer gruplar göz ardı edildi ve bu tutum monarşi döneminin tamamında devam etti. Bu durum siyasal ve sosyolojik düzeyde mutabakat sağlanamamasının temel nedeni olmuştur.¹²⁸

Faysal'ın kral olarak belirlenmesinden sonra Irak'ın genelinde hoşnutsuzluk ortaya çıktı. Bir taraftan Şii dini liderler teokratik bir hükümetin kurulmasını isterken, diğer taraftan da kuzeydeki Kürtler Irak'a bağlanmalarına ve Faysal'ın kral olarak tayin edilmesine karşıydı. Bu zıtlama Birinci Dünya Savaşı sırasında İngilizlerin Kürtlere vermiş olduğu özerklik sözünden kaynaklanıyordu. Aynı şekilde Türkmenler de Faysal'a karşıydı fakat bütün bu muhalefete ve karşı çıkmalara rağmen daha önce bahsettiğimiz sebeplerden dolayı Faysal'a rakip olabilecek ve Britanya'nın desteğini alabilecek birisi yoktu. Nitekim Faysal önündeki engelleri aşarak Irak'ın kralı olmayı başardı. Bu dönemden itibaren Irak'ta siyaset yapmanın temel çizgileri ve esasları oluşmaya başladı. Bu siyaset, milliyetçi Arap Sünniliği, merkezi bir hükümetin oluşması ve ulusal kimliğin inşası şeklinde belirginleşmeye başladı. Fakat siyasal katılım açısından Şii, Kürt, dini ve etnik oluşumların çoğunluğunun ihmal edilmesi, kapsayıcı milli kimliği oluşturma ve güçlü merkezi bir devlet inşa etme sürecini sekteye uğratmış oldu.¹²⁹

Kral Faysal'ın Irak Kralı olarak belirlenmesinden sonra devletin bürokrasisi, mandater devlet olan Britanya ile Irak'ın daha fazla bağımsızlığını isteyen Iraklılar arasında

---

¹²⁷ A.g.e., s. 28.

¹²⁸ Abdullah Şahinoğlu, "Sykes-Picot Düzeninin Oluşturduğu Başarısız Devletler: Irak Ve Suriye Örnekleri", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2018, s. 78.

¹²⁹ Fîbî Mar, *Méjûy Niwêy Êraq*, s. 42-44.

denge kurma gibi bir dizi büyük zorluklarla karşı karşıya kalındı. Bunlardan birisi 18 madde ve önsözden oluşan 1921 yılındaki Kahire Kongresi'nde karara bağlanan Irak-Britanya Antlaşması oldu. Bu antlaşmadaki çoğu maddeler Britanya'nın menfaatineydi. Ayrıca kralın kararları bu devletin menfaatine göre olduğu yönünde bir kanı oluşturmaktaydı. Bu durum Iraklılar tarafından kabul edilemez bir durumdu, çünkü 1920 yılındaki ayaklanmada işgalden kurtulmak için önemli mücadeleler vermişlerdi. Bu durum Faysal'ı derin bir ikileme soktu; Faysal; ya antlaşmayı kabul etmeyip istifa edecekti, ya da kabul edip halktan gelen tepkilerle karşı karşıya kalacaktı. Sonunda Britanya'nın baskıları sonucu antlaşma kabul edilip bakanlar kurulu tarafından onaylandı. Onaylamadaki şart ise kararın kurucu meclise sunulacağı yönündeydi. Zira bu aşamada henüz kurucu bir meclis ortaya çıkmamıştı. Bu durum halkın tepki göstermesine neden oldu, özellikle Şii din adamlarının tepkisi sert olmuştu, nitekim 6 Ekim 1923'te Abdulrahman Nakip baskılardan dolayı istifa etmek zorunda kaldı. Onun yerine ise Britanya'nın onayı ile Abdulmuhsin Sadun'a hükümeti kurma görevi verildi. Gelen baskılar ve tepkiler sonucunda Britanya, Irak-Britanya antlaşmasının süresini 20 yıldan 4 yıla düşürdü. Bu durum Irak'taki iç karışıklıkların dinmesi ve kurucu meclis seçimleri için uygun bir zemin hazırlamış oldu. Bu meclisin üç görevi vardı, bu görevler (Irak Krallığı için anayasa hazırlanması, temsilciler meclisi seçimi için yasa çıkarılması ve Irak-Britanya Antlaşmasının imzalanması) idi. Meclis Cafer Askeri hükümeti sırasında 15 Ekim 1923 yılında kuruldu.¹³⁰

Kurucu meclisin seçimleri krallık döneminin en önemli adımlarından birisiydi çünkü Irak'taki ilk seçilmiş organdı. Ayrıca anayasa ve parlamentonun kuruluşundan sorumluydu. Fakat Britanya'nın meclis üzerindeki hegemonyasından dolayı halk tarafından büyük tepkiler ortaya kondu. Bu tepkilerin sebebi, Britanya'nın anayasa ve parlamento seçimlerinden önce Irak-Britanya Antlaşması'nın imzalanması konusunu öne çekmesiydi. Asıl amaç, daha sonra yazılacak olan anayasa maddelerinin bu antlaşma lehine olmasıydı. Çünkü antlaşma metninin neredeyse tamamı Britanya'nın menfaatineydi. Öyle ki antlaşmaya göre Irak devletinin diplomatik ve dış ilişkilerinden Britanya sorumluydu. Ayrıca devletin ekonomisinin Britanya tarafından idare edilmesi, görevlilerin atanması,

---

¹³⁰ Ehmed Hemedemîn , *Çend Lapereyek Le Mějûy Niwê û Hawçerxi Êraq*, s. 99-101.

yabancıların atanması, ordu düzeni ve Britanya ordusuna bağlanması gibi konular Irak'ın bağımsızlığını hedef alıyordu.¹³¹

Anayasadan önce kurucu meclisin antlaşmayı onaylaması, halk ve meclisin bazı üyeleri tarafından vatana karşı yapılan bir hamle olarak görüldü. Fakat Britanya'nın Kral Faysal, hükümet kabinesi ve kuruluş meclisi üzerindeki hegemonyasından dolayı gelen tepkiler etkisiz kaldı. Nitekim 19 Mayıs 1924'te Irak hükümeti Britanya tarafından uyarılarak 1 Haziran'a kadar antlaşmanın onaylanmaması halinde ülkede karışıklık çıkacağını ilettiler. Sonuç itibarıyla Abdulmuhsin Sadun hükümeti meclisin 68 üyesini toplatarak antlaşmayı oylamaya sundu. Oylamada 37 evet oyuna karşı 24 hayır oyu ve 8 üyenin çekimserliği sonucu antlaşma onaylanmış oldu. Daha sonra meclis anayasa yapma çalışmalarına başlayarak 1924 yılında anayasa metni onaylandı ve temsilciler meclisi seçimleri ise Yasin Haşimi liderliğindeki dördüncü hükümet kabinesine ertelendi. Böylelikle 8 Haziran 1925'te Temsilciler Meclisi seçimi yapıldı ve Reşit Ali Geylani meclisin başkanı seçildi. Sonuç itibarıyla devletin esas temelleri atılmış oldu.¹³²

Devlet kurumlarının kurulmasından sonra hala çözülmesi gereken birtakım temel sorunlar bulunuyordu. Bu sorunlardan birisi sınır sorunu ve özellikle de Musul meselesiydi. Bu sorun, Türkiye Cumhuriyeti, Irak ve Britanya arasında askıya alınmış bir sorundu. Musul Vilayeti Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı İmparatorluğu'nun üç eski vilayetinden birisiydi. Özellikle petrol keşfinden sonra Musul'un stratejik önemi daha da artmıştı. Oluşumlar açısından da en karma toplumsal yapıya sahip olan bu vilayet, Kürt, Türkmen, Arap, Ezidi, Hıristiyanlar ve birden fazla farklı etnik grubu bünyesinde barındırıyordu.¹³³

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Musul Vilayeti'ni kendi hakkı olarak görüyordu. Gerekçe olarak da Mondoros Ateşkesi'nden sonra Britanya'nın vilayeti işgal ettiğini göstererek, İngiliz egemenliğinin uluslararası meşruiyetinin olmadığını söylüyordu. Buna karşı Britanya ise askeri ve güvenlik gerekçesinin belirtildiği ateşkes anlaşmasına dayanarak bazı bölgeleri işgal etme ve kontrol altına alma hakkına sahip olduğunu

¹³¹ Muhamad Suheyli Tequş, *Mêjûy Niwê û Hawçerxi Êraq*, s. 174.

¹³² Ehmed Hemedemîn, *Çend Lapereyek Le Mêjûy Niwê û Hawçerxi Êraq*, s. 101-102.

¹³³ Pırıl Akın, "The Formation of Iraqi Nationalism Under The British Mandate 1920-1932", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009, s. 70.

savunuyordu. Britanya'nın bu savunmasının arkasındaki gerekçesi ise Musul'un ekonomik ve stratejik konumuydu. Bundan dolayı kesin bir şekilde Musul'un elinden alınmasına razı değildi. Iraklılara göre de eğer Irak'ın coğrafyası bir insan bedeniye, Musul bu bedenin başı olarak işlev görmekteydi. Bundan dolayı kurucu meclisin Britanya-Irak Antlaşmasını onaylamasının ön şartı, Musul'un Irak'a bağlı olarak kalmasıydı.¹³⁴

Britanya ve Türkiye Musul vilayeti konusunda çözüme varmak amacıyla bir dizi müzakere gerçekleştirdi. Fakat yapılan toplantıların çoğu sonuçsuz kaldı. Daha sonra 1923 Lozan Antlaşması'nın üçüncü maddesi uyarınca meseleyi Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'na taşıdılar. Her iki devlet Musul'un kendilerine ait olduğuna dair belgeler sundu ve sonuç itibarıyla cemiyet sorunun çözüme kavuşması için bir araştırma komisyonu kurulmasını kararlaştırdı. Komisyon, eski Macaristan başbakanı, Belçika ordusundan emekli bir subay, İsveç'in Romanya'daki yetkili bakanı, birkaç uzman ve memurdan oluşturuldu. Bu komisyon Irak'tan önce Türkiye ve Britanya'yı ziyaret etti ve daha sonra Irak'a gelerek Kral Faysal ile görüştüktan sonra Musul'u ziyaret etti. Ziyaretten sonra 16 Temmuz 1925'te kendi tavsiyelerini de dahil ederek bir rapor hazırladı ve Milletler Cemiyeti'ne sundu. Cemiyet, sunulan rapora dayanarak Türkiye ve Irak sınırlarını birbirinden ayıran Brüksel Hattı¹³⁵ olarak adlandırılan bir sınır çizilmesine karar verdi. Bu kararı iki şarta bağladı; birincisi bahsi geçen bölgenin 25 yıllığına Britanya mandası altında kalmasıydı. İkincisi ise bölgede yaşayan halkların hakları ile ilgiliydi. Böylelikle Kürtlerin devlette memur sıfatıyla alınması, mahkemelere atanması ve Kürtçe dilinin de resmi bir dil olması kararlaştırıldı. Fakat Türkiye rapora karşı çıkarak Milletler Cemiyeti'nin belirlemiş olduğu sınırı tanımadı. Daha sonra sorun 19 Eylül 1925 yılında Lahey Mahkemesi'ne taşınmasına rağmen mahkeme Milletler Cemiyeti'nin kararının önemli ve gerekli olduğunu ilan etti. Bütün bu sorunlar Britanya-Türkiye- Irak arasında üçlü bir anlaşmanın doğmasına neden oldu. Ankara Brüksel hattını Musul'un petrolünün yüzde 10'luk kısmının 25

¹³⁴Muhamad Suheyl Tequş, *Mêjûy Niwê û Hawçerxi Êraq*, s 179.

¹³⁵ Brüksel Hattı: Milletler Cemiyeti'nin Türkiye'yi Irak'tan ayırarak çizdiği sınırdır. Bu hat, Dicle ve Fıshabur nehirlerinin birleştiği noktadan başlayarak Hazar nehrine, oradan Gli ve Sindi aşiretlerinin olduğu bölgeye ve oradan Blakşir ve Aşuna dağlarına kadar yayılmaktadır. Bu sınır Zaho'nun kuzeydoğu tarafından yayılarak kuzeydeki Nere ilçesi, Rekanlı ve Muzuri Bala'ya oradan da İran sınırına bağlı olan Haci Beg nehrine uzanmaktadır. Irak sınırlarına bağlı köyler, Zaho'nun doğu güneyindeki Fıshabur hattından başlamaktadır. Fazıl Hisên , *Kêşey Wilayetî Mûsil*, (Çev: Mihemed Şakeli), Çapxaney Xak, Silêmanî,1999, s. 223-227.

yılığına kendisine verilmesi ve bölgedeki karışıklığın sakinleştirilmesi karşılığında kabul etti.¹³⁶

Musul sorununun Irak'ın lehine çözülmesinin ardından milliyetçi çevrelerin Britanya mandasına karşı bağımsızlık istekleri daha fazla artmış oldu. Çünkü 1922 Britanya-Irak Antlaşması ve 1926 antlaşması Irak'ın elini kolunu bağlamıştı. Bu durum Iraklıların üzerine yük bindirerek yeni kurulan Irak devletinin yapılan antlaşmalardan dolayı temsiliyeti bakımından özellikle dış ilişkiler ve diplomasi konusunda zorluklar yaşamasına sebep oldu. Nitekim özgürlükçüler ve milliyetçiler özgürlüklerin daha fazla artması için çaba içerisindeydiler. Bu çerçevede 1927 yılında yapılan iki antlaşmayı revize etmek için 16 maddeden oluşan yeni bir antlaşma ortaya atıldı. Bu antlaşmada Irak'ın Britanya tarafından yasal olarak daha fazla meşruiyetinin tanınmasını ve dış politikada temsiliyetinin artmasını öngörüyordu. Ayrıca Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne üye olması için yardım edilmesi hususu geçiyordu. Sonuç itibarıyla antlaşma bakanlar kurulu ve kral Faysal tarafından onaylanmasına rağmen Britanya fiili olarak antlaşmada geçen maddelerin hiçbirini uygulamadı. Bu durum Irak hükümetini daha fazla kargaşaya sürükleyerek muhaliflerin hükümeti ciddi bir şekilde eleştirmesine ve "kiralık bir hükümet" yakıştırmasına sebep oldu.¹³⁷

Iraklıların Britanya mandasına olan karşıtlığının artması, Britanya üzerinde baskı oluşturarak 1927 antlaşmasında Irak'a verilen vaatleri yerine getirmek için Londra'yı zorladı. Böylelikle Britanya 1929'da Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne üye olmasını kabul ederek Ekim 1929'da Milletler Cemiyeti'ne Irak'ın üyeliği için başvuruda bulundu. Başvuruda 1927 antlaşmasına göre Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne üye olması talep edilmekteydi. Buna karşın manda komisyonları Irak'ın üye olması için manda devletinde olması gereken bazı şartları deklare etti. Bu şartlar; üye olmak için o devletin istikrarlı bir hükümete sahip olması ve kendi işlerini yürütebilmesi adına uygun bir idareye sahip olması, üye olmak isteyen ülkenin birliğini ve bağımsız siyasetini koruması, ülkenin öz güvenliğini ve istikrarını sağlaması, ekonomik güce sahip olarak hükümetin giderlerini

---

¹³⁶ Muhamad Suheyl Tequş, *Mêjûy Niwê û Hawçerxî Êraq*, s. 179-182 ve bkz. A.Haluk Ülman-Oral Sander, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler 1923-1938 II", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.XXVIII, no.I, Ankara, 1972, s. 1-24.

¹³⁷ Luqman Xeyalî, *Êraq Le Serdemî Paşayeti Haşimîda 1921-1958*, s. 100-103.

karşılayabilmesi ve kendi yargı sistemini oluşturarak eşitliği sağlaması şeklinde belirtilmekteydi. Bu ve buna benzer birçok şart Irak'ın üye olabilmesi için talep edildi. Böylelikle 28 Ocak 1932 yılında manda komisyonu bakanı hazırlamış olduğu raporu genel kurulda okuyarak Irak'ın üye olabilme kriterlerine sahip olduğunu açıkladı. Bu çerçevede 3 Ekim 1932 yılında yapılan toplantının ardından Irak oy birliği ile üye olarak kabul edildi ve cemiyetin 57. ülkesi oldu.¹³⁸

Üyeliğinin onaylanmasından sonra Irak, Britanya mandasından çıkarak kendi bağımsızlığını kazanmış oldu. Fakat bu bağımsızlık, Britanya'nın Irak'taki siyasi etkisini azaltmadı, nitekim İngiliz hâkimler ve askeri müsteşarlar Irak'ta kalarak askeri varlıklarını Musul ve Bağdat'ta sürdürdü. Diğer taraftan ise ekonomik açıdan Britanyalı şirketler nüfuz alanları konusunda hala geniş bir etkiye sahipti. Ayrıca bu etkiler hala kral ve hükümetin üzerinde bulunuyordu.¹³⁹ Bu durum milliyetçi çevrelerin itiraz etmesine ve Irak'taki Britanya varlığına karşı çıkmalarına neden olmaktaydı. Özetlemek gerekirse Irak devletinin ilk on yılı çok zorlu geçti çünkü bir taraftan etnik kavgalar, diğer taraftan da manda haline getirilmiş bir ülke mevcuttu. Bu topraklarda yeni bir devleti inşa etmek hayli zordu. Kral I. Faysal, iktidarı boyunca bütün tarafları kendine çekerek iç karışıklıkların bertaraf edilmesini istiyordu. Nitekim yaşanan derin etnik ve mezhepsel çatışmalardan dolayı iç siyasette bu arzusunda yeteri kadar başarılı olamadı. Buna karşın dış politikada yapmış olduğu bir dizi anlaşma ile Irak'ın egemenliğinin sağlanması hususunda başarı kazandı.¹⁴⁰

Irak Milletler Cemiyeti'ne üye olduktan bir yıl sonra Kral Faysal İsviçre'de hayatını kaybetti. Bu süreçte Irak tahtına oğlu Kral Gazi çıktı. Kral Gazi'ye kabiliyetsiz biri olduğu gerekçesiyle karşı çıkanlar olsa da Gazi anayasal olarak tahtı ele geçirerek 1933-1939 yılları arasında hüküm sürdü. Kral Gazi milliyetçi bir kişiliğe sahipti, milliyetçi tutumlarından dolayı İngilizlerce desteklenen bir kral değildi. Bu sebepten dolayı İngiliz taraftarı olan siyasi elitler Irak'ta kaos ve krizler yaratarak krala karşı baskı politikaları uyguluyordu. Bu baskıların amacı, kralın İngiliz politikasına bağlı kalmasıydı. Böylelikle Kral Gazi döneminde Irak'ta genel itibarıyla istikrarsızlık hakimdi. Kral Birinci Faysal'ın

---

¹³⁸ A.g.e., s. 113-114.

¹³⁹ Carliz Tirip, *Çend Lapereyek Le Mêjûyi Êraq*, (Çev: İhemed Hisên Ehmed ve Ebdulqadir Kelhur), Çapxaneyê Rojhilat, Hewlêr 2018, s. 72.

¹⁴⁰ Luqman Xeyalî, *Êraq Le Serdemî Paşayeti Haşimîda 1921-1958*, s. 113-119.

ölümünden sonra sarayın iç ve dış politikadaki ağırlığı azaldı. Yeni kral iç güçler ile İngilizlerin menfaatine dayalı ardılları arasında denge politikası yürütemedi. Nitekim Kral Gazi döneminde aşiretler ile askeri grupların darbe girişimleri oldu. Bu durum askerler için bir fırsat sağladı ve onlara siyasal hayata müdahalelerde bulunma olanağı sundu. Bu dönemde ordu politik olarak etkin bir aktör haline geldi. Diğer taraftan art arda gelen Irak hükümetleri tarafından yapılan değişiklikler güvensizlik yarattı ve siyasal çekişmeleri doğurdu.¹⁴¹

Kral Gazi döneminde yaşanan en önemli hadiselerden birisi Yasin Haşimi hükümetine yapılan askeri darbeydi. Bu olay Ekim 1937 yılında meydana geldi. İki ayrı hareket birleşerek hükümete karşı eyleme geçtiler. Hareketlerin adı “Ehal Topluluğu” ve “Yurtsever Subaylar” olarak duyuruldu. Birinci hareket sosyal demokrat ideolojiye sahip 1931 yılında kurulmuş bir yapıydı. İkinci grup ise orduda görev alan bir grup üst düzey subaydan oluşuyordu. Bu grup (Bekir Sıtkı, Mahmut Ali Cevat ve Abdüllatif Nuri'den oluşuyordu. Her iki grup, askeri ve sivil reform bahanesiyle hükümeti kontrol etmek istiyordu. Nitekim 28-29 Ekim 1936 yılının akşamı darbe gerçekleştirildi. Darbenin komutası Bekir Sıtkı'daydı. İlk aşamada Diyale şehrinden yola çıkan bir grup asker Bağdat'a saldırı gerçekleştirdi. Ayrıca uçaklar yoluyla şehirlere bildiriler dağıtarak yapılan hareketin hükümete karşı bir darbe olduğu, kimseye zarar verme niyetlerinin olmadığını belirttiler. Yapılan darbe sonucunda Yasin Haşimi istifa dilekçesini krala sundu, kral istifayı kabul ettikten sonra Hikmet Süleyman'ı yeni kabineyi kurması için görevlendirdi, buna ek olarak da Bekir Sıtkı genel kurmay başkanlığı görevine getirildi.¹⁴²

Her ne kadar darbe başarılı olsa da darbecilerin otoritesi kısa sürdü, nitekim orduda yakınlarına öncelik tanıdığı, taraftarlık ve nepotizm temelli çalışmaları ve Arap oluşumuna karşı yerine getirmesi gereken sorumlulukların ihmalinden dolayı Bekir Sıtkı'ya karşı isyan patlak verdi. Sonuç olarak Bekir Sıtkı ve yakın akrabası olan Muhammed Cevat,

---

¹⁴¹ Kemal Dîb, *Bûmelerzeyek Leserzemîni Natebayîda 1915-2015*, (Çev: Serbest Cihad), Navendî Fêrbûn, Erbil 2021, s. 53-56.

¹⁴² Luqman Xeyalî, *Êraq Le Serdemî Paşayeti Haşimîda 1921-1958*, s. 129-132.

Türkiye'ye gerçekleştirilmesi planlanan bir gezi için havaalanındayken Iraklı bir asker tarafından suikaste uğradı.¹⁴³

Bekir Sıtkı suikastından sonra ordunun Hikmet Süleyman hükümetine karşı olan bağlılığı zayıfladı. Bekir Sıtkı'dan sonra Süleyman suikastı planlayanların yakalanması ve yargıya teslim edilmesi kararını verdi. Fakat Musul ordugahı komutanı Emin El Ömeri bu karara itiraz ederek kuzey ordugahının artık hükümetin kararlarına itibar etmeyeceğini açıkladı. Bu açıklamadan sonra Bağdat'a yakın olan askeri merkezlerden birisi El Ömeri'nin kararını desteklemesinden sonra bir anda ülke iç savaş tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Sonuç itibarıyla orduda görevli olan ve milliyetçi ideolojiye sahip subaylardan oluşan geniş bir cephe kurularak Süleyman'ın hükümetine karşı girişimlerde bulunuldu. 17 Ağustos 1937'de Hikmet Süleyman istifa etti. Bu darbenin en önemli sonuçlarından birisi, ordunun siyasi sahneye çıkması oldu. Bu durum daha sonraki dönemlerde ordunun yetkiyi kötüye kullanmasına ve 1931 ile 1941 yılları arasında yaşanan askeri müdahaleler için zemin hazırlamış oldu.¹⁴⁴

Irak Kral Gazi döneminde altyapı bakımında ilerleme kaydetti, özellikle yol ve baraj yapımı konusunda gelişti. Ayrıca Gazi Irak'ın o dönem para birimi olan Rupe'yi kaldırarak Irak Dinarı banknotlarını bastırdı. Bir başka ilerleme de iletişim konusunda oldu, ilk radyo istasyonu bu dönemde faaliyete geçti. 1933 ile 1940 yılları arasında 5 politikacı başbakanlık görevini yürüttü, bunlar (Cemil Medfai, Ali Cevdet Eyyubi, Yasin Haşimi, Hikmet Süleyman ve Nuri Sait) olmak üzere yaşanan kargaşalardan dolayı hiçbirisi beş yıllık dönemini bitiremedi. Çünkü yaşanan dış müdahaleler sonucunda ülkede devamlı bir şekilde istikrarsızlık hakimdi. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden dolayı krallık ve başbakanlık iki ayrı cepheye bölünüyordu. Genel itibarıyla Kral Gazi döneminde ülke ekonomik ve siyasi istikrarsızlıktan yakınıyordu. Nitekim iç sıkıntılar, dış müdahale ve çıkar kavgalarından dolayı ani kabine değişiklikleri yaşanıyor. Özellikle İngilizler Irak'a uluslararası düzeyde müdahalelerde bulunuyordu. Bu gelişmeler esnasında bölge ve dünya ekonomik olarak krizden geçiyordu ve Irak halkı ekonomik açıdan zorluk içerisindeydi. Diğer taraftan da devamlı bir şekilde Britanya'nın Irak'a tam bağımsızlık vermesi ve iç

¹⁴³ Carliz Tirip, *Çend Lapereyek Le Mêjûyî Êraq*, s. 84.

¹⁴⁴ Karol Sorby, "Iraq's First Coup Government (1936-1937)", *Asian and African Studies*, Vol.20, no.1, January 2011, s. 41-42.

müdahalelerinden vazgeçmesi isteniyordu. Fakat İngilizler menfaatlerinden kolay kolay vazgeçecek gibi durmuyordu.¹⁴⁵

Bütün bu sorun ve kargaşalara rağmen Kral Gazi halk nezdinde milliyetçi bir kişiliğe sahip olup emperyalizme karşı bir tavra sahipti. Bu tutumundan dolayı İngiliz yanlıları ve bilhassa İngilizler tarafından birçok engelle karşılaştı. İngilizler, Kral Gazi'yi Irak'taki İngiliz menfaatlerine ters adımları ve özellikle de Filistin meselesinde milliyetçi kesimleri desteklemesi nedeniyle büyük bir engel olarak görüyordu. Nitekim 4 Nisan 1939 tarihinde Kral Gazi'nin bir trafik kazası sonucu ölümünden sonra İngilizler ve İngilizlere yakın kesimler bunu fırsat bilerek Irak'taki otoriteyi tekrardan ellerine aldılar.¹⁴⁶

Irak'taki krallık sistemine göre Kral Gazi'den sonra oğlu II. Faysal'ın kral olması gerekiyordu fakat yaşı küçük olduğu için dayısı Abdülilahl kral naibi seçildi ve II. Faysal'ın yerine devlet işlerini yürütmeye başladı. Kral Gazi'nin ölümü ile İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi aynı dönemdedi, bu durum Irak'ı daha zor bir dönemece soktu. Çünkü İngilizler bir taraftan Irak'ı savaşa sokmak istiyordu, diğer taraftan ise Almanya'nın Irak'taki nüfuzu artıyordu. Nitekim Irak iki ayrı cepheye ayrılmıştı, bir tarafta Irak'ı savaşa sokarak İngilizlerin isteğini yerine getirmek isteyen Başbakan Nuri Sait, aşiret ağaları ve burjuvazi vardı buna karşı olarak halk ve milliyetçi kesim ise Irak'ın bağımsız kalmasını ve savaşı kullanarak İngilizler ve Fransızların Irak ve Arap bölgelerinden feragat etmelerini istiyorlardı. Böylelikle amaçları olan Arap ve Filistin rüyasını yerine getirmeye çalışıyorlardı. Ayrıca savaşın oluşturduğu şartlardan faydalanarak tanınan şahsiyetlerden Reşit Ali Geylani ve Naci Suidi, Irak ordusunu modern silah bakımından güçlendirmeyi hedefliyorlardı.¹⁴⁷

Devam eden bu çekişmelerin sonucunda Reşit Ali Geylani ordudaki subayların çoğunluğunu yanına alarak Başbakan Nuri Sait'i istifa etmeye itti. Böylelikle 31 Mart 1940 yılında hükümet kurma yetkisini aldı. Bu süreçte Londra Fransa'nın Almanya'ya karşı kaybetmesi ve İtalya'nın savaşa dahil olmasından sonra Ortadoğu ve Irak'taki çıkarlarının büyük bir tehlikeyle karşı karşıya olduğunu sezerek Kral Naibi Abdülilahl'tan İtalya ile

¹⁴⁵ Ehmed Hemedemîn, *Çend Lapereyek Le Méjûy Niwê û Hawçerxi Êraq*, s 115-116.

¹⁴⁶ Muhamad Suheyli Tequş, *Méjûy Niwê û Hawçerxi Êraq*, s. 229-230.

¹⁴⁷ Xezwan Mehmûd Xenawî, *El-Emîr Ebdullah Bin Elî El-Haşimî (El-Wesî Ele Erş el-Êraq)*, Dar Zehran Lîl Neşre û El-Tewzî'e, 2017, s. 60-65.

ilişkilerin kesilmesi talebinde bulundu. Abdülilah ve Nuri Sait bu talebi olumlu karşıladılar fakat Reşit Ali Geylani ve ordudaki subayların birçoğu bu talebi reddetti. Bundan dolayı Britanya Reşit Ali Geylani'nin kabinesinin askıya alınmasını isteyerek Irak'ta yeni büyük bir siyasi krizin çıkmasına sebep oldu. Abdülilah parlamento yoluyla Geylani'yi istifa etmeye zorladı, daha sonra Taha Haşimi'nin kabineyi kurması önerildi ve 31 Kasım 1941'de Haşimi hükümetin yeni kabinesini duyurdu. Fakat ordu bu duruma şüpheyile yaklaştığı ve Britanya çıkarlarını koruma amaçlı bir hamle olduğunu düşündüğü için kabineyi engelleyerek olağanüstü hal ilan etti. Bu durum 1941 yılında Taha Haşimi'nin istifasını getirerek Abdülilah'ın Filistin'e oradan da Ürdün'e kaçması ile sonuçlandı. Bu durum Irak'taki karmaşanın artması ve yasal boşluk oluşmasına neden oldu. Nitekim Yüksek Savunma Kurulu oluşturularak Reşit Ali Geylani'nin tekrardan kabineyi kurması ve Haşimi hanedanına mensup olan Şeref Şerif'in kral naipliği görevini yürütmesi ve devleti işlerinin yönetmesi istendi.¹⁴⁸

Irak'taki kaos ortamı ve kargaşa İngilizlerin çıkarlarına büyük bir tehlike getirmiş oldu çünkü milliyetçiler siyasal ve askeri otoriteyi kontrol etmeyi başardılar. Bundan dolayı İngilizler durumun önceki haline dönmesi için harekete geçtiler. Bu girişim Irak'ı İngiliz kontrolünde tutmayı amaçlamaktaydı. Buna binaen İngiliz hükümeti Basra'ya asker çıkarmayı ve oradan Filistin'e ilerletmeyi Irak hükümetinden talep etti. Hükümet bu talebi asker sayısının sınırlı olması şartıyla kabul etti. Irak hükümeti sayısının 9 bin asker ile sınırlı olmasını ve sadece üç günlük bir süre zarfını şart koşmuştu. Aslında İngilizlerin asker intikalindeki amacı, Irak'taki otoriteyi kontrol etmeye yönelikti. Nitekim askerlerin inmesiyle birlikte havadan ve karadan saldırılar başlatarak Basra'daki Mina limanını kontrol ettiler. Daha sonra başkent Bağdat'a doğru hareket etmeye başladılar, 20 Nisan 1941 yılında kontrolü tekrardan İngiliz taraftarları ele aldı. Bu durum, Reşit Ali Geylani ve ordudaki subayların çoğunun İran'a doğru kaçmaları ile sonuçlandı. Yaşanan bu hadiselerden sonra Abdülilah tekrardan Irak'a döndü ve muhalifleri sindirmeye başladı.

---

¹⁴⁸ A.g.e., s. 70-73.

İngilizler de tekrar Irak'ı kendi kontrolü altına almayı başardı. Genel anlamda İkinci Dünya Savaşı boyunca Irak'ın ekonomik, siyasi ve toplumsal durumu oldukça kötüydü.¹⁴⁹

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından milliyetçi hareketler daha fazla gelişti. Ayrıca savaşın etkisiyle İngilizlerin Irak'taki siyaseti nispeten değişti. 27 Kasım 1945 tarihinde kral Naibi Abdülilah önemli bir konuşma yaparak toplumsal reform yapılması ve halkın refah seviyesinin daha iyi bir duruma getirilmesini savundu. Ayrıca Irak vatandaşlarına toplumsal eşitliğin oluşturulması konusunda taahhütte bulundu. Buna paralel olarak gençlerin devlet idaresinde temsiliyetlerinin artırılmasını ve siyasal katılımı vaad etti.¹⁵⁰

1946 ile 1953 yılları arasında Irak'ın siyasi sahnesinde milliyetçi siyasal partiler oluşmaya başladı. Bağımsızlık Partisi, Bağımsızlıkçılar Partisi, Demokratik Yurtseverler Partisi vb. birden fazla siyasi parti kuruldu. Milliyetçiler petrolün millileştirilmesi ve halk için kullanılmasını talep ettiler. Çünkü Monarşi döneminde petrol sektörü, Irak petrolünün işgalci ülkelerinin tekeli olması nedeniyle Irak ekonomisinde hayli zayıf bir rol oynamakta ve hükümet gelirlerinin yalnızca %20'sini oluşturmaktaydı. 1912 yılında, Rafideen Vadisi'nde petrol aramak için ve bir dizi uluslararası petrol şirketinin birleşmesi kurulan ve Osmanlı Devleti'nden lisans alan Türk Petrol Şirketi TPC kurulmuştu. Hisseler genellikle Almanya, Osmanlı Devleti, İngiltere ve şirketin kurucusu Türk-Ermeni iş adamı Gulbenkyan arasında paylaşılmıştı. Ancak I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisi nedeniyle hisselerine İngiltere ve Fransa tarafından el konuldu. 1920'de ABD'nin Orta Doğu'daki petrol çıkarları denklemine girmesinden sonra, Türk petrol şirketlerinin hisseleri, Anglo-Iranian Oil Company (%23,75), Royal Dutch Shell (%23,75) New Jersey Mobil, %23,75 ve Turkish Oil Company kurucusu Gulbenkyan %5 olmak üzere, büyük petrol şirketleri arasında bir kez daha dağıtıldı. 1929 yılında Türk Petrol Şirketi, adını Irak Petrol Şirketi (IPC) olarak değiştirmiştir ki o zaman bu şirketin merkezi Londra'daydı. Monarşi dönemi boyunca Irak petrolü büyük petrol şirketlerinin tekelinde kalmış, Irak muhalefetine protestolarına ve siyasi krize neden olmuştur. Ancak Irak kraliyet ailesinin İngiltere'ye verdiği destek ve

¹⁴⁹ Mindir Cewat Mirzet , *El-Ehid El-Melekî Fil El-Êraq İhdas we Muamarat, 1921-1958*, Musesset Dar El-Zehra, Necef 2005, s. 231-232.

¹⁵⁰ Ce'fer Ebas Himîdî, *Tarîx El-Êraq El-Muasir 1914-1968*, Dar we Mektebet Ednan, Bexdad 2015, s. 191.

işgalci devletlerinin hakimiyeti nedeniyle monarşi döneminde petrol kaynakları millileştirilememiştir. Ancak 1972’de Baas Partisi döneminde petrol kaynakları tamamen millileştirilebilecektir.¹⁵¹

Bu çerçevede Bağımsızlık Partisi petrol sektörünün millileştirilmesi için dönemin başbakanı Nuri Sait’e iki soru iletti: Birincisi petrolün millileştirilmesi konusundaki düşüncesiydi, ikinci soru ise petrol şirketlerinin petrolü kendi çıkarları uğruna almasını engellemek adına bir politikalarının olup olmamasıydı. Yapılan bir dizi gösteri ve siyasal manevra sonucunda Irak hükümeti Britanya ile petrol şirketleri konusunda anlaşmaya vardı. Bu anlaşmaya göre petrol gelirinün yüzde 50’si Iraklılara verilecekti. Irak’ta krallığın ve İngilizlerin yarattığı siyasal ortamdan dolayı milliyetçi siyasal partiler devamlı bir şekilde reform çağrılarını yapıyordu. Bu reform talepleri özellikle petrol konusundaydı, nitekim bu hareketler anayasanın değiştirilmesini ve Irak’taki petrol sektöründe kökten reformların yapılmasını istiyorlardı.¹⁵² Ama partilerin petrolü millileştirilmesi için bütün çabalarına rağmen petrol sektörü monarşi döneminde millileştirilemedi. Tezin sonraki bölümlerinde Irak’ta petrol kaynaklarının tekelinde yaşanan değişimler ve petrolün millileştirilmesi süreci ele alınacaktır.

Irak’taki krallık döneminin sonlarına doğru milliyetçi akımların istek ve taleplerinde artış meydana geldi. Bu talepler kökten değişimlerin yapılması yönündeydi. Buna karşı Nuri Sait var olan hoşnutsuzlukları, halkın ve milliyetçi hareketlerin isteklerini bastırmak amacıyla siyasal parti akımlarının genişlemesini sansürlemeye başladı. Nitekim 1954 yılında yapılan parlamento seçimlerinde İngilizlerin desteğini de alarak milletvekili seçimlerinde 135 sandalyeden 121’inin kendine yakın isimlerden oluşmasını sağladı. Bu durum muhalefet partilerince büyük tepkilere ve karşı çıkmalara neden oldu. Sonuç itibarıyla parlamento işlevsiz hale getirildi. Daha sonraki aşamada milliyetçi cephenin isyan seslerinin artmasına neden oldu. Nitekim Nuri Sait’i İngilizlerin çıkarlarını koruma ve yerine getirmekle suçlayarak özgürlüğe inanmadığını, yaptığı tek işin İngilizlerin çıkarları uğruna çalışmak olduğunu ilan ettiler.¹⁵³

---

¹⁵¹ Carlîz Tirîp, *Çend Lapereyek Le Mêjûyî Êraq*, s. 58-67.

¹⁵² A.g.e., s. 191.

¹⁵³ Reşîd, E. Hemîd, *El-Êraq El-Miasir*, Dar el Meda Lîl Seqafe we el-Neşir, Dîmeşq 2002, s. 109-112.

Irak'ta Britanya'nın ve krallık hanedanının devamlı bir şekilde kendi hegemonyalarını dayatmaları, Nuri Sait'in siyasal hataları, devletin kurumlarında yolsuzlukların artması, ekonomik krizin devamlılığı, Sovyetler Birliği'nin yükselişi ve Irak'ın içişlerine Britanya lehine karışılması gibi gelişmeler Irak'ı yeni bir konjonktürle karşı karşıya bıraktı. Oluşan yeni konjonktür Irak'ın siyasal sisteminde kökten değişimlerin yaşanmasına ve 1958 yılında krallığın ve krallık hanedanının son bulmasına neden oldu.¹⁵⁴

Bu siyasal gelişmeler 1921-1958 yılları arasında Irak'taki krallık sisteminde bir dizi kökten sorunun yaşanmasına neden oldu. Bu sorunlardan en önemlisi, devletin egemenliğini tesis edememesi, kurumların zayıflığı, Irak'taki oluşumların tamamını kapsayan bir kimlik oluşturulamaması, halkın devlete karşı milli aidiyetinin oluşmamasıydı. Bu sorunların önemli bir kısmı monarşi döneminde de devam etmiştir. Monarşi döneminin ortaya çıkardığı siyasal sorunları tespit etmek ve bu sorunların günümüze dek devam eden bazı siyasal gerilimleri nasıl beslediğini belirlemek Irak Devleti'nin neden başarısız bir devlet olduğu yönündeki tartışmayı besleyecektir.

2.2.2. Monarşi Döneminde Irak Devletinin Temel Sorunları

Irak devleti, güçlü ve emperyal devletlerin doğal kaynaklar bakımından zengin olan coğrafyaları kontrol etme çekişmelerinin içinde doğdu. Bu devletler, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra toprakları bölüşmede ciddi çekişmeler yaşadılar. Bu çekişmeler bölgede modern ve güçlü devletlerin oluşmasına engel oldu. Çünkü işgalci devletlerin çizmiş oldukları haritada, bu topraklarda bir grup zayıf ve kontrol edilebilir devletler kurarak kendi hegemonyaları altında tutma ve kendi ulusal çıkarlarını koruma hedefleri vardı. Bu çerçevede yeni kurulan Irak devleti 37 yıl süren krallık dönemi boyunca yapısal sorunlar yaşamıştır. Bu sorunların bir bölümü bölgesel ve uluslararası faktörlerden kaynaklanıyordu. Diğer bölümü ise Irak'ın iç dinamikleri ve toplumsal doğası ile bağlantılıydı. Irak'ın krallık döneminde baş edemediği sorunların en belirgin olanı ulusal egemenliğin tesis edilememesiydi. Ulusal kimliğin oluşturulamaması ve devletin kurumsallaşma düzeylerinde yaşadığı sorunlar başarısızlığın önemli nedenlerini oluşturmaktaydı. Bu bölümde Irak'ın kuruluşundan monarşi döneminin sonuna kadar olan temel sorunlar incelenecektir.

¹⁵⁴İ. Ebdultalib El-Samraî, *El-Wezi'il Siyasî û Wel Emnî Fî El-Êraq Beyne 1945-2010*, Emman 2012, s. 22.

Irak devleti 1933 yılında İngiliz mandasından çıkıp Milletler Cemiyeti'ne bağımsız ve kendi egemenliğine sahip bir devlet olarak dahil olsa da üzerinde İngilizlerin manda dönemindeki etkileri devam ediyordu. Bu durum, Irak'ın mutlak egemenliğe kavuşması önünde engel olmuştu. Krallık dönemi boyunca Irak'ta Britanya'nın iç müdahaleleri ve askeri operasyonları devam ediyordu. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı sırasında Britanya, Irak'ın İtalya ile olan ilişkisini kesmesini istedi. Bu dönemde kabine başbakanı olan Reşit Ali Geylani, Britanya'nın bu isteğini yerine getirmediği için istifa etmek zorunda bırakıldı. Bu durum Irak'ın zor bir süreçten geçmesine neden oldu. İngilizler 1941 yılında ve Britanya tarafından "Irak'ın ikinci işgali" olarak bilinen askeri operasyon gücünü kullanarak yapmış olduğu harekât yoluyla Irak'ta tekrardan kontrolü sağlamış oldu. Bu durum, Irak'ın egemenliğinin direkt bir şekilde hedef alındığı ve ihlal edildiğini göstermektedir.¹⁵⁸

Uluslararası düzeyde Irak'ın egemenliğini ihlal eden sadece Britanya değildi, bölgesel düzeyde Irak'ın kimlik sorunlarından yararlanarak egemenliğini ihlal eden İran da vardı. Örneğin 1924 yılının ağustos ayında Irak Hükümeti'nin çıkarmış olduğu kimlik çıkarma izni yasası, İran tarafından reddediliyordu. Çünkü kimlik çıkarma süresi 1928 yılının ağustos ayına kadardı. İran bu sürenin daha fazla uzatılmasını istiyordu, gerekçe olarak da Irak'ta yaşayan İranlıların karar vermesi için ek süre talebini sunuyordu. Irak bu tutumu İran'ın ülkenin içişlerine karışması olarak nitelendirip, 1928'in Ağustos ayında Britanya'nın Irak temsilcisine bir yazı sunarak Irak'taki İran'ın başkonsolosunun diplomatik dokunulmazlığının kaldırılmasını talep etti. Irak ülkedeki İranlı diplomatları Irak'ın egemenliğine müdahale etmeye çalışan kişiler olarak nitelendirdi. Ayrıca İran'ın sınır bölgelerinde farklı gerekçelerle devamlı olarak askeri operasyonlar düzenleyerek Irak'ın sınırlarını ihlal ediyordu. Bunların tamamı diğer ülkelerin Irak'ın toprak bütünlüğüne ve egemenliğine karşı müdahaleler olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁵⁹

İç politikada ise devlet, siyasal gücünü ve kanunlarını coğrafyanın tamamına dayatma konusunda çok zayıftı. Özellikle kuzeyde bu zayıflık görünür bir durumdaydı. Çünkü Kürtler zaten Irak devletinin kuruluşundan beri devletin otoritesi altına girmek

¹⁵⁸ Mindir Cewat Mirzet, *El-Ehid El-Melekî Fil El-Êraq İhdas we Muamarat, 1921-1958*, s. 231-232.

¹⁵⁹ Ehmed Hemedemîn, *Çend Lapereyek Le Méjûy Niwê û Hawçerxî Êraq*, s. 106-107.

istemiyorlardı. Buna karşı özerk bir yönetim tarzını arzuluyorlardı. Zira Britanya Birinci Dünya Savaşı esnasında buna yönelik bir vaat vermişti. Nitekim Şeyh Mahmut Barzani Süleymaniye’de Kürtlere bu tür bir yönetim kurma çabasındaydı. Fakat İngilizler askeri güç kullanarak bu çabayı bastırdı.¹⁶⁰ Diğer taraftan ise 1930’larda Irak Hükümeti’ne karşı olan ve Şeyh Ahmet Barzani liderliğindeki Barzan hareketi de İngilizler tarafından bastırılarak aynı akıbeti paylaşmış oldu. Fakat 1943-1945 yılları arasında ikinci Barzan hareketi Mustafa Barzani liderliğinde hükümete karşı başlatıldı. Kürt güçler ile hükümet güçleri arasında birden fazla çatışma meydana geldi ve aralarında imzalanan anlaşmalara rağmen bu çatışmalar Irak’ta monarşi döneminin son yıllarına kadar devam etti.¹⁶¹

Genel olarak Irak, Milletler Cemiyeti’ne üye bağımsız bir devlet olmasına rağmen dış müdahaleler ve işgal tehdidi altında olmaya devam etti. Buna paralel olarak iç politikada da egemenliğini sürdürme konusunda önemli zayıflıklar yaşamaktaydı. Nitekim bu zayıflığın Irak toplumunun etnik, dinsel ve mezhepsel farklılığından kaynaklandığını ifade edebiliriz. Irak’taki aşiret yapılanması bu zayıflığın diğer bir boyutunu oluşturmaktadır. Zira aşiretler devlet otoritesine kendilerini dayatarak güçlü bir devlet yapısının doğmasına engel olmuştur. Uluslararası düzeyde de Irak kendisine yönelen müdahaleleri savuşturacak ve bağımsız politika üretecek kapasiteye sahip değildi. Dolayısıyla Irak monarşik dönem de bağımsız ve egemen bir devlet olma konusunda başarısız olmuştur.

2.2.4. Irak Devleti’nin Krallık Döneminde Kurumsallığına Yönelik Tartışma

Kurum ve kurumsallık kavramı ilk olarak 1725 yılında İtalyan filozof ve tarihçi Gimbattista Vico tarafından kullanılmıştır. Bu kavramların anlamı, toplumsal ve siyasi ilişkileri düzenleyen bir grup sabit yasalardı. Robert Ansikopedisi’ne göre kurum, toplumsal düzeni tesis etmek adına bir grup esas ve görünüş olarak tanımlanmıştır.¹⁶² Hamilton William’ın Sosyoloji Ansiklopedisi’nde ise şu şekilde geçmektedir: Kurumsallık, bir dizi kanun ve yasal yürürlükten oluşmaktadır ve bu kanunlar sisteme ve kurumlara bağlanmıştır. Bu tanıma göre bireylerin bu yasalara uyması gerekmektedir. Her birey bu

¹⁶⁰ Fîbî Mar, *Mêjûy Niwêy Êraq*, s. 48-50.

¹⁶¹ Donald Bruce, Disney, “The Kurdish Nationalist Movement and External Influences”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Naval Postgraduate School, Monterey, California. 1980, s. 36-37.

¹⁶² Hesên Se’ib, *Elim El-Siyase, Dar El-Elem lilmelayîn*, Beyrut 1958, s. 85.

yasaları çiğnediği zaman cezai hükümler ile karşı karşıya kalır. Bu anlamda kurumsallık istikrarlı ve yasal bir durumdur. Kişisel arzulardan, bir grubun menfaatlerini yerine getirmekten ve belirli bir grup bireyin istekleri doğrultusunda hareket etmekten uzak olan bir olgudur.¹⁶³ Kurumlar ister düşünsel kurumlar olsun, isterse de tarihsel kurumlar olsun, bir ülkenin siyasal karar mekanizmasını belirleyen anayasa, kanun ve kurumlarla güçlü ilişkileri vardır. Bu ilişkilerin ise planlı ve bilimsel bir program temelli olması gerekmektedir.¹⁶⁴

Kurumsal devlet, sahip olduğu kurumların tüzel kişiliğe sahip olduğu gerçek anlamda egemenliğini tesis edebilen ve sistematik bir organizasyonu ortaya koyabilen devlet olarak tanımlanmaktadır. Bu çerçevede bağımsızlık ve egemenlik yasal ve anayasal bir özelliğe sahip olup şahsi menfaatten uzaktır. Kurumsal devlette otorite, anayasa ve yasalar çerçevesinde hareket ederek şahsi menfaatlardan uzak durmaktadır. Kurumsal devletin üzerinde durduğu temel ilke, vatandaşların ırk ve ideoloji gözetmeksizin kanunlar karşısında hukuk ve yükümlülükleri açısından eşit olmasını gerektirir. Devlet içerisinde bulunan kurumlar, iktidar yerine toplumun istekleri doğrultusunda hareket etmelidir.¹⁶⁵

Bu kavramlar ışığında Irak devletinin kurumsallık düzeyini ele alınca kuruluşundan krallık döneminin sonuna kadar meşruti monarşi olarak varlığını devam ettirdiğini görmekteyiz. Bu siyasal sistemin hem kurumlar hem de anayasal düzeyde görüldüğünü ifade etmek mümkündür. Britanya işaret edilen siyasal rejimi veya sistemi inşa etmek için önemli çabalar göstermiştir. Britanya'nın hedeflediği krallık rejimini yasal bir temele oturtma çabası ülkenin bu çerçevede kurucu bir meclise sahip olmasını ve bu meclisin istenilen siyasal sistemi meşrulaştıran yasal çerçeveyi kurmasını gerektirmiştir. Britanya mandası olan Irak'ta, Hüseyin oğlu Faysal'ın kral olarak seçilmesinin ardından 1922'de Abdulrahman El-nakip Irak'ın ilk hükümet kabinesini oluşturması için görevlendirildi. 1923 yılında ise kurucu meclis inşa edildi ve bu meclisin krallık dönemi için temel anayasayı oluşturmak, temsilciler meclisi seçimi için gereken yasayı çıkarmak ve Irak-

¹⁶³ Nazım Ebdulwehıd El-Casur, *Mewsuet El-mustelehat El-siyasiye we Elifelsefiye we Dewleye*, Dar El-nehze, Beyrot 2008, s. 619-620.

¹⁶⁴ Vivien A Schmidt, "Institutionalism", *The Encyclopedia of Political Thought*, M.T. Gibbons (Ed.). 2014, s.1. <https://doi.org/10.1002/9781118474396.wbept0513>, (Erişim Tarihi 4 Şubat 2023).

¹⁶⁵ Ela Ahmed Alı, "Meina Dewlet El-Muesesat", Mewqi Mewzue Elelkeronî: mawdoo3.com/معنى_دولة_المؤسسات/ (Erişim Tarihi 4 Şubat 2023).

Britanya arasındaki antlaşmayı onaylamak gibi üç ana görevi vardı. 15 Kasım 1925 yılında Irak parlamentosu kuruldu, daha sonra Irak'ın anayasası onaylandı. Daha sonra devletin temel kurumları ortaya çıktı ve idari birimler oluşturuldu. Irak'ın kurucu anayasası bir önsöz ve 10 maddeden oluşmaktadır. Irak devletinin yönetim hiyerarşisi kral, yasama, yargı ve bakanlıklardan oluşuyordu.¹⁶⁶

Bu sisteme göre kralın otoritesi fiili olarak bütün kurumların üzerindeydi, bundan doğan bir dizi anayasal ihlaller krallık döneminde ortaya çıkmıştı. Anayasal olarak iki sorun mevcuttu. Anayasanın 19. maddesine göre kral ülkede sınırsız yetkiye sahipti. Aynı maddenin ikinci fıkrasında da kralın haklarına işaret ediliyordu. Bu fıkra göre kral hak sahibi olmakla birlikte yükümlülük taşııyordu. Bu geniş yetki alanları krala Britanya tarafından verilmişti. Buradaki amaç, bu yetkiler sayesinde Britanya'nın Irak'taki çıkarlarını korumaktı. Çünkü İngilizlere göre krallık ailesi Britanya çıkarlarını temin eden mekanizmaydı. Ayrıca kolaylıkla Irak'taki siyaseti kontrol ederek diğer kurumların etkisini azaltıyordu. Irak'taki kurumsallığın yaşamış olduğu kötü durum ve kurumların belirli bir grup adına kullanılması özellikle yürütme görevi olan kurumların istikrarının olmamasına neden oluyordu. Örneğin, monarşi döneminde siyasi hava istikrardan uzak görünmektedir. Sürekli olarak bakanlıklarda revizyon yaşanıyor ve anayasanın işlevselliği sekteye uğratarak yerini geleneksel yasalar ve kurallara bırakıyordu. 1920 ile 1958 yılları arasında 59 bakanlık oluşturulmuştur. Bu bakanlıkların ortalama ömrü 233 gündü. Ayrıca atanan 23 bakanın, aile, aşiret ve asker temelli kriterlere göre atamaları gerçekleştirilmişti.¹⁶⁷

Irak'ta her ne kadar kurumlar olsa da devletin temelleri iyice oturtulmadığı için krallık döneminde etkinlik açısından devlet işlerini yönetme yetkisi daha çok şahısların elindeydi. Örneğin, krallığın ilk on yılında Kral Faysal'ın kişiliği ve olağan karizmasından dolayı devletin bütün kurumları kralın hegemonyası altındaydı. Ayrıca devletin karar mekanizması tamamıyla krala bağlıydı. Fakat Kral Gazi döneminde bu denklem tersine dönerek karar mekanizması hükümetin kontrolüne geçti. Kral Gazi'nin kabiliyetsizliği ve

¹⁶⁶El-Qanun El-Esâî El-Êraqî İlam 1925: El-Musuet El-aşuriye: https://www.betnahrain.net/Arabic/Documents/IC1925.htm?fbclid=IwAR0l3LLe6iXmBKv14gajr_WZrgbi4JAF-KufEsv-a1Y7PXP4GVl-b9mCO0g (Erişim Tarihi 4 Şubat 2023).

¹⁶⁷ Muhsin muhamad Al-mutawaliy Al-arabi, *Nuri Al-saeid min Al-bidayat İla Al-nihayat*, Al-daar Al-earabiat Lil-musueat, Bayrut 2005, s. 37-44.

kralın yetkisi dahilindeydi.¹⁷⁰ Bahsi geçen yasal yetkilerin dışında gerçekte kral bakanlar kuruluna hakimdi, nitekim parlamento ve yasama organı da bakanlar kurulunun kontrolü altındaydı.

Anayasanın üçüncü bölümü ise parlamentonun yetkileri ile ilgiliydi, nitekim parlamentonun kuruluşu ve yasama dönemleri monarşinin isteği ve kararına bağlı olmakla birlikte alınan her karar kralın inisiyatifine bağlıydı. Monarşi dönemindeki parlamento, temsilciler meclisi ve senatodan oluşuyordu ve senatonun tamamı kralın yetkisi altındaydı. Böylelikle eşitlik ilkesinin aksine temsiliyet açısından toplumun bütün gruplarını kapsamıyordu. Nitekim toplumun ekonomik gücünü elinde tutan aşiret reisleri temsilci sıfatıyla parlamentoda yer alıyorlardı. Diğer taraftan anayasa bakanlar kurulunun senatoya üstünlük sağlamasına ve genel hizmetlerde bakanlar kurulunun kullanılmasına izin veriyordu. Bu durum parlamentonun ve bakanlar kurulunun işlevlerinde karışıklık oluşturarak kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırılık oluşturmaktaydı.¹⁷¹ Sonuç itibarıyla monarşi döneminde parlamentonun hükümet üzerindeki gözetimci misyonunun aksine parlamento hükümetin elinde olan bir araçtı. Bu dönemde hükümetin parlamento üzerinde güçlü bir tahakkümü bulunmaktadır. Bu perspektiften baktığımız zaman Irak'ın temel kurumları, monarşi sistemi, parlamento, hükümet ve yargı organı Haşimi hanedanının istek ve inisiyatifleri doğrultusunda idi. Bu tutum siyasal otoriteyi Sünni bir gruba mensup olan bir ailenin çatısı altında toplamayı hedefliyordu ve bu durum Britanya'nın çıkarlarını korumanın garantisini oluşturuyordu. Çünkü Britanya'ya göre hiçbir güç krallık kadar bu çıkarları koruyamazdı. Dolayısıyla en baştan itibaren devletin bütün kurumları Arap Sünni Müslüman bir ailenin kontrolü altında toplatılarak sosyolojik anlamda başarısız bir inşa süreci yaratmakta ve isyana eğilimli topluluklara zemin oluşturmaktadır.

Bütün bu adımlardan sonra askeri alanda 1 Haziran 1921 tarihinde Irak ordusu Abdülrahman Nakip'in üçüncü hükümet kabinesi esnasında kuruldu. Bu kuruluşun temeli de en başından itibaren çoğu Birinci Kral Faysal ile Irak'a gelen 300 subaydan oluşuyordu. Kurulan bu ordunun temeli Irak'ta Osmanlı döneminde uzmanlık alanları olan ve öncü

---

¹⁷⁰Elaqanun El-sasî El-Êraqî Lîam 1925, El-Musuet El-aşuriye: https://www.betnahrain.net/Arabic/Documents/IC1925.htm?fbclid=IwAR013LLe6iXmBKv14gajr_WZrgbi4JAF-KufEsv-a1Y7PXP4GV1-b9mCO0g(Erişim Tarihi 4 Şubat 2023).

¹⁷¹ Tali Miştaqi, *Ewraq Eyamî*, El-dar Elerebî Lîlmetbuat, Bexdad 1989, s. 33.

nitelikteki subaylara dayanmamaktaydı. Kralın kontrolünde olan bu yeni ordu toplumun dışında olan ve dışarıdan ithal edilmiş bir görüntü sunmaktaydı. Bu durum toplumda hoşnutsuzluğa neden oluyordu, en başından itibaren güçsüz ve kabiliyetsiz olan orduda kurumsallaşmaya gidilemedi. Ordu spesifik olarak mesleki ve bilimsellik esasına göre kurulmamıştı. Orduda aşiret güçlerine etkili bir rol verilmişti. Diğer taraftan Britanya Irak'ın güçlü ve kalifiye bir orduya sahip olmasını ve Britanya'ya karşı duran Arap milliyetçiliğine dayanan bir oluşum istemiyordu. Aksine ordunun sadece hanedanı koruyan bir güç olmasını amaçlıyordu. Fakat ordunun bu olumsuz rolü 1936 ile 1941 yılları arasında Bekir Sıtkı döneminde daha da ön plana çıkarak 7 darbe girişimine sebebiyet verdi.¹⁷² Bu darbe girişimleri Irak'ın kurumsal ve yasalarla düzenlenmiş istikrarlı bir devlet olmasını engellemekteydi. Ordunun siyasal alana müdahalesi Irak'ta kurumsallaşarak anti-demokratik bir müdahale aracına dönüşmüştü.

Irak'ın Britanya mandası altındaki 1921 ile 1932 yılları arasında devletin ve ordunun kabiliyetinin aşiretlere karşı çok daha zayıf olduğunu görüyoruz. Bu zayıflık asker sayısı, silah ve disiplin konularında belirgindi. Kral Birinci Faysal ölmeden önce yazmış olduğu gizli bir belgede devletin aşiretlere göre çok daha zayıf olduğunu, ülkede 100 bin silahın olmasına rağmen bunun sadece 15 bininin hükümetin elinde olduğunu dile getirmiştir. Aşiretlerin isyan etmeleri durumunda devletin kontrol edemeyeceğinden dolayı Britanya'nın olaya müdahale etmesi gerektiğini savunuyordu. Devlet kurumlarının zayıflığından dolayı Kral Faysal İngilizlere karşı bağımsızlık mücadelesi için aşiretlerin gücüne daha fazla bel bağlıyordu, bu çerçevede devlette aşiretlere ek imtiyazlar sunarak toprak bahşediyor ve aşiretlere özel kanunlar çıkartarak yargı veya mahkemelere başvurma gereksinimi olmadan bu sorunları kendi aralarında çözme gibi yetkiler veriyordu.¹⁷³

Irak'ın içinde bulunduğu bu durumu derinleştiren bir diğer husus ise toplumsal bilincin güçlü olmamasıydı. Irak'ta temsilciler meclisinde temsiliyet, yürütmede rol alma gibi konular toplumsal muhalefeti bastırma ve aşiretlerin rızasını alma motivasyonlarına dayanmaktaydı. Örneğin ilk başbakan Abdülrahman Nakip tanınan şahsiyetlerden birisini teşkilatı olmayan bir bakanlığın bakanı olarak atadı. İngiliz temsilci Percy Cox bu karara

¹⁷² Abdale Belqiziz, *Mistel min El-Ceyş we Elsiyase we El-Sulte fi Elwetin El-Erebî*, Merkez Dîrasat Elwehîde El-Erebiye, Bîyrot 2002, s. 20.

¹⁷³ Adeed Dawisha, *Iraq: A Political History*, s. 53-54.

karşı çıksa da Nakip bu kişinin tanınan bir aileye mensup olmasından dolayı toplumsal nüfuzlarına bu şekilde saygı duyulması gerektiğini savundu. Hükümet kabinesinde bakanlığı olmayan fakat bakan sıfatı olan birden fazla kişi bulunmaktadır.¹⁷⁴

2.2.5. Monarşi Döneminde Ulusal Kimlik Oluşturmanın Önündeki Sorunlar

Kimlik meselesi her toplumun doğal oluşumu ve özelliklerine göre farklılaşmaktadır. Kimlik konusunda yaşanan sorunları ve kimliği tanımlama konusunda genelleme yapmak bu açıdan oldukça zor görünmektedir. Erikson'a göre kimlik meselesi "ben kimim?" sorusuna açıklık getirmek veya getirememektir. Erikson'un görüşüne göre kimliğin sadece tekil bir boyutu yoktur, aksine kolektif ve toplumsal bir boyutu vardır. Kimlik, karakter farklılığı ve bağımsızlık duygusu farklılığıdır. Bu farklılık bireyler ile toplum arasındaki etkileşim sonucu ortaya çıkmıştır.¹⁷⁵ Ulusal kimlik modern ulusalcılığın gelişmesiyle ortaya çıkan ve Fransız Devrimi'nin ilerlemesinden oluşan bir üründür. Modern ulusalcılık çıplak bir ideolojiden ziyade toplumsal ve siyasi bir hareket olmakla birlikte bu ideolojinin temeli üzerine kurulmuştur. Modern ulusalcılığın ürünü ise ulus-devlettir. Bütün ulusal devletlerde iki esas meseleyi kendisinde barındırır, birincisi o devletin sistemi, ikincisi ise o devletin vatandaşlarının ulusal kimliğidir.¹⁷⁶

Modern Irak devletinde kimlik oluşturma meselesi zor ve karmaşık konuların en başında gelmektedir. Aynı zamanda da devletin ulusal birliğini oluşturmaya yönelik bütün süreçlerde temel bir engel teşkil etmektedir. Ulusal birliğin oluşmamasından dolayı modern Irak devletinin siyasal tarihi bakımından istikrarsızlığa neden olmuştur. Bu bölümde belirli bir çerçevede Irak devletinin monarşi döneminde toplum için ulusal kimlik oluşturmada sarf edilen çabalardaki başarısızlık ele alınacaktır.

Irak'taki heterojen toplumsal yapının doğasından dolayı din, ırk ve mezhepsel farklılıklarını ulusal kimlik oluşturmak adına bir doktrine bağlı kalarak yeniden yapılandırmak gerekmektedir. Nitekim Şerko Kurmanç'ın "Irak'ın Kimliği – Ulusal ve Mezhepsel Mücadeleler" kitabından faydalanarak kısaca üç farklı anlayışa değineceğiz.

¹⁷⁴ Muhend Ebdulkerim Ebo Rexif, *El-Ehdas El-siyasye fi El-Êraq*, Dar Bexdad Asimet El-seafiye, Bexdad 2013, s. 7-8.

¹⁷⁵ Liu Qiang ve David Turner, "Identity and National Identity. Educational Philosophy and Theory", Vol.50, No.12, 2018, s. 1080.

¹⁷⁶ A.g.e., s. 1080.

Daha sonra bu üç esasa göre Irak toplumundaki kimlik meselesini ve monarşinin ulusal bir kimlik oluşturmadaki başarısızlığını açıklayacağız.

Genel olarak ulus ve kimlik konusunda üç anlayış veya kuram mevcuttur. Birincisi: İlkçilik (*Primordialism*), bu kurama göre kimlik münferit bir olgudur, bu olgu milliyet, toprak, dil, akrabalık ve kan gibi kalıtsal özellik taşımaktadır. İlkçiliğin en önemli simalarından olan Celver Gertz'e göre belirli bir dili konuşmak, bir dine mensup olmak, belirli bir ailede doğmak, özel bir geçmişte eğitilmek ve belirli bir alanda yaşama, bu unsurların tamamı veya birkaçı kişinin oluşturacağı kimlik aidiyetliğini belirler. Yani ortak özellikleri olmayan iki ayrı grubu birbirinden ayırır. Örneğin, Arapça dili unsuru Şii ve Sünnileri aynı kimlikte toplar ama Kürt ve Türkmen'i ayrı ırktan olmalarından dolayı ortak kimlikte ayırır. Başka bir deyişle eğer Gertz'in görüşünü açıklarsak, şöyle bir sonuç elde edebiliriz: Kürtler, Türkmenler ve Sünni Araplar genel olarak aynı mezhep unsurdurlar ve mezhepsel bir kimliğe sahiptirler fakat Şii Araplar mezhep açısından onlardan farklı olup farklı mezhepsel kimliğe sahiptirler. Böylelikle Şii ve Sünni Araplar aynı dil unsuruna sahip olmalarına rağmen mezhepsel kimlik farklılığından dolayı ayrılırlar.¹⁷⁷

İkinci yaklaşım ise yenilikçiler (*modernists*)'dir. Bu görüşe göre, kimlik yapay bir meseledir, amacı ise siyasilerin ve aydınların siyasal ve ekonomik gücü ellerinde tutmak ve topluma dayatmaktır. Yenilikçilere göre kimlik ve ulus meselesi modern dünyanın bir ürünü olup sanayinin gelişmesinden ve şehirlerin büyümesinden kaynaklanan bir olgudur. Bütün unsurlar bir olup gelenek, görenek ve eski inanışları silmek amacıyla birleşirler. Bu tür fiziksel ve kültürel değişimler, vatandaşlıkla bağlantılı olan hak ve yükümlülükler, vatandaşlık çerçevesinde kimlik ve ulusal aidiyetin gelişmesini sağlar. Yenilikçi görüşün en tanınan teorisyenlerinden biri olan Ernest Gellner'e göre kitlesel eğitim ulus oluşturmının ön şartıdır.¹⁷⁸

Üçüncü yaklaşım ise Anthony Smith'in oluşturduğu *Ethno Symbolic* kuramıdır. Bu görüşü savunanlara göre ulus modern bir fenomendir, fakat aynı zamanda da içerik olarak moderniteden daha önce bulunan kökleri kendisinde taşımaktadır. Başka bir deyişle, uluslar

¹⁷⁷ Şêrko Kirmanc, *Şunasî Êraq Milmilanêy Neteweyî û Mezhebiyekan*, Çapxaney Serdem, Silêmanî 2017, s. 39-40.

¹⁷⁸ A.g.e., s. 40-43.

etnisite grupların özelliklerini taşırlar, bu özellikler ise ortak köken, semboller, efsaneler, ortak tarihsel anılardır. Yani bu görüş, toplumun ulus meselesini ve kimliğini anlamak adına modernitenin ve modernite öncesi olan temellere dayanır.¹⁷⁹

Irak oluşum bakımından etnisite, din ve kültür açısından karma bir yapıya sahiptir. Ulusal ve kültürel dağılım konusunda detaylı ve güvenilir bir sayımın olmamasından dolayı etnik ve dini grupların sayısını kesin olarak belirlemek zordur. Fakat çoğu kaynağa göre dağılım şu şekildedir: Irak'ın %97'si Müslüman, kalan %3'lük kısım ise gayri müslimdir. Gayri müslim Hıristiyanlar, Keldaniler, Asuriler ve Ermenilerden oluşmaktadır. Etnik dağılım konusunda ise Araplar Irak'ın en kalabalık grubudur ve nüfusun %77'lik kısmını oluşturarak Şii ve Sünni mezheplerine dağılmıştır. Şii Arapların oranı %75'tir, diğer taraftan ise Sünniler %25'tir. Kürtler ikinci kalabalık gruptur, Irak toplumunun %20'sini oluştururlar, dini dağılım konusunda da Müslüman, Ezidi, Şii ve Sünniler olarak dağılmıştır.¹⁸⁰ Türkmenler ise Irak'ın üçüncü kalabalık grubudur, toplam nüfusun %2-3'ünü oluştururlar.¹⁸¹ Irak'taki kültürel ve kimliksel düzeydeki bu karma yapı, bütün farklılıkları bir çerçevede toplamak amacıyla monarşi döneminde ulusal kimlik oluşturma konusunda en temel engellerden biri olmuştur.

Araştırmacıların çoğu Irak'ı yapay bir devlet olarak nitelendirmektedir çünkü Osmanlının eski üç vilayeti olan Bağdat, Basra ve Musul kolonyal devletlerin arzusunca birbirine bağlanmıştır. Bu bağlanma vilayetlerde yaşayan farklı etnik unsurların ve bölge halklarının isteği dışında oluşan bir durumdur. Sonuç itibarıyla devlet-millet olgusunun temeli olan halkın aidiyet hissi, modern Irak devletine karşı oluşmamıştır veya çok zayıftır. Irak'taki oluşumların devlete karşı aidiyet eksikliğinin sebebi, devletin kuruluş sürecinde halkın toplumsal ve siyasal gelişimini doğal bir süreç olarak işlememesinde yatmaktadır. Aksine kolonyal istekler ve halka dayatılan bir ülke olarak kurulmuştur. Post kolonyal ülkelerin bir özelliği, bir grup farklı etnik unsuru belirli bir sınır çerçevesinde toplayarak bu unsurların isteklerini kulak ardı etmesi olarak ifade edilebilir. Bu çerçevede Irak post kolonyal ülkeler için belirgin bir örnektir. Irak devletinin sınırları içerisinde birbiriyle zıt olan birden fazla etnik, mezhepsel ve feodal oluşumlar mevcuttur. Bu bir araya toplama

---

¹⁷⁹ A.g.e., s. 43-46.

¹⁸⁰ A.g.e., s. 26-33.

¹⁸¹ Fîbî Mar, *Méjûy Niwêy Êraq*, s. 30.

eylemi kolonyal ülkeler tarafından dayatılmıştır ve bu oluşumlar modern Irak devleti sınırları içerisinde toplanmıştır. Bu eylem sonucunda Irak'taki monarşi döneminde halk arasında ulusal birlik ve ulusal kimlik oluşturulamamıştır.¹⁸²

Irak'ın sosyolojik karma yapısında ve mevcut mezhepsel ve ulusal oluşumların sayısına değindik. Şüphesiz ki karma yapı, ulus ve devlet oluşturmada ortak ulusal kimliği oluşturmak için bir engel değildir. Aksine mutabakatın oluşmasına engel olan sebep devletin mevcut grupların devlet inşa etme sürecine katılımını engellemesi veya engellememesinden kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan devletin bu oluşumlara yaklaşımı birkaç esasa göre şekillenmektedir. Bu esaslar farklı oluşumları tanıma (*recognition*), siyasal ve toplumsal olarak ulusal, mezhepsel ve etnik düzeyde eşitlik kriterine göre entegreden (*integration*) oluşmaktadır. Bu yaklaşım ise medeni eğitim ve vatandaşlık hakkı esasları üzerine gelişir. Nitekim bu yaklaşımın gelişmesi, farklı gruplar arasında ortak ulusal kimliğin oluşmasına yardımcı olur. Bu yaklaşım modernistler tarafından desteklenmektedir. İkinci yaklaşım ise devletin farklı gruplara yönelik politikasının farklı grupların tanınması ve farklı grupların tek bir oluşum içerisinde asimile (*asimilasyon*) etmesidir. Bu durum siyasal istikrarsızlık ve grupların devlete karşı aidiyet hissini oluşturulamamasına sebep olur, çoğunlukla da bu durum farklı gruplar ve devlet arasında çatışmaya neden olur.¹⁸³ Monarşi döneminde Kürtler ile hükümet arasındaki çatışmalar kimlik sorunu adına belirgin bir örnek olarak gösterilebilir. Merkezi hükümet Kürtleri Irak Arap kimliği içerisinde asimile etmeye çalışmıştır, bu durum özellikle Arap milliyetçiliğinin gelişmesi ve Pan Arabizm döneminde belirginleşmiştir.

Üçüncü yaklaşım, bir veya birden fazla grubu ulusal entegrasyon sürecinden dışlama (*exclusion*) politikasıdır. Bu esasın devlet tarafından uygulanması, dışlanan gruplarca ulusal aidiyetin oluşmamasına neden olur.¹⁸⁴ Örnek olarak Irak'ın kuruluş aşamasına dönersek bu süreçte Sünni azınlık bürokratlar devleti ve iktidarı ellerinde tutmuştur. Nitekim Şiiler, Kürtler, Türkmenler ve diğer azınlık gruplar Sünniler tarafından dışlandıklarını hissettiler. Örneğin Irak devletinin bağımsızlığından sonra Şiilerin düzenlemiş olduğu Aşure etkinlikleri sırasında güvenlik güçleri ile Şii taraflar arasında

¹⁸² Şêrko Kirmanc, *Şunastî Êraq Milmilanêy Neteweyî û Mezhebiyekan*, s. 47-48.

¹⁸³ A.g.e., s. 52-55.

¹⁸⁴ A.g.e., s. 54-55.

çatışma meydana geldi. O dönem Irak'taki Britanyalı siyasi komiser Sünnileri kaos yaratma ve Şiiiler hakkında oyun kurmakla suçlamaktadır. O dönem Şii liderlerden birisi Sünnilerin iktidarından kurtulmak için Britanya'nın Irak'ı kontrol etmesini talep eder.¹⁸⁵ Böylelikle Irak'ta Sünniler tarafından diğer oluşumlara karşı uygulanan dışlama politikaları öyle bir seviyeye ulaşmıştı ki Şiiiler, vergi ve ölümün Şiiilerin payı olduğu, buna karşı devletin makam ve mevkilerin Sünnilerin payı olduğu kanısına kapılmışlardır¹⁸⁶

Ulusal kimlik meselesi devlet kurma ve hedeflere ulaşma açısından önemli bir tartışmadır. Nitekim ortak ulusal kimliğin olmaması halinde devletin ortaya koyduğu amaca ulaşmada başarısız olacağı ve bu başarısızlığın özellikle siyasi istikrarı ve kurumsallığı etkileyeceği bilinmektedir. Ortak kimlik ekseninde ulusal birliğin oluşmaması, toplumsal ve siyasal istikrarsızlığa neden olur, buda hükümetin meşruiyetini etkiler. Ortak ulusal kimliğin oluşmaması yeni kurulan Irak devletinin temel sorunlarından birisiydi, bu çerçevede Kral Birinci Faysal dönemin sonlarına doğru Irak'taki kimlik sorunu üzerine görüşünü şu şekilde açıklamaktaydı:¹⁸⁷

“Irak'ta var olan durum hakkında üzümlere söylemek isterim ki Irak milleti diye bir şey yoktur. Aksine milli görüşü ve düşüncesi olmayan birkaç grup ve hayalperest halktan oluşmaktadır. Bu halk anlamsız dini gelenek ve göreneklere sahipler, birbirlerini bağlayan ortak ilişkilerden yoksunlar. Kötülükler kulak veren ve anarşist meyilleri olan bir topluluk. Bu halk var olan bütün hükümetlere karşı durma ekseninde. Biz, var olan bu kültürün haricinde eğitim ve öğretim yolu ile bir topluluk inşa etmek istiyoruz. Fakat içinde bulunduğumuz durumda böyle bir amacın gerçekleşmesi çok zor olmakla birlikte sadece bunu hayal edebiliriz.”

Kral Faysal'ın bu görüşü, Irak'taki ulusal, kültürel ve güç düzeyinde yaşanan büyük ayrılıklara işaret etmekle birlikte bütün bu oluşumların Irak kimliği altında toplanmasının hayal olduğu vurgusuna dayanmaktadır. Hanan Batato “Irak'ta Aşiret Reisi ve Çiftçi” kitabında Irak toplumunu diğer toplumlardan ayırt eden özelliğin geleneksel yapının egemen olması olarak ifade etmektedir. Aile, aşiret ve etnik grupların kendi öznel aidiyet

¹⁸⁵ Adeed Dawisha, *Iraq: A Political History*, s.108.

¹⁸⁶ A.g.e., s. 108-109.

¹⁸⁷ Sakhri Mohamed, “Qiraet fi İşkaliyat Hewîyet El-Êrqaiye, El-Mesuet El-cezaîriye Lîldîrastat”, Mewzue Elkteronî: www.politics-dz.com/ar/الوطنية-الوطنيّة-الوطنيّة-الوطنيّة-الوطنيّة (Erişim Tarihi 10Şubat 2023).

vurgularının ulusal kimlikten, hukuktan ve modern devletin varlığından daha güçlü olduğunu ileri sürmektedir. Bu durumu etnik ve mezhepsel durgunluk olarak kabul etmektedir. Böylelikle bir grup kimlik, kendi pozisyonunu diğer kimlikten daha üstün görmektedir.¹⁸⁸

Sati El-husri Irak'taki monarşi döneminde eğitim alanındaki en güçlü şahsiyetlerden biri olarak göze çarpmaktadır. Elhusri'nin ideolojik açıdan ilham aldığı kaynak milliyetçi Alman hareketleriydi. Özellikle Almanların Prusyalıların hegemonyası altında yaşarken ve 1870 yılında Fransızları mağlubiyete uğrattıktan sonra ulusal birliği sağlamaları onda hayranlık uyandırmaktaydı. Almanların bu başarısı Arap milliyetçiler için ilham kaynağı olmuştu. Sati El-husri'ye göre Almancanın, Almanların ulaştığı bu başarıda kilit bir rolü vardı. Elhusri Alman ideoloji düşünürleri olan Johan Gottfried Herder ve Johan Gottib Fichte'nin düşünceleri ile Arapların İslam'dan önceki tarihçesine bakarak laik Arap ulusalcı bir ideolojiyi destekliyordu. Bu ideolojinin temelinde ise Arapça dili vardı.¹⁸⁹ Elhusri'nin bu görüşleri özellikle Irak'taki monarşi dönemindeki eğitim sisteminde vücut bulmuştu.

Monarşi dönemindeki eğitim politikaları, okullarının artması ve ailelerin çocuklarını okula göndermek için teşvik edilmeleri yönündeydi. İzlenen bu politika sayesinde kültürel, ulusal, mezhepsel ve bölgesel kimlik konusundaki ayrışmaların azalmasını ve Irak'taki farklı oluşumları genel ve kapsayıcı bir kimlik çatısı altında toplamayı amaçlıyordu. Bu politikalar, dil ve ortak tarih esaslarına göre laik Arap ulusalcılığına dayanmaktaydı. Nitekim 1920-1921 öğretim yılında Irak'ta eğitim gören ilkokullardaki öğrenci sayısı 8001, ortaokullarda 110 ve kolejlerdeki öğrenci sayısı da 99'du. Fakat 1939-1940 eğitim ve öğretim yılında öğrenci sayısı ilkokulda 89 bin 483'e, ortaokulda 13 bin 959'a ve kolejdeki öğrenci sayısı ise 1218'e yükselmişti.¹⁹⁰ Diğer taraftan 1920-1921 yılı eğitim-öğretim yılında Irak'taki ilkokul sayısı 89'du, fakat bu sayı 1930-1931 yılları arasında 316'ya yükseldi. 1940-1941 yıllarına gelindiğinde ise sayı 735'e yükseldi. Monarşinin son on

---

¹⁸⁸ Henan Betato, *Serokhoz û Cutyar Le Êraq 1917-1958*, (Çev: Sidiq Salih), Binkey Jîn, Taran 2021, s. 11.

¹⁸⁹ Soran Shukur, "Irak Devletinin Yeniden Yapılandırması", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.

¹⁹⁰ Roger Owen, *State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East*, Routledge London, 2004, s. 15.

yılında ise bu sayı artarak 1101'e yükselmiştir.¹⁹¹ Tarihsel süreç içerisinde Irak'ta ulusal eğitim sistemi inşa etme adına önemli gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Eğitimin ulusal bir ölçekte sürdürülmesi yönündeki zaafın ortak ulusal kimliğin oluşmamasında önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir. Diğer taraftan ise devletin kimliği ile bölgesel kimliklerin çatışması, monarşi döneminde ortak ulusal kimliğin oluşması önündeki engellerden biriydi, öyle ki güneydeki Şii din adamları, Kürtlerin yaşadığı bölgelerde Nakşibendi ve Kadiri tarikatları ile Hıristiyan din adamları ile Yahudi hahamlar dini eğitimin devam etmesini savunarak devletin kurduğu eğitim sistemine karşı çıkmaktadırlar. Çünkü kendilerine ait dini medreselerde kendi çocuklarını eğiterek ulusal bir kimliğin oluşmasına karşı çıkmaktaydılar. Kendi bölgesel kimliklerini ve bundan doğacak olan menfaatlerini korumak istiyorlardı.¹⁹²

Monarşi döneminde ulusal birlik hedefini sağlamada önemli unsurlardan birisi Irak ordusuydu. Bu ordu 6 Ocak 1921 yılında kurulmuştu, orduyu oluşturan taraflar Osmanlı'daki eski Sünni mezhepli subaylardı ve birçoğu Arap milliyetçiliği ideolojisini benimseyen ve Kral Faysal ile birlikte Irak'a gelen gruplardı. Ordunun ulusal kimliği oluşturma sürecine katılımı yasalar nezdinde düzenlenmişti. Bu yasa "Vatan Savunması" adı altında Cafer Askeri, Nuri Sait ve Reşit Ali Geylani gibi siyasetçi ve aynı zamanda da Osmanlı'da subaylık yapan bir zümre tarafından önerilmişti. Böylelikle bu yasa çerçevesinde zorunlu askerlik şartı savunulmaktaydı. Bu zümreye göre önerilen yasa tasarısı ile birlikte Irak'taki kimlikler farklılıklar zayıflayacak hatta azaltılacaktı. Bu yasa toplumun farklı oluşumlarına bağlı bireylerin ordu çatısı altında birbirleriyle kaynaşarak vatan savunmasında yer almalarına olanak sağlıyordu. Fakat bu yasa tasarısı Şiiler tarafından reddedildi. Şiiler Sünnilerin kontrolünde olan ordunun gelecekte Şii gruplara tehdit teşkil edeceğinden ve Sünnilerin siyasal düşüncelerine karşı olan insanlara karşı kullanılmasından çekiniyorlardı. Tıpkı Şiiler gibi Kürtler de tasarımı reddettiler. Fakat engellere rağmen Şubat 1934 yılında tasarı yasalara girerek yürürlüğe girdi. Bu yasa, Irak'ta Ezidiler gibi bazı grupların Suriye'ye göç etmesine neden oldu. Atılan bu adıma rağmen

---

¹⁹¹Falih A, Al-Shaikhly, "Education and Development in Iraq, with Emphasis on Higher Education", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of Massachusetts, Boston 1974, s. 128.

¹⁹²Liora Lukitz, *Iraq: The Search For National Identity*. F. Cass, London 1995, s. 98.

çıkarılan yasa ulusal birliği inşa edemedi çünkü ordu Sünnilerin kontrolündeydi ve Irak toplumu için hizmet sunulması yerine Arap milliyetçiliği için kullanılıyordu.¹⁹³

Krallık döneminde ortak ulusal kimlik ve kurumsal modern devlet inşa etme konusunda yaşanan başarısızlıkları birkaç eksenle değerlendirmek gerekmektedir. Irak devletinin daha kuruluş aşamasında Sünni azınlığın devlet ve kurumların üzerinde hegemonyası açık bir şekilde görülmektedir. Bu durumda Irak toplumunu oluşturan farklı etnik ve dini toplulukların dışlandığı ve siyasal yapıya katılıma dahil edilmedikleri görülmektedir. Bu siyasal atmosfer farklı grupların birbirine karşı güvensizlik beslemelerine ve birbirlerinden uzaklaşmalarına sebebiyet vermektedir. 1930'ların ortasında devlet eğitim ve güç kullanarak toplumun diğer küçük gruplarına karşı asimilasyon politikaları yürütmüştür. Asurilere karşı yapılan güç eksenli asimilasyon, bu konudaki en belirgin örnek olma pozisyonundadır. Devletin eğitim politikaları da monarşi dönemi boyunca küçük grupların kimliğini Arap milliyetçiliği çerçevesinde sindirmeye yönelikti. Bu durum toplumun farklı oluşumlarının birbirinden uzaklaşmasına ve istikrarsızlığa neden olmuştur. Diğer taraftan ise etnik ve mezhepsel ayrımcılık, Irak'ın monarşi döneminde ortak milli kimliğin oluşmasındaki başarısızlığın bir başka nedeniydi. Özellikle eğitim düzeyinin düşük olması ve Irak toplumunun feodal yapısı başka bir sebep olarak görülmektedir. Aynı zamanda sanayi sektörünün zayıf olması, feodal bağlarla örgütlenmiş taşra nüfusunun şehirlilerden daha fazla olması, ortak milli kimliğin monarşi döneminde oluşmamasının genel sebeplerini oluşturmaktadır.

2.3. Irak'ta Monarşik Yapıdan Cumhuriyete Geçiş 1958-1963

Irak'ta monarşi döneminin son 10 yılında ortaya çıkan siyasi, ekonomik ve toplumsal tablo bize sivil hakların sınırlandırıldığı, siyasal partilerin yasaklandığı ve otoritenin belirli bir siyasi grup tarafından kontrol edildiğini göstermektedir. Bu grubun içerisindeki en belirgin kişi ise Nuri Sait olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Nuri Sait'in siyasal hamleleri sürekli olarak Britanya'nın menfaatleri doğrultusunda idi. Özellikle 1955 yılında Türkiye, İran, Pakistan ve Britanya ile imzalanan Bağdat Antlaşması¹⁹⁴ bu çerçevede okunmaktadır. Bu antlaşma ABD'nin Soğuk Savaş'tan dolayı askeri işbirliği

¹⁹³ Şêrko Kirmanc, *Şunasî Êraq Milmilanêy Neteweyî û Mezhebiyekan*, s. 151-154.

¹⁹⁴ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1983.

olup Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'daki nüfuzunu engellemeyi amaçlıyordu.¹⁹⁵ Ekonomik anlamda da Irak yarı feodal politikalar izliyor, feodal ağalar ve toprak sahipleri bu politikalardan faydalanıyordu. Ayrıca şehirlerde geniş çapta işsizlik ve yoksulluk mevcuttu, petrol fiyatlarının artış göstermesine rağmen ülke genel olarak yolsuzluk ve farklı ekonomik alanları geliştirmemekten dolayı büyük bir sorun ile karşı karşıyaydı. Ayrıca toplumsal olarak okur yazarlığın ve eğitim düzeyinin düşük olmasından kaynaklanan kimlik çatışmaları devam ediyordu. Bu durumun temel sebebi ise devlet kurumlarının zayıf oluşu ve işlevsizliğiydi.

Dış politikada Irak Batı'ya ve özellikle de Britanya'ya yakın siyasi zümre tarafından yönetildiğinden dolayı Irak'ın Arap milletinden ayrıştırıldığı tepkisi vardı. Özellikle Mısır'da Cemal Abdülnasır'ın emperyalizme karşı önderlik ettiği milliyetçi hareketlerin zaferi, Irak'taki monarşiyeye karşı yapılan eleştirilerin ve hoşnutsuzlukların dozunun artmasına neden oldu. Özellikle solcuların öğrenciler ve aydınlar arasında teşkilatlanması ve milliyetçi hareketlerin devlete karşı çıkması, Arap ülkeleri arasındaki Filistin meselesi gibi etkenler, ordudaki subaylarda Irak'ta kökten bir değişimin olması adına radikal bir düşünce yaratmaktaydı. Bu düşünce, 14 Temmuz 1958 yılında General Abdülkerim Kasım önderliğinde askeri darbe ile sonuca varmış oldu. Bu bölümde 14 Temmuz 1958 darbesinin oluşum nedenlerinden bahsedeceğiz, daha sonra Abdülkerim Kasım önderliğindeki cumhuriyet döneminden başlayarak Baas Partisi'nin sonuna kadar olan dönemi inceleyeceğiz.

2.3.1. Irak'ta Abdülkerim Kasım Dönemi ve 14 Temmuz Darbesi

Irak Devleti'nin kuruluşu ve monarşi sisteminin Britanya tarafından dayatılmasından 37 yıl sonra, 1958 yılında askeri darbe sonucunda Irak'taki yönetim sistemi monarşiden cumhuriyete geçti. Bu durum Irak'ta yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Darbenin gerçekleşmesi ve ülkedeki yönetim sisteminin değişmesini tetikleyen üç neden vardı; bunlar uluslararası, bölgesel ve içsel nedenlerdir. Uluslararası düzeyde İkinci Dünya

---

¹⁹⁵ Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara 1991 ve Hüseyin Bağcı, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara, 1990.

Savaşı'nın ardından ABD ve Sovyetler Birliği arasında başlayan Soğuk Savaş, Ortadoğu'daki gelişmeler üzerinde büyük bir etki yarattı. Bu çerçevede Irak doğrudan uluslararası çekişmelerin odak noktasında yer alıyordu. Çünkü Irak emperyal stratejilere sahip devletlerin oluşumunda rol aldığı bir monarşik yapı olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Dolayısıyla Irak'ta monarşik yapı Irak toplumu ve ulusundan ziyade emperyal çıkarlar birliğinin menfaatlerine dayanmaktaydı. Bu çerçevede Irak'taki sol hareketlerin gelişmesinden özellikle Irak Komünist Partisi'nin kurulmasından itibaren Sovyetler Birliği, emperyalizme ve krallığa yani emperyalizme hizmet eden taraflara karşı çıkılmasını istiyordu.¹⁹⁶

Sovyetler Birliği 1955 yılında Türkiye, İran, Pakistan ve Britanya ile imzalanan Bağdat Antlaşması'na karşı çıkıyordu. Bu Antlaşmada ABD gözlemci olarak yer alıyordu. Antlaşma ABD'nin Soğuk Savaş'tan dolayı kurmuş olduğu askeri bir koalisyona ilişkin bir amaç taşımaktaydı. Bu antlaşma Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'daki nüfuzunu engellemeyi amaçlıyordu. Fakat yapılan antlaşma Arap milliyetçilerinin ve Iraklıların tepkisi ile karşılaşmıştı.¹⁹⁷ Bölgesel olarak emperyalizme karşı Arap milliyetçi akımların gelişmesi, Irak'ın emperyalist siyasete karşı durması adına önemli bir etkendi. Özellikle Cemal Abdülnasır'ın 22 Mayıs 1952 yılında Mısır'da gerçekleştirdiği darbenin başarıya ulaşması ve emperyal tutumlara karşı çıkması oldukça etkili bir dinamik olarak karşımıza çıkmaktadır. Abdülnasır'ın başarısı Irak'taki Arap milliyetçi akımların monarşiye karşı protestoların gelişmesini sağlamıştı. Özellikle 1958 yılında Birleşik Arap Cumhuriyeti (UAR)'nin Mısır ile Suriye arasında ilan edilmesinden sonra monarşi ve Nuri Sait'e karşı Irak'taki protestoların düzeyi zirveye ulaştı.¹⁹⁸

İç politikada siyasal, ekonomik ve toplumsal krizlerin birikmesi, monarşi dönemi boyunca otoritenin belirli bir kesimin hegemonyası altında olması, özgürlüklerin kısıtlanması, siyasal ve sivil hakların yasaklanması, örfeye dayalı yasaların uygulanması, ekonomik gelişmenin sekteye uğratılması ve yolsuzlukların ortaya çıkması monarşiye karşı güçlü protestoların yaşanmasına yol açtı. Ulusal düzeyde monarşi döneminin siyasal politikaları,

¹⁹⁶ Adith Wayiy ve Ayif Binruz, *El-Êraqî dîrase fî Alaqat El-Xarciye û Tetewerat El-daxiliye, 1915-1975*, (Çev: Ebdulmecîd Hesîb El-Qeysi), Dar Elerbiye lilmewsuat, Lubnan 1989, s. 326.

¹⁹⁷ Şêrko Kirmanc, *Şunasî Êraq Milmilanêy Neteweyî û Mezhebiyekan*, s. 225.

¹⁹⁸ Mihemed Kazim Elî, *El-Êraq fî Ehîd Ebdulkerîm Qasim 1958-1963*, Mektebet El-yeqeze El-Erebiye, Bexdad 1989, s. 8.

Arap davasına ve özellikle de Filistin davasına olumsuz etkileri olduğu kanaati oluşmuştu. Dış politikada ve iç politikada yaşanan problemler monarşinin başarısızlıkla sonuçlanan siyasal tahakkümüne yönelik rahatsızlar yaratmış ve monarşinin devrilmesi fikrini yeşertmişti. Yaşananlar milliyetçi akımların Irak'ta kökten bir değişim yaşanması kanaatini oluşturdu.¹⁹⁹ Bu siyasal tablo Irak'ta 14 Temmuz 1958 darbesinin yaşanmasına neden oldu. 1957 yılında darbeden bir yıl önce Irak Komünist Partisi (ICP), Toplumsal Baas Partisi, Demokrat Yurtseverler Partisi ve Bağımsızlık Partisi'nden oluşan Ulusal Birlik Cephesi Kral İkinci Faysal'a bazı taleplerde bulundular. Bu talepler Nuri Sait hükümetinin istifası, parlamentonun işlevsel hale gelmesi, Irak'ın Bağdat Antlaşması'ndan çekilmesi ve Irak'ın Arap ülkeleriyle ortak politikalar düzenlenmesinden oluşuyordu. Ayrıca talepler arasında Arap politikalarının izlenmesi, emperyalist müdahalelerin boykot edilmesi ve Britanya'nın siyasal ardılı olmaktan çıkılması, özgürlüklerin sağlanması, anayasal demokrasi, olağanüstü halin kaldırılması ve siyasal tutukluların serbest kalması da yer alıyordu.²⁰⁰

Sunulan taleplerin hükümet tarafından reddedilmesinin ardından 14 Temmuz 1958 yılında ordudaki Bağımsız Subaylar'dan ön plana çıkan Abdülkerim Kasım ve Abdülsemel Arif önderliğinde Komünist Parti, Baas Partisi ve Bağımsızlık Partisi'nin destekleri ile monarşiye ve krallık hanedanına karşı askeri darbe yapıldı. Bu darbe ordunun büyük bir bölümünün Bağdat'taki stratejik yerlere doğru hareket etmesiyle hayata geçirildi. Darbe esnasında hükümetin radyo istasyonu kontrol edildikten sonra General Abdülsemel Arif kısa bir beyanname okuyarak monarşinin sona erdiğini ve Irak'ta cumhuriyet sisteminin ilan edildiğini deklare etti. 14 Temmuz'da ordunun 20. tugayına bağlı tanklar monarşinin merkezi olan Rihap sarayına saldırdı. Devrimciler yapılan askeri darbeyi Irak'ın genelinde halka kabullendirmek adına askeri ve toplumsal anlamda sağlam bir plan yapmışlardı. Her ne kadar krallık askeri taburu yapılan askeri darbeye karşılık vermek istese de kral naibi Abdülilah teslim olacaklarını kral ve hanedan mensuplarının emniyetli bir şekilde ülkeden

¹⁹⁹ Ebdulxaliq Hisên, *Sewret we Zeiîm*, Dar El-hesad 2003, s.17-29.

²⁰⁰ Adith Wayiy ve Ayif Binruz, *El-Êraqî dîrase fî Alaqat El-Xarciye û Tetewerat El-daxiliye, 1915-1975*, s. 231.

çıkarılmasını talep etmekteydi. Ancak bu talep askeri birliklerce reddedildi ve saray yayılım ateşine tutularak hanedan mensuplarının tamamı öldürüldü.²⁰¹

Irak'taki siyasal akımlar monarşiye karşıymış ve lağvedilmesini istiyormuş gibi görünse de 14 Temmuz 1958'deki darbenin ardından darbede yer alan taraflar arasında Irak'ın geleceği konusunda düşünsel anlamda ayrımlar baş gösterdi. Özellikle Abdüselam Arif ve Abdülkerim Kasım arasında ayrışmalar belirginleşti. Kasım farklı etnik kökenden gelen bir ailenin mensubu olarak Irak'taki heterojen yapının temsiliyetler gözetilerek siyasal yapıya dahil edilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Nitekim Kasım'ın çalışmalarındaki odak noktası Irak'ın bağımsızlığı, ekonomik, siyasi ve toplumsal sorunların çözümüne yönelikti. Kasım'ın bu politikaları Demokrat Yurtsever Partisi ile Irak Komünist Partisi tarafından destekleniyordu.²⁰² Buna karşın Abdüselam Arif Pan-Arapçılığa inanıyordu. Arif'e göre vakit kaybetmeksizin Irak'ın UAR'ye katılarak Arap birliğini oluşturmaya katkı sağlaması gerekiyordu. İç siyasette de Arif Baas Partisi tarafından destekleniyordu.²⁰³ Darbeden sonra darbenin ana karakterleri arasında belirginleşen bu fikir ayrılığı ileriki dönemde Irak'ın genelinde derin çekişmelere zemin hazırlayarak 1963 yılında yeni bir darbenin meydana gelmesine neden oldu.

Kasım, Irak'ın cumhuriyet eksenli politikaları yapılandırmada var olan kimliksel farklılıkları mutabakata dayalı bir ulusal birlik oluşturmanın gerekliliklerine inanmakta ve bu yönde çaba göstermekteydi. Bu çerçevede Kasım, devletteki ve boğgedeki pan-Arapçılığı ruğzardan Irak'ı uzak tutmak ve Irak milli kimliğini kuvvetlendirmek için “bin yıllık Irak kültürü” üzerine odaklanmıştı; soğgelimi, kadim Mezopotamya medeniyetlerinden Akadların güneş tanrısını devrimin sembolü yapmış ve Sümer mitolojisinden İstar yıldızını Irak bayrağına entegre etmiştir.²⁰⁴ Diğer taraftan “egemenlik meclisi” kuruldu, bu meclis Sünni Arap, Şii Arap ve Kürt olmak üzere üç üyeden oluşuyordu. Aynı zamanda kurulan yeni hükümet

²⁰¹ Newar Seied El-Mela, *El-Êsraq Beyîne El-Ehdeyîn El-Meleki û El-Cimhurî 1920 -2003*, Dar El-Ehliye, Umman 2011, s. 32.

²⁰² Çarlüz Tirîp, *Çend Lapereyek Le Mêjûyî Êraq*, s. 141-143.

²⁰³ Katharine Taylor, *Revolutionary Fervor: The History and Legacy of Communism in Abd al-Karim Qasim's Iraq 1958-1963*, History Honors, Plan II Honors The University of Texas at Austin, 2018, s. 34.

²⁰⁴ Tunahan Yıldız, “Iraklılık Kimliği: Irak'ta Kimliğin Alternatif Tarihi”, *Türkiye Çalışmaları Dergisi*, Vol.6, no.1, Mayıs 2019, s. 182-183.

kabinesinde de bütün siyasi partilere katılım fırsatı verildi. Buna rağmen devletteki hassas görevlerin tamamı Kasım ve Arif'in kontrolündeydi. Nitekim Abdülkerim Kasım başbakanlık görevinin yanı sıra savunma bakanı ve silahlı kuvvetler başkanıydı. Abdülcelam Arif ise başbakan yardımcılığı, içişleri bakanlığı ve silahlı kuvvetler başkan yardımcılığı görevlerini yürütüyordu, yani hassas görevler kendi kontrollerindeydi.²⁰⁵

Kasım, ulusal birlik hedefine ulaşmak adına 14 Temmuz 1958 darbesinin hemen ardından monarşi rejimi tarafından ortaya konulan anayasayı (*Al-qanun Al-asisi*) lağvetti ve bunun yerine 1958 yılında Irak'ın geçici anayasası yürürlüğe koyuldu. Anayasanın ilk fıkrasının üçüncü maddesine göre²⁰⁶ '*Irak, bütün vatandaşların yardımı, haklarına saygı ve özgürlükleri koruma üzerine kurulmuştur. Araplar ve Kürtler bu ülkede ortaktır. Bu anayasa, Irak'ın birliği çerçevesinde milli hakları tanımaktadır*'. Bu temele dayanarak Abdülkerim Kasım, darbeden sonra önceki dönemde Irak'tan uzaklaştırılan Mustafa Barzani ve arkadaşlarını Bağdat'a geri getirdi, bu süreçten hemen sonra Bağdat'taki köşklere birisine yerleştirilerek kendilerine ekonomik destek tahsis edildi. Ayrıca *Khabat* adında bir gazeteyle Kürtçe yayın yapma hakkı tanındı.²⁰⁷

Ulusal birlik adına Kasım tarafından atılan adımlar ve farklı grupların devlet politikalarını belirlemedeki katılımlarına rağmen krallık döneminde olduğu gibi bu dönemde de yetki ve yönetim azınlık Sünni bir grubun elindeydi. Her iki dönem arasındaki fark da şudur: Krallık döneminde otorite ve yönetim sivil bir Sünni grubun elindeyken Cumhuriyette askerlikten gelen bir Sünni gruba geçti. Kasım'ı destekleyenlerin sayısı oldukça fazlaydı. Bu desteğin kaynağı da Kasım'ın daha önce Komünist Partisi ile ittifak halinde olmasıdır. Bu ittifak Kasım'a bütün oluşumlardan destek kazandırmıştı. Çünkü o dönem Komünist Partisi bölgesel sınırları aşmış Irak'taki bütün gruplardan destek almayı başarmış tek partiydi. Bu destek partinin Irak'taki ekonomik kaynakların yeniden dağıtılması gerektiği düşüncesinden kaynaklanmaktaydı.²⁰⁸

²⁰⁵ Liam Anderson ve Gareth Stansfield, *The Futher of Iraq Dictatorship, Democracy, or Division?*, Palgrave Macmillan New York 2004, s. 34.

²⁰⁶ El-Destur Elmueqet Lîam 1958, Cimhuriyet El-Êraq Mecilis Elqezae El-Ela: <https://www.hjc.iq/view.85/?fbclid=IwAR119g22BNhwDxFfGyP6o9S8ME> (Erişim Tarihi 27 Şubat 2023).

²⁰⁷ Fîbî Mar, *Mêjûy Niwêy Êraq*, s. 168.

²⁰⁸ Liam Anderson ve Gareth Stansfield, *The Futher of Iraq*, s. 41.

Irak'ın yeni rejimi Irak'ın toplumsal düzenini yeniden kurmaya yönelik bazı yeni adımlar atmak istiyordu. İlk adımda, krallık döneminde aşiretlere kendi aralarındaki sorunları mahkemelere taşımadan kendi aralarında çözme hakkı tanıyan yasayı yürürlükten kaldırdı. Bu yasa İngilizler tarafından aşiretlere verilmiş ve kendi menfaatlerini koruma amaçlı olarak destekleniyordu. Bu durum aslında monarşi döneminde kurumsallığın ve özellikle de yargının ne kadar zayıf olduğunu göstermekteydi. Çünkü cezai yasalar sadece şehirlerde uygulanıyordu, köylerde ise aşiret yasaları geçerliydi. Cumhuriyet döneminde ise bu yasa yürürlükten kaldırılarak coğrafyanın tamamında cezai yasalar uygulanmaya başlandı.²⁰⁹ İkinci aşamada ziraat ve toprak reformları gerçekleştirildi, bu reformlar Irak'ın 1958'deki geçici anayasasının ikinci babı 14. Maddenin A ve B fıkralarına göre şu şekilde düzenlendi:²¹⁰ A: “*Toprak mülkiyeti yasalara göre belirlenir ve düzenlenir*” B: “*Tarımsal topraklar ve araziler yeni yasalar çıkartılana kadar yürürlükte olan yasalara göre koruma altına alınacaktır*”. Bu çerçevede 30 Eylül 1958 yılında ilgili yasa çıkartılarak yürürlüğe girdi. Yasa, toprakların yeniden çiftçilere dağıtılmasını amaçlıyordu, nitekim yasaya göre toprak ve mülkiyetler sahiplerinden geri alınarak toprak sahibi olmayan, küçük veya orta düzeyde mülkiyet sahibi olan çiftçilere dağıtılacaktı. Ayrıca çıkarılan yasa büyük toprak sahipleri kendi topraklarını koruyacak veya paylaşılan mülklerine karşı tazminat alacaklardı.²¹¹

Bütün bunlarla beraber ziraat reformları uygun unsurların olmamasından dolayı amaçladığı sonuca ulaşamamıştı. Bununla beraber bu yasa, mülk sahipleri ile çiftçiler arasında krize neden olmuştu. Bu krizler Irak Komünist Partisi tarafından siyasi amaçlar için istismar edildi. Sonuç itibarıyla Komünist parti köylerde çiftçiler birliğini kurdu. Daha sonra da birlikler ulusal federasyonlar çatısı altında teşkilatlandırılarak toprak paylaşımının devlet tarafından meşru bir hareket olarak tanınmasını istiyorlardı.²¹² Diğer taraftan da Abdülkerim Kasım'ın ekonomik alanda yaptığı reformlardan birisi de petrol sektöründeki dış kontrolü azaltmaya çalışmaktı. 1961 yılında Kasım, yeni bir adım atarak sektördeki yabancı hissedarların yalnızca hisselerinin olduğu petrol sahalarında yatırım

²⁰⁹ Ebdulxaliq Hisên, *Sewret we Zeîm*, s. 32.

²¹⁰ Al-dustur Al-muaqat lieam 1958, jumhuriat al-eiraq majlis al-qada' alaelaa: <https://www.hjc.iq/view.85/?fbclid=IwAR119g22BNhwDxFfGyP6o9S8ME> (Erişim Tarihi 27 Şubat 2023).

²¹¹ Çarlüz Tirîp, *Çend Lapereyek Le Mêjûyi Êraq*, s. 146.

²¹² Fîbî Mar, *Mêjûy Niwêy Êraq*, s. 159-160.

yapabileceklerini ve yeni sahaları keşfetme haklarının olmadığını ve yeni yatırım yapamayacakları düzenlemelerini içeren 80 sayılı Kanun'u çıkardı. Kasım'ın bu hamlesi petrolün ileriki dönemlerde millileştirilmesinin önünü açtı. 80 sayılı kanunla Irak'ta petrol sahaları arama hakkı veren Ulusal Petrol Kurumu kurulması daha sonra gerçekleştirilecek millileştirme sürecinde çok önemli bir etken olacaktı.²¹³

Nasırcılar ile Irak'ın iki önemli karakteri olan Kasım ile Arif arasındaki siyasi çekişmeler gün geçtikçe daha da sertleşmeye başladı. Komünistler Nasırcılar ile milliyetçilere karşıydılar, ancak Kasım ile Arif milliyetçi hareketlerle ittifak halindeydi. Bu çekişmeler 6 Mart 1959 yılında iki zıt cephenin Musul'da yapılan gösterilerde karşı karşıya gelmesiyle doruk noktasına ulaştı. Milliyetçiler UAR ile aşiret grupları tarafından Kasım'a karşı destekleniyordu, fakat Komünist Parti'nin geniş kitlesel nüfuzundan dolayı milliyetçilerin Kasım'ı ortadan kaldırma hamleleri başarısız oldu.²¹⁴ Bu başarısızlık Kasım'ın elinin güçlenmesine, ordudaki karşıtların tasfiyesine ve yerlerine de kendine yakın olan ve aynı görüşe sahip olan isimlerin atanmasına neden oldu. Bu durum Komünist Parti'nin daha fazla devlet işlerine müdahil olmasının önünü açtı. Nitekim komünistlerin bu adımı Kasım'ın komünistlere karşı hoşnutsuzluğuna neden oldu.²¹⁵

Komünistler sahip oldukları geniş toplumsal nüfuzdan yararlanarak devletin kurumlarını kontrol etme girişiminde bulundular ve Sovyetler Birliği ekonomik modelini Irak'ta uygulamaya kalkıştılar. Bu amaçla da darbeden bir yıl sonra darbenin yıldönümü münasebetiyle 14 Temmuz 1959 yılında Kerkük'te geniş kapsamlı miting düzenlediler. Kerkük'ün Türkmen, Arap ve Kürtlerden oluşan farklı karma etnik yapısından dolayı etnik gruplar arasında derin kimliksel sorunlar mevcuttu. Aralarındaki bu sorunlar şiddet eylemlerine dönüşerek aralarında büyük çatışma oldu. Bu durum Kasım'da Komünist Parti'yi sınırlandırma fikri oluşturdu. Bu çerçevede bazılarını tutukladıktan sonra işçilerin bağlı olduğu sendikaların bir grubunu görevden uzaklaştırdı.²¹⁶

---

²¹³ Jonathan E. Sanford, "Iraq's Economy: Past, Present, Future, Foreign Affairs, Defense, and Trade Division", *RL31944 Report for Congress Received through the CRS Web*, June 3, 2003, s. 3-4.

²¹⁴ A.g.e., s. 146-148.

²¹⁵ Çarlüz Tirîp, *Çend Lapereyek Le Mêjûyî Êraq*, s. 146.

²¹⁶ A.g.e., s. 149-150.

Musul ve Kerkük olaylarından sonra milliyetçiler ve Pan Arapçılar sokak baskıları yoluyla Kasım'ı kontrol edemeyeceklerini, Irak'taki Komünizm akımını durdurma ve milliyetçiliği ilerletmenin tek çaresinin Kasım'ı öldürmek olduğu kanısına vardılar. Bu çerçevede Ekim 1959 tarihinde milliyetçiler Baas Partisi'nin desteğini de alarak Kasım'a karşı Bağdat'ta suikast düzenlediler. Kasım bu suikastten yaralı olarak kurtulmayı başardı.²¹⁷ Bu olay Kasım'ın politikalarını değiştirmesine ve diktatör yöntemlerle yönetimi kontrol etmesine neden oldu. Nitekim 1961 yılına kadar bütün sivil siyasetçiler hükümet kabinesinden çekildiler, onların yerine ise Kasım'a sadık olan askerler atandı.²¹⁸ Abdülkerim Kasım rejimi 1961 yılından itibaren iç politikada ve dış politikada bir dizi sorunla karşı karşıya kaldı. Bu sorunlar Kasım rejimini sona ermesine neden oldu. Kerkük olayları ve 1959 yılındaki suikast sonrası Kasım'ın yürüttüğü siyaset hem Pan Arap siyasetini yürüten grubu hem de Komünistleri Kasım'a karşı örgütlenmeye itti. Komünistler Kasım'ın iktidarını sağlamlaştıran halkın üzerinde etkili olan bir siyasal aktördü. Kasım ile olan ittifakları Kasım'ın iktidarını sürdürme olanağı yaratmaktaydı. Komünistlerle karşı karşıya geldikten sonra Kasım halk desteğini kaybetti. Sonuç itibarıyla iktidarın milliyetçiler karşısında zayıf düşmesine neden oldu.

Ulusal birlik düzeyinde ise Kürt sorunu Irak'ın geçici anayasasında çözülmesine rağmen fiili olarak uygulamaya geçilmemişti. Bu nedenle ilk başlarda Kasım'ın amaçladığı ulusal birlik sekteye uğradı. Daha sonra Mustafa Barzani 1961 yılında Kürt sorununu çözmek maksadıyla Moskova'yı ziyaret etti. Amaç, Moskova'nın Kasım ile Kürtler arasında ara buluculuk yapmasıydı. Yürütülen diplomatik müzakerelerin başarısızlığa uğraması sonucunda Kürt grupları ile ordu arasında çatışma meydana geldi ve bu çatışmalar Kasım rejiminin sona ermesine kadar devam etti. Kürtlerle yaşanan çatışma Kasım'ın diğer problemlere odaklanmasını engelledi, sonuç itibarıyla da milliyetçi hareketler özellikle de Baas Partisi tekrardan teşkilatlanarak Kasım'ın iktidarını sona erdirmek için çalışmaya başladı. Bu çerçevede 1963 yılında Baas Partisi Kürdistan Demokratik Partisi ile temasa

---

²¹⁷ Katharine Taylor, *Revolutionary Fervor*, s. 34.

²¹⁸ Fîbî Mar, *Méjûy Niwêy Êraq*, s. 156-157.

geçerek Kasım'a karşı birbirlerini destekleme konusunda anlaştilar. Bu ittifak Kürtlere otonomi sözü verme karşılığında oldu.²¹⁹

1958-1963 yılları arasında Irak'ın dış politikasında büyük değişimler meydana geldi. Monarşi döneminde Irak'ın dış politikası Batı ve özellikle Britanya odaklıydı fakat Kasım döneminde bu odak daha fazla Sovyetler Birliği'ne yönelmişti. Bu yönelim Irak toplumunda komünizmin gelişmesine neden oldu, en bariz örnek ise Irak Komünist Partisi'ydi. Kasım'ın bu yönelimi ABD'nin Kasım'ın Batı politikaları karşısında bir engel olduğu düşüncesini kurumsallaştırdı. Bu çerçevede ABD 1963 yılında Kasım'ın rejimine son vermek maksadıyla Baas Partisi'yle temasa geçti.²²⁰ Kasım Kuveyt'i Irak'ın bir parçası olarak görmesi ve bu konuda yürüttüğü siyaset Irak'ın uluslararası düzeyde sıkışmasına neden oldu. Çünkü Britanya Kuveyt'i stratejik menfaatleri doğrultusunda tanımıştı. Bundan dolayı da Kuveyt'e askeri birlik yollayarak Irak'ın tehditlerine karşı korumaya aldı.²²¹

14 Temmuz darbesinden sonra Kasım'ın başarısızlıklarını birkaç sebebe dayandırabiliriz. Kasım askeri bir kişiliğe sahipti, bu durum Kasım'ın diktatörlüğe ve askeri bir yönetime doğru yönelmesine neden oldu. Diğer taraftan uluslararası ve bölgesel olarak Kasım'ın Arap lider olarak Nasır'a karşı öne çıkması Kasım rejiminin başarısızlığa uğramasına neden olmuştu. Ayrıca tarım reformu, ulusal birlik ve ekonomik sıkıntılarla boğuşan halkı refaha kavuşturma vaatlerini yerine getirememesi ile Sovyetler Birliği'yle kurduğu ittifak, Kasım rejiminin daha fazla köşeye sıkışmasına neden oldu. Sonuç olarak 1963 yılında Baasçılar tarafından yapılan darbe sonucunda Kasım'ın iktidarı sona erdi.

2.3.2. Arif Kardeşler Döneminde Irak

14 Temmuz 1958'den sonra Irak'ta yaşanan siyasal olaylar bölgesel ve uluslararası konular ile doğrudan bağlantılıydı. İç politikada bir taraftan milliyetçi hareketler arasında gerilimler devam ederken milliyetçi hareketler ile komünistler arasında da çekişmeler yaşanmaktaydı. Bu iki etken, Irak'taki siyasal tablonun somut çıktılarıydı. Bu süreçte Kasım, Baasçılar ile Nasırcılar'a karşı daha fazla Komünistleri desteklese de kendisi

²¹⁹ David McDowall, *A Modern History of the Kurds*. (3rd Ed.), I.B. Tauris, London 2007, s. 308-313.

²²⁰ Baban Herêmed Hesên Ehmed, Kake Sur ve Mihemed Ebdullah, "Siyaseta Amerika Beramberî Iraqê (8 Şubatî 1963-17 Temûzê 1968)" *Govarî Zankoy Raparin*, Vol.7, no.2, 2020, s. 393-395.

²²¹ Çarlîz Tirîp, *Çend Lapereyek Le Mêjûyî Êraq*, s. 158.

Komünist ideolojiye sahip biri değildi.²²² Sunmuş olduğu destekten dolayı Irak'ın Arap topraklarından ve Arap milletinden uzaklaştırıldığı yorumları yapıyordu. Bu durum, milliyetçi çevrelerce hoşnutsuzluğa neden oluyordu. Uluslararası alanda da Kasım'ın Soğuk Savaş döneminde Komünistlere sunmuş olduğu destek ABD tarafından ilerde Irak'ın Komünistlerce kontrol altına alınması şüphesine neden oluyordu. ABD Irak ve Ortadoğu'nun Sovyetler Birliği'nin hegemonyası altına girmesi ve Sovyetler Birliği'nin Batı Bloğu'na karşı stratejik amaçlarını gerçekleştirmek için bunu araçsallaştıracağı korkusunu yaşıyordu.²²³ Tartışılan bu dinamikler Irak'ta Kasım'a karşı yeni bir darbe yapılmasına zemin hazırlamış oldu. Nitekim Baasçılar ve Nasırcılar esas rol üstlenerek 8 Şubat 1963'te yeni bir darbe yoluyla Kasım rejimine son verdiler. Kısa süreliğine olsa da 8 Şubat 1963 tarihindeki darbede Devrim Yönetim Konseyi'nin (NCRC) kurulmasının ardından Baasçılar yönetimi ellerinde tutmayı başardılar. Bu konsey yeni kurulan yönetimin ana merkezi rolünü üstlenmişti. 18 üyeden oluşan konseyin 16 koltuğu Baas Partisi tarafından kontrol ediliyordu. Bu konsey başbakan, içişleri bakanlığı ve savunma bakanlığı gibi bir dizi hassas makamları kapsamaktaydı ve Baas Partisi tarafından yönetiliyordu. Kalan iki üyelik ise Abdüselam Arif ve Albay Abdülgani Elrawi'deydi. Her ne kadar Arif Baas Partisi üyesi olmasa da sahip olduğu mevki ve tanınmışlığından dolayı konseyin başındaydı. Diğer taraftan Elrawi ise Kasım'a inanmasına rağmen Baas Partisi'ne çok yakındı, bu çerçevede Baas Partisi Irak'ı kontrol etmeyi başarmış oldu.²²⁴

Baas Partisi iktidarı 9 ay gibi kısa bir süre olmasına rağmen bu süre zarfında Irak'ta özgürlüklerin kısıtlanması ve kitlesel katliamlar gibi olaylar meydana geldi. Bir önceki dönemde Irak Komünist Partisi Irak toplumunda önemli bir destek bulmasına rağmen bu dönemde şiddet eylemleri ile karşı karşıya kaldı. Baas Partisi, Komünist Parti'ye üye olanları tutuklayarak veya idam ederek bu partiye yakın olan sendika veya gruplara karşı şiddet eylemleri gerçekleştirdi. Bu politikaların amacı Komünist Parti'yi Irak'ın siyasi arenasından silmekti. Yapılan şiddet eylemleri sonucunda Irak Komünist Partisi'ne üye

---

²²² Baqir Yasîn, *Mêjûy Xwênrejî Le Iraq*, (Çev: Sebah İsmail), Navenda Xezelnus, Taran 2019, s. 423-424.

²²³ Brandon Wolfe-Hunnicut , “Embracing Regime Change in Iraq: American Foreign Policy and the 1963 Coup d'état in Baghdad”, *Diplomatic History*, Vol. 39, no.1, December 2014, s. 106.

²²⁴ Hanna Batatu, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq: A Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes and of its Communists, Ba`thists and Free Officers*, Princeton University Press, Princeton 1978, s 1005-1006.

olan yaklaşık 3500 kişi öldürüldü.²²⁵ Terör ve katliamlardan oluşan şiddet dalgası, Baas Partisi'ne bağlı Ulusal Muhafızlar olarak adlandırılan milis güç tarafından yapılıyordu. Her ne kadar bazı kaynaklar, Komünist ve solcuların Irak'ta kökünden halledilmesi adına isim listelerin Amerikan İstihbarat Servisi CIA tarafından Baas Partisi ve Ulusal Muhafız gücüne verildiğini söylese de bu bilgiler söylem ve şüphe çerçevesinde kalmıştır.²²⁶

Bu söylentilerin kaynağı, Ürdün Kralı Kral Hüseyin'in El Ahram'ın Başyazarı Muhammed Hasaneyn Heykel ile yapmış olduğu röportajdır. Kral Hüseyin 60'lı yılların başında şöyle konuşmuştur: “İzin verirseniz içtenlikle şunu söylemek istiyorum: Irak'taki 8 Şubat olayları Amerikan istihbaratı tarafından desteklenmiştir. İstihbarat servisi ile Baas Partisi arasında çok sayıda toplantı gerçekleştirildi, gizli bir radyo yayınında Bağdat'ta darbenin gerçekleştirildiği gün Komünistlerin isimleri ve adresleri o gizli yayın vasıtasıyla yakalama ve idam etmek adına darbecilere verildiğini biliyor musun? ”.²²⁷ Buna karşın araştırmacı yazar Hanan Batato, zaten Baasçıların darbeden yıllar önce komünistler hakkında bilgi toplama ve liste hazırlama faaliyeti yürüttüğü kanaatindedir.²²⁸

Daha sonra Baas Partisi, Irak'taki 9 aylık iktidarından sonra parti içerisinde oluşan bölünmelerden dolayı devleti yönetme yetisini kaybetti. Bu bölünmeler, parti içerisindeki cephelemler arasında belirgin bir şekilde görülmekteydi. Özellikle radikal ulusalcılar ve muhafazakâr Pan-Arapçılar, parti içerisindeki bölünmenin bir başka boyutunu oluşturuyordu.²²⁹ Yaşanan bu çekişmeler ve fikir ayrılıkları sonucunda yeni bir darbe kapısının aralanmasına neden oldu ve 18 Kasım 1963 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Abdüselam Arif, Baas Partisi'ne yapmış olduğu darbe ile Baas Partisi'ni iktidardan uzaklaştırdı. Bu durum, Irak'ta yeni bir dönemin başlangıcı oldu ve Irak'ta bu dönem Arifler dönemi olarak bilinmektedir. Bu dönem 1968 yılına kadar devam etti, böylelikle Abdüselam Arif ile Abdülrahman Arif kardeşler beş yıllığına Irak'ı yönettiler.

Abdüselam Arif dönemi boyunca Irak yeni bir politika modeli aracılığıyla yönetildi ve bu model askeri bir yönetim tarzıydı. Özgürlükler ve demokrasi tamamıyla sona erdi.

²²⁵ Liam Anderson ve Gareth Stansfield, *The Futher of Iraq*, s. 38.

²²⁶ Bryan Robert Gibson, “U.S. foreign policy, Iraq, and the Cold War 1958-1975”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), School of Economics and Political Science, London 2013, s. 102.

²²⁷ Hanna Batatu, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq*, s. 985-986.

²²⁸ A.g.e., s. 986.

²²⁹ Liam Anderson ve Gareth Stansfield, *The Futher of Iraq*, s. 38.

Irak'taki siyasi partileri yasaklayarak siyasal meselelerde askeri subaylar ve Pan-Arapçılar ön plana çıkarıldı. Her ne kadar iktidarının ilk dönemlerinde Arif, Kasım ve Baasçılara karşı tutum aldysa ve özellikle Mısır ve Arap ülkeleri ile birlikte Arap birliğine değindiye de bu birliği sağlama adına herhangi bir adım atmadı.²³⁰ Arif kendi iktidarını sürdürmek amacıyla Baasçılar tarafından kurulan Ulusal muhafız milis gücünü lağvederek yerine cumhuriyet muhafızlarını oluşturdu. Kurulan yeni askeri gücün amacı, Arif'e karşı yapılması muhtemel olan darbelere karşı koymaktı. Bu amaçtan dolayı kendisine yakın olan kardeşi Abdülrahman Arif ve Albay Sait Silabi'yi kendisine yakın tutarak ordunun esas birimlerinin başına getirdi. Nitekim, bu askeri birimlerin çoğu Arif'in kendi aşiretine mensup kişilerdi.²³¹

Irak'ın ulusal birliği önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de genel olarak izole ve bölünmüş bir yapıya sahipti. Kasım döneminde Kürtler haklarına erişememelerinden dolayı Kasım rejimi ile çekişme halindeydiler. Bu çerçevede 8 Şubat darbesinin hemen öncesinde 1962 yılında darbeciler Kürtlerle temasa geçerek yardım talebinde bulundular. Buna karşı olarak da darbenin başarıya ulaşması halinde Kürtlerin otonom talebi karşılık bulacaktı. Darbe başarıya ulaştıktan hemen sonra Kürtler ile yeni rejim arasında müzakereler başladı. Bu çerçevede Celal Talabani, Molla Mustafa Barzani'yi temsilen Bağdat'ı ziyaret etti fakat yapılan müzakereler sonuca ulaşamadı. Öyle ki, otonom verme yerine daha geniş çaplı bir kavram olan "Kürt hakları" Baas Partisi yetkililerince kullanılmaya başlandı. Bu durum tekrardan mücadelenin başlamasına ve çarpışmaların patlak vermesine neden oldu ve Abdülislam Arif'in Baasçılara yaptığı darbeye kadar devam etti.²³²

Darbenin hemen ardından bir kez daha Abdülislam Arif ile Barzani ateşkes ilan edip müzakerelere geri döndüler. Fakat yapılan bu ateşkes hem Arif hem de Barzani için taktiksel bir niteliğe sahipti. Mutabık kalınan ateşkes vasıtasıyla Arif, yönetimdeki konumunu daha fazla güçlendirme peşindeydi. Diğer taraftan ise Barzani Kürdistan Demokrat Partisi'ndeki (PDK) otoritesini güçlendirmiş oldu. Yapılan bir dizi müzakere

²³⁰ Majid Khadduri, *Republican Iraq: A Study in Iraqi Politics Since the Revolution of 1958*, Oxford University Press, New York 1969, s. 220-221.

²³¹ James DeFronzo, *The Iraq War: Origins and Consequences*, Routledge T aylor&Francis Grup, London ve New York 2018, s.122-123.

²³² Majid Khadduri, *Republican Iraq*, s. 268-273.

görüşmelerinin ardından bir kez daha aralarında çatışmalar patlak verdi ve bu çatışmalar Abdüselam Arif'in ölümüne dek devam etti.²³³ Arif'ten sonra kardeşi Abdülrahman Arif, yönetimin başına geçti. Bu süreçte ılımlı ve sivil bir şahsiyete sahip olan Bezaz'ın hükümet kabinesinde Kürt hakları tanındı ve Irak'ta Araplarla birlikte Kürtlerin ortaklığı kabul edildi. Fakat daha sonra üst üste gelen dört hükümet kabinesinde somut olarak tanınan Kürt hakları fiili olarak gerçeklik kazanamadı. Nitekim Mustafa Barzani kendi bölgesinde ve özellikle de dağlık alanda *de facto* yönetim ilan etti. Diğer taraftan Irak hükümeti, nüfuzu olan bir gruba maddi destekte bulunarak Molla Mustafa için bir sınır koyma veya Kürtleri bölme amaçlı adımlar attı. Bu çerçevede "Selahattin Süvarileri" adında askeri güç kuruldu. Bu güç doğrudan hükümetten yardım alıyordu, atılan bu adımlar Kürt milliyetçiliğinde bölünmeye yol açsa da Molla Mustafa'yı sınırlandıramadı.²³⁴ Böylelikle bir kez daha görmüş oluyoruz ki diğer dönemler gibi bu dönemde de Irak'ın ulusal birliği sekteye uğratılmış ve büyük yaralar almıştır, başka bir deyişle Irak'ta milli birlik oluşturulamamıştır.

8 Şubat 1963 darbesinden sonra Irak'taki Şiiler siyasal katılım açısından güçlenmiş durumdaydılar. Zira Baas Partisi ve Komünist Partisi'nin yönetim kademesindeki üyeleri Şiilerden oluşmaktaydı. Böylelikle darbeden hemen sonra gelişme gösteren Komünizm ve Baasçılıkla birlikte Şiiler yoğun bir şekilde siyasete girmiş oldular. Ayrıca Abdülrahman Arif'in dini muhafazakâr kişiliği ve Şii Sünni gözetmeksizin daha fazla Arap milliyetçiliğine önem vermesi, Şiilerin gelişmesinin ve siyasal alanda daha aktif olmalarının kapısını aralamıştı.²³⁵ Baas yönetimi esnasında bölgesel yönetim sekiz Şii üyeden oluşuyordu, ayrıca Şiiler Milli Devrim Konseyi'nde de belirgin bir role sahiptiler, nitekim bakanlıklarda temsil açısından Şiilere bir fırsat doğmuştu. Her ne kadar Baas Partisi'ndeki Şiiler mezhepsel duygulardan daha fazla Arap milliyetçiliğini benimsemiş olsalar da bu durum Şiiler adına siyasal ve dini atılımın fırsatını sağlamıştı.²³⁶

²³³ Marion Farouk-Sluglett ve Peter Sluglett, *Iraq Since 1958: From Revolution to Dictatorship*, I.B.Tauris Publishers London ve New York 1990, s. 103.

²³⁴ Majid Khadduri, *Republican Iraq*, s. 277.

²³⁵ Fîbî Mar, *Mêjûy Niwêy Êraq*, s. 205-207.

²³⁶ Fouad Jabir Kadhem, "The Sacred and the Secular: The Ulama of Najaf in Iraqi Politics between 1950 and 1980", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of Exeter, Exeter 2012, s. 221-222.

Şiilerin Necef'teki dini kanat önderi olan Muhsin Elhakim Abdülislam Arif'in iktidarı boyunca adil temsiliyet hakkı talep ediyordu. Her ne kadar ilk başlarda Arif kendi mevkisini güçlendirmek için Şiilerin yoğun olduğu bölgelere bazı haklar tanısa da daha sonra kendi pozisyonunu sağlama alan Arif ile Elhakim arasında anlaşmazlıklar baş göstermeye başladı. Nitekim 1964 yılında geçici anayasanın 41. fıkrasında cumhurbaşkanının Osmanlı kimliği olan bir kişiden seçilmesi şartı Arif ile Elhakim'in arasının açılmasına neden oldu. Çünkü anayasanın bu fıkrası, Şiilerin bu haktan yararlanamaması anlamına geliyordu. Ayrıca 1964 yılında yeni yasanın 43. maddesine göre içişleri bakanı devlete bağlılığından şüphe edilen kişilerden nüfus cüzdanlarını alabilir ibaresi yer almıştı. Bu durum Şiilerin Irak toplumundan ayrıştırılmasının açık bir örneğiydi.²³⁷ Çünkü daha önceki tarihsel dönemlerde Şiiler, İran'a olan bağlılıklarından dolayı suçlanıyorlardı. Bu suçlamalar daha sonraki Baasçılar döneminde de çok daha geniş bir şekilde görülmektedir.

Nisan 1966'da Abdülislam Arif'in helikopterinin düşmesi sonucu hayatını kaybetmesi kendisinden sonra kardeşi Abdülrahman Arif'in yönetime gelmesi sonucunu doğurdu. Abdülrahman Arif Temmuz 1968 yılındaki Baasçıların darbesine kadar iktidarda kaldı. Arif kardeşiyle mukayese edildiği zaman sorunları çözme bakımından daha zayıf siyasi bir kişiliğe sahipti. Bu nedenle iktidarı boyunca Irak'ta siyasi, ekonomik, ulusal birlik ve yönetimi demokratikleştirme açısından herhangi bir değişiklik yaşanmadı. Ayrıca Arif kardeşler yönetimi boyunca askeri geçmişi olmayan Abdülrahman Bazaz Kürt sorununu çözme ve ordunun bütçesini kısarak ordunun siyasetteki etkinliğini azaltma yönünden adımlar atsa da ordunun ve askeri karakterlerin Arif'e karşı olan baskılarından dolayı başbakanlığı kaybetti.²³⁸

1966 yılında Abdülrahman Bazaz Baas Partisi ile ilgili olan bir soruşturmayı durdurdu. Daha sonra da Baas Partisi'nin tutuklu üyelerini hapisten çıkarttı. Bu durum Baasçılar için bir fırsat niteliğinde olup yeniden teşkilatlanmaya gittiler. Baas Partisi dışında iki komünist grup devamlı bir şekilde gelişme halindeydiler. Birisi Irak Komünist Partisi merkez komitesini temsil ediyordu diğeri de Irak Komünist Partisi'nden ayrılan Aziz

---

²³⁷ A.g.e., s. 229-230.

²³⁸ Çarlız Tirîp, Çend Lapereyek Le Mêjûyî Êraq, s. 180-183.

Elaac önderliğinde Fırat nehrinin güney ve orta kesimlerinde hükümete karşı askeri hareketler düzenliyordu. Bunlardan ayrı birkaç ılımlı ulusalcı hareket vardı ve bu grupların tamamı Arif'in zayıflığından yararlanarak rejim değişikliği için adım atıyorlardı. Bunlar içerisinde de -özellikle Baas Partisi içerisinde kurmuş oldukları güçlü teşkilat sayesinde- Ahmet Hasan Bekir ve Tikritlilerden oluşan bir grup yeniden iktidarı ele geçirme planları yapmaya başladılar.²³⁹

Baasçılar yönetimi değiştirmek için bazı müttefiklere ihtiyaç duyduklarının farkındaydılar. Bu çerçevede cumhurbaşkanlığındaki subaylarla 1967 yılına gelindiğinde ilişki kurdular ve bu ilişki kurma neticesinde Arif'in ordudaki üç önemli üst düzey subayı ile anlaştılar. Bu subaylar Askeri İstihbarat Başkanı Abdülrezzak Nayif, cumhurbaşkanlığı muhafız alay komutanı İbrahim Abdülrahman Davut ve cumhurbaşkanlığı tank birimi komutanı Sadun Gedan'dı. Her üç subay Arif'in güvendiği askerlerdi fakat Arif'in kabiliyetsizliği ve gelecek korkuları yüzünden Baasçılarla iletişime geçmeyi kabul ettiler. Böylelikle 17 Temmuz 1968'de yeni bir askeri darbe başladı, resmi radyo kanalı ve savunma bakanlığı kontrol edilerek başbakan ve kabine üyelerinin çoğunluğu gözaltına alındı. Daha sonra Abdülrahman Arif özel bir uçakla yurt dışına gönderildi.²⁴⁰ Böylelikle Baasçılar yeniden iktidar sahnesine çıkarak uzunca bir dönem sürecek sert bir yönetim tavrını benimsediler. Monarşinin yıkılışından 10 yıl sonra Irak'taki genel tablo, demokrasinin gerilemesi, devletin ve siyasetin ordu tarafından kontrol altına alınması şeklindeydi. Irak'ın ilk on yıllık cumhuriyet döneminde hiçbir seçim yapılmadı ve genel olarak siyasi partiler yasaklıydı. İktidarın gücü devrim ve darbeden kaynaklanıyordu, bu durum Irak'ta Baas Partisi'nin korku ve diktatörlük rejimi döneminin başlangıcı oldu.

2.3.3. Irak'ta Baas Partisi'nin iktidara Gelişi

17 Temmuz 1968'de Baas Partisi'nin Arif'e yapmış olduğu darbeden ABD'nin Irak'ı işgal etmesine kadarki dönem, Baas Partisi'nin iktidarı dönemi olarak tanımlanmaktadır. Partinin uzun süreli otoriter yönetimi önceki dönemlerden farklılık arz etmektedir. Baas partisi parti devlet modelini hayata geçirerek ulusalcı sosyalist ideolojinin öncülüğünü yapmaktadır. Bu çerçevede otoriter ve tekçi bir siyasal anlayışı hâkim kılma

²³⁹ Karol R. Sorby, "The Two July 1968 Coups in Iraq: The Baath is Returning to Power", *Asian and African Studies*, Vol.26, no.2, 2017, s. 298-300.

²⁴⁰ A.g.e., s. 301-306.

stratejisini iktidarı boyunca sürdürmektedir. Her ne kadar Baas Partisi ulusalcı sosyalist ideolojiyi benimsemiş olsa da gerçekte parti olarak feodal dar bir çember içerisinde sıkışmıştır. Tikritlilerden oluşan bu çember feodal bir yapıya dayanmaktadır. Akrabalık ilişkilerine dayanan bu içsel örgütlenme partinin ve devletin bütünüyle kontrol altına alınması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Baas partisinin bu niteliklerden dolayı güçlü bir merkeziyetçiliğe sahip olduğu görülmektedir.

Baas partisi dönemi, ülkenin zorlu tarihsel dönemlerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Nitekim bu zorlu dönemin ana sebebi, partinin hegemonik bir güç olarak kendisini ülkenin tamamına dayatması olarak karşımıza çıkmaktadır. Baas partisinin bu yaklaşımı Arap ulusçuluğunun güçlü bir nosyon olarak benimsenmesinden kaynaklanmaktadır. Bir nevi Pan-Arapçı sosyalist ulusalcı ideolojiyi benimsemekle birlikte bu amaca ulaşmak adına parti ve devlet gücünden istifade etmekteydi. Böylelikle parti, ülkenin karma toplumsal yapısını göz önünde bulundurmadan güç kullanarak Irak'ta ulusal kimlik oluşturma peşindeydi. Bu oluşum sürecinde, Irak'taki farklı dini ve etnik oluşumları Arap kimliği altında asimile etme politikası yürütülmektedir. Bu tutum, farklı etnik ve dini oluşumların kendi kimliklerini korumak adına Baas Partisi'ne karşı tepki vermesine neden oluyordu. Nitekim Güneyde Şiiiler, Kuzeyde ise Kürtler kendi kimliklerini ve etniksel özelliklerini korumak amacıyla bu dönem boyunca Baas partisi ve yürüttüğü siyasal model ile mücadele içindeydiler.

Önceki dönemlerden farklı olarak kimlik ve toprak meselesi, Baas partisi iktidarındaki dönem çerçevesinde iki önemli konu olmuştur. Bu durum Irak'ı içerde istikrarsızlığa, dışarda ise tarihe birinci ve ikinci Körfez savaşları olarak geçen iki savaşla karşı karşıya bırakmıştır. Bu iki savaş ülkeyi ekonomik, siyasal ve askeri olarak büyük yıkıma sürüklemiştir. Savaşlar neticesinde devlet büyük mağlubiyetlere uğrayarak ABD'nin 2003 yılındaki işgali neticesinde Irak'ta Baas partisi sona ermiştir. Böylelikle partinin yürütmekte olduğu siyasal modelde tarihe karışmış oldu. Bu bölümde Baas Partisi iktidarını üç tarihsel döneme ayırarak siyasal olayları kendi tarihsel bağlamında inceleyeceğiz. Birinci dönem: Baas Partisi'nin yönetime gelmesi ve Ahmet Hasan Bekir dönemi 1968-1979. İkinci dönem: Saddam Hüseyin dönemindeki Baas Partisi iktidarı 1979-1991. Üçüncü dönem: İkinci Körfez Savaşı ve 2003'teki Baas yönetiminin sonu.

2.3.4. Baas Partisi'nin Tek Partili Devlet Modeline Geçişi

Baas partisi ilk olarak Suriye'de ortaya çıktı. Ortodoks-Yunan kökenli Mişel Eflak ve Sünni Arap Selahattin el-Bitar'ın 1943 yılında Fransa'dan döndükten sonra Suriye'nin başkenti Şam'da Baas partisini kurdular. Kuruluş ideolojisindeki Arap Birliği (Pan-Arap) inancından dolayı Mısır, Ürdün, Irak vb. örneklerinde olduğu gibi diğer Arap ülkelerine de sıçramış oldu. Irak'ta Baas Partisi'nin ortaya çıkışı 1949 yılına dayanmaktadır. Irak Baas partisi, Suriye ve Lübnan'da okuyup daha sonra Irak'a dönen bir grup öğrenci tarafından, Eflak'ın etkisi altında kalarak 1951 yılında Şii bir mühendis olan Fuat Elrukabi liderliğinde kurulmuştur.²⁴¹ Kelime anlamı bakımında Baas sözcüğü, “Rönesans, doğuş veya diriliş” anlamına gelmektedir. Birlik, özgürlük ve sosyalizm sloganlarıyla ideolojik kökenlerini Arap topraklarında geliştirmiştir.²⁴²

Baas partisinin yönetim ve devletçilik kavramlarına ilişkin ideolojisini anlamak, partinin yönetim tarzını anlamada bize yardımcı olacaktır. Nitekim Baas partisi ideolojik açıdan ulusalcı sosyalist bir ideoloji benimsemektedir. Bu ideolojik yapısından dolayı yukarıda bahsettiğimiz üç temel slogan ve esasa göre çalışmaktaydı. Siyasal olarak ortaya koyduğu sloganların amacı Arap topraklarındaki Arap birliğini tesis etmektir. Baas partisinin benimsediği ideolojinin çekirdeğini bölünmez tek Arap ulusu oluşturuyordu. Dolayısıyla Baasçılar kendilerini Arap ulusalcılığının sahibi olarak nitelendiriyorlardı, nitekim inandıkları temellere dayanarak Arap ulusalcılığının başarıya ulaşmasını sağlayacak olan etkenin Arap ulusunun birliği olduğu kanaatindeydiler. Aflak, Baas partisinin fikir babası olarak Arap devletlerinin meşruiyeti olmayan suni devletler olduğu, kolonyalizm ve emperyalizm tarafından kurulan bu devletlerin Arapların dahiyane kabiliyetinin önünde bir engel olduğu kanaatindeydi.²⁴³ Bu düşünce yapısı ileride Irak'ın etnik ve dini anlamda karma toplumsal yapısını Arap ulusalcılığı içerisinde asimile etme doğrultusunda çalışılmasını tetikledi. Baasçılık mutlak anlamda Arap ulusunun homojen birliğine dayalı bir siyasal gelecek fikrine dayanmaktadır.

²⁴¹ Therese Cuizon (et.al.) “Baathism: A Dead Twentieth-CenturyArabIdeology”, 10.13140/Rg.2.2.25832.08963.https://www.researchgate.net/publication/344811198_BAATHISM_A_Death_Twentieth-Century_Arab_Ideology/Citation/Download (Erişim Tarihi 7 Mart 2023).

²⁴² Galip Çağ ve Sami Eker, “Ortadoğu'da Baas Rejimleri: Suriye Ve Irak”, *Avrasya Strateji Dergisi*, Vol.2, no2, 2013, s. 61.

²⁴³ Adeer Dawisha, *Iraq: A Political History*, s. 315.

Baas partisi Arap birliğinin oluşturulmasından sonra ikinci aşama olarak ifade ettiği özgürlükler için çalışmaktaydı. Bu özgürlük Arap milletini ve vatanını emperyalizmin elinden kurtarma olarak ifade edilmektedir. Nitekim Arap ulusu diğer ulus ve dini oluşumların Arap topraklarında özgürlüğü için mücadele veriyordu. Bu açıdan birbirini tamamlayan birlik ve özgürlükler kavramı sosyalizmin prensibini oluşturmaktadır. Çünkü sosyalizm ile ulusalcılığın birleşmesi, toplumsal birliği oluşturmak için büyük bir ruhani güce dönüşmektedir. Aslında sosyalizm bir araç mahiyetinde ulusalcılık ruhunu pekiştirmektedir. Bu pekiştirme ise Arap ulusalcılığını yaşatmak adına temel sebep olarak görülmektedir.²⁴⁴

Baas partisi devletin yapısı ve devlet başkanının devletteki konumu açısından diktatörlüğü savunmaktadır. Çünkü Baas partisine göre ulusal birliği elde etmek için totaliter bir devlet yapısına ihtiyaç duyulmaktadır. Sonuç olarak bu devlet tek parti tarafından yönetilmeli ve devlet başkanı da ulusalcılık düşüncesinin amaçlarını yerine getirmelidir. Ayrıca siyasal figürlerin davranışlarının kahramanlık üzerinden anlamlandırılması tutumu şiddet ve despot bir yapının oluşması adına zemin hazırlamaktadır. Böylelikle Baas Partisi'nin Irak'ı, devlet şiddeti, ulusalcılık/Pan Arapçılık ile feodal düşünce yapısı zemininde kuruldu.²⁴⁵

1968 yılındaki darbenin başarılı olmasından sonra Baasçılar yukarıda bahsettiğimiz temel ideolojik ilkelere göre Irak'ta yönetime geçtiler. Ahmet Hasan Bekir önderliğinde gerçekleştirilen darbenin hemen ardından yönetim, Devrim Yönetim Kurulu'nun idaresine yani Ahmet Hasan Bekir'in tarafına geçti. Bekir, aynı zamanda ordu, devlet başkanlığı ve Baas partisi genel sekreterliği görevlerinin başındaydı. Sahip olduğu askeri nüfuz ile akrabası ve yardımcısı olan Saddam Hüseyin aracılığıyla parti ve istihbarat birimlerini kendi elinde tutmayı başardı. Bu güce de parti istihbaratı, başkanlık istihbaratı ve devletin istihbarat birimlerini kontrol ederek ulaştı. En başından beri partinin güvenlik birimi vasıtasıyla hasımlarına korku ve endişe vermeye başladı, bunu partinin milis kurumları

²⁴⁴ Elbêrt İsa, *Xwêndinewey Be'es Bo Faşîzmî Mêjûyî*, apxaney Rûn, Silêmanî 2004, s 12-13.

²⁴⁵ A.g.e., s 14-15.

aracılığıyla topluma dayatarak geniş çaplı halk desteğine sahip olduğunu göstermek istiyordu.²⁴⁶

İktidarlarını güçlendirmek için Ahmet Hasan Bekir ve Saddam Hüseyin, 1968 yılında Batılı ideolojiyi benimsedikleri gerekçesiyle komünistleri, Nasırcıları, daha önce Baas partisinden ayrılanları ve Iraklı birçok kanaat önderi ve sermaye sahibi olan kişileri yakalamaya ve göz altına almaya başladılar. Daha sonra darbeye kalkışma suçlamalarıyla devletteki sivil memurları ve ordudaki karşıt görüşlü insanları tasfiye etmeye başladılar. Genel olarak 1973-1978 yılları arasında Baas partisi siyasal, sivil ve askeri kuruluşlar içerisinde kendi mevkilerini sağlama almayı başardı. Baas Partisi'nin yönetim tavrı, güvenlikçi istihbarat yönetimi ile partideki akrabalık ilişkileri üzerinden yürüyordu. Böylelikle devlet totaliter ve tek parti rejimi haline bürünmüş oldu.²⁴⁷

Baas Parti'nin kimlik anlayışının özellikle 1970'ler boyunca ucu ana ayakları vardı: Irak'ı kimlik meselesinin ana odakları yapmak, Irak'ın kadim ve modern tarihine yaslanmak ve Irak'ın Arap dünyasındaki potansiyel liderlik rolünü vurgulamak. Irak temelli bu kimlik formunun doktriner manada merkezinde ise Mezopotamya miti vardı: Kadim Mezopotamya'nın genetik ve kültürel mirası olarak Irak'ı öne çıkarmak. Bu anlayışa göre Sümer ve Akad krallıkları, Irak vatanının birliğinin ilk ifadesini sunmuşlardır. Antik Mezopotamya'nın Iraklılığıa topyekün biçimde entegre edilmiş, rejimin ulus-insan projesinin temelini teşkil etmiştir. Bu projeye, modern Irak ile kadim Mezopotamya arasındaki devamlılığı vurgulayarak Iraklıların kendilerini Mezopotamya halklarının etnik torunları ve kültürel mirasçıları olarak görmesi, bu geçmişleriyle gurur duyması, böylece Iraklılar için Sünni-Sünni ve Arap-Kürt ayrımlarını aşan ortak bir tarihin oluşturulması ve Mezopotamya mirasının Arap ailesi içerisinde Irak'ın üstünlüğünü ve emsalsizliğini göstermesi amaçlanmıştır. Bu Mezopotamya teması, rejimin dönüşüne kadar devam eden Pan-Arap söylemlerde görülebileceği üzere Baas döneminin tek kimlik vurgusu değildi. Nitekim Saddam Hüseyin, Pan-Arap temaları da konuşmalarında vurgulamaya hayatı boyunca devam etmiştir. Ancak Mezopotamya teması, Araplıktan

²⁴⁶ Çarlüz Tirîp, *Çend Lapereyek Le Mêjûyi Êraq*, s. 190-191.

²⁴⁷ A.g.e., s. 191-194.

ziyade Iraklılığı vurguladığı için ve Iraklılık kimliğinin insana katkıda bulunacağı düşünüülerek rejim tarafından bilhassa desteklendiği için önem arz etmektedir. Bu kültürel kampanya kapsamında kadim sembolleri toplumsal ve siyasi hayatın birçok farklı yerinde görmek mümkün olmuştur: Irak kültürü ile Sümer kültürü arasındaki devamlılığı vurgulayan kadim folklorik unsurlar keşfedilmiş ya da icat edilmiştir; kadim sanatlar ve sanat uörünleri canlandırılmıştır; arkeolojik araştırmalara ciddi bütçeler ayrılmıştır; müzelerin kapasitesi ve sayısı artırılmış, bilhassa çocukların bu alanları ziyaret etmesi sağlanmıştır; Hatra ve Ninova'nın yanı sıra Iraklılık kimliğinin odak noktası olarak görülen Babil şehri en az 100 milyon dolarlık bir maliyetle 1987-1988'de restore edilmiştir (ki Iraklılara “Nebukednezar'ın torunları” şeklinde hitap edilmekteydi); Irak ile Mezopotamya arasındaki devamlılık vurgulanarak bu restorasyona Irak medyasında özel önem verilmiştir; Mezopotamya temalı birçok oyun, film ve medya içeriği üretilmiş, konuyla alakalı makaleler ve şiirler teşvik edilmiştir; resimler Mezopotamya sembolleriyle donatılmıştır; Irak'tan kaçırılmış antik eserlerin Irak'a getirilmesi için büyük bir diplomatik kampanya başlatılmıştır; kadim Mezopotamya ritüelleri modern festivaller biçiminde canlandırılmıştır; Babil ve Ninova gibi kadim Mezopotamya isimleri Irak'ın idari haritasına eklenmiştir; Saddam Hüseyin'in antik temalarla donatıldığı (mesela, Babil kralı Nebukednezar ile boy gösterdiği) propaganda afisleri üretilmiştir.²⁴⁸

Baas partisinin ulusal birlik düşüncesi tamamıyla Pan Arapçılık üzerine kuruluydu, bu da partinin ideolojik yapısından kaynaklanıyordu. Öyle ki, 1947 yılında parti tarafından onaylanan parti anayasasında Arap ve Arap vatanını şu şekilde tanımlıyordu: “Arapça konuşanların veya Arap topraklarında yaşayan insanların tamamı Araptır ve aynı zamanda Araplar içerisinde asimile olan topluluklar da Arap olarak sayılmaktadır”²⁴⁹ Bu durum, Irak'taki diğer etnik ve dini unsurların asimilasyona karşı gelmeleri halinde Baas partisi tarafından düşman olarak görülmesine ve bu çerçevede politikalara maruz kalmalarına neden oldu. Bu çerçevede Kürtler kendi kimliklerini korumak amacıyla Arapçılığa, Baas

²⁴⁸ Tunahan Yıldız, “Iraklılık Kimliği: Irak'ta Kimliğin Alternatif Tarihi”, s. 185-188.

²⁴⁹ Anne Giesbers, “Ba'athism: The Hidden Hand behind ISIS? An Examination of the Ba'ath ideology, Saddamregime and ISIS”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Utrecht University, Utrecht 2018, s. 20.

partisi ideolojisine karşı devamlı bir şekilde mücadele halindeydiler. İlk başlarda Bekir, kendi mevkini güçlendirmek amacıyla hükümet kabinesine üç Kürt bakan atamıştı fakat buna rağmen Kürtler ile hükümet arasındaki anlaşmazlıklar devam ediyordu. Diğer taraftan Irak ile yaşamış olduğu anlaşmazlıklardan dolayı İran, Mustafa Barzani'yi destekliyordu. Buna karşılık olarak da Irak hükümeti Celal Talabani'ye yardım sağlıyordu. Nitekim Mustafa Barzani ile Celal Talabani o dönemin etkili Kürt siyasi karakterleriydi.²⁵⁰ 1969 yılında Mustafa Barzani önderliğinde devam eden hükümet baskılarından dolayı Kürtlerle hükümet arasında yoğun bir çatışma yaşandı. Irak hükümeti baskılara dayanamayarak Kürtlere özerk yönetim hakkı vermek zorunda kaldı. Hükümetin bu tavizi Kürt güçlerinin Kerkük'teki petrol boru hatlarına yapmış olduğu saldırılar sonucunda gelişti. Çatışmalardan dolayı Irak'ın ekonomik omurgasını oluşturan petrol üretimi sekteye uğratılmaktaydı.²⁵¹

Yapılan baskılar ve çatışmaların sonucunda hükümet 11 Mart 1970 beyannamesini ilan etti. Bu beyannameye göre Kürtlere özerk yönetim hakkı verildi. Ayrıca Kürt nüfusunun yoğun olduğu bölgeler daha sonra yapılması planlanan nüfus sayımı yoluyla idari ve eğitimsel olarak özel statüye tabi tutuldu. Verilen haklar ışığında öğrenciler, öğretmenler ve kadınlar birliği kurma hakkı temin edildi. Buna binaen Irak'ta ikili ulus kavramı tanındı. Bu gelişmeler ışığında da Kürtlere hükümet içerisinde temsiliyet ve cumhurbaşkanlığı yardımcılığı hakkı verildi.²⁵² Bütün bu gelişmelerin yaşanmasına rağmen fiili olarak yerine getirilmedi çünkü Baas partisinin ideolojik yapısı Pan Arapçılık üzerineydi. Kürtlere hak tanınması bu ideolojinin temelleri ile çatışmaktaydı. Nitekim partinin ideolojisinde Arap olmak ya da Arap ulusu içerisinde asimile olma görüşü yer almaktaydı.

Baas hükümetinin Barzani'ye karşı yapmış olduğu suikast ve özellikle de 11 Mart 1970 beyannamesinden başlayarak 1974'e kadar olan süreçte Kürtler ile Irak hükümeti arasındaki ilişkiler kötü bir seyre sahip oldu. Bu süreç Baas hükümetinin Kürt bölgelerini Araplaştırma politikasıyla başladı ve yoğunlaşarak devam etti. Bu dönemde 45 bin Kürt asıllı Feyliler ulusal kimlik ve mezheplerinden dolayı İran'a tehcir edildiler ve onların

²⁵⁰ Fibi Mar, *Mêjûy Niwêy Êraq*, s. 247-248.

²⁵¹ Karol Sorby, "Approach Of The Baath Party To The Kurdish Question In Iraq After 1968", *Asian and African Studies*, Vol.27, no.2, 2018, s. 220.

²⁵² Miwa Saito, "Nation-Building And Conflict Resolution: The Kurds In Iraq And Turkey", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of St Andrews, St. Andrews 2002, s. 205-207.

yerine ise Araplar yerleştirildi.²⁵³ Bu çerçevede hükümet Kürtlere verdiği otonom hakkını sınırlandırarak baskı oluşturmaya başladı. Buna karşın Barzani daha geniş çaplı bir otonom yapı talep ediyordu. Nitekim Barzani yapılması planlanan nüfus sayımına dayalı olarak Kerkük'ün de otonom bölgeye dahil edilmesini istiyordu. Kerkük etnik açıdan karma bir yapıya sahip, Arap, Kürt ve Türkmenlerden oluşmaktadır. Baas hükümeti, Kerkük'ün asli unsurlarını tehcir ederek yerlerine Arap vatandaşlarını yerleştiriyordu. Hükümet Kerkük'te demografik yapıyı değiştirme peşindeydi. Bütün bu sebeplerden dolayı Kürtler ile hükümet arasındaki ilişkiler sekteye uğradı ve sonuç itibarıyla aralarında geniş çaplı bir savaş patlak verdi.²⁵⁴ Bu savaşta ABD ve İsrail Kürtlere geniş çaplı yardımlar sundu. Bu yardımların sebebi ise Irak hükümetinin Sovyetler Birliği'ne yakınlaşmasıydı. Aynı zamanda İran Barzani'ye destek veriyordu çünkü uzun vadeli olarak Irak'ta merkezi bir otoritenin olmasını ve gelecekte de İran'a tehlike yaratmasını istemiyordu. Aynı zamanda da Kürtlerin belirli bir seviyeye gelerek kendi sınırlarına tehlike yaratmasını istemiyordu. Sonuç olarak Irak hükümeti, İran'la uzlaşmaya varmadan Kürt bölgelerinde kontrolü sağlayamayacağı kanısına varmıştı.²⁵⁵ Bu durum Irak ile İran'ı 1975 yılında Cezayir Antlaşması'nı imzalamaya itti. Bu antlaşma çerçevesinde Saddam Hüseyin ile İran Şahı aralarında bulunan askıya alınmış sınır sorunlarını çözme kararı aldılar. Böylece İran'ın Kürtleri desteklemekten vazgeçmesi karşılığında Şattul Arap bölgesi İran'a verilecekti. Antlaşma sonucunda 11 Mart beyannamesi ve Kürtlere verilen otonomi sona erdi. İran'ın Kürtlere verdiği yardımların kesilmesi sonucunda Kürt silahlı hareketi geçici bir süreliğine ortadan kaldırıldı. Bunun neticesinde merkezi hükümet Kürt bölgelerinin birçoğunda tekrardan kontrolü sağlamış oldu.²⁵⁶

Araplaştırma politikaları Irak'taki azınlık grupların özellikle Kürtlerin ve Türkmenlerin asimilasyona uğramasına neden oldu. Türkmenler Irak'ın üçüncü büyük ulusu olarak Arap ve Kürtlerden sonra yaygın bir coğrafyada bulunmaktadır. Baas döneminde özellikle Kerkük ve Tuzhurmatu'da asimilasyon ve Araplaştırmaya maruz

---

²⁵³ Fîbî Mar, *Mêjûy Niwêy Êraq*, s. 249-250.

²⁵⁴ Miwa Saito, *Nation-Building And Conflict Resolution*, s. 207-209.

²⁵⁵ Fîbî Mar, *Mêjûy Niwêy Êraq*, s. 250-252.

²⁵⁶ David McDowall, *A Modern History of the Kurds*, s. 338.

kalarak kendi bölgelerinden zorunlu olarak Irak'ın güneyindeki şehirlere tehcir edildiler.²⁵⁷ Bu aşamada Baas partisinin izlemiş olduğu Pan Arapçılık ve Arap ulusalcılık temelli politikalar Irak'taki ulusal birliğin sonu oldu diyebiliriz. Bu amaç uğruna da partinin ve devletin bütün baskı aygıtları Irak toplumunun karma kültür yapısını silmek için kullanılıyordu, örneğin 1957 yılında yapılan sayıma göre Kerkük'te Baas partisinin iktidarı döneminde Kürtler ve Türkmenler aşırı bir şekilde Araplaştırma ile karşı karşıya gelmişlerdi. Buna göre 1977 ve 1997 yıllarında yapılan sayımlara göre demografik yapı Kerkük'te şu hali almıştır:²⁵⁸

Baas partisi döneminde Kerkük'teki Araplaştırma politikaları

	1957 sayımı		1977 sayımı		1997 sayımı	
	Nüfus rakım	Yüzdellik oran	Nüfus rakım	Yüzdellik oran	Nüfus rakım	Yüzdellik oran
Kürt	187593	%48	184875	%38	155861	%21
Arap	109620	%28	218755	%45	544596	%72
Türkmen	83371	%21	803977	%17	50099	%7

4 Tablo Bass Partisi Döneminde Kerkük'teki Araplaştırma Politikalarına ilişkin nüfus sayımları (Stansfield, Greth & Anderson Liam D.(2009:43))

Kaynak: Stansfield, Gareth & Anderson Liam D.(2009). Crisis in Kirkuk: The Ethnopolitics of Conflict and Compromise (National and Ethnic Conflict in the 21st Century). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.P43

Irak'taki ulusal birliği Pan Arapçılık nasıl etkilediyse aynı şekilde laiklik ve sosyalizm Şiiiler ve Sünnileri ayırıştırılmıştır. Felah Abdulcabbar "Irak'taki Şii Hareketi" adlı kitabında Şiiiler ile Baasçılar arasında mücadeleye neden olan dört ayrı faktörden

²⁵⁷ Şafak Oğuz, "Turkmens: Victims of Arabization and Kurdification Policies in Kirkuk", *Akademik Bakış*, Vol.9, no.18, 2016, s. 272.

²⁵⁸ Liam Anderson ve Gareth Stansfield, "Crisis in Kirkuk: The Ethnopolitics of Conflict and Compromise" *National and Ethnic Conflict in the 21st Century*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2009, s. 43.

bahsetmektedir, birincisi: devletteki laiklik direkt olarak Şii dini kurumlara yöneltilmişti. İkincisi: Baas diktatörlüğü siyasal temsilde ekonomik faydalar konusunda etnik, dini ve toplumsal eşitsizlik politikaları gütmüştür. Üçüncüsü: Baas rejimi tarafından benimsenen Pan Arapçılık ulusalcılığı ile İslami Şii gruplar tarafından benimsenen ve dava olarak ilerlemesi istenen İslami söylemin çatışmasıdır. Dördüncüsü: Bölgesel faktörler ki bunlar İran ile Irak arasındaki çekişmelerden kaynaklanıyordu.²⁵⁹ Bahsi geçen bu dört faktörün Baas iktidarı döneminde Baasçılar ve Şiiler arasındaki çekişmelerde esas konu olduğu görülmektedir.

1969 yılında Irak ile İran arasında patlak veren sınır sorunlarından dolayı Irak'taki Şiiler sert politikalar ile karşı karşıya kalmıştır. İran'ın 1937 yılındaki sınır sorunlarını çözen antlaşmaya bağlı kalmayacağı açıklaması üzerine hem bu sorun için hem de Şattül Arap denizi meselesinden dolayı Irak hükümeti, 1969 yılında Hardan Tikriti'yi Şiilerin din alimi Ayetullah Muhsin Elhakim'in Irak ile İran arasında arabuluculuk yapması amacıyla Necef'e gönderdi. Tikriti, Elhakim'in İran'ın Şattul Arap konusundaki politikalarını kınamasını ve çekilmesini istedi fakat bu istek Elhakim tarafından reddedildi. Elhakim'in bu tavrından dolayı Ahmet Hasan Bekir, İran üzerine baskı kurmak amacıyla Şii din adamlarına ve onlara bağlı kişilere sert önlemler almaya başladı. Bu önlemler çerçevesinde 20 bine yakın kişi tutuklanarak İran asıllı oldukları bahanesiyle İran'a gönderildiler.²⁶⁰ Bu adım Irak'taki Şii varlığını yok etme amacı taşıyordu. Bu durum Elhakim liderliğindeki Şiiler tarafından büyük bir tepkiyle karşılandı ve binlerce Şii mezhebi taraftarının katılımıyla Necef'ten başlayarak Bağdat'a doğru büyük çaplı bir gösteri düzenlendi. Bu tutum hükümet kanadında korkuya neden olduğundan oluşan tepkiyi bastırmak amacıyla Elhakim'in oğlunu İsrail adına casusluk yaptığı iddiasıyla tutuklayarak Elhakim'e yapılan ziyaretleri yasakladı. Fakat bütün önlemler Şiilerin hoşnutsuzluğunu bastırmaya yetmedi, nitekim hükümet Şii din adamlarına karşı şantaj, kovalama ve tutuklamalar başlatarak Necef'teki Şii vakıfları ve Şiilerin yoğun olduğu şehirlerde İslami okulları kapatma yoluna gitti.²⁶¹

²⁵⁹ Faleh A. Jabar, *The Shi'ite Movement in Iraq*, Saqi Books, London 2003, s. 201.

²⁶⁰ A.g.e., s. 203-204

²⁶¹ Çarlüz Tirîp, *Çend Lapereyek Le Mêjûyî Êraq*, s. 198-199.

Elhakim'in ölümünden sonra dini bir şahsiyet olan ve vaiz sıfatını taşıyan Seyyit Muhammet Bakır Elsadır adında bir kişi ortaya çıktı. Elhakim'in taraftarları Elsadır'a bağlılıklarını ilan ettiler. Ayrıca Baas rejiminin dayatmış olduğu baskıcı tavrından dolayı mevcut siyasal ortama uymaya çalışan ve dini söylemleri olan birkaç grup ve dini şahsiyet ortaya çıktı. Muhammet Bakır Elsadır geniş toplumsal kitle desteğine sahip olan; dini, toplumsal ve siyasi bir şahsiyetti. Elsadır'ın bu konumu Baas rejimi tarafından tutuklanmasından sonra ortaya çıkmıştı. Tutuklanması sokakta ve özellikle de güneydeki Şiilerde büyük bir hareketliliğe neden olmuştu. Bütün bu hareketlilikler Ahmet Hasan Bekir ve Saddam Hüseyin'de Irak'ın gelirinden bir bölümünü Şii toplumuna verilmesi ve belirli Şii kanaat önderlerine özel statü verilmesi gibi bir düşünce oluştu. Bu düşünce Baas partisinin Şii toplumuna kaymasını ve birçok Şii mezhepli kişinin Irak rejimi ile çalışmasının önünü açmış oldu.²⁶² Genel anlamda Baas partisinin ilk on yıllık iktidarında Irak'ta ulusal ve mezhepsel mücadelelerin yaşandığı görülmektedir. Bu dönem içerisinde de Baas partisi ideolojisini ve iktidarını dayatma adına her türlü şiddet eylemini icra etmiştir.

Baas partisi 1968'den başlayarak 1978'e kadar olan süreçte siyasi ve askeri anlamda ona muhalefet edenlere karşı demir yumruk ile Irak devletini kontrol etmiştir. Baas'ın iktidarda kalmasını mümkün kılan en ön önemli nedenlerden birisi ekonomik etkendi. Nitekim toplumun bütün alanlarına ulaşmak adına Arap sosyalizmini destekliyordu. Bu ideoloji yoluyla toplumsal ve ulusal birlik propagandası yapıyordu. Baas partisi Arap toplumunda parti teşkilatlarını kurumsallaştırarak kendi iktidarını tesis etmiş oldu. Bu yöntemle toplumun yaşam alanının tamamına sızmış oldu.²⁶³ Bu süreç, özellikle 1 Haziran 1972 yılında Irak Petrol Şirketi (IPC)'nin millileştirilmesinden sonra sıçrama yaşadı. Bu çerçevede anayasanın 80. ve 90. maddeleri kullanılarak Irak Milli Petrol Şirketi'nin (INOC) çalışmaları tanımlandı. Bu durumda daha önce imtiyaz sahibi kılınmış kişiler petrol çıkarılmayan alanları devlete geri iade edecektir. Bu süreçte Sovyetler Birliği INOC'nin kendi ayakları üzerinde durması konusunda yardımcı olmuştur. Bu çerçevede de 1971 Sovyetler Birliği-Irak Protokolü'ne göre 72 milyon dolarlık kredi açıldı ve şirket çalışanları

---

²⁶² A.g.e., s. 200-201.

²⁶³ Marion Farouk-Sluglett ve Peter Sluglett, *Iraq Since 1958: From Revolution to Dictatorship*, s. 228.

eğitime tabi tutuldu.²⁶⁴ 1973 ile 1979 yıllarındaki petrol krizleri,²⁶⁵ petrolün fiyat artmasında büyük rolü oldu ve bu fiyat artışı, petrol şirketinin millileştirilmesinden sonra Irak'ın petrol alanında daha fazla gelir elde etmesini sağladı. Bu çerçevede de Baas partisi ekonomik alanda güçlenerek gelir dağılımı ve ilerleme politikaları konusunda kontrolü eline almış oldu.²⁶⁶ Sonuç olarak Baas partisi darbeden sonraki 10 yıl içinde petrol gelirlerinden elde ettiği ekonomik kaynaklar, sahip olduğu askeri ve istihbari güç sayesinde katı merkezîyetçi ve otoriter bir yönetim kurmayı başardı. Bu çerçevede parti devlet bütünleşmesi gerçekleşerek Irak bir parti devleti haline geldi. Kurumlar ve devlet yapısı tamamen partinin tahakkümüne girerek kurumsallık çözüldü.

2.3.5. Tek Partili Devletten Otokrasi Rejimine Geçiş

Baas partisinin yapmış olduğu darbeden 11 yıl sonra Saddam Hüseyin, 1979 yılında Ahmet Hasan Bekir'in cumhurbaşkanlığından istifasının ardından devletin ve partinin birinci ismi oldu. Bu aşamadan sonra Irak Saddam Hüseyin yönetiminde tek partili devletten otokrat bir rejime geçti. Bu süreçte Saddam Hüseyin, akrabaları ve ona yakın kişileri Irak'ta siyasi karar alma mekanizmalarına ve yönetim kademelerine yerleştirdi. Tüm ülkede onun şahsına duyulan sadakat kutsal bir çerçeveye dönüştürüldü. Parti tek bir şahıs karşısında zayıflatılarak Saddam Hüseyin'e boyun eğen bir kurum haline dönüştürüldü. Bu çerçevede Hüseyin tarafından seçilmiş milli meclis geniş tabanlı bir kurum olarak partiyi izole edip yerine geçmiş oldu.²⁶⁷

Saddam Hüseyin, iktidarını devlet ve toplumun bütün katmanlarına dayatmayı başardı. Çünkü partinin merkezîyetçi gücü, korku, partideki sağlam akrabalık ilişkileri ve petrol fiyatlarının yükselmesi, Saddam Hüseyin'in iktidarını sağlamlaştırması adına uygun bir zemin oluşturmuştu. Bu kapsamda 22 Temmuz 1979 yılında bölgesel bazda partinin önde gelenleri olağanüstü bir konferansta Bağdat'ta toplandı. Saddam Hüseyin'in amacı,

²⁶⁴ Michael E. Brown, "The Nationalization of the Iraqi Petroleum Company", *International Journal of Middle East Studies*, Vol.10, no.1, Feb 1979, s. 120-122.

²⁶⁵ 1973 yılındaki petrol krizi İsrail'in 1967 yılında işgal ettiği toprakları Filistin'e tekrar verilmesi için petrol ihracat eden "Suudi Arabistan, Kuveyt, Libya, Katar, Cezayir, Irak" tarafından petrol ihracatının %5 azaltılmasıyla ortaya çıkan bir krizdi. 1979 yılındaki petrol krizi ise İran ihtilali ve İran'ın Kraliyet sisteminin çökmesiyle ortaya çıkan bir krizdi. Her iki kriz de petrol fiyatının yükselmesine sebep olmuştur. Zeynep Ceren Akyüz, "Evolution Of Oil Politics In Iraq From The 20th Century Onwards", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011, s. 48-54.

²⁶⁶ A.g.e., s. 48-54.

²⁶⁷ Fîbî Mar, *Méjûy Niwéy Êraq*, s. 285.

ileride kendi açısından tehlike yaratabilecek olan karşıt görüşlülere tasfiye etmekte, Hüseyin, yaratmış olduğu düzmece bir hikâye ile devletin, partinin ve devrimin tehlikede olduğunu deklare etti. Deklarasyondan sonra bir grubun Suriye Baas Partisi'in desteği ile darbe yapmak istediğini ve ihanet içerisinde olduklarını savundu. Daha sonra salonda bulunan birkaç kişinin ismini dile getirerek bu kişilerin devrime, devlete ve partiye ihanet içinde olduklarını söyledikten hemen sonra Saddam Hüseyin'in emriyle bu kişiler göz altına alındılar ve daha sonra da hapse atıldılar. Bu çerçevede beşi RCC üyesi olan toplamda 22 kişi Saddam Hüseyin'in emriyle idam edildi. Ayrıca 33 kişi bir yıldan 15 yıla kadar hapis cezasına çarptırıldılar. Bu adımlardan sonra salondakiler derin bir korku ve endişe içerisinde Saddam Hüseyin lehine slogan atmaya başladılar. Bu adım ya Hüseyin'e itaat edileceği ya da öldürüleceğinin açık bir göstergesiydi. Bu durum Saddam Hüseyin'in uzun süre tekçi iktidarının temel taşı oldu.²⁶⁸

Baas partisi geniş çaplı parti organları vasıtasıyla toplumun tamamını kontrol altına almıştı. Bu çerçevede Saddam Hüseyin yürütmüş olduğu otokrat iktidarına karşı olan tehditleri bertaraf etmek için partisinin ve devletin güvenlik ve ilgili kurumlarının başına kendi yakınlarını ve mensubu olduğu aşiret üyelerini atamaya başladı. Bunlar 5 temel güvenlik ve istihbarat kurumlarından oluşuyordu: Genel Güvenlik – (الامن العام) , Özel Güvenlik (الامن الخاص), Genel İstihbarat (المخابرات العامة), Askeri İstihbarat (المخابرات العسكرية) ve Askeri Güvenlik (الامن العسكري). Bu beş kurumun temel görevi, herhangi bir darbeye karşı Saddam Hüseyin'i ve sahip olduğu otokrat rejimi korumaktı. Ayrıca Irak'ın iç güvenliğinin kontrolü adına partinin güvenlik birimleri görevlendirilmişti. Bahsi geçen bu kurumlar ile beraber Baas partisinin kendi organları ve ordudaki seçilmiş birlikler bir güvenlik ağı oluşturarak Irak'taki yaşamın tamamını bu kurumlar yoluyla Saddam Hüseyin tarafından kontrol altına alınmıştı. Ayrıca kurumların başında Saddam'a yakın olan kişiler mevcuttu,²⁶⁹ genel olarak 1980'den itibaren askeri ve güvenlik kurumlarının başında Sünni

---

²⁶⁸ Rakiah Dawed Al-Kayssi, "Iraq Under Saddam Husayn and The Ba'th Party", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of Glasgow, Glasgow 1998, s. 433-437.

²⁶⁹ Ibrahim al-Marashi, "Iraq's Security and Intelligence Network: A Guide and Analysis", *Middle East Review of International Affairs*, Vol.6, no.3, September 2002, s. 1.

Arap, partiye üye veya Saddam'ın yakın akrabaları vardı ki bunlar Tikritli'ydi ve Saddam'la kan bağları bulunuyordu.²⁷⁰

Saddam devleti küçülterek ve güvenlik birimlerinin tamamını şahsına sadık kişilerin kontrolüne sokarak devletin tek hâkimi konumuna geldi. Bu hakimiyetle birlikte devlet ile ilgili konularda herhangi bir kararın alınmasında ona engel olacak direnç oluşturacak bir mekanizma kalmamıştı. Bu durumu fırsata çeviren Saddam, İran'a savaş açtı. Bu savaşın elbette tarihsel kökenleri bulunmaktaydı. Özellikle iki devlet arasındaki sınır sorunu ve İran'ın Irak üzerindeki etkisini arttırma ve sınırlarını genişletme çabaları bu savaşın tarihsel nedenlerini oluşturmaktaydı. Savaşın patlak vermesinin en temel sebeplerinden birisi de iki devlet arasındaki ideolojik farklılıklardı. Saddam Hüseyin meşruluğunu Arap ulusalcılığından alan laik ve Sünni bir azınlık tarafından yönetilen bir devleti yönetiyordu. Bu ideoloji İran'ın Irak'taki otokratik yönetimin kendisine tehlike oluşturacağı düşüncesini belirginleştirmişti. Özellikle İran Devrimi ve Humeyni'nin yönetimi ele geçirmesinden sonra bu tehdit daha da belirginleşmişti. Çünkü Humeyni ulusalcılığı reddeden teokratik bir yönetim tarzını benimsiyordu. İran'daki bu gelişmeler de Irak tarafından bir tehlike olarak görülüyordu çünkü Irak'ta yüzde 60'lık bir Şii nüfus yaşıyordu. İran'daki devrimin başarıya ulaşması, Irak'taki Şiilerin Sünni azınlığı temsil eden Saddam Hüseyin'e karşı yapılacak hareketleri tetikleme olasılığı mevcuttu.²⁷¹ Bir başka açıdan ise İran'ın karışık iç durumu ve henüz yerini sağlamlaştırılmayan İran İslam devrimi, Saddam Hüseyin'i Cezayir Antlaşması'nda Irak'ın Şattul Arap konusunda uğradığı zararları telafi etmek adına harekete geçirmişti. Böylelikle tekrardan Saddam'da Şattul Arap'a hâkim olmak isteği uyanmıştı.²⁷² Savaşın bir başka nedeni ise Saddam'ın İran'ı işgal ederek Pan Arapçılık ideolojisine dayanarak Arap dünyasına liderlik etme isteğiydi.²⁷³

Irak'ın ulusal birliği savaş sırasında önceki dönemlerden daha fazla zarar görmekteydi. Kuzeyde Kürtler, güneyde de Şiiler rejimin uyguladığı şiddet dalgası ile karşı karşıya kaldılar. O dönemde Kürtler iki temel siyasi parti tarafından yönlendiriliyorlardı:

²⁷⁰ Soran Shukur, "Irak Devletin Yeniden Yapılandırması", s. 116.

²⁷¹ Ghareeb Edmund, *Historical Dictionary of Iraq*, Scarecrow Press Lanham 2004, s. 106.

²⁷² Fîbî Mar, *Mêjûy Niwêy Êraq*, s. 294.

²⁷³ Tareq Y. Ismael ve Jacqueline S. Ismael, "Whether Iraq? Beyond Saddam, Sanctions and Occupation", *Third World Quarterly*, Vol.26, no.4-5, October 2005, s. 612.

Celal Talabani tarafından liderlik edilen Kürdistan Yurtseverler Birliği (PUK) ile Mustafa Barzani'nin kurucusu olduğu ve ondan sonra da başa geçen oğlu Mesut Barzani liderliğindeki PDK savaşın yaratmış olduğu etkilerden dolayı İran, Irak hükümetine baskı uygulamak amacıyla silah desteği ve sınır kapılarını açarak Kürtleri destekliyordu, bu durum Irak devletine karşı büyük bir tehlike oluşturuyordu.²⁷⁴ Buna karşı olarak da Saddam Hüseyin'in emriyle kuzeni Ali Hasan Mecit, kuzeydeki Kürt hareketini bastırmak amacıyla Baas Partisi Kuzey Ofisi Genel Sekreterliği görevine getirildi. Böylelikle 1987 ile 1989 yılları arasında Kürtlerle mücadele kapsamında Irak tarihinin en kanlı dönemlerinden biri başlamış oldu. Bu dönem Enfal ve Halepçe'de kullanılan kimyasal silah dönemi olarak tanınmaktadır. Middle East Watch'ın raporuna göre Enfal ve Halepçe'ye karşı kullanılan kimyasal silah sonucunda on binlerce sivil vatandaş hayatını kaybetti. Onlarca köy ve ilçe yerle bir edilerek bu bölgelerdeki insanlar Irak'ın orta ve güneyinde bulunan zorunlu ordugahlara tehcir edildi.²⁷⁵ Baas'ın Kürtlere karşı yapmış olduğu yıkım hamleleri ve şiddet dalgaları Irak-İran savaşı boyunca devam ederek ülkedeki ulusal birlik tamamıyla sekteye uğratıldı.

Diğer taraftan güneydeki şiilere karşı yetmişli yıllarda uygulanan baskıcı politikaların aksine Saddam Hüseyin bu dönemde farklı bir strateji izledi. Çünkü Irak'taki nüfusun yüzde 60'ını şii mezhebi oluşturuyordu. Ayrıca İran'ın İslam devriminin temel sloganlarından birisi devrimi diğer İslam ülkelerine taşıyarak İslam dünyasında dini birliktelik yaratmaktı. Bu çerçevede Irak devrimin taşınacağı muhtemel ülkelerin başında geliyordu. Çünkü İran'la geniş sınır hattına sahip olması ve Irak'taki çoğunluk nüfusun şii mezhepli olması Irak'ı muhtemel hedef haline getirmekteydi.²⁷⁶ Bütün bu etkenler Saddam'ın şiilere karşı strateji değişikliğine gitmesine sebep oldu. Saddam şiilerin Irak kimliğine sahip olmalarına dikkat çekerek İran'a karşı yeni bir strateji benimsemekteydi. Yani ulusal kimlik vurgusu yaparak İran'ın yaratmış olduğu tehlikeye karşı Irak'taki şiileri bu tehlikeden uzak tutmaya çalışıyordu. Aynı zamanda mezhepsel duyguyu okşayarak

---

²⁷⁴ Ali Teter Nêrweyi, *Bîzavi Rîzgari Xuwazi Neteweyi Kürd le Kürdistani 'Eraq le salekani Cengi 'Eraq w Êran 1980-1988*, Dar Sîbiriz Lîlgab'e w Elneşir, Dîhok 2008, s. 151-181.

²⁷⁵ Joost Hiltermann, "Bureaucracy of Repression the Iraqi Government in Its Own Word" *Human Rights Watch*, February 1994, s. 9-15.

²⁷⁶ Taylan Çökenoğlu, "The Evolution Of The Shiite Politics And Militancy In Iraq: The Case Of Hashd Al-Shaabi", (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019, s. 27-35.

Irak'ın üzerindeki baskıyı azaltmaya çalışıyordu, bu minvalde de birkaç yeni politika izledi. Örneğin Şiilerin önderi Hz. Ali'nin doğum gününü tatil olarak kabul etme kararı aldı, daha sonra Şiilere ait kutsal mekanları ziyaret etmeye başlayarak bu mezarları tamir etme kararı aldı. Bütün bu adımların sebebi, Irak'taki Şiilere milli duygu aşılama idi. Sonuç itibarıyla Irak-İran savaşı boyunca Saddam Hüseyin Şiilere Irak'lı Arap kimliği vermeyi amaçlayarak mezhepsel kimliğin önüne geçirmeye çalışıyordu. Bu adım ise İran devrimin Irak'a ithal edilmesine karşı koymak içindi.²⁷⁷ Atılan bunca adıma paralel olarak Saddam Hüseyin rejimi, İran ile ilişkisi olma şüphesi taşıyan veya ülkede kendi rejimine tehlike yaratacak gruplara karşı despot politikalarına devam ediyordu. Bu grupların başını çekenler ise Dava Partisi, Muhammed Bakır Elsadır ile Muhammed Bakır Elhakim'di. Elsadır dini figür olarak Şii toplumunda geniş nüfuza sahip bir kişilikti. Bu etkin kişiliğinden dolayı 1979 yılında ev hapsine mahkûm edilmiş, ona yakın olan 19 kişi ise idam edilmişti. Dava partisine karşı yapılan baskıların temeli de RCC'nin 461. maddesine dayandırılıyordu. Bu maddeye göre partiye üye olan kişiler idama mahkûm edilecekti. 1980 yılında Elsadır iki fetvadandan dolayı yakalandıktan hemen sonra idam edildi. Bu fetvaların birincisi, Baas partisine üyeliğin haram olduğu yönündeydi ikincisi ise Baas'a karşı silahlı grupların desteklenmesi gerektiği vurgusuydu. Böylelikle modern Ortadoğu'da ilk defa Ayetullah makamına ulaşan bir kişi idam edilmişti.²⁷⁸

Elsadır'ın idamı ve Şiilerin topluca İran'a tehcir edilmesinden sonra Baas partisi ile Şiiler arasındaki ilişkinin kültürel zıtlıktan geniş çaplı kanlı bir mücadeleye dönüşmesine neden oldu. Bu çerçevede Muhammed Bakır Elhakim 1982 yılında Tahran'da Irak İslam Devrimi Yüksek Kurulu (SAIRI) ilan etti. Bu gelişmeden sonra Şii gruplar insan kaynaklarını ve kurumlarını Tahran'a taşıyarak Baas partisine karşı burayı bir örgütlenme üssü haline getirdiler. Bunlardan en dikkat çekici olanı ise silahlı bir hareket olan Bedir Hareketi'ydı. İran tarafından eğitilen ve silah sağlanan bu hareket, daha önce Irak'tan sınır dışı edilen Şiilerden oluşuyordu.²⁷⁹ Baas partisinin yürüttüğü despot politikalara rağmen İran devrimi Irak'a taşımada başarılı olamadı. İran Irak'ta hedeflediği başarıya ulaşamadı

²⁷⁷ Ranj Alaaldin, "How the Iran-Iraq war will shape the region for decades to come, <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2020/10/09/how-the-iran-iraq-war-will-shape-the-region-for-decades-to-come/> (Erişim Tarihi 19Mart 2023).

²⁷⁸ Faleh A Jabar, *The Shi'ite Movement in Iraq*, s. 232-234.

²⁷⁹ A.g.e., s. 235-254.

ve devrim İran'la sınırlı kaldı. Ayrıca Baas partisi Irak'ta ekonomik kaynakları elinde tutmak, despotik bir yönetim kurmak dışında bir başarı sağlayamadı. Zira Irak'ta ulusal birliğin sağlanamadığı gerçeği her kırılmada yeniden gözler önüne serildi.

2.3.6. Kuveyt İşgali Ve Irak'taki Baas İktidarının Son 10 Yılı

Sekiz yıl devam eden Irak-İran savaşının ardından BM Güvenlik Konseyi'nin 598²⁸⁰ sayılı kararı çerçevesinde savaş sona erdirildi. İki sene sonra yapılan ateşkes anlaşması Irak'ta zafer ve gurur kaynağı olarak adlandırılıyordu, buna karşın özellikle kuzey ve güneyde olmak üzere ülke genelindeki huzursuzluk, savaşın getirmiş olduğu ekonomik çöküntü ve dış borçların artması rejimin kullandığı zafer ve gurur hissini aksine farklı bir tablo ortaya çıkarmıştı. Yaşanan siyasi ve ekonomik huzursuzluk rejimi büyük bir baskı altına almıştı, nitekim rejim yaşanan bu baskıdan kurtulmak adına yeni bir kanal bularak yaşanan siyasi ve ekonomik huzursuzluğu bertaraf etme peşindeydi.²⁸¹

1972 yılında petrolü millileştirme hamlesiyle petrol fiyatları yükseldi ve bu fiyat artışından dolayı Irak "rantiyeci bir devlet" haline geldi. Yani petrolden elde edilen yüksek gelirin minimum düzeyi vergi, maksimum düzeyi de kamu hizmeti için kullanılıyordu. Nitekim rejim meşruiyetini iki temel esas üzerine inşa etmişti: Birinci esas dikta yönetimi altında bir toplumu inşa etmek, ikincisi ise toplumu petrol ekonomisi yoluyla rejime bağlamak.²⁸² Irak'ın İran'la yaşamış olduğu sekiz yıl süren savaştan dolayı daha önce doğal kaynaklardan elde ettiği altyapıyı yok etmişti. Ayrıca savaşın getirdiği büyük ekonomik giderler Irak'ı dışarıya borçlu bir duruma getirmiştir. Irak Batı devletlerine ve bankalarına 40 milyar dolar, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerine 11 milyar dolar, Suudi Arabistan ve Kuveyt gibi Arap ülkelerinin yardım ve kredilerine 40 milyar dolar

²⁸⁰ 1987 tarihli Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 598 sayılı kararında, örgüt Irak ve İran'a ateşkes kararına uymalarını talep ediyor, bu karara bağlı olarak her iki ülke birbirlerine karşı olan askeri faaliyetleri durdurmaları ve uluslararası kabul gören sınırlara geri çekilmeleri isteniyordu. Bu çerçevede, karar BM Genel Sekreteri'nce gözlemcilerden oluşan bir komisyon kurulmasını, bu komisyonun ateşkesi yürütmesi ve bölgeye giderek yerinde gözlem yapmasını talep edilmekte yine aynı karar kapsamında her iki tarafça esir takasının gerçekleştirilmesi ve kendi ülkelerine geri gönderilmesi istenmektedir. 17 Temmuz 1988 tarihinde İran, 598 sayılı kararı kabul ettiğini BM'ye bildirdi, bir gün sonra da Irak da kararda geçen prensipleri kabul ettiğini açıkladı. (Security Council Resolution 598: Iraq-Islamic Republic of Iran, 20/07/1987(https://peacemaker.un.org/iraqiran-resolution598?fbclid=IwAR2z066Ongyv_asemo7QAa7FZgcBY-huuew2FtiLS_MqkuCB7n3doeT-P8))

²⁸¹ Fîbî Mar, *Mêjûy Niwêy Êraq*, s. 384.

²⁸² Rolf Schwarz, "From Rentier State to Failed State: War and the De-Formation of the State in Iraq", *A Contrario*, Vol.5, no.2, 2008, s. 102-113.

borçlanmış durumdaydı.²⁸³ Genel olarak Irak'ın petrol ve farklı kaynaklardan harcamış olduğu gider 452 milyar dolar olarak tahmin edilmektedir. Savaşın sona ermesiyle birlikte Irak'ın ekonomik altyapısı tamamıyla çökmüştü, savaşın yarattığı hasardan dolayı ülke genelindeki bazı petrol alanlarında üretim durduruldu. İş gücünün geniş bir bölümü askeri hizmetteydi, nitekim ekonomiyi tekrardan ayağa kaldırmak için dışarıdan insan kaynağına ihtiyaç duyuluyordu. Petrol sektörü gibi sanayi ve tarım alanları da sekteye uğramıştı, buna bağlı olarak da gıda temini büyük oranda azaldı.²⁸⁴ Bütün bu gelişmeler rejimin iktidarda kalması adına hızlı bir çözüm arayışına girmesine neden oldu.

Irak içinde olduğu durumdan kurtulmak için OPEC'e üye olan ülkelere petrol üretimini azalmalarını talep etti. Fakat üye olan ülkeler bu talebi kabul etmeyerek daha önce anlaşmış oldukları oranın üzerinde petrol üretimine devam ettiler. Diğer taraftan Irak kredi aldığı ülkelere borçlarını sildirme peşindeydi. Özellikle Kuveyt ve Suudi Arabistan'dan bunu talep etmekteydi. Çünkü rejim Irak'ın körfez ülkelerinin tamamını korumak adına İran'la savaşa girdiği argümanını kullanıyordu. Bütün bu adımlara rağmen Irak'a kredi veren ülkelerin hiçbiri borçlarından feragat etmedi. Özellikle de Kuveyt bunu kabul etmemekteydi. Çünkü Irak'la geçmişte yaşamış olduğu sınır sorunu vardı ve elinde bulundurduğu kredi kozunu sınır meselesini çözme konusunda kullanmak istiyordu. Bütün bu gelişmeler Saddam Hüseyin'in ülkedeki derin krizlerden kurtulmak için beklenmeyen bir adım atmasına neden oldu. Bu adım, Kuveyt'in işgali ve bu ülkenin Irak tarafından ilhak edilmesiydi.²⁸⁵ Kuveyt işgalinin siyasal ve ekonomik gibi birkaç nedeni vardı. Bu savaş yoluyla Irak geniş petrol kaynaklarına sahip Kuveyt'in petrolüne el koyarak Irak'ın yaşamış olduğu büyük ekonomik krizden kurtulmak istemekteydi. Bir diğer sebep ise bütün olumsuzluklara rağmen Saddam Hüseyin ve Baas rejiminin Arap dünyasında liderlik edebilme kabiliyetini ispat etme isteğiydi. Yani kuruluş ilkesi olan ve Arap Birliği olarak adlandırılan bu rüyanın hala geçerli olduğu ve Baas tarafından benimsendiği göstermek isteniyordu. Yukarıda bahsi geçen bütün bu sebeplerden kaynaklı olarak 2 Ağustos 1990

---

²⁸³ Abbas Alnasrawi, "Iraq: Economic Consequences of the 1991 Gulf War and Future Outlook", *Third World Quarterly*, Vol.13, no.2, 1992, s. 335-337.

²⁸⁴ Abbas Alnasrawi, *The Economy of Iraq: Oil, War, Destruction of Development and Prospects, 1950-2010*, Greenwood Press, London 1994, s. 105-106.

²⁸⁵ A.g.e., s. 117-118.

yılında Irak Kuveyt'e saldırarak kısa bir süre içerisinde başkenti kontrol etti,²⁸⁶ bu adımla beraber Körfez savaşı başlamış oldu.

Irak'ın bu adımı karşısında uluslararası tepkiler de savaşın hızı ve etkisi ile eşdeğer oldu. BM Güvenlik Konseyi savaş esnasında ve savaştan sonraki dönemde de Irak'a yaptırım kararları uyguladı. Bu yaptırımlardan en belirgin olanı 660 sayılı karardı. Bu karara göre BM Irak'ın şartsız, koşulsuz Kuveyt'ten çekilmesi istiyordu. İkinci bir adım ise 661 sayılı karardı, 661 kararının içeriği şuydu: eğer Irak 660 kararı uygulamayıp acilen Kuveyt'ten çekilmezse BM, Irak'ın para transferi ve petrolüne ambargo koyacaktı. BM Irak'a yaptırım uygulanmasını öngördü ve bütün ticari alanları kapsayarak Irak'la petrol dahil ticari alışverişlerin durdurulması istendi.²⁸⁷

BM'nin almış olduğu kararlara rağmen Irak'ın Kuveyt'ten çekilmemesi sonucunda ABD önderliğinde bir koalisyon kurularak Irak'ın Kuveyt'ten askeri yöntemle geri çekilmesi adına plan ortaya atıldı. Bu çerçevede 17 Ocak 1991 yılında Çöl Fırtınası adı altında Kuveyt'i kurtarma harekâtı Irak'ın askeri noktalarına müdahaleyle başlatılarak aynı yılın şubat ayında başarıya ulaşmış oldu. Böylelikle Irak mecburi bir şekilde Kuveyt'ten çekildi. Harekattan hemen sonra BM Güvenlik Konseyi 2 Mart 1991 yılında Kuveyt'in Irak'a ilhakını 686 sayılı kararıyla askıya alarak savaş esnasında Irak'ı Kuveyt'in zararlarını karşılamak amacıyla bu devlete karşı tazminat ödemeye mahkûm etti. Yine aynı şekilde BMGK 3 Nisan 1991 yılında 687 sayılı kararı onaylayarak Irak'ın Kuveyt'in egemenliğini tanımasını ve buna benzer birkaç şartı da öne sürmüş oldu ki Irak bu kararlara uymak zorunda kaldı ve iki devlet arasındaki sınırlar belirlenmiş oldu.²⁸⁸

Savaşın getirmiş olduğu sonuçlar Irak'ı savaştan önceki konjonktürden daha zor bir duruma soktu. Ayrıca iç politikada da 1991 yılının mart ayında ülkenin kuzey ve güneyinde "İntifada" adı verilen geniş çaplı bir ayaklanma patlak verdi. Ayaklanma Irak'ın güneyinde olan Basra'da başlayarak daha sonraki süreçte Nefes, Kerbela, Kut, Babil, Nasıriye, Misan ve Divaniye illerine yayıldı. Başlayan ayaklanmada güneydeki illerin kontrolü halkın eline geçti ve rejim ile rejim taraftarlarına karşı büyük oranda şiddet

²⁸⁶ Muhamad Suheyl Tequş, *Mêjûy Niwê û Hawçerxi Êraq*, s. 494-501.

²⁸⁷ Security Council Resolution against Iraq: <https://iilj.org/wp-content/uploads/2016/08/Security-Council-Resolutions-660-661-662-665-670-678.pdf> (Erişim Tarihi 22 mart 2023).

²⁸⁸ Muhamad Suheyl Tequş, *Mêjûy Niwê û Hawçerxi Êraq*, s. 511.

eylemleri başladı. Patlak veren ayaklanmanın sebebi, her iki savaş ve on yıllarca süregelen Baas Partisi'nin Şiilere karşı dikta rejiminin ayrımcılık ve baskılarından kaynaklanıyordu.²⁸⁹ Her ne kadar ilk başlarda güneydeki Şii mezhepli halkın içinde kendiliğinden başlasa da daha sonra İran ile Muhammed Bakır Elhekim'in Tahran'da kurmuş olduğu Irak İslam Yüksek Devrim Konseyi yaşanan ayaklanmalara müdahale ederek daha radikal ve dini bir forma getirdi. Nitekim ayaklanmalarda dini bir hükümet kurulması sloganları atılmaya başlandı. Bu durum ABD, Suudi Arabistan ve Kuveyt'te tedirginliğe neden oldu. Bu çerçevede ABD başkanı halkı ayaklanmaya teşvik etmesine rağmen desteğini geri çekti ve ayaklanma dış desteğini kaybetti. Ayaklanmanın örgütlenmede yaşadığı sıkıntılar, ayaklanmanın salt intikam içerikli bir sürece dönüşmesi uluslararası destekten yoksun kaldı. Rejim kısa bir sürede toparlanarak güç kullanma yoluyla ayaklanmayı bastırdı ve tekrardan şehirlerin kontrolünü ele geçirdi. Bu süre zarfında binlerce kişi idam edildi, Şiilerin kutsal olarak nitelendirdiği mezarlarda tahribatlar meydana geldi. Ayrıca güneydeki vatandaşların çoğu Şattul Arap yoluyla İran'a sığınmak zorunda kaldı.²⁹⁰

Diğer taraftan 4 Mart 1991'de Irak'ın kuzeyinde bulunan Raniye'de geniş çaplı ayaklanmalar başlayarak kısa bir süre içerisinde Süleymaniye, Erbil, Dohuk ve Kerkük gibi büyük şehirlere sıçradı ve bu şehirlerdeki yönetim rejimin elinden çıkmış oldu.²⁹¹ Kuzey ve güneyde yaşanan ayaklanma arasındaki fark, kuzeyde daha sıkı bir teşkilatlanmanın mevcudiyetiydi. Çünkü kuzeydeki ayaklanma PDK ile Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB)'nin katılımlarıyla çok daha etkili oldu. Özellikle daha önce rejime bağlı olan aşiret reisleri ve etkili isimlerin ayaklanmaya katılarak halkın yanında durmaları isyanın daha etkili ve güçlü olmasını sağladı. Daha sonra yaşanan süreçte hükümete bağlı kurumlar KDP ve KYB tarafından kontrol edilerek özellikle Süleymaniye ile Erbil'de özerk yönetim modelleri oluşmaya başladı.²⁹²

²⁸⁹ Mohammed Abass Hameed, "Al Shaabaniyya Uprising of 1991 in Southern and Central Iraq and the Regional and International Stance Towards it", *Journal Human Sciences*, Vol.28, no.2, 2021, s. 10.

²⁹⁰ Dilip Hiro, *Neighbors, Not Friends Iraq and Iran after the Gulf Wars*, Routledge London, 2001, s. 35-38.

²⁹¹ Majid Khadduri ve Edmund Ghareeb, *War in The Gulf, 1990-91 The Iraq-Kuwait Conflict and its Implications*, Oxford University Press, New York 1997, s. 202.

²⁹² Fîbî Mar, *Méjûy Niwêy Êraq*, s. 398-401.

Baas partisi güneyde yaşanan ayaklanmayı bastırmada başarılı olduktan sonra 1991'in mart ayının sonunda askeri birliklerini kuzeydeki şehirlere yönlendirerek şehirleri tekrar kontrol etmeyi başardı. Nisan ayının başlangıcında kuzeydeki esas şehirler kontrol altına alındı. Bu esnada ayaklanmaya katılan sivil halk, rejimin saldırıları sırasında kitle imha silahı veya kimyasal silah kullanımı korkusundan dolayı İran ve Türkiye sınırlarına doğru göç etmek zorunda kaldı. Yaşanan insani durum uluslararası alanda tepki çekti. Nitekim ABD 668 sayılı karar doğrultusunda Irak'ta uçuş yasağı (*No Fly Zone*) uygulamasını hayata geçirdi. Alınan bu karara göre merkezi hükümetin 36. paralelin kuzeyinde askeri faaliyet yürütmesi yasaklandı. Bu bölge, Erbil, Süleymaniye, Dohuk ve arasında kalan diğer bölgeleri kapsamaktadır. Ayrıca 26 Ağustos tarihinde 32. paralelin güneyinde Şiilerin yoğun olduğu bölgelerde de aynı yasak hayata geçirildi. Bu karar, Şiilerin ve Kürtlerin Bağdat Yönetimi'nin askeri müdahalelerine karşı emniyetli bir sığınağa kavuşmalarını sağlamış oldu.²⁹³

Her iki ayaklanma da rejimin zayıflamasına ve ülke genelindeki egemenliğinin bir bölümünün yitirmesine neden oldu. Ayrıca ileriki dönemlerde Baas rejiminin dikta siyaseti ve devam eden savaşlar Irak'ın toprak bütünlüğüne karşı tehlike arz etmeye başladı ve ulusal ve mezhepsel ayrımların daha fazla derinleşmesine neden oldu. Birinci ve İkinci Körfez Savaşı, ayaklanmalar, uluslararası yaptırımlar Baas rejiminin iktidardan uzaklaştırılmasını sağlayamamış olsa da yaşanan bu gelişmeler sonucunda Irak'ın altyapısı yok edilmiş oldu. Öyle ki, Birinci ve İkinci Körfez Savaşı'ndan sonra hükümet en temel ihtiyaçları bile karşılayamaz oldu ve ülke insani felaket eşiğine geldi. Elektrik santralleri, taşımacılık ve iletişim ağı, petrol kurumları, demir çelik sanayisi, fabrikalar, yollar, köprüler, hastaneler vb. gibi kurumlar genel anlamda modern hayatın görünümleri ve ihtiyacı olan bütün olgular ya yok edildi ya da çok zayıfladı. Yaşanan savaşlar neticesinde devlet sağlık, gıda ve temiz su gibi hizmetleri büyük ölçüde sunamamaya başladı. Bu durum, özellikle çocuklarda hastalık ve kitlesel ölümlere neden oldu, açıklanan raporlara göre 5 yaş altı 170 bin çocuk savaştan sonraki dönemlerde savaşın etkilerinden dolayı hayatını kaybetti.²⁹⁴ Savaşın etkileri ve uluslararası yaptırımlar sonucunda Irak'taki enflasyon oranı yüzde iki bini aşarak kişi başına düşen Gayri Safi Yurt içi Hasıla (GSYİH)

²⁹³ A.g.e., s. 405-411.

²⁹⁴ Abbas Alnasrawi, *The Economy of Iraq*, s. 119-121.

en düşük seviyeyi gördü. Öyle ki, 1970’te 1745, 1980’de 4083, İran savaşından dolayı 1988’de 1756 olan GSYİH, 1991 yılında 627 dolara indi. İki yıl sonra bu rakam 485 USD’ye kadar düştü.²⁹⁵ Savaş şartları ve uygulanan yaptırımlar vatandaşların gündelik yaşamlarına büyük etkiler bıraktı. Halk temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamamaya başladı ve bu durum Irak devletini çöküş ile karşı karşıya getirmiş oldu.

Yaşanan ekonomik sıkıntılar sonucunda 1995 yılında ülke ekonomisi yıkıma ramak kala hükümet BM’nin 986 sayılı kararını uygulamak zorunda kaldı. Bu karara göre Irak gıdaya karşı petrol satacaktı. Karar çerçevesinde Irak 6 ayda 2 milyar dolar değerinde petrol ihraç edecekti. Irak’ın petrolden elde edeceği paranın askeri alanda kullanmaması için paralar BM’nin gözetiminde petrol alıcıları tarafından bir banka hesabına havale edilecekti. Elde edilen para karşılığında Irak’a gıda veriliyordu. Bu alışveriş BM’nin gözetimi altında gerçekleşiyordu. Elde edilen paranın %30’u Kuveyt’e yapılan askeri hareketin zararlarını karşılamak adına BM Tazminat Komisyonu (UNCC)’na gönderiliyordu. %53’ü Irak’a insani malzeme alımı için ayrılıyor ve %13’ü ise Irak’ın kuzeyindeki Kürt bölgesinin isteklerini tedarik etme amacıyla harcanıyordu. Ayrıca kalan miktarın %2,2’si BM’nin sürdürdüğü petrole karşı gıda programının giderleri için harcanıyordu. Gıda yardımları ise BM, BM Gıda Programı, Gıda ve Tarım Kurumu, Dünya Sağlık Örgütü ile UNICEF gözetiminde aylık gıda yardımı adını taşıyan gıda sistemi aracılığıyla halka dağıtılıyordu.²⁹⁶ Her ne kadar petrole karşı gıda programı halkın omuzlarındaki ağırlığı bir nebze azaltmış olsa da Irak’a uygulanan yaptırımlardan dolayı toplum zor ekonomik şartlarda yaşıyordu ve bu durum rejimin devrilmesine kadar devam etti.

Birinci ve İkinci Körfez Savaş’ından sonra Baas rejiminin ekonomik ve siyasi anlamda yaşadığı başarısızlıklar, özellikle de Irak’a uygulanan ambargo devlet ve rejimin zayıflamasına neden oldu. Bu durum partiyi iktidarda kalma uğruna ideolojik değişimler yapmaya zorladı. Yaşanan başarısızlıkların sonucunda daha önce hâkim olan laik ulusalcılık tutum bir anda feodal ve teokratik bir tutuma dönüştü. 1968 yılında Baas partisi

---

²⁹⁵ A.g.e., s. 123.

²⁹⁶ Kenneth Katzman, “Iraq: Oil-For-Food Program, Illicit Trade, and Investigations”, *CRS Report for Congress*, Updated June 14, 2005, s. 1-3. (<file:///C:/Users/abdal/Downloads/iNovember29.pdf>, (Erişim Tarihi 24 Mart 2023).

iktidarı ele geçirdiği zaman partinin Onuncu Beyannamesi'nde feodalizm ve mezhepçiliğin kabul edilemez iki başlık olduğunu deklare etmiştir. Hatta Baas partisi beyannamede daha ileriye giderek bu iki esasın hastalık olduğunu ve koloni döneminden kalma terimler olarak tanıtmıştı.²⁹⁷ Fakat bu ilkeler 1991 yılından sonra aşiretleri destekleme tutumuna dönüştü. Sünni, Şii ve hatta Kürt aşiretlerini destekleme meselesine rejim tarafından ulusal bir konu olarak bakılıyordu. Bu çerçevede Saddam Hüseyin savaşın hemen ardından aşiret reislerini karşılıyor, Irak'ın farklı bölgelerine yapmış olduğu ziyaretler esnasında da ilk olarak aşiret reislerinin toplanma yeri olan divanları ziyaret ediyordu. Bu önemseme politikası doğrultusunda il meclis binalarında aşiret reislerinin işlerini kolaylaştırmak adına divanlar açılmaktaydı. Bu dönemde aşiretlere özel olan yasalar özellikle sosyolojik ve toplumsal konulardaki hükümler aktifleştirilerek çoğu zaman devlet yasalarının üstü bir etkiye kavuşturulmuştur. Aşiretlere verilen imtiyazlar öyle bir hal almıştı ki 1995 yılındaki Milli Konsey seçimlerinde seçilen üyelerin %60'ı ya aşiret reisi ya da aşirete mensup kişilerdi. Saddam Baas partisini bütün aşiretlerin çatısı olarak nitelendiriyordu. Şerko Kirmanc, Saddam Hüseyin'in sergilemiş olduğu hareketleriyle kendisini devlet adamı yerine aşiret çocuğu olduğunu göstermek istediğini vurgulamaktadır.²⁹⁸ Feodal sisteme dönüş çerçevesinde 1992 yılında Saddam Hüseyin aşiret reislerini cumhurbaşkanlığı sarayına çağırды, toplumsal barışın tesis edilmesi sözünü verdikten sonra tarım reformu kapsamında yerlerinden olanlardan da özür diledi. Baas partisinin atmış olduğu bu adımların esas amacı aşiretler yoluyla yeniden iktidarı kendi elinde tutmaktı. Bu süreçten sonra çökmüş olan sivil ve devlet kurumlarının oluşturduğu boşluğu doldurmak adına aşiretler teşkilatlandırılarak devlet ağının oluşturduğu kurumların bir devamı olarak işlevselleştirildiler.²⁹⁹ Rejimin bu tutumu tekrardan toplumda katmanların ayrışmasına ve feodal yapının canlanmasına neden oldu ve bu durum daha sonraki dönemlerde Irak'ın birliğine büyük bir zarar verdi.

Baas partisinin yaşamış olduğu ideolojik değişimler sadece aşiret meselesi ile sınırlı kalmadı. Devlette hâkim olan ideolojik yapıdan toplumsal yapıya uzanan kapsamlı bir dönüşümün gerçekleştiğinden bahsetmek mümkündür. Yaşanan değişimler devlet ve

---

²⁹⁷ Amatzia Baram, "Neo-Tribalism in Iraq: Saddam Hussein's Tribal Policies 1991-96", *International Journal of Middle East Studies*, Vol.29, no.1, Feb1997, s.1.

²⁹⁸ Şerko Kirmanc, *Şunasî Êraq Milmilanêy Neteweyî û Mezhebiyekan*, s. 415-421.

²⁹⁹ Faleh a Jabar, "How Saddam keeps power in Iraq", <http://www.hartford-hwp.com/archives/51/233.html> (Erişim Tarihi 27 Mart 2023).

rejimin önemli ölçüde zayıflamasının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki, körfez savaşlarından sonra rejim daha önce benimsediği laik Pan Arapçılık ideolojisinden vazgeçerek bu dönemde sonra daha fazla vatan (*Al-Watani*) ve millet (*Qawmiyya*) kavramlarına bel bağlamaya başladı. Yani ideolojik olarak Arap devletlerinin sınırlarına duyulan inançtan vazgeçilmiş, Arap topraklarının birliğinden vazgeçilmişti. Bu görüşün yerine gerçekte yaşanan somut düzen kabullenilerek Arap ülkelerin 22 devlet olduğu, Arap birliğinin oluşması için bütün Arap devletlerinin sınırlarının belirli olması ve korunması gerektiği düşüncesi oluşmaya başlamıştı. Partinin sahip olduğu ideolojiyi değiştirme düşüncesi Kürtler ve Arapların Pan Arapçılık içerisinde erimeye karşı durmaları sonrasında gelişmiştir.³⁰⁰ Diğer taraftan ise Irak-İran savaşı esnasında yaşanan değişikliklerden birisi de dine dönüş ve dini değerlere sarılma politikalarıydı. Baas partisinin bu politikaya tutunmasının amacı devletin kontrolünü elinde tutmaktı. Örneğin, Kürtlere karşı yapılan soykırımları meşrulaştırmak için rejim Kuran'da geçen Enfal suresini dayanak olarak göstermiştir. Daha sonra yürütülen operasyonların tamamına kutsallık addetmek adına dini simge ve kodlar kullanılmıştır.³⁰¹ Dini dayanaklar ve tanımlamalar özellikle Kuveyt işgalinden hemen sonra Baas rejimi ve Saddam Hüseyin tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Nitekim Saddam yapmış olduğu konuşmaların birçoğunda dini konseptler kullanmaya başladı. Örneğin, “Ağustos ve Eylül 1990 Cihatları” olarak tanımlanan konuşmalarında Saddam tamamıyla dini dayanakları ileri sürmekteydi. Sunmuş olduğu hitabetlerden birisinde şu ifadeyi kullanmaktadır: “Milletimiz büyük bir millettir. Allah bu milleti Kuran'a öncülük edecek millet olması için seçmiştir”. Başka bir konuşmasında da Arap Müslümanlara seslenerek İslam adına Irak'ı küffar ordularına karşı korumaya çağırmıştır. Son olarak dini sembollerini kullanma çerçevesinde Ocak 1991'de Irak bayrağına “Allahu Ekber” cümlesini eklemiştir.³⁰²

Baas'ın bu ideolojik değişimlerdeki esas amacı, yaşanan başarısızlıkları ve uluslararası yaptırımları bir kenarda bırakıp Irak'ta tekrardan devleti ve ülkeyi kontrol altına almaktır. Çünkü iktidar artık elinde toplumu kendisine bağlayacak ekonomik bir güce

---

³⁰⁰ Jerry M. Long, *Saddam's War of Words: Politics, Religion, and the Iraqi Invasion of Kuwait*, University of Texas Press, Austin 2004, s. 49-50.

³⁰¹ Ofra Bengio, *Saddam's Word Political Discourse in Iraq*, Oxford University Press, New York 1998, s. 190.

³⁰² Samuel Helfont, *Compulsion in Religion*, Oxford University Press, New York 2018, s. 103-105.

sahip değildi. BM’de görevli olan uzman bir yetkili Irak’ın Ağustos 1991’deki durumunu tanımlarken şu şekilde konuşmuştur: “Halk malını, mülkünü ve altınlarını sattığı andan itibaren insanların istatistiksel olarak açlık seviyesine gerilediğini anlıyoruz”.³⁰³ Irak toplumunun orta kesimi daha önce rejimi desteklemesine rağmen yaşanan derin ekonomik sıkıntılardan dolayı rejimden ayrılarak milyonlarca kişi Ürdün, ABD ve Avrupa’ya göç etmeye başladı. Nitekim Baas partisinin ideolojisi ve propagandadan sorumlu yetkilisi General Cabbar Muhsin bu durumu toplumun orta kesiminin kaybedildiği şeklinde deklare etmiştir.³⁰⁴ Kısaca şunu söyleyebiliriz ki yapılan ideolojik değişimler rejimin ve devletin zayıflığından dolayı gerçekleştirilmiştir. Rejimin bu değişimlerdeki amacı Irak toplumuyla yeniden ilişkilerini düzene sokmak maksadıyla aşiret gruplarına sığınmasıydı. Bu sığınma, dini semboller yoluyla toplumu yeniden kontrol altına alma isteğinden kaynaklanıyordu. Başka bir deyişle de daha önce petrol ekonomisi ve güç dayatma yoluyla elde ettiği meşruiyeti 1991 yılından sonraki dönemlerde kaybetti. Bu kaybı gidermek amacıyla yeniden meşruiyet kazanmak adına rejim, aşiret grupları ve dini değerlere sığınmaya başlamıştır. Buna tepki olarak Irak toplumunda mezhepsel ve aşiret bazlı bölünmeler yaşanmıştır. Ayrıca iktidarın darbeden hemen sonra petrol ekonomisi ile yoğun güç kullanımı vasıtasıyla dayatmış olduğu laik ulusalcılık ideolojisi sekteye uğramış oldu.

Rejimin ideolojik değişimlerinin fiili olarak yönetime yansımaları olmadı, nitekim ABD’nin işgaline kadar olan süreçte Saddam Hüseyin otokrat dikta yönetim modeline devam etti fakat her iki savaşın etkisi ve özellikle de uluslararası yaptırımlardan dolayı iktidarının en zayıf dönemini yaşıyordu. Bahsi geçen sebepler 1990’lı yıllarda uluslararası arenada ve iç politikada rejim değişikliği konusunu gündeme getirerek bir süreç başlatmış oldu. Bu çerçevede Baas rejiminin baskıcı politikalarından dolayı yurt dışında bulunan Iraklı muhalefet grupları, bölgesel ve uluslararası aktörlerle rejim değişikliği konusunu tartışıyordu. Fakat bu tartışmaları zayıf kılan nokta muhalefetin kendi arasında mezhepsel ve etnik anlamda dağınık olmasıydı. Ayrıca genel merkezlerin yurt dışında olması, muhalefetin Irak içerisinde güçlü halk tabanından yoksun olması sonucunu doğurmaktaydı. Bu sebepler rejimin değiştirilmesini zorlaştırıyordu. Genel olarak Iraklı muhalefet grupları

³⁰³ Abbas Alnasrawi, *The Economy of Iraq*, s. 123.

³⁰⁴ Faleh a Jabar, “How Saddam keeps power in Iraq” <http://www.hartford-hwp.com/archives/51/233.html> (Erişim Tarihi 27mart 2023).

şu şekildeydi: İslami gruplar, Kürtler, ulusalçı Pan Arapçılar, muhalif Baasçılar, komünistler ve liberaller.³⁰⁵ Adı geçen bu grupların her birisi farklı ajandalara sahipti, ayrıca farklı ülkelerce farklı amaçlar uğruna destekleniyordu. Aşağıda Irak muhalefetinin en tanınmış gruplarını ele alarak bölgesel ve uluslararası bölünmelere işaret edeceğiz.

Dikta temelli laik ulusalcılığı uygulayan Baas rejimi Irak toplumundaki farklılıkları silmek istiyordu. Bu tehditten dolayı muhalif kişiler yurt dışına gitmek zorunda kaldılar. Kaldıkları ülkelerde rejime karşı izlemiş olduğu politikalarına devam ettiler. Nitekim yaşanan durum, Irak muhalefetinin dış faktörlerin etkisi altında kalmasına neden oldu. En belirgin örnek ise 1982 yılında Muhammed Bakır Elhakim tarafından kurulan Irak İslami Yüksek Devrim Konseyi'dir (SCIRI). Konseyin merkezi İran'da olup dört farklı siyasi hareketten oluşuyordu. Ayrıca askeri kanata sahip olan bu konsey İran tarafından eğitiliyor ve maddi destek görüyordu Askeri kanadın adı "Bedir Tugayları"ydı. Amaçları, Saddam Hüseyin'den sonra Irak'ı İran'ın yardımıyla kontrol etmektir.³⁰⁶ Bu süreç içerisinde Britanya Humeyni'ye karşı laik ideolojiye sahip Şii bir bloka liderlik etmeye çalışıyordu. Bu blok, Batı'yı destekleyen rejime karşı yürüttükleri politikalarından dolayı Britanya'da yaşayan Şii siyasal karakterlerden oluşuyordu. En belirginleri ise şunlardı: Dava partisinden İbrahim Elcaferi ve Muvaffak Rubeyi ile Seyit Muhammed Bahirelulum ve Hüseyin Şami. Bu isimler 1980'lerin ortasında Britanya vatandaşlığına geçen kişilerdi. Britanya haricinde Suudi Arabistan'da aynı hedefteydi ve buna Eyad Allavi ile Salah Ömer Ali ile ulaşmaya çalışıyordu ve daha sonraki dönemlerde "Irak Ulusal Uzlaş" (INA) siyasi hareketini kurdular.³⁰⁷ Diğer taraftan ABD de diğer uluslararası aktörler gibi Irak'ta güçlü bir muhalefet kurma peşindeydi. Bu çerçevede Şii şahsiyetlerden biri olan Ahmet Çelebi ABD tarafından destekleniyor ve diğer muhalif grupları Çelebi ve Irak Ulusal Kongresi (INC) çatısı altında toplama çabasıydı.³⁰⁸ Muhalefet güçlerine baktığımız zaman Kürtler Irak'ta yaşayan tek muhalif grup olarak öne çıkmaktadır. Daha önce ilan edilen *de facto* otonom uçuşa yasaklı bölgede daha özgürce siyasal hareketlerine devam etmekteydiler.

³⁰⁵ Anthony H Cordesman ve Ahmed S. Hashim, *Iraq Sanction and Beyond*, Westview Press, Colorado 1997, s. 60-63.

³⁰⁶ Tareq Y. Ismael ve Jacqueline S. Ismael, *Iraq in the Twenty-First Century: Regime Change and Making of a Failed State*, Routledge Taylor&Francis Group, New York 2015, s 84.

³⁰⁷ A.g.e., s. 84-86

³⁰⁸ İbrahim Al-Marashi ve Ahmed Chalabi, "The real victor of the Iraq War", <https://www.aljazeera.com/opinions/2015/11/4/ahmed-chalabi-the-real-victor-of-the-iraq-war> (Erişim Tarihi 28Mart 2023).

Daha sonraki dönemde muhalefet gruplarından bazıları karargahlarını Kürdistan'a taşıyarak Irak hükümeti üzerindeki etkilerini artırma peşine düştüler. Örneğin Ahmet Çelebi önderliğindeki INC hareketi Selahaddin ilçesinde birkaç toplantı düzenledi. Bu adım özellikle Kürdistan Bölgesel Yerel Hükümeti'nin (KRG) kuruluşundan sonra hayata geçti fakat 1994-1998'de PDK ile PUK arasında yaşanan iç savaş neticesinde her iki taraf birbirlerine karşı güven duygularını derin bir şekilde yitirdiler.³⁰⁹ Nitekim Irak'taki muhalif gruplar kendi aralarında bölündüler, yurt dışında da farklı ülkelerde dağınık bir şekilde siyasi hareketlerine devam ettiler ki bu durum rejime karşı aralarında ortak siyasal ajandanın oluşmasını zorlaştırıyordu. Aralarındaki tek ortak nokta, rejime karşı çok güçsüz olmalarıydı.

1990'lı yıllarda Irak'ta muhalefet gruplarını bir araya toplamak amacıyla uluslararası ve bölgesel birtakım adımlar atıldı fakat bu adımların birçoğu başarısız oldu çünkü bahsi geçen gruplar farklı siyasi ajandalara sahipti. Bu başarısızlığın bir diğer sebebi ise bölgede ve Batı'daki ülkelerin farklı bakış açılarıyla muhalefet gruplarını birleştirme çabalarıydı. Örneğin, 1990 yılında Şam'da çoğu muhalefet gruplarının katıldığı bir konferans düzenlendi, yapılan çalışmalar sonucunda Ortak Eylem Komisyonu (JAC) adında bir grup kuruldu. Katılımcılar Irak Komünist Partisi, Dava Partisi, SCIRI, Kürt Cephesi'nden oluşuyordu. Her ne kadar birkaç esas üzerine anlaşma sağlansa da birbirlerine duydukları güvensizlikten dolayı temel bir uzlaşmaya varamadılar. Çünkü tarafların çoğu İran ile Suriye'nin etkisi altındaydılar.³¹⁰ Daha sonra 1991 yılına gelindiğinde Beyrut'ta Irak muhalefet gruplarının katıldığı bir konferans düzenlendi. Bu konferansa bağımsız şahsiyetlerin de aralarında bulunduğu 20 farklı gruptan 350 temsilci katıldı. Aynı şekilde bazı konularda uzlaşma sağlansa da akıbeti bir önceki konferanstan farklı olamadı. 1992 yılında da başarıya ulaşamayan başka bir adım da Suudi Arabistan'da atıldı.³¹¹ Yine 1999 yılında ABD'nin New York şehrinde başka bir konferans düzenlendi. Bu konferansa da muhalefet gruplarına bağlı 350 temsilci katıldı, bunların içerisinde en belirgin olanlar (PUK, PDK, INC, INA)'ydı. Konferansın sonucunda 65 kişiden oluşan yürütme meclisi ve 7 kişiden oluşan liderlik meclisi oluşturuldu. Kurulan 65 kişiden 21'i

³⁰⁹ Anthony H Cordesman ve Ahmed S. Hashim, *Iraq Sanction and Beyond*, s. 65-68.

³¹⁰ Tareq Y. Ismael ve Jacqueline S. Ismael, *Iraq in the Twenty-First Century*, s. 58

³¹¹ Anthony H Cordesman ve Ahmed S. Hashim, *Iraq Sanction and Beyond*, s. 64.

Eyad Allavi tarafından başkanlık ediliyordu, Ahmet Çelebi'nin liderliğindeki INC'ye de 15 kişilik bir kontenjan verildi. Kürtlere de 15 kişi olmak üzere paylaştırılan kontenjanın kalan diğer 14 kişilik kısmı rejimin sona erdirilmesinden sonraki dönemde Sünni Araplar, dini ve etnik gruplara tahsis edilmek üzere boş bırakıldı.³¹² Yukarıda bahsi geçen bütün gruplar, Irak'ın ABD tarafından işgalinden sonra yani 2003'ten sonraki dönemde Irak'ın siyasal sahnesinde baş aktör olarak ortaya çıktılar. Hizmet ettikleri farklı görüş ve ajandalar Baas sonrasındaki yeni Irak'ta esas konular haline gelerek tezimizin bir sonraki bölümünde detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

2003 yılından sonra inşa edilen Irak'ın geçmişine baktığımız zaman açık bir şekilde başarısız devlet emarelerini görürüz. Özellikle Irak'ın Kuveyt işgalinden sonra ülkenin ekonomik altyapısı çökmüştür. Irak toplumu açlık, hastalık, eğitim sisteminin bozulması ve elektrik sorunlarından dolayı bitap düştü çünkü devlet sunacağı hizmetlerin büyük bölümünü karşılayamaz hale geldi. Ayrıca devlet vatandaşlara sunması gereken gıda hizmeti kabiliyetini yaptırımlardan dolayı kaybetti. Siyasi alanda da devletin tüm yetkilerinin bir kişinin elinde toplanması, kurumların ortadan kaldırılması, mezhepsel konjonktürde toplumun ayrışması ve özellikle Kürtler için oluşturulan *de facto* otonom bölgenin ilanı sonucunda ülke egemenliğini kaybetti. Buna uluslararası müdahaleler ve geniş kapsamlı borçlar da eklenmektedir. Yaşanan bu tarihsel süreç 2003 yılındaki devleti yeniden inşa etme sürecinde de sorun yumağına dönüşen bir miras olarak yeni devletin modern bir yapıya sahip olması bağlamında sorun yaratmıştır. Tezin bir sonraki bölümünde devletin yeniden yapılandırılma aşamasında iç ve dış etkenlerin 2003'te yeniden kurulması planlanan devletin başarısızlığa uğramasına neden olduğundan bahsedilecektir. Bu başarısızlığın esas sebebi bu bölümde de bahsedildiği gibi tarihsel arka plana dayanmaktadır.

---

³¹² Tareq Y. Ismael ve Jacqueline S. Ismael, *Iraq in the Twenty-First Century*, s. 88.

3. IRAK DEVLETİNİN BAŞARISIZ BİR DEVLET OLMASINDAKİ DİNAMİKLER (2003-2017)

Kuveyt'e karşı yapılan işgal girişiminin hemen akabinde Irak, uluslararası düzeyde ve BM tarafından en ağır yaptırım uygulanan ilk ülke oldu. Bu yaptırımlar 13 yıl devam ederek ülkenin üst yapı ile altyapısında derin etkiler bıraktı. Nitekim devlet üzerine düşen güvenliği sağlama, hizmet ve halkına gerekli olan gıda temini gibi temel sorumlulukları dahi yerine getirememeye başladı. Aynı zamanda toprak egemenliğini koruma kontrolünü kaybetti. 13 yıl boyunca dayatılan uluslararası yaptırımlardan dolayı ülke zayıf duruma düştü. 1990'lı yıllar boyunca ülkedeki rejim değiştirme isteği iç ve uluslararası düzeyde gitgide artıyordu özellikle ABD'de 11 Eylül 2001 yılında yaşanan terör olayları George Bush'un ABD'nin dış siyasi doktrinini değiştirmesine neden oldu. Bu doktrin ABD'nin milli güvenliğini korumak amacıyla savaşmayı hedef alıyordu. Yapılan doktrin değişiminin ardından Irak, Afganistan'dan sonra etkilenen ilk ülke oldu, nitekim ABD BM'nin onayını almadan Irak'ı işgal etti.

ABD üç hafta süre zarfında 35 yıl Irak'ta hüküm süren Baas rejimini sonlandırdı. ABD'nin işgal sebepleri, rejimin 11 Eylül saldırıları ile ilişkisinin olması, kitle imha silahlarının geliştirilmesi ve rejimin insan haklarına karşı olan ihlalleriydi. İşgalden sonra ABD'nin baskın söylemleri, siyasal ve ekonomik eşitsizliğe sahip diktatoryel yönetimin karma kültürlü liberalizme ve istikrara sahip ekonomik yapıya dönüştürülmesiydi. Bu sebeplerden dolayı bölgede örnek gösterilecek bir yönetim iddia ediyordu.³¹³ Fakat rejimin ortadan kaldırılmasından sonra Irak'ta geniş çaplı etnik-mezhepsel çekişmeler baş göstermeye başladı. Nitekim oluşan siyasal ve güvenlik boşluk ülke çapında uzun soluklu iç savaşa kapı aralamış oldu. Bu durum Irak'ın diktatörlükten anarşizme doğru evrilmesine neden oldu ve ülke egemenliği uzun süre ABD önderliğindeki müttefik devletlerin kontrolüne geçti. Ülkedeki özellikle ordu ve güvenlik güçlerine bağlı kurumların çözülmesinden sonra oluşan siyasal boşluktan dolayı milis gruplar ortaya çıktı ve terörizm baş gösterdi. Bu sebeplerin tamamı Irak'ın geniş çaplı başarısızlıklarla karşı karşıya kalmasına neden oldu, nitekim işgalin ardından 20 yıl geçmesine rağmen uluslararası

³¹³ Emin Salihi, "Irak Devleti'nin Yeniden Yapılandırılma Sürecinde Çatışma ve Güven Sorunu", (Yayınlanmış Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015, s. 122.

raporların çoğuna göre Irak devleti ekonomik, siyasi ve güvenlik konularında dünyanın en başarısız olan ülkeleri listesinde yer almaktadır.³¹⁴

Tezin bu bölümünde Irak'ın tarihsel arka planı, 2003'ten sonra Irak devletinin başarısızlığı hakkında yapılan yerel ve uluslararası araştırmalar ve tezin teorisinin çerçevesine ışık tutarak "2003'ten sonra Irak devletinin yeniden inşası neden başarısız olmuştur?" ve "Başarısızlığın arkasındaki faktörler nelerdir" sorularına cevap aranacaktır. Bu bağlamda araştırmanın bu bölümünü iki ana başlığa ayırmıştır. Birinci başlıkta Irak devletinin başarısızlığının dış faktörlerine değinilecektir. Irak devletinin ABD işgalinden 2017 yılına kadarki başarısızlığının dış faktörlerini çeşitli tartışmaların ışığında açıklamaya çalışılacaktır. Bu bölümün ikinci alt başlığı çerçevesinde işgalden başlayarak 2017 yılına kadarki DEAŞ terör örgütünün çöküşüne kadarki içsel faktörlere değinilecektir. Tezin sınırları dahilinde etnik-mezhepsel çekişmeler, siyasi çekişmeler, Anayasal ve yasal sorunlar ile yolsuzluk başlığı altında Irak devletinin yeniden inşasındaki başarısızlıklara içsel faktörler bakımından ele alınacaktır. Dolayısıyla ulaşmak istediğimiz sonuç, 2003-2017 yılları arasında Irak devletini tekrardan inşa etme sürecindeki dış ve iç faktörler sonucunda devleti başarısızlığa götüren siyasal tablodur.

A. Dış Dinamikler

Irak devleti ilk kuruluşundan bu yana, siyasi ve ekonomik olarak dış faktörlerin etkisinde kalan bir ülke formuna sahiptir. Öyle ki Irak, 1921 yılında direkt olarak Britanya'nın kolonyal isteği doğrultusunda kurulmuştur. Bu çerçevede Osmanlı İmparatorluğu'nun birbirine benzemeyen Musul, Basra ve Bağdat gibi üç ayrı vilayetinin anayasal krallık formu üzerine birbirine bağlanmasıyla Irak devleti oluşturuldu. Kuruluşundan bu yana dış güçler ve özellikle de süper güçlerin etkisi altında kalan Irak'ın, iç siyaseti yönlendirme ve çeşitlendirme konusunda etkin bir rolleri olmuştur

1990 yılında Kuveyt'in işgali ve Irak'a bağlanmasının akabinde Irak, yine yoğun bir şekilde dış faktörlerin etkisinde kalmıştır. Özellikler yaptırımlardan sonra karar verici asıl aktörler olarak pozisyon alanların lehine Irak'ın içişlerine müdahale kapısı meşru bir hak olarak aralanmıştır. Doksanlı yıllar ve yirmi birinci yüzyılın başına doğru Irak'ın siyasi arenası dış

---

³¹⁴ *The Fund for Peace Index, 2003-2017.*

faktörler tarafından belirgin bir hale geldi. Bu belirginlik özellikle BMGK tarafından uygulanan yaptırımlarla başlamış olup 2003 yılındaki ABD işgali, rejim değişikliği ve yönetim formunun değiştirilmesiyle birlikte zirveye ulaşmıştır.

1.1. İşgaldan önce ABD'nin Irak'a yönelik politikası

Irak'ın Kuveyt'teki başarısızlığının ardından ABD'nin art arda gelen yönetimleri yani 1992 ile 2001 yılları arasındaki iktidarları tarafından uluslararası toplum tarafından uygulanan yaptırımlar çerçevesinde yönetimi ortadan kaldırma, ilgili komisyonlarca yasaklı silahların denetimi, uçuşa yasaklı bölgeler, askeri kurumlar ile silah depolarına sınırlı çerçevede askeri operasyonlar, istihbarat destekleri, rejimi ortadan kaldırma amacıyla rejim içerisinde darbe girişimlerini destekleme ve Irak'ı yönetme doğrultusunda çalışmalar yapılmıştır. Buna karşı Bağdat da bir yandan ABD'nin hegemonyasını reddederek İsrail'e karşı her zaman duyduğu düşmanlık duygusunu korumaya devam ederken diğer yandan da açık pazar ve serbest ticaret konusunda ABD'ye meydan okuyordu. Aynı zamanda bölgedeki Arap Milliyetçiliği'ni benimseyen Baas Rejimi sürekli ABD'nin izlediği siyasete karşı çıkıyordu.³¹⁵

Geçen yüzyılın doksanlı yılları boyunca uygulanan en sert yaptırımlar bile Irak'taki Baas rejimini düşürmeye yeterli olmadı. Irak'a dayatılan gıda karşılığında petrol ihracına rağmen rejim gizli bir şekilde BM'in gözetimi dışında İran, Türkiye ve Suriye yoluyla petrol ihracatına devam ediyordu. Özellikle 2000 yılında Suriye petrol hattının devreye girmesinin ardından rejim yıllık olarak iki milyar dolar gelir elde ediyordu. Bu durum dayatılan yaptırımların hedefe ulaşmasına engel olmuştu ve böylelikle Saddam yönetimi Irak ekonomisini yeniden düzeltmeye çalışıyordu. Özellikle rejimin petrol şirketlerine sunduğu petrol anlaşmalarından ABD'nin rahatsız olduğu açıkça ortadaydı. Irak'ın yeniden bölgesel güç konumuna gelmesinden hoşnut değildi. Bu çerçevede yeni yaptırımların yürürlüğe girmesi için çalışıyordu. Bu çerçevede 17 Ocak 1999 yılında BMGK 1284 numaralı kararı onayladı. Ancak Fransa, Rusya ve Çin bu karara onay vermedi. Irak da bu

---

³¹⁵ John Ehrenberg (et. al.) *The Iraq Papers*, Oxford University Press, New York 2010, s. 1.

karara uymayı reddederek BM'nin elinde olan bir ülke olmaması adına silah denetimcilerinin tekrardan Irak'a gelmelerini engelledi.³¹⁶

ABD'nin Irak'taki rejimi değiştirme çabaları çerçevesinde Bill Clinton yönetimindeki ABD idaresi tarafından 1998 yılında Kongre'ye sunulan "Irak'ı kurtarma yasa tasarısı" kabul edildi. Bu yasa çerçevesinde 96 milyon dolar destek Irak'ın muhalefeti için tahsis edildi, amaç ABD yönetimi ile Irak'taki rejimi değiştirme işlemlerine destek vermeleriydi. Bu kararın arkasındaki en etkili faktör ise Irak'taki yasak silahlarını arama adına ülkede bulunan UNESCO ekiplerinin Irak'tan kovulmasıydı.³¹⁷ Genel olarak Clinton ve George W. Bush dönemlerinde Irak'taki rejim değişikliği için atılan adımlar ve uygulanan yaptırımlar, muhalefeti destekleme ve askeri noktalara operasyon düzenlemekten ibaretti. Rejimi dar bir kafese sıkıştırmak ABD'nin dış siyasetindeki en belirgin adımlarıydı fakat 11 Eylül olaylarından sonra ABD rejimi değiştirmek adına daha fazla fiili adım atmaya başladı.

11 Eylül 2001 yılında 19 kişiden oluşan bir terör grubu ABD'ye ait ticari ve taşıma amaçlı kullanılan 4 tane uçağı havalandırarak bir intihar saldırısı düzenledi. Uçaklardan iki tanesi ABD'nin New York kentinde bulunan ve dünya ticaret merkezi (WTC) olarak işlev gören WTC kulelerine çarptırıldı. Diğer uçak Pentagon havaalanı ve ABD Dışişleri bakanlığına yakın bir mevkide düştü. Dördüncü uçak ise Pittsburgh şehrine yakın bir alana düştü. Yapılan intihar saldırısı sonucunda WTC kuleleri yıkıldı, saldırılar sonucunda 5 bin kişinin öldüğü tahmin ediliyor, ayrıca ekonomik zarar 105 milyar dolar olarak nitelendirilmiştir. Olaydan sonra El Kaide terör örgütü yapılan eylemi üstlendi.³¹⁸

11 Eylül saldırıları ABD'nin Ortadoğu ve özellikle de Irak'a karşı dış siyasetinde önemli bir dönüm noktası oldu. 11 Eylül saldırılarından bir yıl sonra ABD yeni güvenlik stratejisinin açıkladı, bu strateji aynı zamanda Bush Doktrini olarak adlandırılmaktadır. Açıklanan strateji birkaç esas üzerine dizayn edilmişti. En belirgin olanı ise önleyici saldırıydı (*preemptive strike*). Bu esasa göre ABD BM'nin onayını almadan tek taraflı

³¹⁶ Carlız Tirip, *Çend Lapereyek Le Mêjûyî Êraq*, s. 279-281.

³¹⁷ Siud Fuad El-Elusî, *El-Xez we El-Amrikî Lil-ilaq Heqaiqw e Erqam*, Dar Al-muetazi, Umman- Beyrut 2012, s. 21-22.

³¹⁸ Jonathan N. Goodrich, "September 11, 2001 Attack on America: Impact on Tourism Security", *Journal of Travel and Tourism Marketing*, Vol.11, no.4, 2001, s. 10-11.

olarak terör örgütlerine ve onları destekleyen ülkelere veya kitle imha silahı geliştiren ülkelere askeri operasyon yapabilecekti. Bu çerçevede teröre karşı mücadeleyi genişletme Bush Doktrini'ndeki en temel esaslarından birisiydi ve bu tutum sadece terör örgütlerini değil, onları destekleyen ülkeleri de doğrudan hedef alıyordu. Alınan kararların esas amacı, terörizme karşı askeri operasyon düzenlemek, destek ve diplomatik baskıları artırmaktı.³¹⁹ İlan edilen ABD'nin güvenlik stratejisi kapsamında 2002 yılında Bush, ulusal birlik konuşmasında “haydut devletleri” açıkladı. Bu devletler Kuzey Kore, İran ve Irak'tı. Bu ülkelerin dünya güvenliğine tehlike arz ettiğini, balistik füze geliştirmek istediklerini, terörü desteklediklerini ve atom bombası geliştirdiklerini savundu. Daha sonra bahsi geçen bu rejimlerin uyarıldığı açıklandı ve aksi takdirde ciddi sonuçlar ile karşı karşıya kalacakları vurgulandı. Önleyici saldırı operasyonlarının yapılması özellikle 11 Eylül saldırısının hemen akabinde dönemin savunma bakanı Donald Ramsfeld tarafından devamlı bir şekilde dile getirilmeye başlanmıştı. Ramsfeld'e göre zaman ve mekân açısından devamlı bir şekilde savunma tekniklerine bağlı kalınmayacağı, korkunç olayların yaşanmasından önce peşin adımların düşmanlara karşı atılması gerekiyordu. Bu çerçevede George Bush tehlikelere karşı çok fazla beklediklerini, buna göre savaşı düşmanlarından daha önce yapmaları ve kurulan tehlikeli planların bozguna uğratılması gerektiğinin altını çiziyordu.³²⁰ Bush'un dış siyaset alanındaki doktrininin ikinci temel esası dünyada demokrasiyi yaymaktı. Bu amaç özellikle Ortadoğu'daki despot rejimlerin değiştirilmesiydi. Bu amaç uğruna savaş ve diplomasi seçenekleri kullanılabilirdi. Bu çerçevede Irak'ta liberal demokrasinin Saddam Hüseyin'e karşı başarıya ulaştırılması ABD'nin ve Bush'un temel adımı olarak görülüyordu.³²¹ Bu minvalde 19 Mart 2003 yılında rejimi değiştirme ve demokratik bir hükümetin kurulması amacıyla Irak işgali ABD tarafından başlatıldı.

11 Eylül saldırıları, Irak'ın terör örgütleriyle ilişkisi olmasına ve yapılan saldırıların arkasında olması suçlamalarına yol açtı. Bu suçlamaların sebebi Irak'ın ABD'ye olan düşmanlığıydı, geçmişte Irak istihbarat biriminin aşırı İslamcı grupları ABD'nin bazı

---

³¹⁹ “The National Security Strategy of the United States of America”, Washington, 2002, s. 1-30.

³²⁰ David Hastings Dunn, “Bush, 11 September and the Conflicting Strategies of the ‘War on Terrorism’”, *Irish Studies in International Affairs*, Vol.16, 2005 s. 19-20.

³²¹ Lawrence F. Kaplan ve William Kristol, *The War over Iraq: Saddam's Tyranny and America's Mission*, Encounter Books, San Francisco 2003, s. 183.

mevkilerinde yapılan saldırılarda kullandığı şüphesi mevcuttu. Irak'ın ve rejiminin 11 Eylül saldırıları ile ilişkili olduğu şüphesini artıran konu Saddam Hüseyin'in saldırılar hakkındaki demeci oldu. ABD Irak'a olan müdahalesinin gerekçesini bir lider veya ülke özelinde değil Ortadoğu'daki siyasal yapının ve aktörlerin yarattığı tablonun bir sonucu olarak deklare etmekteydi.³²²

ABD, Irak'a karşı peşin bir adım atmadan önce 2002 yılından itibaren BM yoluyla uluslararası bir koalisyon gücü ve meşruiyet arayışına girişti. Bu girişimin sebebi askeri bir operasyon düzenleme kararı aldığı zaman meşruiyet kazanmak istemesiydi. Bu çerçevede ABD Başkanı George W. Bush 2002 yılında BM toplantısı sırasında hitapta bulunarak dünyanın güvenliğini hedef alacak Irak kaynaklı küresel terörizmin yaratacağı tehlikelere değindi. Bu konuşma esnasında Irak'ın özellikle silahsızlanma konusunda 1991 yılındaki BM yaptırımlarına aykırı davrandığını ileri sürdü. Ayrıca terör grupları ile bağlantısı olması ihtimaline dikkat çekerek Irak'ın dünya güvenliğine büyük bir tehlike yaratacağı uyarısında bulundu. Bu şekilde BM'nin Irak'a karşı yeni adımlar ve daha sert yaptırımların devreye sokması gerektiğini savundu.³²³

2002 ile 2003 yılları arasında ABD ve Britanya, Irak'a karşı askeri operasyon yapma konusunda BMGK'den gereken kararın alınması için geniş çaplı bir çaba harcamaktaydı fakat bu süre içerisinde elde ettikleri tek şey 1441 sayılı karardı. Bu karar Irak'a karşı var olan bütün unsurların açık bir şekilde kullanımını konusunda herhangi bir husus içermiyordu. Nitekim Fransa ile Rusya Irak'a karşı yapılması planlanan askeri operasyonlar için veto kullanma tehdidinde bulundular.³²⁴ Bu çerçevede 8 Ekim 2002 yılında BMGK 1441 sayılı kararı onaylayarak Irak'ın yeniden yasaklı silahları denetleme komisyonunun ülkeye dönmelerini talep ederek Irak'ın BM tarafından çıkarılan bütün kararlara uyması talep edildi, Bunlar özellikle 661(1990), 678(1990), 686(1991), 687(1991), 688(1991), 710(1991), 987(1995), 1282(1999) ve 1382(2001) sayılı kararlardı. Ayrıca 678 sayılı kararı hatırlatarak bütün üye ülkelerin BMGK tarafından alınan 660 sayılı

³²² Carliz Tirip, *Çend Lapereyek Le Mèjûyi Êraq*, s. 285-286.

³²³ Edin Tahiroviç, "2003'te Irak'a Yapılan Müdahalenin Uluslararası Hukukta "Güç Kullanımı" Kavramına Olası Etkileri", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012, s. 40.

³²⁴ Michael N. Schmitt, "The Legality of Operation Iraqi Freedom under International Law", *International Law Studies*, C. 81, 2006, s. 369.

kararı uygulaması ve desteklemesi gerekliliği ve bölgeye barış ve güvenlik getirilmesi konusunda bu karardan sonra BMGK tarafından çıkarılan bütün kararlara uyulması istendi.³²⁵

1441 numaralı karar daha fazla ABD'nin BMGK üzerine olan etkisinin bir sonucu olarak çıkarıldığı analizleri yapılmıştır. Çünkü karar içerik bakımından Bush'un konuşmasından alıntılar içermektedir.³²⁶ Alınan bu karara göre Irak BMGK'nin kararlarınınin (*material breach*)³²⁷ maddelerini ihlal etmekle suçlandı, özellikle 687 (1991) sayılı karar çerçevesinde BM'nin denetleyicileri (UNSCOM) ve Uluslararası Nükleer Enerji Ajansı (IAEA)'na yardım etmemekle suçlanıyordu, dahası ihlallerin devamı halinde ciddi sonuçlar ile karşı karşıya kalacağı belirtildi.

Bu karar Irak için BM'nin silahtan arındırılması konusunda yükümlülüklerle uyması açısından son şans olarak nitelendirildi. Ayrıca 1441 numaralı karara göre Irak, kararın uygulamaya geçtiği günden itibaren 30 günlük bir süre zarfında kimyasal, biyolojik, nükleer ve balistik silahlar geliştirme konusunda depoların yeri, kullanılan araç ve gereçler dahi detaylı bir rapor hazırlayıp BMGK'ne teslim etmesi gerekiyordu, aksi halde BM'nin kararlarını ihlal etmekle suçlanacaktı.³²⁸

Kararın onaylanmasından sonra Irak'a kararı kayıtsız ve şartsız kabul etmesi için 7 gün süre tanındı. Bu çerçevede 13 Ekim 2002 yılında Irak şartsız kararı kabul ederek (*UNMOVIC-United Nations Monitoring, Verification and Inspection Commission ile IAEA-International Atomic Energy Agency*) komisyonların tekrardan silahtan arındırılması ve yasaklı silahların denetimi ve incelenmesi konusunda geri dönmelerini kabul etti. Komisyonların geri dönmesinden bir ay sonra 7 Ocak 2002 yılında Irak hazırlamış olduğu

---

³²⁵ UN SCOR. 1441, 2002.

³²⁶ Edin Tahiroviç, "2003'te Irak'a Yapılan Müdahalenin Uluslararası Hukukta "Güç Kullanımı" Kavramına Olası Etkileri", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012, s.41

³²⁷ BM'nin 787 sayılı kararına göre eğer Irak, dört maddeden birine uymazsa kararnameyi ihlal etmiş olarak suçlanacaktı. Maddeler de şunlardır: Birinci: Kararın 8-13. fıkrasına göre eğer yasak silahların yok edilmesini reddederse, İkinci: Kararın 10-12 fıkrasına göre yasak silahları geliştirme programını durdurmayı reddederse; Üçüncü: Kararın 9, 12 ve 13. fıkralarına göre silahların kontrol edilmesini reddederse; Dördüncü: Kararın 32. fıkrasına göre, uluslararası teröre katılıp onu desteklerse veya kendi toprağında herhangi bir terör faaliyetinin gerçekleştirilmesine izin verirse. Richard B. Miller, "Justifications of the Iraq War Examined", *Ethics & International Affairs*, Vol.22, no.1, 2008, s 43-67.

³²⁸ UN SCOR. 1441, 2002.

ilgili raporu BM'ye iletti. Irak tarafından sunulan rapordan bir süre sonra Bush yönetimi istihbari bilgiler ile sunulan raporu karşılaştırarak Irak'ın BMGK'nin kararlarını ihlal ettiğini açıkladı. Bu çerçevede UNMOVIC sorumlusu Hans Blix, Irak'ın sunmuş olduğu beyannameyi eleştirerek gereğinden az bilgi sunulduğunu açıklasa da kararları ihlal ettiği konusunda herhangi bir suçlamada bulunmadı. Daha sonra Blix ile IAEA Sorumlusu Muhammed Al-Baradei, yapmış oldukları basın açıklamasında 27 Ocak, 14 Şubat ve 17 Mart 2003'ta yapılan denetlemelere göre Irak'ın 1441 sayılı karara bağlı olmadığını fakat daha önceden farklı olarak daha fazla yardım ettiğini açıkladılar. Sunulan raporun ardından ABD, Britanya ve İspanya denetleme sürecinin Irak'ın tamamında silahlardan arındırması anlamında yetersiz olduğunu, yeni bir kararla Irak'ın açık bir şekilde silahsızlandırma sürecine gönüllü olarak katılması gerektiğini, aksi durumda askeri müdahale ile karşı karşıya geleceğini deklare ettiler. Fakat birkaç diplomatik adımdan sonra BMGK'da böyle bir kararın alınmamasından emin olduklarının hemen akabinde attıkları adımdan geri çekildiler.³²⁹

ABD'nin Irak'a karşı askeri güç kullanımının BMGK'den geçmeyeceğinden emin olduktan sonra Beyaz Saray Sözcüsü Ari Fleicher, 14 Mart 2003'te yapmış olduğu basın toplantısı aracılığıyla Washington yönetiminin yasal tutumunu açıklayarak BM'ye danışmadan Irak'a karşı askeri güç kullanımının yasal olduğunu açıkladı. Bu kararın daha önce BM tarafından alınan bir dizi kararlarla bağdaştığını ve meşruiyet kazandığını belirtti, Irak'ın BM kararlarına bağlı kalmadığını, bu çerçevede de üye ülkelerin güç kullanmasının 678 (1991) sayılı kararına uygun olduğunu dile getirdi. Böylelikle ABD'nin Irak'ı silahtan arındırması ve kurtarması için güç kullanmasında BMGK kararına gerek olmadığını savundu. Fleicher ABD ve müttefiklerinin daha önce Irak'a müdahalesinin meşruiyetinin BMGK kararlarına dayandığını, bu kararın 1441 sayılı kararlarla bağdaştığının altını çizdi. Ayrıca gereğinden fazla yeni kararların çıkması için beklediklerini, nitekim kendi ülkelerinin güvenliğini tehlikeye atmak istemediklerini dile getirerek BMGK kararına gerek duymadan Irak'a müdahale edeceklerini söyledi.³³⁰

---

³²⁹ Kenneth Katzman, "Iraq: Weapons Programs, U.N. Requirements, and U.S. Policy", Congressional Research Service, The Library of Congress, 2003, s. 3.

³³⁰ EdinTahiroviç, "2003'te Irak'a Yapılan Müdahalenin Uluslararası Hukukta "Güç Kullanımı" Kavramına Olası Etkileri", s. 47-48.

11 Eylül 2001 saldırılarından Mart 2003'ün ortalarına kadar Irak'ın BMGK kararları doğrultusunda silahlardan arındırmak veya Baas rejimine karşı güç kullanmak adına diplomatik çabalar yoğunlaşmıştı. Uluslararası düzeyde Irak'a karşı askeri müdahale konusunda büyük bir ayrışma oluştu. Özellikle BMGK'de Rusya, Fransa ve Çin böyle bir askeri müdahaleye karşıydılar, buna karşın ABD ile Britanya, Irak rejiminin terör bağlantıları, yasak silahları geliştirme ile Baas rejiminin BM'nin kararlarına uymama konularını gerekçe göstererek Irak'a karşı yapılacak olan askeri bir müdahale için yoğun çabalar sarf ediyorlardı.

Yaşanan diplomatik ve siyasi trafik sonucunda ABD ile müttefikleri BMGK kararlarını göz ardı ederek Irak'a saldırma kararı aldılar. Daha sonra 16 Mart 2003'te Azor adalarında gerçekleştirilen Savaş Yanlıları Konferansı'nda konuşan ABD Başkanı George Bush, Saddam Hüseyin ile oğulları Uday ve Kusay'a Irak'ı terk etmeleri ve işgale direnmekten uzak durmaları adına 48 saatlik bir mühlet tanıdı. Bush, Saddam Hüseyin'in yönetimde kalması için çok geç olduğunu, müttefik devletlerin Irak'a kitle imha silahlarını ortadan kaldırmak için girmesi konusunda Saddam Hüseyin'in teşvik etmesini istedi.³³¹ Bu çerçevede 19 Mart 2003'te ABD ile müttefikleri, önleyici saldırı yapma doktrini öncülüğünde Irak'ı kurtarma adı altında askeri bir operasyon başlattılar.

1.2. ABD'nin Irak'ı İşgal Nedenleri

Literatürde ABD'nin Irak'ı işgal etmesinin nedenleri tartışmalı konulardan birisi olarak yer almaktadır. Bu çerçevede de farklı seviyelerde işgale neden olan ve tetikleyen sebepler tartışılmaktadır. Biz bu tezde ilan edilen veya edilmeyen gerekçelere değineceğiz. İlk başta kısaca ilan edilen gerekçelere ışık tutarak üç temel esasa göre değerlendireceğiz:

Birincisi kitle imha silahlarının bulunması ile rejimin terör örgütleri ile ilişkileri ve bu örgütleri ülkede barındırılmalarıdır. Yasaklı silahlar ile rejimin terör örgütleri ile olan bağlantıları ABD'nin en belirgin gerekçelerinden birisiydi ki bu durum işgale meşruiyet kazandırdı. Bu çerçevede de ABD Ulusal Güvenlik Müsteşarı Condoleezza Rice 23 Ocak 2003'te New York Times'e verdiği demeçte "Hala rejimin cephanesi, kimyasal, biyolojik ve nükleer silahları hakkında çok fazla soru bulunmaktadır, Irak yasaklanmış silahlardan

³³¹ Marc Weller, *Iraq and the Use of Force in International Law*, Oxford University Press New York 2010, s. 181-182.

kurtulmak istemiyor, Irak'lı yetkililer silah teftiş komisyonları ile oyun oynar gibi bir muamelede bulunuyor, nitekim Irak'ın çok fazla zamanı kalmadığını bilmesi gerekiyor'' ifadelerini kullandı. Bu demeç, yakın bir gelecekte Irak'ı işgal etmeye atıf gibi yorumlanıyordu.³³² Siyasal ve medya açısından Irak'ın yasak silahlara sahip olması ki bu durum global dünya düzenine bir tehdit oluşturmaktaydı, ABD, BM yoluyla askeri müdahale için meşruiyet kazandırılan bir temel olarak görülüyordu. Buna rağmen rejimin terör örgütleri ile olan bağlantısı, barındırılmaları ve silah desteğinde bulunması, ABD tarafından dünyanın güvenlik konjonktürüne bir tehdit yaratacağı kanaatindeydi. Bu tehlikeyi önlemek adına peşin eylem yolu ile gelecekte dünyada oluşacak herhangi bir tehlikenin önüne geçmek istiyordu.

ABD'nin ilan edilmiş hedeflerinden ikincisi, Irak halkının Saddam Hüseyin rejiminden kurtarmak isteğiydi. Bu minvalde demokrat bir rejim kurarak Ortadoğu'da örnek teşkil etmek için bölgedeki diğer ülkelerin taklit etmesini istiyordu. ABD Başkanı 19 Mart 2003'te müttefik devletlerin başlatmış olduğu askeri operasyonda bir konuşmasında şu ifadeleri kullandı: "Müttefik devletlerin askeri gücü Irak'a karşı yapılacak olan ilk operasyonu gerçekleştirmektedir, amaç Irak'taki silahsızlandırma, Irak halkı ile dünyayı Saddam Hüseyin'den kurtarmak olacaktır".³³³

ABD'nin diğer açık ve beyan edilmiş gerekçelerinden üçüncüsü, özgürlük, demokrasi ve yönetimi barış yollarla teslim etmek adına demokrasi ve temel insan haklarının Ortadoğu'ya getirilmesiydi. ABD'ye göre Ortadoğu demokrasiden nasibini almamıştı, 8 Nisan 2003'te ABD Başkanı George Bush ile İngiltere Başbakanı Tony Blair yaptıkları görüşmede Irak'a yapılan askeri operasyondan sonra "yıllarca süren diktatörlükten sonra artık Irak'ın geleceği Iraklıların elinde olacak." dedi.³³⁴

Yukarıda bahsettiğimiz hususlar, ABD'nin ve müttefiklerinin Irak'a karşı önleyici saldırı planı çerçevesinde işgal girişiminde kullandığı gerekçeler ve aleni bir şekilde deklare ettikleri amaçlardan oluşmaktadır. Fakat Baas rejiminin yıkılmasından sonra ABD'nin öne sürdüğü gerekçelerden hiç birisi kanıtlanamadı, çünkü işgalden hemen sonra

³³² Welid Yesid, "El-Buid El-istratîjî liltedexil El-eskerî El-Amerîkî fi El-Iraq we Inykasat El-emniyet El-Daxliyet we El-Xarciyet, 2003-2013", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Camiet Cîcel 2014, s. 70-71.

³³³ A.g.e., s. 71.

³³⁴ A.g.e., s. 71.

üretildiği iddia edilen yasaklı kimyasal, biyolojik ve nükleer silahlar bulunamadı. Ayrıca rejimin terör örgütleriyle doğrudan bağlantılı olduğu da ispatlanamadı. Ayrıca savaştan hemen sonra Irak diktatörlükten iç savaşa ve derin mezhepsel çatışmalara dayalı anarşiye geçiş yaptı.³³⁵ Bu yüzden bazı araştırmacılar ABD'nin Irak işgalinin perde arkasındaki gizli birkaç amaca değinirler. Aşağıda en barizlerinden kısaca bahsedeceğiz.

ABD'nin Irak'a karşı işgal girişiminin gerekçelerinden birisi “performatif savaş” (*Performative War*) olarak analiz edilmektedir. Soğuş Savaş'ın ardından Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte iki kutuplu sistem sona erdi, ABD süper güç olarak uluslararası siyasette kendini göstermeye başlasa da 11 Eylül terör saldırıları bu ülkenin etki alanlarına ve konumuna büyük bir darbe indirmiş oldu. Nitekim saldırıların ardından ABD yeni bir dünya sistemi tasarlamaya ihtiyaç duymaya başlamıştı, bu çerçevede de kendi konumunu tek süper güç olarak korumanın peşindeydi. Bu konumun tekrardan sağlanması için hegemonya kurma ve savaş siyasetine ihtiyaç duyuluyordu. Çünkü ABD'nin bir savaştaki yetki alanları ispatlanırsa 11 Eylül'den sonraki yeni dönemin temel taşlarından biri olarak hesaplanıyordu. Bu çerçevede uluslararası teröre karşı savaş ilan edildi, bu savaş çerçevesinde sadece terör örgütleri değil, teröre sponsorluk eden ülkeleri de kapsıyordu. Bu minvalde ABD ilk adımını Afganistan'da El Kaide'ye karşı atmış oldu. Bu savaş, 11 Eylül saldırılarının rövanşı olarak başlatıldı. Her ne kadar savaş başlatmış olsa da bu ABD'nin kendi konumunu korumada yeterli bir adım değildi.³³⁶

ABD'de yaşanan terör olaylarından sonra Rumsfeld'e göre Bush yönetiminin Afganistan savaşından daha büyük bir iradeye sahip olduğunu göstermesi gerekiyordu. Bu minvalde Irak hedef olarak gösterildi, nitekim ABD'nin gücünü bu ülkeye karşı olan kesimlere gösterilmesi lazımdı. Yine Rumsfeld'e göre Irak'a saldırmak, terörü destekleyen rejimlerin bir kez daha siyasetlerine çeki düzen vermelerini sağlayacaktı. Aynı dönemde ABD istihbarat mensubu birinin beyanına göre, Irak savaşının hedeflerinden birisi ABD'nin kabiliyet ve hazırlıklı durumunu ihlallerde bulunan rejimlere karşı sergilemesiydi, nitekim böyle bir durumda dünyanın genelinde ABD'nin menfaatlerine karşı saygınlık

---

³³⁵ Max Fisher, “20 Years On, a Question Lingers About Iraq: Why Did the U.S. Invade?”, <https://www.nytimes.com/2023/03/18/world/middleeast/iraq-war-reason.html> (Erişim Tarihi 15 Nisan 2023).

³³⁶ Ahsan I. Butt, “Why did the United States Invade Iraq in 2003?”, *Security Studies*, Vol.28, no.2, November 2019, s. 24-26.

artacaktı.³³⁷ Sonuç itibarıyla Irak'a karşı yapılan savaş, bu ülkenin 11 Eylül saldırılarından sonra hala hegemonyasını koruduğunu ve gücünün yerinde olduğunu ispatlamak amacı taşıyordu. Bu çerçevede ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney şu ifadeleri kullanmıştır: “ABD bütün düşmanlarını yok edemez ve düşmanca tavır takınan bütün hükümetleri yerinden edemezdi. Fakat bunlardan birisiyle mücadele etmek diğerlerine verilmiş güçlü bir mesajdı”³³⁸. Performatif savaş teorisinin savunduğu temel etken, Irak'a karşı alınan savaş kararının ardındaki gerekçenin Irak'taki yasaklı silahların bulunması veya Irak halkının diktatörlükten kurtarılmasından daha fazla kendi konumunun getirmiş olduğu hoşnutsuzluğu desteklemektir.

Irak'a karşı savaşın arkasındaki boyutlardan bir diğeri, Ortadoğu'daki güvenlik ve stratejik boyuttur. Bush yönetimine göre Irak'taki rejimin demokratik bir rejim ile değiştirilmesi Ortadoğu'nun yeniden tasarımının kapısını aralayacaktı. Böylelikle de İsrail ile Filistin meselesini çözmekte kolaylık sağlayacaktı. Daha ilerisinde de Irak'a demokrasinin ulaştırılması, İran, Suriye ve Lübnan gibi genişlemeye yönelik olan ülkelerdeki özgürlük hareketlerini teşvik edecekti. Bu durum ABD menfaatlerinin artmasını sağlayacak ve aynı zamanda da İsrail'in güvenlik meselesi daha fazla artacaktı.³³⁹

Ekonomik boyut Irak'a saldırmanın ardında olan bir diğeri gerekçeydi. Ortadoğu doğal kaynaklar konusunda zengin bölgelerden birisiydi, yaklaşık olarak dünyadaki petrol rezervlerin 3'te ikisi bu bölgede bulunmaktadır. Irak'ta dünya petrol rezervlerinin yüzde 11'i bulunmakta, rezerv büyüklüğü açısından Suudi Arabistan'dan sonra ikinci sırada gelmektedir. Buna rağmen Ortadoğu'da petrolün üretim aşamasında az gideri olması petrole karşı talebin artmasına neden olmaktadır. Aynı şekilde ABD petrol üreten ülkeler arasında yer almasına rağmen aynı oranda da petrol kullanan ülkeler arasında yer almaktadır ki bu kullanımın %52'sini ithal ediyordu. Amerika Enerji Enformasyon İdaresi'nin verilerine göre 2002'de ABD günlük olarak 19 milyon varil petrol kullanmaktaydı, bu oran 2020 itibarıyla 26 milyon varile yükselmiştir ve bu oranın daha da

---

³³⁷ A.g.e., s. 25-30.

³³⁸ A.g.e., s. 33.

³³⁹ Markus Nikolas Heinrich, “One War, Many Reasons: The US Invasion of Iraq”, <https://www.e-ir.info/2015/03/09/one-war-many-reasons-the-us-invasion-of-iraq/> (Erişim Tarihi 15 Nisan 2023).

artması beklenmektedir ki dışa böylelikle dışa bağımlılık oranı %62'ye yükseliyor.³⁴⁰ Bu çerçevede Körfez bölgesi ABD için stratejik öneme sahip bir alandır. Nitekim buradaki rejimleri kendi müttefik devletleri haline getirmek isteği mevcuttu. Diğer taraftan Bush döneminde ABD'nin dış siyaseti “yeni muhafazakarlar” olarak adlandırılan aşırı bir cephe tarafından yönetiliyordu. Bu cephe hegemonya siyaseti ile ABD'nin yeni yüzyılı projesini savunan Savunma Bakanı Rumsfeld, Başkan Yardımcısı Cheney, Richard Perle ve Paul Wolfowitz'tan oluşuyordu.

Yeni muhafazakarlar aşırı askeri, Siyonist lobi ile ilişkili silahlanma tarafı olan ve özellikle de Cheney ile Rumsfeld'in etkisi altında olan bir ittifaktı. Bir önceki ABD yönetiminde yani Bill Clinton döneminde Saddam Hüseyin rejiminin ortadan kaldırılmasını talep ediyorlardı. Yönetim değişikliğinin ardından önemli ve etkili bir konum edinerek Bush idaresinde karar mekanizmasını ele geçirmiş oldular. Bu durum Bush yönetimi zamanında Irak'ı işgal etme prosedürleri daha fazla hız kazanmış ve gerçeklik yüklenmiştir. Aynı zamanda bu grubun ardında silah ve petrol çıkarları mevcuttu, nitekim görüşlerine göre savaş çıkarılara hizmet etme potansiyelini taşıyabilirdi. Özellikle petrol fiyatlarının artışı ile Ortadoğu'daki çekişmelerin artması daha fazla silah satılmasına yol açacaktı.³⁴¹ Irak'a karşı savaş ilanının arkasındaki gerekçelerden bir diğeri Bush yönetiminde muhafazakarların sırtladığı ideolojik sebeplerdi.

1.3. ABD İşgalinin Irak'taki Devlet Başarısızlığına Etkisi

Irak'ın yeniden inşa sürecindeki başarısızlığının en temel dış faktörlerinden biri 2003'teki işgali olmuştur. Askeri operasyonların sonucunda devletteki kurumlar tasfiye edildi, siyasal ayrışma yaşandı ve bu ayrışma mezhepsel ve etnik anlamda yaşandığından ülkede uzun süreliğine iç savaş patlak verdi ve bu altyapısal çöküşün düzelmesi için sağlam bir irade ve zamana ihtiyaç vardı. ABD'nin askeri operasyonu ile devletin başarısızlığını, işgalden 2017 yılındaki DEAŞ terör örgütünün yenilgiye uğratılmasına kadar olan süreci, Irak'taki devlet inşasındaki başarısızlığın dış faktörleri açısından detaylı bir şekilde incelemeye çalışacağız.

---

³⁴⁰ Özer Hüseyin, “11 Eylül Sonrası Abd Müdahaleciliği ve BM Sistemi Temelinde Uluslararası Hukuk”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010, s. 180-181.

³⁴¹ Raymond Hinnebusch, “American invasion of Iraq: Causes and Consequences”, *Perceptions*, Vol.12, no.1, 2007, s. 14-15.

Her ne kadar ABD ve müttefiklerinin Irak operasyonu 19 Mart 2003 yılında bu ülkeyi özgürleştirme adına başlamış olsa da aslında işgal kararı çok daha önce, yani 11 Eylül saldırılarından hemen sonra verilmişti, öyle ki ABD'nin Afganistan'daki başarısından hemen sonra Washington dikkatini Irak'ın üzerine çevirerek Baas rejimini ortadan kaldırma planını başlatmış oldu. Bu çerçevede ABD Merkez Kuvvetler Komutanlığı (*U.S. Central Command*), Irak'ı işgal etmek ve Saddam rejimini ortadan kaldırmak için olağanüstü bir planın hazırlanması için görevlendirildi. Nitekim 28 Ocak 2001 yılında dört aşamalı işgal planı onaylandı. Bu aşamalar ise şu şekildeydi:³⁴²

- *Yapılacak operasyonlar öncesinde, beraber hareket edilecek koalisyonu oluşturmak ve uluslararası desteği sağlamak.*
- *Irak toplumunun ve askerlerinin direniş iradelerinin kırılması maksadıyla psikolojik ve askeri yıpratma operasyonları icra etmek.*
- *Irak ordusunu yenmek ve rejimini yıkmak maksadıyla askeri operasyonlar icra etmek.*
- *Yeni kurulacak Irak hükümetine geçişi sağlamak ve istikrar operasyonlarını icra etmek.*

ABD, Irak'ı Kuveyt'ten çıkarmak için 1991'de Çöl Fırtınası Operasyonu'nda olduğu gibi Irak'ı işgal planının ilk aşamasında, BM kararı çerçevesinde Irak'a karşı askeri operasyonlar yürütebilmek için uluslararası meşruiyete sahip BM çerçevesinde uluslararası bir koalisyon oluşturmayı başaramadı. Ancak ABD, BM kararına dönmeden İngiltere, İspanya ve Avustralya'dan oluşan bir dizi müttefikle ABD liderliğinde "İrade Koalisyonu" adlı bir koalisyon kuruldu ve çok az sayıda askerle Güney Kore, Polonya ve Danimarka da koalisyonuna katıldı.³⁴³

Üçüncü aşamayı en kolay aşama olarak nitelendirebiliriz çünkü askeri operasyonun hemen ardından rejim kendisini müttefikler karşısında sadece üç hafta savunabildi. Böylelikle müttefik devletler Bağdat'a girmiş oldu. 9 Nisan 2003'te Firdevs meydanındaki Saddam Hüseyin heykeli yıkıldı. Firdevs meydanındaki olay hem içeride hem de dışarda

³⁴² Cenker Korhan Demir ve Serdar Kavaklı (Ed.), *Irak Savaşı'nda ABD Ordusu*, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi Yayınları, Ankara 2019, s. 13.

³⁴³ Siud Fuad El-Elusî, *El-Xez we El-Amrikî Lil-ilaq heqaîq, we Erqam*, s. 58.

Baas rejiminin yıkılışının sembolüydü. 1 Mayıs 2003'te ABD Başkanı George W. Bush Irak'a karşı başlatılan büyük operasyonun sonuna geldiğini ilan ederek ABD'nin rejimi yıkma hedefinde başarılı olduğunu deklare etti.³⁴⁴

Büyük operasyonların sona ermesinden sonra devletin başarısızlığını derinden etkileyen ise dördüncü aşama olmuştur. Çünkü Baas rejiminin ortadan kaldırılmasından sonra Irak tamamıyla anarşi dönemine girmiş oldu. Bunun sebebi ise işgal planında en fazla dikkatin üçüncü aşamaya verilmiş olmasıydı. Üçüncü aşamanın amaca ulaşması adına çok fazla insani kaynak, süre ve materyal tahsis edilmişti. Buna karşın aslında işgalin en önemli aşaması dördüncü aşamaydı. Buna rağmen işgali planlayan taraflar en az dikkati bu aşamaya vermişti, bu dikkatsizliğin iki sebebi vardı: Birincisi rejim beklenilenden çok daha kısa bir sürede yıkıldı. Bundan dolayı planın dördüncü aşaması tam anlamıyla şekillenmemişti ve Saddam'dan sonraki ilgili kurumlar etkin hale getirilememişti, yani bu aşama daha müzakere dönemindeydi. İkinci sebep ise ABD istihbaratının Irak ordusu hakkında bilgi toplama ve mücadele etme aşamasına odaklanmasıydı. Bu durum Irak'ın demografik yapısının göz ardı edilmesine neden oldu, bir başka deyimle de mezhepsel dinamiklerin dağılımı ve Irak'taki aşiret sistemine odaklanmamaydı ki bu durum derin çatışmalara sebep verdi. Genel itibarıyla yaşanan gelişmeler, ABD'nin Irak'taki işgal sürecinin derinleşmesine sebep oldu.³⁴⁵

Her ne kadar taktiksel anlamda ABD ve müttefiklerinin Baas rejiminin uzaklaştırma konusundaki planları başarıya ulaşmış olsa da stratejik olarak büyük operasyonlardan sonra istikrarı sağlama konusunda başarısız oldular. Çünkü rejimin yıkılmasından hemen sonra Irak'ın kamu yönetimi yaşanan değişiklikler karşısında çöktü. Öyle ki, ülkede sistem ve yasa adına hiçbir şey kalmamakla birlikte düzeni sağlamak adına var olan bütün güçler ortadan kaldırıldı. Bu durum, ülke bazında büyük bir güvensizlik boşluğuna neden oldu ve buna binaen devlet ve Baas partisinin kurumlarına karşı büyük bir yağma patlak verdi. Bu çerçevede ülkenin önemli altyapısal oluşumları geniş çaplı bir talanla karşı karşıya kaldı. Yağmacılar, Irak Ulusal Müzesi'ni yağmalayarak çok kısa bir süre içerisinde Irak'ın tarihi eserlerini kara borsada sattı. Yağma akımları çerçevesinde farklı gruplar eski rejim

³⁴⁴ Catherine Dale, "Operation Iraqi Freedom: Strategies, Approaches, Results, and Issues for Congress" (CRS Report RL34387)", Congressional Research Service 2009, s. 23-24.

³⁴⁵ Cenker Korhan Demir ve Serdar Kavaklı, *Irak Savaşı'nda ABD Ordusu*, s. 15-16.

yandaşlarına karşı öç almaya başladılar, bu çerçevede polis, emniyet güçleri ve asayiş birimlerine saldırılara başladı. Ayrıca bu birimlerin bulunduğu binalar saldırılara maruz kalarak içerisinde bulunan kayıtların çoğu ortadan kaldırıldı. Yağmacıların bir başka adresi de hastaneler oldu, bu çerçevede hastanede bulunan aletler ve ilaçlar yağmalandı.³⁴⁶ Genel olarak Baas rejiminden sonra ortaya çıkan anarşi Irak'ın altyapısının yıkıma uğratılmasına neden oldu ve bu altyapının tekrardan ayağa kaldırılması zora sokuldu. Bu durum ABD ile müttefiklerinin durumunu daha da zorlaştırdı.

Büyük operasyonların sona ermesinden sonra ABD'nin Irak'a istikrar getirme çabasındaki başarısızlığın bir başka sebebi ise dördüncü aşamada gerekli olan gücün olmamasıydı. Nitekim bu güç ortaya çıkan siyasi ve güvenlik boşluğunu doldurmaya yetmemişti. Her ne kadar savaş öncesinde askeri alanlardaki uzmanlar ve bunların içerisinde en belirgin olanlardan ABD Genelkurmay Başkanı Eric Shinseki savaştan sonraki dönem için yarım milyondan daha fazla bir askeri gücün olması ve bu gücün güvenliği sağlamasının gerekliliği değerlendirmesini ABD Kongresi'ne sunmuştu fakat beklenen olmadı.³⁴⁷ Çünkü ABD'nin askeri varlığı Irak'ta bu rakamdan çok daha azdı. Nitekim büyük operasyonlara 250 bin asker eşlik etmişti, operasyonların bitmesiyle birlikte bu sayı 165 bine düşürüldü. Daha sonraki aşamada en az seviyeye indirilerek 135 bin oldu.³⁴⁸

Irak gibi geniş yüzölçümlerine sahip ve altyapısının çökük olduğu bir ülkede bu denli az sayıda askeri gücünün olması geniş çaplı yağmalara ve çatışmalara neden oldu ki bunun sonunda ülkede iç savaş patlak verdi. Bu çerçevede ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell savaştan önce askeri güçlerin yetersiz olduğunu ve savaştan sonra 25 milyon nüfuslu bir ülkede istikrarı getirebilmenin çok zor olduğunu savunmuştu, Ayrıca bu düşüncesini operasyonlar komutanı General Tommy Franks'a bildirmesine rağmen Rumsfeld ile Franks bu eleştirilere karşı çok fazla askeri güç kullanarak operasyon yapmanın klasik bir yöntem olduğunu savunup Irak'a istikrar getirilmesi için sürgünde olan

---

³⁴⁶ "The US Army in the Iraq War", *Invasion, Insurgency, Civil War, 2003-2006* (Report No. 30), Strategic Studies Institute and US Army War College Press, 2019, s. 112.

³⁴⁷ Francis Fukuyama, *Nation-Building beyond Afghanistan and Iraq*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 2006, s 174.

³⁴⁸ Catherine Dale, "Operation Iraqi Freedom: Strategies", s. 30.

Ahmet Çelebi ve Irak'taki diğer muhalefet gruplarının yeterli olduğu konusunda Kongre'yi ikna etmeye çalışmışlardır.³⁴⁹

ABD ve müttefiklerinin Irak'taki planlarının başarısızlığa uğramasının sebeplerinden birisi de yukarıda bahsettiğimiz gibi askeri gücün oransal olarak az olmasından kaynaklanıyordu ki bunun sebebi Irak'ın jeopolitik yapısının yanlış analiz edilmesinden kaynaklanıyordu. Saddam Hüseyin'in ardından ülke savaş ve mücadele meydanı oldu. Orta Doğu ülkelerinde olan terör grupları Irak'ta oluşan güvenlik boşluğundan yararlanarak Irak'a yerleştiler. Nitekim Irak'taki bu boşluk, bahsi geçen grupların ülkeye sızmasına, daha ötesinde terör eylemlerinde bulunmalarına ve Irak'ın başarısızlığa uğramasına neden oldu. Yaşanan bu durumun temel nedenlerinden birisi, ABD Savunma Bakanı Rumsfeld ile yardımcısı Paul Wolfowitz'in savunduğu az sayıda askerle Irak'ın işgal edilmesi ve istikrarın sağlanabileceği düşüncesiydi. Bu tezlerini işgalden sonra rejimin ortadan kaldırılmasıyla birlikte Fransa ve Arap ülkeleri gibi birçok ülkenin kendi menfaatleri açısından Irak'ı yeniden inşa etmede görev alacaklarını dile getirerek de savunmaktaydılar. Aynı zamanda Iraklıların rejimi ortadan kaldırmak adına ABD güçlerini karşılayacaklarını ve bu yüzden de istikrarsızlık olmayacağını iddia etmekteydiler. Wolfowitz, *‘Eminim Iraklılar bizi kurtarıcılar olarak karşılayacaklardır, bu durum bizim için istikrarı yakalamak adına daha az bir gidere mal olacaktır’*³⁵⁰ diyerek bu durumu ifade etmiştir. Baas rejiminin ortadan kaldırılmasıyla birlikte operasyonu planlayan tarafların tahminleri savaştan sonra hemen hemen tamamı tersine döndü. Irak devletinin kurumsallığı çökmüş durumdaydı ve halk müttefik güçlere işgalci muamelesinde bulunuyordu. Bu durum Irak'ta geniş çaplı bir savaşın başlamasına neden oldu.

Irak'ı kurtarma operasyonları çerçevesinde yanlış olasılıkların doğurduğu bir başka yanlış varsayım ise şuydu; George W. Bush idaresi Irak'ı komünist rejimle yönetilen Doğu Avrupa ülkelerine benzetiyordu. Bu ülkede yaşayan halkların çalışkan olduğunu fakat sahip oldukları rejimlerin hasta ve sömürücü bir yapıya sahip olduklarını öngörüyordu. Nitekim

---

³⁴⁹ Christopher D. O'Sullivan ve Colin Powell, *American Power and Intervention from Vietnam to Iraq*, Rowman & Littlefield Publisher Inc, New York 2009, s. 169-170.

³⁵⁰ Keith L. Shimko, *The Iraq Wars and America's Military Revolution*, Cambridge University Press, London 2010, s. 145.

rejim ortadan kalksa bile toplumun işlevselliği ve kurumların ayakta kalacağını düşünüyordu.³⁵¹

Yukarıda bahsettiğimiz olasılık Bush yönetiminin Irak toplumu hakkındaki yanlış okumalarından birisiydi. Nitekim rejimin ortadan kalkmasından hemen sonra devlet ve kurumlar dağıldı ve bu durum yeniden kurumların genel çerçevesinin çizilmesi ve inşa sürecinin yeni bir formla başlatılmasına neden oldu. Fakat Irak toplumunun doğası yeni modern bir devletin inşasına yardımcı olmamakla birlikte rejimden hemen sonra Irak bir grup milis gücün kontrolüne geçmiş oldu. Bu gruplar mezhep ve milliyet ayrışımı üzerine kurulan oluşumlardı, işgal ettikleri bölgelerde sadece askeri güç isteğiyle kalmayıp siyasi otorite ile ekonomik güce de talip oldular.³⁵² Bu durum gerçekte Irak'ın bir grup milis güç tarafından bölünmesine neden oldu ki kendi hegemonyalarını mezhepsel ve etnik çerçevede dayatmak istiyorlardı. Bu tutumlarının amacı, Saddam sonrası Irak'ta yeni kurulacak devletin menfaat çerçevesinde hissedarlık talep etmektir.

Yukarıdaki paragraflarda bahsettiğimiz başlıkların tamamı, ABD'nin Irak işgali ile alakalı yanlış analiz ve değerlendirmeleri, rejimin ortadan kaldırılmasından sonraki planların ciddiye alınmaması hakkındaydı. Sonunda müttefik devletler yıkık bir ülke ile karşı karşıya kaldılar. Bu durum, yeniden Irak'ın altyapısını ve üstyapısını kurma zorluğunu getirdi. Tezin bir sonraki bölümlerinde ABD'nin askeri operasyon çerçevesindeki dördüncü aşamanın kapsamında Irak'ın dış etkenlerin etkisi altında tekrar yapılandırılmasını ve inşa sürecini inceleyeceğiz. Bu başlık altında da devletin yeniden inşasındaki başarısızlığın göstergelerini analize tabi tutacağız.

1.4. ABD'nin Irak'ı İşgalinden sonra Irak'ta Yeniden İnşa Sürecinin Başarısızlığı

İlk başta devleti tekrardan yapılandırması adı altında ABD'nin Irak'a karşı yapmış olduğu işgal hareketine ve bu sürecin başarısızlığa uğramasına değinmeden önce devletlerin işgal etkisi ve dış müdahale altında tekrardan yapılandırma süreçlerinin kısaca tarihsel geçmişine değinmemiz gerekmektedir. Amacımız, boyutsal olarak tekrardan devlet inşa etmek adına yapılan işgalleri göz önüne sermektir. Çünkü işgal edilen devleti tekrardan

---

³⁵¹ A.g.e., s. 146.

³⁵² Kenneth M. Pollack, "The Rise and Fall of Iraq", <https://www.brookings.edu/research/the-fall-and-rise-and-fall-of-iraq/> (Erişim Tarihi 23 Nisan 2023).

yapılandırma konusu tarihsel bir geçmişe sahip ve bu geçmiş birbirinden bağımsız parçalar halindedir. Bazı yazarlar bunun 19. yüzyılın sonlarına doğru ve 20. yüzyılın başlangıcına dayandırmaktadırlar. Fakat en belirgin örnekler İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki Almanya ve Japonya'dır. Bu iki örnek işgal ve savaştan sonra en başarılı örnekler olarak tanınmaktadır. Çünkü yapılan işgallerin ardından her iki ülke siyasal, ekonomik ve toplumsal düzeni başarılı bir şekilde tekrardan kurmayı başarabildiler. Bu kuruluş devamlı bir demokrasi anlayışı içermektedir. Yukarıda işaret ettiğimiz her iki örnek ülke dahilindeki şartlardan dolayı Afrika ve Ortadoğu'ya kıyasla devamlı demokrasiyi kurmak adına ekonomik, siyasal ve sosyolojik olarak farklıydılar.³⁵³ Bu iki örneğin ardından işgal altındaki devletlerin tekrardan inşa edilmesi meselesi araştırma konusu olma bakımından göz ardı edildi çünkü Soğuk Savaş'ın sonlarına kadar dış işgal etkisi altında bir devletin yeniden inşa etme örneği olmamıştır. Nitekim bu konu siyasal literatür açısından ihmal edilmişti. Fakat Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte devleti yeniden inşa etme konusu yeniden gündeme geldi ki, o dönemin en belirgin örnekleri de Somali, Bosna, Haiti ve Kosova'ydı. Bill Clinton döneminde global liberalizm çerçevesinde herkes için güvenlik ve refah anlayışı altında dünyanın ve ABD'nin güvenliğini korumak amacıyla bu ülkelere müdahalede bulunulmuştu.³⁵⁴

11 Eylül terör saldırılarından sonra devleti yeniden inşa etme konusu ABD gibi müttefik devletlerin başını çektiği Süper güçler açısından yeniden uluslararası siyaset sahnesine girmiş oldu. Bunun en belirgin örnekleri ise Afganistan ile Irak oldu. Bu ülkelere müdahale ve devletleri yeniden inşa etme konusu terör ile bu devletlerin terörizmle güçlü bağların olması ve terör örgütlerin yayılmasından kaynaklanıyordu çünkü bu durum dünyanın güvenliğini tehlikeye atmaktaydı. Bu iki örnek George W. Bush idaresinin en belirgin iki örneği olarak kabul edilmektedir.³⁵⁵

Devletin yeniden inşası için askeri müdahalenin amacı, işgalci güçlerin işgal altındaki ülke için mevcut siyasi sistemini askeri müdahale yoluyla yeni bir sistem ve rejimle değiştirme ve ardından hükümet kurumlarını yeniden inşa ederek meşruiyet kazanmasını sağlama projesinden ibaretti. Böylelikle istikrarlı barış ve insani gelişim

---

³⁵³ Mohamed Faiz Firhat, *El-Ihtılal we'ladet binae El-dewlet*, s. 23.

³⁵⁴ A.g.e., s. 39.

³⁵⁵ A.g.e., s. 39-40.

sağlanmasını hedefleyerek bu hedefi belirli bir zaman dilimine yayılmış olur.³⁵⁶ Bu çerçevede Irak'ın işgali girişiminden önce ABD'nin kullanmış olduğu baskın dil, bu ülkede rejimi değiştirerek var olan diktatörlük içerisindeki siyasal ve ekonomik eşitsizliğin yerine liberal demokrat, katılımcı bir yapı içerisinde istikrarlı ekonomiye sahip ve bölgede örnek olabilecek bir rejim inşa etme yönündeydi.³⁵⁷ Fakat daha önceki bölümde bahsettiğimiz gibi ABD'nin Irak işgali hakkında hazırlanmış olduğu aşamalara baktığımız zaman en son aşamaya en az önem verilmiştir ki bu aşama Irak'ın yeniden inşasını kapsamaktadır. Nitekim verilmeyen yeterli önemden kaynaklı olarak Irak'ı tekrardan inşa etme süreci başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu bölümde ABD'nin dördüncü aşamasını, yeniden inşa etme mekanizmalarını ve başarısızlığın sebeplerini analiz edeceğiz. Yeniden inşa etme sürecinde değinilmesi gereken hususlardan birisi, savaştan sonra ülkenin imarı ve yeniden inşası adına geniş kapsamlı uluslararası desteğin olmamasıydı. Çünkü uluslararası desteğin varlığı, BM'nin Irak'a karşı yapılacak olan anlaşmalara bağlıydı.

ABD'nin Kosova, Bosna Hersek, Haiti ve Somali Özel Temsilcisi James Dobbins, Afganistan'da ABD Büyükelçiliği'nin açılışı sırasında yaptığı konuşmada, “Uluslararası düzeyde savaştan önce BMGK'deki ayrışmalar Kosova, Bosna, Haiti ve Somali örneklerine bel bağlanırsa ABD'nin işini çok ağırlaştıracaktır. Çünkü ABD savaş öncesi hazırlıklar yapamamıştır. Bu hazırlıkların yapılması halinde savaş sonrası geçiş dönemi kolaylaşacaktı. Örnek olarak BM, STK'lar ile insani yardımları koordine etme ve uluslararası sivil polislerin savaş sonrası dönem için imarın kolaylaştırılması” ifadesini kullanmıştı.³⁵⁸ Bütün bu sorunların sebebi, ABD'nin Irak'a karşı almış olduğu savaş kararında uluslararası meşruiyet kazanmamasından kaynaklanıyordu. Nitekim peşin hamle doktrini çerçevesinde Irak'a karşı savaş planı yürürlüğe koyuldu, bu durum savaştan sonraki aşamada uluslararası yardımların gelmesini ağırlaştırmış oldu.

Irak'taki işgalden sonra meydana gelen anarşik durum ve kurumların hemen hemen tamamının işlevsiz hale gelmesinin sebeplerinden birisi, savaştan sonraki aşama için ABD ve müttefik devletler tarafından hazırlanan görülür bir planın olmamasıydı. En baştan

---

³⁵⁶ A.g.e., s. 42-43.

³⁵⁷ Emin Salih, “Irak Devleti'nin Yeniden Yapılandırılma Sürecinde Çatışma ve Güven Sorunu”, s. 122.

³⁵⁸ Donald R Drechsler, “Reconstructing the Interagency Process after Iraq”, *Journal of Strategic Studies*, Vol.28, no.1, 2005, s. 16.

itibaren savaştan hemen sonraki aşama olan ülkenin yeniden inşası planı önemsenmemişti. Bu çerçevede Dışişleri ile Savunma bakanlıkları tarafından birbirinden farklı ve birbirlerine benzemeyen birtakım projeler sunulmuştu, bu durum bir ortak planın oluşmamasında etkili oldu. Askeri operasyonların başlamasından iki ay önce yani 20 Ocak 2003'te İmar ve İnsani Yardım kurulu (ORHA) kuruldu, bu kurumun görevi, var olan planları düzenleme ve savaş sonrasındaki planlama süreciydi. Kurumun başına daha önce yani 1991 yılında Irak'ın kuzeyinde Kürtler için yapılan "Huzur Operasyonu" komutanı Emekli General Jay Garner atandı.³⁵⁹ ORHA'nın esas görevi, savaştan dolayı zarar gören petrol alanları, hastaneler, yol ve iletişim ağları gibi altyapısal sıkıntıların giderilmesiydi. Ayrıca temel önceliklerden birisi de milyonlarca insanı kapsayabilecek olası insani felaketlerin oluşmasını engellemektir.³⁶⁰

Garner'in önceki bütün planları düzenleyip geniş kapsamlı bir planda toplayabilmesi için elinde iki aydan daha az bir süre vardı, Operasyonların başlamasıyla birlikte ilk başta Kuveyt'e, daha sonra 24 Nisan 2003'te Irak'a gönderildi. Verilen sürenin az olması ve eleman sıkıntısı ile birlikte operasyonun diğer bölümleriyle olan koordinasyon eksikliğinden dolayı kurul tevdi edilen görevlerde başarı kaydedemedi. Çünkü operasyondan sonra var olan 23 bakanlıktan 17'si tamamen yok edilerek ülke kaosa sürüklenmiş oldu. Gazeteci James Fallows'un bir makalede ifade ettiği gibi büyük fırsatların çoğu operasyon içerisindeki birlikler arasında güçlü bir birliktelik bağının olmamasından dolayı yok oldu. Bu durumda Irak'taki yağma ve elektrik ile su gibi sıkıntılarla birlikte uzun süreli istikrarsız bir döneme girilmiş oldu.³⁶¹ Genel olarak ORHA 'ya tevdi edilen Irak'ı imara kavuşturma gibi görevler savaştan kısa bir süre sonra başarısızlığa uğramış oldu. Bu nedenle George W. Bush yönetimi, ORHA'nın yerine başka bir kurumun görevlendirilmesi kararını verdi. Buradaki amaç, ülkeyi tekrardan imara kavuşturmaktır. Bu çerçevede CPA adından bir kurul kuruldu, bu kurula Müttefik devletlerin Irak'taki geçici yönetimi CPA adı verildi. 10 Mayıs 2003'te Paul Bremer kurulun başına geçti ve müttefik devletler tarafından atanan Irak'ın ilk sivil idarecisi olarak göreve başladı.

---

³⁵⁹ A.g.e., s. 19-22.

³⁶⁰ L. Paul Bremer, *My Year in Iraq The Struggle to Build a Future of Hope*,: Simon & Schuster, New York 2006, s. 24.

³⁶¹ Donald R Drechsler, "Reconstructing the Interagency Process after Iraq", s. 19-22.

ABD ve müttefiklerinin Irak'ta yeniden inşa sürecindeki başat sıkıntılardan bir diğeri, ORHA tarafından yapılan toplantılardan kısa bir süre sonra Irak'ın Geçici İdaresi'nin (*Interim Iraq Administration-IIA*) bütün tarafların katılımıyla kurulmasına rağmen Paul Bremer başkanlığındaki Geçici Koalisyon Yönetimi (CPA)'nın Irak'ın geleceği hakkında herhangi bir planı veya kesin kararlarının olmamasıydı. Bu konular Irak'taki farklı etnik, siyasi ve dini oluşumlardan oluşan 300 kişilik katılımı ile 15 ve 28 Nisan 2003 yılındaki Nasiriye ve Bağdat'ta yapılan konferanslarda tartışıldı. Bu konferanslara ORHA'nın sorumlusu Gardner, ABD Temsilcisi Zalmay Khalilzad ve Britanya Dışişleri Bakanı Micheal O'Brien de katıldılar. Konferansta bir yıllık bir süre içerisinde daha geniş kapsamlı bir konferans düzenleyerek savaştan sonra geçiş hükümetinin kurulması adına bir seçim yapılması talep edildi. Fakat Bağdat konferansından birkaç hafta sonra Irak'ın ve ORHA'nın geleceği hakkında Washington'dan farklı bir karar alındı. Bu karara göre kısa zamanda Irak'taki siyasi süreci yönetmesi adına üst düzey bir diplomat görevlendirilecekti. Bu çerçevede 6 Mayıs ABD Başkanı George W. Bush, Paul Bremer'in Irak'ın sivil yöneticisi olacağını açıkladı. Bu karardan hemen sonra 8 Mayıs'ta Colin Powell, ABD ve Britanya'nın BM tarafından işgalci sıfat kararının sponsorluğunu yapacaklarını açıkladı.³⁶² Genel anlamda eğer Irak'ın işgalinden önce ve sonrasındaki dönemden geçici idarenin kurulmasındaki aşamaya kadarki süreyi değerlendirirsek, devletin başarısızlığını açık bir şekilde görmüş oluruz. Çünkü savaşın yaratmış olduğu etkenlerden dolayı petrol, elektrik ve güvenlik sektörleri en büyük darbeyi aldılar, aşağıdaki çizelgede bu zararların düzeyine değineceğiz:³⁶³

---

³⁶² Ali A. Allawi, *The Occupation of Iraq Winning the War, Losing the Peace*, Yale University Press, London 2007, s. 100-105.

³⁶³ Stuart W Bowen, *Hard Lessons: the Iraq Reconstruction Experience*, Diane Publishing, Washington 2009, s. 65.

Sektörler	İşgalden Önce	İşgalden Sonra
Elektrik üretimi (MW)	4,075	711
Günlük petrol üretimi (Günlük/Milyon varil)	2,58	0,30
İletişim hattı (Normal Hat)	833,000	0
İletişim hattı (GSM)	80,000	0
Irak güvenlik güçleri (Asker ve Polis)	1,300,000	7,000-9,000
İnsan kaybı sayısı		
ABD Askerlerinin	-	139
Sivil müteahhit	-	1
ABD sivil vatandaşlar	-	~9
Iraklı Sivil vatandaşlar	-	7,413
Maddi gider (Milyar dolar)		
ABD	-	3.45\$
Irak	-	0.00\$
Uluslararası	-	0.00\$
Toplam	-	3.45\$

5 Tablo İşgalin etkisinde kalan temel hizmetlere genel bakış. (Bowen, S. W. (2009:65).

Yukarıdaki çizelgede belirtildiği gibi ABD'nin Irak'a yapmış olduğu askeri müdahalenin sonunda ülkenin altyapısı hizmet verme açısından tamamıyla yok oldu. Elektrik üretiminin günlük olarak 711 MW'a inmesinin ardından petrol üretimi de aynı şekilde birçok petrol sahalarında durduruldu. Zaten yapılan hava operasyonlarından dolayı petrol sahalarının bazıları yok edilmişti. Güvenlik açısından da operasyonlar Irak'taki genel durumun anarşiye yönelmesine neden oldu. Yaşanan krizlerin sebebi ORHA'nın az bir sürede ve yeterli olmayan eleman sayısından kaynaklı olarak ülkenin altyapısı ve yeniden imarı konusunda başarı kaydedememesiydi.³⁶⁴ Bu şekilde ORHA'nın Irak'taki misyonu son buldu ve onun yerine yeniden ülkeyi inşa etme amacıyla CPA getirildi.

1.5. Geçici Koalisyon Yönetimi (CPA)

Fiili olarak Irak'ı yeniden inşa etme süreci, Paul Bremer başkanlığındaki Geçici Koalisyon Yönetimin kurulmasından sonra başlamıştır. Bremer tecrübeli ve muhafazakar bir diplomattı. 70'li ve 80'li yıllarda ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'in yardımcısı

³⁶⁴ A.g.e., s. 65.

olarak görev almıştı. Genel anlamda terör konusunda üstün bir tecrübeye sahipti,³⁶⁵ aynı zamanda emekli büyükelçi Hume Horan, CPA müsteşarı olarak atanmıştı. Horan, Ortadoğu ve mezhepsel çekişmeler hakkında uzmanlık seviyesindeydi, aynı zamanda Arapça'ya iyi derecede hâkimdi. Sonuç itibarıyla Bremer ve CPA 12 Mayıs 2003'te Irak'ta çalışmalarına başladı.³⁶⁶ Haziran 2004'e kadar görev süresince BM ve Iraklı taraflarla birlikte hızlı adımlar atıldı. Bu adımların amacı, Irak'taki bürokrasiyi kurma ve yönetimi Geçici Irak Hükümeti'ne (IGC) devretmekti.³⁶⁷ Bu süre içerisinde Irak'ın geçiş dönemi idari yasalarının dökümüne başlandı ki daha sonra bu yasalar Irak Anayasası'nın temelini oluşturdu. Bremer başkanlığındaki CPA, görev süresi esnasında iki önemli karar aldı, bunlar CPA1 v CPA2 olarak tanınmaktadır. Bu kararlar, Baas rejimi üyelerinin ülke toplumdaki bütün organlardan uzaklaştırılmaları ile ordu, polis ve emniyet güçlerine bağlı kurumların tamamının lağvedilmesi idi.³⁶⁸ Alınan her iki kararın, Irak'taki güvenlik durumunun bozulması ve kurumsal başarısızlığa büyük bir etkisi oldu. Daha sonra 1483 ile 1511 sayılı kararlar çerçevesinde BM ile CPA arasındaki ortaklık sonucu Irak'ın diğer Iraklı taraflarla yeniden inşa süreci başlamış oldu. Bu başlığımızda CPA gözetimindeki yeniden inşa sürecinin siyasi, güvenlik ile anayasal konularda başarısızlığa uğramasının nedenlerine değineceğiz.

1.6. Baassızlaştırma ve Ordunun Dağıtılması

2003 yılındaki Baas rejiminin ortadan kaldırılmasından sonra koalisyon güçleri komutanı General Tomy Franks, Irak halkına mesajında Baas Partisi'nin lağvedildiğini duyurdu. Fakat Baas Partisi'nin üyelerine karşı atılacak adımlara değinmedi. Bu durum, partiye üye olanlarda belirsizliğe ve kafa karışıklığına neden oldu. ORHA'nın göreve başlamasından hemen sonra yeniden inşa etme süreci kapsamında Gardner, parti üyelerinin bazılarını yumuşak davrandı. Bu davranışa tabi tutulanlar Irak toplumuna karşı suç işlememiş akademisyen, teknokrat ve hekimlerdi. Bu davranışın asıl nedeni görevlerine

---

³⁶⁵ Larry Diamond, *Squandered Victory The American Occupation and The Bungled Effort to Bring Democracy to Iraq*, Times Books, New York 2005, s. 36.

³⁶⁶ Ali A. Allawi, *The Occupation of Iraq Winning the War, Losing the Peace*, s. 108-109.

³⁶⁷ *Interim Governing Council*

³⁶⁸ David E. Johnson (et. al.), "The U. S. army and the battle of Baghdad lesson learned and still to be learned", RAND Cooperation, California 2019, s. 64-65.

devam etmelerinin gerekliliğiydi.³⁶⁹ Fakat CPA'nın göreve başlamasından hemen sonra koalisyon güçlerinin benimsediği politikalarda büyük değişimler yaşandı. Öyle ki Bremer'nin 16 Mayıs 2003'te göreve başlamasından hemen sonra CPA birinci kararına hemen imza attı. Bu karar, Baas Partisi'ne üye olanların idari ve siyasi birimlerden uzaklaştırılmasıydı, bu *De-Ba'athification* olarak adlandırılmaktadır. Bu karar çerçevesinde Baas partisi üyeleri dört ayrı düzeyde idari ve yönetim alanlarından uzaklaştırılarak aynı zamanda bu kişilerin özel sektörde çalışmaları da yasakladı.³⁷⁰ Karar, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından Nazilere karşı alınan *De-Nazification* kararıyla bağdaşıyordu. Böylelikle Baas ideolojisine mensup olan insanların kamu kurumlarında çalışmalarını engellemekteydi.³⁷¹

Karar, askeri düzeyde sadece üst düzey parti yöneticilerinin kapsıyor ve ortalama olarak 6000 kişinin görevlerinden uzaklaştırılmasını öngörüyordu. Ancak Bremer kararı uygulamaya koyduğu zaman partinin dört farklı düzeyde üst kademesi ile üç ayrı bakanlık düzeyinin kapsandığı ortaya çıktı. Netice itibarıyla hastane, üniversiteler, eğitim kurumları, ulaştırma ve elektrik gibi sektörlerde karardan dolayı bürokrasi kabiliyetine büyük bir darbe indirilmiş oldu. Çünkü karar çerçevesinde 85 ile 100 bin kişi uzaklaştırıldı. Karardan dolayı devletteki bürokratların çoğu görevlerinden atıldı.³⁷²

CPA'nın almış olduğu karar devletin içeride ve dışarıda başarısız bir düzleme yerleşmesine neden olmuştur. Dış düzeyde devletin bürokratları uzaklaştırılarak devletin yeniden inşa süreci koalisyon güçleri tarafından zora sokulmuş oldu. Bürokratların olmaması ve onların yerine kalifiye kişilerin bulunamaması özellikle üniversite eğitimi sağlık ve elektrik gibi teknik konularda idareci bürokrat eksikliğine neden oldu. Ayrıca karar, işgalci güçler karşısında mezhepsel çatışmaları ve geniş çaplı itaatsizlikleri beraberinde getirdi, çünkü uzaklaştırılanların çoğunluğu Sünni mezhebine mensuptular. Nir Rosen, "Aftermath" isimli kitabında Baassızlaştırma kararının çok fazla siyasi olduğunu ve aslında bu sürecin siyasi muhalifleri ve Sünnilikten arındırılmış Irak'ı hedef almak için

---

³⁶⁹ W. Andrew Terrill, *Lessons of The Iraqi De-ba'athification program for Iraq's Future and The Arab Revolutions*, Strategic Studies Institute, US Army War College 2012, s. 12-13.

³⁷⁰ A.g.e., s. 13-14

³⁷¹ Kevin Pope, "Failure in Iraq? an Examination of American Success Rebuilding a Post-Saddam Iraq" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), University of Oklahoma, Tulsa 2018, s. 43-44.

³⁷² James P. Pfiffner, "Us Blunders in Iraq: De-Baathification and Disbanding the Army", *Intelligence and National Security*, Vol.25, no.1, s. 76-85.

kullandığını iddia etmektedir. Bu durum, Iraklıların koalisyon güçlerine ve özellikle de ABD'ye daha fazla işgalci bir yaklaşımda bulduklarının yolunu açmış oldu. Her ne kadar ABD yönetiminde Zalmay Khalilzad ve Gardner gibi kişiler bu karara karşı çıksa da bu konudaki fikirleri pek fazla alınmadı.³⁷³

CPA'nın almış olduğu önemli kararlardan bir diğeri de ordu ve güvenlik kurumlarının iki numaralı karara bağlı olarak lağvedilmesiydi. Paul Bremer 23 Mayıs 2003'te kararı imzaladı, böylece orduya bağlı olan 385 bin kişinin, işlerine bağlı ve polislerden oluşan 285 kişinin ile başkanlığa bağlı 50 bin kişinin kamuda çalışmaları yasaklandı.³⁷⁴ Irak'taki isyanın ve çekişmelerin yaşanmasına neden olan kararlardan birisinin ordu ve emniyet güçlerinin lağvedilmesinden kaynaklandığı görüldü ve bu etki çok derin bir şekilde hissedildi. CPA'nın almış olduğu bu karar, Iraklıların işgalci güçlere karşı gelmesine neden oldu çünkü birçok Iraklı işsiz kalmıştı. Baas partisi konusunda uzman olan Felah Cabbar bu durumu şu şekilde nitelendirmiştir: “Ordu ve emniyet güçlerine mensup olan kişilerin ekmeğinden olması, büyük oranda işsizliğe ve işgalcilere karşı gelmesine neden oldu”. Aynı zamanda Paul Bremer'in müsteşarı karar hakkında şunları söylemekteydi: “Bu kararlar birlikte başarıyı başarısızlaştırarak isyan hareketlerini yaratmış olduk”³⁷⁵ Temel olarak Irak en başından itibaren milli birleşik kurumlara sahip değildi. Bu karar milli birleşme önündeki fırsatların şartını daha ağırlaştırmış oldu çünkü tarih boyunca en fazla kapsayıcı olan kurum orduydu. Var olan bütün politik eşitsizliklere rağmen Irak toplumunun bütün bileşenleri orduda yer alıyordu. Ordunun lağvedilmesi yeni milis güçlerin ortaya çıkmasına neden oldu ki bu milis güçler mezhepsel ve etnik anlamda var olan emniyet boşluğunu doldurmaya niyetlenmişti.

Genel olarak yukarıda zikrettiğimiz gibi CPA'nın almış olduğu her iki kararın sonucunda Irak'taki siyasi olayların üzerine çok kötü bir şekilde yansımıştır. Araştırmacıların çoğuna göre bu iki karar Irak'taki isyanın ve başkaldırının temel azmettiricisi olmuştur. Çünkü Irak'taki güvenlik kurumlarını lağvetme, etnik oluşumlar arasındaki milli ve mezhepsel güç dengesinin kaybetmesine neden oldu. Çünkü Sünniler, alınan kararların Şiiiler ve Kürtlerin

³⁷³ Akt., Kevin Pope, “Failure in Iraq?”, s. 47-49.

³⁷⁴ James P. Pfiffner, “Us Blunders in Iraq: De-Baathification and Disbanding the Army”, s. 80.

³⁷⁵ Thomas E. Ricks, *Fiasco The American Military Adventure in Iraq*, The Penguin Press, New York 2006, s. 162-163.

çıkartına ve Sünnilerin siyasi denklemden dışarı atılması olarak algıladılar. Diğer taraftan ise ortadan kaldırılan ordu ve güvenlik kurumlarını yeniden inşa etmek zamana ve çok büyük bir ekonomik güce ihtiyaç vardı. Bazı araştırmacılara göre Baas partisine üye olan şahısları uzaklaştırarak ordunun lağvedilmesi, Irak'ta gerçek bir savaşın başlangıcı veya ülkenin geleceğini tayin etme anlamına geliyordu.³⁷⁶ Bu yüzden Irak'ta koalisyon güçlerinin operasyonları nedeniyle devlet kurumlarının ortadan kalkması ve ardından CPA'nin orduyu dağıtma ve Baasçıları kamusal alandan ihraç etme kararlarının yarattığı siyasi ve güvenlik boşluğu 2004-2006 yılları boyunca devam etti, yaşanan bu savaşın bilançosu çok sayıda sivilin ölmesi ve mezhepsel çatışmaların patlak vermesiydi. Irak'taki iç savaşın ana azmettiricisi, daha sonraki kısımlarda değineceğimiz üzere gelecekte anayasal ve siyasi konum elde ederek hükümette yer almak amacıyla birbiriyle çekişen etnik ve mezhepsel gruplar olmuştur.

ABD'nin Irak'ı yeniden yapılandırılması konusunda görevli yetkilisi Bremer, geçici yönetim konseyini oluşturdu. Oluşturulan komisyon Iraklı siyasal aktörlere Irak yönetimini bırakmayı hedeflese de bu komisyon koalisyonun bir uzantısı ve koalisyonun amaçları doğrultusunda hareket etmekteydi. Koalisyon yönetimi sürgündeki Iraklı siyasal aktörler ile birlikte devleti yeniden inşa etmeye çabalamaktaydı. Konseyin üye sayısını arttırmaya çalışan Bremer bu şekilde oluşacak yönetimin daha kapsayıcı olacağını düşünmekteydi. Konseye seçilecek kişilerin kimler olacağı konusunda farklı kriterler ortaya konuldu. Bu kriterler içinde baskın gelen mezhepler ve etnisitelerin temsiliyeti doğrultusunda bir konsey oluşturulması planlandı. Siyaset bu farklı kimliklerin paydaş olduğu bir şekilde inşa edilmek istendi. Geçici konsey bu düşünce doğrultusunda etnik ve mezhepsel temsiliyete göre oluşturuldu. Yetkileri sınırlı olan bu konseye 13'ü Şii, 5'i Sünni, 5'i Kürt, 1'i Türkmen ve 1'i Hristiyan toplam 25 üye atandı. Etnik ve mezhepsel bölünmenin hâkim olduğu bu konsey geçici idari yasayı oluşturarak yönetimi oluşturulacak Irak hükümetine bırakmayı hedefliyordu ancak temsilci dağılımında görüldüğü gibi ulusal birliği sağlamaktan uzak görünmektedir.³⁷⁷

³⁷⁶ David E. Johnson (et. al.), *The U. S. Army and the Battle of Baghdad Lesson Learned and Still to be Learned*, s. 72-74.

³⁷⁷ Emin Salihi, "Irak Devleti'nin Yeniden Yapılandırılma Sürecinde Çatışma ve Güven Sorunu", s. 132

BM Güvenlik Konseyi 1483 sayılı karar ile Irak'ta geçici yönetim konseyi oluşturdu. BM gözetiminde ve BM tarafından belirlenecek bir danışma heyeti bu süreci organize ederken temel gayesini Iraklılara Irak yönetiminin devredilmesi olduğunu ifade etmekteydi. Oluşturulan geçici yönetim konseyi geçici Irak idari yasasını yaptı. Bu yasa Iraklılara egemenliği devretmeye yönelikti ve BM Güvenlik Konseyi'nin ortaya koyduğu 1511 sayılı karar Irak'ın bundan sonraki sürecini şöyle öngörmekteydi:³⁷⁸

- 28 Şubat 2004 tarihine kadar Irak Geçiş Dönemi İdari Yasası onaylanacak.
- 30 Haziran 2004 tarihine kadar geçici hükümet üyeleri atanacak ve Geçici Koalisyon Yönetimi feshedilerek egemenlik Iraklılara devredilecek.
- 15 Mart 2005 tarihine kadar kalıcı anayasayı yapacak meclis için genel seçim yapılacaktır.
- Anayasa yazıldıktan sonra referanduma sunulacak ve o anayasaya göre en geç 31 Aralık 2005 tarihinde genel meclis seçimleri yapılacaktır.

ABD işgali bütün boyutlarıyla Irak devletinin demokratik modern bir devlet olarak kendini inşa etmesinin önünde engeller oluşturmuştur. İşgal öncesinde yapılan planlardan işgal esnasında yürütülen politikalara uzanan bir dizi politikayı işgal sonrası yeniden yapılandırma sürecinde de sürdüren ABD, Irak'ın tarihsel sorunlarını da içerecek yeni bir kriz dönemine sebep olmuştur. ABD işgali her ne kadar kendi başına tek bir neden olarak ele alınamazsa da başarısızlık üreten birçok dinamiği harekete geçirmesi ve Irak'ın sahip olduğu tarihsel sorunlara dayanan yeni bir çözüm modelini dayatması başarısızlığın temel sebeplerinden biri olarak ele alınmalıdır.

2. Ortadoğu'daki Etnik ve Mezhepsel Çatışmaların Bölgesel Etkileri

Ortadoğu'daki etnik ve mezhepsel çatışmaların tarihsel kökenleri olduğu bilinmektedir. Bu tarihsel kökenlere ilişkin bir açıklama girişiminden ziyade bu çatışmaların ulus devletler çağında bölgesel etkileri ve siyasal sonuçları üzerine bir tartışmayı anlamlı görmekteyiz. Zira Irak'taki çatışmalı ve istikrarsız yapının içsel sebepleri olduğu kadar bölgesel sebepleri olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Irak'taki siyasal yapıyı olumsuz anlamda besleyen ve devleti istikrarsız bir sürecin parçası haline getiren en önemli

---

³⁷⁸ A.g.e., s. 135.

dinamik Ortadoğu'daki genel etnik ve mezhepsel çatışmaları ele almak önemli olacaktır. Bu çatışmaları bütünlüklü bir şekilde ele alıp konuyu tüketmek bu başlık altında mümkün görünmese de ana hatları ile makro etkiler yaratan Sünni/Şii, Kürt/Arap/Türk, İsrail/Filistin gibi ikiliklerin yarattığı gerilimin siyasal sonuçları ve etkileri hakkında tespitler yapmak gerekmektedir. Etnik ve mezhepsel gerilimlerin Irak'a özgü bir durum olmadığını aslında bölgesel bir mesele olduğunu ve daha da önemlisi tarihsel kökleri olan bir mesele olduğunu ortaya koymak gerekmektedir. Tartışma bu sorunların haritasını veya tarihsel olarak nasıl ortaya çıktığını ortaya koymayı değil güncel anlamda yarattığı sorunların ulusal ve bölgesel düzeyde nasıl cereyan ettiğini amaçlamaktadır. Bu etnik ve mezhepsel sorunların en belirgin olanı Şii-Sünni ayrımı olduğunu ve bunun modern öncesi dünyada uzunca bir tarihe sahip olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

Irak'ta 2003'ten sonrası siyasal yapı, ABD liderliğindeki müdahalenin, laik olduğu iddia edilen ancak Sünni ağırlıklı Baas Partisi'ni iktidardan uzaklaştırması ve bunun yerine mezhepsel ve etnik kimliği yeni siyasal güç paylaşımı düzenlemelerinin temeli olarak kullanılması olgusu üzerine kuruldu.³⁷⁹ Saddam sonrası Irak'ta ofisler mezhepsel çizgiler boyunca bölündü ve kamu sektörü bu gruplar içinde kayırmacı işe alım ve harcamalar için bir araç haline geldi. Hem Lübnan'da hem de Irak'ta, mezhep temelli güç paylaşımı kurumsallaştıktan sonra, zaman içinde devam eden ve mezhepçiliğin dilini ve mantığını yeniden üreten yeni siyasal ekonomiler yarattılar. Mezhep temelli siyasal sistemleri olmayan diğer Ortadoğu devletlerinde, belirli mezheplere yönelik ayrımcılık ve ötekileştirme, sömürgecilik sonrası dönemde otokratik rejimler tarafından yaratılan ulusal ve devlet kimlikleriyle iç içe geçmiştir.³⁸⁰ Bazı grupların verdiği tepkilerden biri de kendilerini 1979'daki İran Devrimi'nden sonra Şii topluluklarda olduğu gibi ulus ötesi hareketlerin yerel bileşenleri olarak görmek arzusu yönündeydi. İran Devrimi'nin tüm İslamcı hareketler üzerindeki etkisi ve Şii aktörler arasındaki yankısı, bölgedeki statükocu güçlerin güçlü tepkilerine yol açarak İran ile Suudi Arabistan, Mısır ve Irak gibi Sünni liderliğindeki devletler arasındaki rekabete katkıda bulundu. Bu rekabet, Sünni ve Şii siyasal aktörler

---

³⁷⁹ Toby Dodge, "Muhasasa Ta'ifiya and Its Others: Domination and Contestation in Iraq's Political Field" *POMEPS Studies*, 35, 2019. https://pomeps.org/wp-content/uploads/2019/10/POMEPS_Studies_35.1.pdf, (Erişim Tarihi 27 Nisan 2023).

³⁸⁰ Toby Matthiesen, *The Other Saudis: Shiism, Dissent and Sectarianism*, Cambridge University Press Cambridge, 2015.

arasındaki mezhepsel gerilimleri, daha önce bu tür gerilimlerin yaşanmadığı yerlerde bile şiddetlendirdi. 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgalinin ardından gelen iç savaş ve daha sonraki ayaklanmalar bu çatışmayı daha da arttırdı.³⁸¹

Şii ve Sünni çatışmasının teolojik kökenleri hakkında bir tartışmaya girmeden bu çatışmanın süreklilik arz eden bir siyasal boyutunun var olduğunu vurgulamak gerekmektedir. İran orijinli bir siyasal çekişmenin günümüzde Ortadoğu'da Sünni Arap devletleri ile Şii İran arasında bölgesel bir çekişme yarattığı ve bir bölgesel egemenlik meselesine dönüştüğü bilinmektedir. Egemenlik mücadelesine dönüşen bu ayrım her ne kadar teolojik gibi resmedilse de aslında dini gerilim sadece bir dayanak olarak kullanılmaktadır. Irak'ta mezhepsel gerilimin tarafları bölgede egemenlik iddiasında bulunan Arap Ligi ile İran olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu taraflar bu gerilime taraf olarak çatışmayı kimi zaman derinleştirmekte kimi zaman ise kontrol altına almaktadır. Bölgede ve bölgedeki devletlerin siyasal organizasyonunda birçok problemi meydana getiren bu çatışma uluslararası taraflarını bulmakta da güçlük çekmemektedir. Çünkü ABD, Rusya, Çin gibi süper güç mücadelesinde olan devletler işlevselliği bulunan bu mezhepsel gerilimi siyasal bir aygıt olarak kullanılmaktadırlar. İran'ın dahil olduğu Rusya/Çin bloğu ve ABD'nin bulunduğu blok arasındaki güç mücadelesinde Ortadoğu'daki mezhepsel gerilim canlılığını koruyan ve bölgedeki devletlerin iç istikrarını zedeleyen ve egemenliklerini tesis etmeyi güçleştiren bir dinamik olarak görünür olmaktadır. İran/İrak ve Kürtler arasındaki siyasal gelişmelerin de en büyük etkileyici dinamiği mezhepsel bir kaynaktan türetilmektedir. Türkiye'nin mezhepsel pozisyonu³⁸² İran ile arasında tarihsel olarak bulunan bölgesel rekabete kaynaklık etmektedir. Bu denklem Ortadoğu'da Kürtler ile olan ilişkileri de belirleyen bir özelliğe sahiptir. Irak Kürtlerinin siyasal konumları ve bu konumdan kaynaklanan Irak devletinin kendi iç sorunlarının bu bölgesel yapıdan ve gerilimden bağımsız olmadığı düşünülmektedir.

Sünniler ve Şiiler arasındaki çekişmenin bölgesel ifadesi olan ve birçok hizip

---

³⁸¹ F. Gregory Gause, "Saudi Arabia and Sectarianism in Middle East International Relations", *POMEPS Studies*, No.38, 2020, <https://pomeps.org/saudi-arabia-and-sectarianism-in-middle-east-international-relation>, (Erişim Tarihi 28 Nisan 2023).

³⁸² Fuat, Keyman, "Bugünkü Dış Politika Anlayışı Paradigmatik Bir Farklılık İfade Ediyor", (Ed. Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer ve Mehmet Yegin), *Mülakatlarla Türk Dış Politikası*, USAK Yayınları, Ankara, 2011, s. 209-229; Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, İstanbul, 2004.

tartışmasının merkezi haline gelen Suudi Arabistan ve İran arasındaki rekabettir. Her ikisi de kendilerini ve yönetimlerini gerçek İslam devleti, toplumlarını gerçek İslami normatif değerlere dayalı ve rejimlerini ilahi hukuk ve şeriat hükümetleri olarak ilan etme savaşının önde gelen oyuncularını olarak algılamakta ve algılanmaktadır.³⁸³ Bununla birlikte, çatışmanın kaynakları mezhepsel gerilim ve farklılıklarda yattığından, yönetim biçimleri ve kurallarına ilişkin belirgin bir şekilde farklı ve geniş yorumlara sahiptirler ve dolayısıyla ilişkilerindeki çatlak bu farklı aktarıma dayanmaktadır.³⁸⁴ İslam, siyasi olarak bölünmüş rakip kabileleri ve halkları tek bir konsolide otorite altında birleştirmek için kullanıldı. Bölgenin belirleyici kültür ve geleneklerinin yeni entegre olmuş kabilelerin hükümdara sadık olmasını gerektirdiğini anlayan İbn Suud, dini kurumlar oluşturdu, topluluklar için camiler inşa etti, Vahhabi öğretiyi yaymak için *ulemayı* - İslam'ın bilginlerini - içlerine gönderdi, aynı zamanda maddi malzeme ve altyapı sağladı ve böylece yönetici otoriteye bağlılık duygusu yarattı ve püriten Vahhabi doktrinine olan inanç ve inançlarını genişletti.³⁸⁵ Öte yandan Safevi hanedanı Şia'yı sadece Fars halkıyla yakın bir bağa sahip olduğu için değil, aynı zamanda Osmanlı'dan ayrı bir devlet kurmak için Şia'yı askeri yollarla ilerletmeye hevesli olduğu için devlet dini olarak benimsemiştir. Suudi Arabistan'ın ilerleyişini gören İran, bir yandan Vahhabiliği ve bunun bölgedeki İslam pratiğine etkilerini yakından izlerken, diğer yandan da bölgesel düzeyde rakip bir güç olarak Suudi Arabistan'la rekabet etmek istedi.³⁸⁶ Suudi Arabistan ve İran arasındaki bu rekabet, mezhepçiliğin ailesel, yerel, bölgesel ve hatta küresel sadakatleri veya bağlılıkları belirleyen kurumsal düzenlemeler seti olarak rol oynadığı ve mezhepçi kimlik politikasının, siyasi iktidar mücadelesinde bölgede hızla yaygınlaşan mezhepler arası ve mezhep içi şiddetle doğası gereği ilişkili olduğu Ortadoğu'daki İslam içi mezhep çatışmalarının tipik bir örneğidir ve merkezindedir. Bu rekabet bölgesel olarak güncel siyasal bölünmeleri beslemeye devam ederek günümüze dek sürdürdü.

Jonathan Fox, yaptığı araştırmada dinin Ortadoğu'daki etnik çatışmalarda, başka yerlerde daha önemli olduğunu vurgulamaktadır. Fox'a göre din, tüm Müslüman

³⁸³ Seyyed Hossein Nasr, "Ideals and Realities of Islam", *ABC International Group Inc*, 2013, s. 144,

³⁸⁴ Leda Hartman, "Islamic Sectarianism: Can Sunni- Shiite hostilities be resolved?", SAGE Publications, library.cqpress.com/cqresearcher/document.php?id=cqglobal2012080700 (Erişim Tarihi 10 Mayıs 2023).

³⁸⁵ Henry Corbi, *History of Islamic Philosophy*, Routledge, New York 2006, s. 30-31.

³⁸⁶ Rouhollah K Ramazani, *The Persian Gulf: Iran's Role*, University Press of Virginia, Charlottesville 1972, s. 24.

devletlerdeki etnik çatışmalarda önemlidir ve Ortadoğu'da, bölge dışındaki Müslüman devletlere kıyasla daha da önemlidir. Bu da İslam'ın bölgede dinin özel önemine kısmi bir açıklama getirebilse de tam bir açıklama getiremeyeceği anlamına gelmektedir. Bunun olası bir açıklaması, dünyanın üç büyük dininin doğduğu bir bölge olan Orta Doğu'da dinin tarihsel önemidir. Öte yandan, bu tarihsel önem, Orta Doğu'da dini özellikle önemli kılan şeyin yeni bir olgu olmadığı ve burada sunulan bulguların asırlık bir olgunun en son tezahürü olduğu anlamına da gelebilir. Fox Ortadoğu'nun dünyanın en otokratik ve en az demokratik bölgesi olduğunu ve Ortadoğu dışındaki Müslüman devletlerin Ortadoğu'daki Müslüman devletlere nazaran daha az otokratik olduğunu ancak genel anlamda Batılı demokratik devletlere göre daha otokratik olduklarını ileri sürmektedir.³⁸⁷ Bu iddianın iki boyutuna dikkat çekmek gerekmektedir. Birinci boyutu Ortadoğu'da inancın siyasal yapıyı belirlediği tezi oluşturmaktadır. Bu bağlamda inanç rejimleri otokratik kılmaktadır. İkinci boyutta mezhepsel ve inançsal gerilimlerin otokratik rejimler tarafından konsolide edildiği ve bu bölgede olan devletlerin bu açıdan başarısız bir siyasal atmosfere sahip olmalarını sağladığı tezi bulunmaktadır. Şii-Sünni ayrımı bölgesel istikrarı tehdit ettiği gibi devletlerin iç egemenliğini tesis etme konusunda da zaafı yaratmaktadır. Özellikle bölgesel düzeyde güç merkezleri oluşturma arayışında olan küresel aktörlerin denklemdeki partnerlerini konsolide etme veya bu düzeyde bir pozisyon yaratmasında kritik bir etki doğurmaktadır. Bölgesel çatışmayı tetikleyen ve istikrarsız bir Ortadoğu projeksiyonu yaratan bir diğer dinamik de etnik olarak bölünmüş yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaklaşık bir asırlık bir gerilim olarak bu etnik kompozisyonun en somut örneği Kürtler olmuştur. Hem ulusal hem bölgesel hem de küresel bir mesele haline gelen Kürt meselesi bu çerçevede ele alınmadan Irak ve Ortadoğu siyaseti doğru bir şekilde tahlil edilemeyecektir.

Kürt sorununu daha da karmaşık hale getiren şey, Kürtlerin hakimiyetindeki Musul vilayetinin önemli petrol yataklarına sahip olması ve bu nedenle Türkler, Kürtler ve İngilizler arasındaki çetrefilli mücadelenin hedefi haline gelmesiydi. Büyük Britanya ve mağlup Osmanlı Devleti arasında müzakere edilen, Anadolu'da Kürtlerin çoğunlukta

---

³⁸⁷ Jonathan Fox, "Is Islam More Conflict Prone Than Other Religions? A Cross-Sectional Study of Ethno-Religious Conflict", *Nationalism and Ethnic Politics*, Vol.6, no.2, 2007, s. 1-24.

olduğu bölgelerde bağımsızlık öngören ve bir Kürt devletinin kurulması için siyasi bir mekanizma ortaya koyan Sevr Antlaşması'nda Kürtlerin istekleri doğrudan güvence altına alınmış olsa da, antlaşma hiçbir zaman onaylanmadı ve sonuç Musul'un Irak'la birleşmesi ve bağımsızlık umutlarının sönmeye başlaması oldu.³⁸⁸ 1920'lerde yeni devletlerin kurulması ve yeni sınırların oluşturulması, Kürtlerin Türkiye, Irak, İran, Suriye devletleri sınırları içinde dağınık bir şekilde yer alması sonucunu doğurdu.³⁸⁹ Yine de etnik kimlik duyguları dört ülkedeki Kürt topluluklarında güçlü kalmıştır ve anlatıları çağdaş dünyada ulusu olmayan bir halkın tipik örneği olarak sıklıkla kullanılmaktadır.³⁹⁰ Uzun bir siyasi aktivizm geçmişine ve Ortadoğu'da kendi yönetim bölgelerine sahip olan Irak Kürtleri, Kürt Bölgesel Yönetimi (KBY) 2005'ten bu yana Irak Anayasası'nda özerk bir yönetim birimi olarak onaylanmıştır.³⁹¹ Suriye'nin kuzeyi ve kuzeydoğusunda Kürtlerin çoğunlukta olduğu bölgeler 2012'den bu yana Kürtler tarafından Rojava ya da Suriye Kürdistanı olarak adlandırılan üç fiili özerk kanton olarak yönetilmektedir. Türkiye'de birçok Kürt hala Türkiye devletini desteklese ve Kürt adem-i merkezîyetçilik muhalefeti merkezi hükümetin şiddetli direnişiyle karşılaşsa da, yerel ve ulusal seçimler ülkenin Kürtlerin çoğunlukta olduğu illerinin ülkenin geri kalanındaki siyasi eğilimlerle açık bir şekilde çeliştiğini göstermektedir.³⁹² İran, Türkiye, Irak ve Suriye'deki Kürtlerin siyasal talepleri uluslararası aktörlerin ve bölgesel güçlerin jeopolitik çıkarlarına göre değişmektedir.³⁹³

Türkiye Irak ve İran arasında bölgesel bir sorun haline gelen Kürt meselesi Irak'ın bölgesel denklemde sürekli olarak gündeme gelmesine ve bazı sorunlarla karşılaşmasına sebep olmuştur. Türkiye'nin, İran'ın ve diğer bölge devletlerinin kendi ulusal sorunları olarak da görünürlük kazanan Kürt meselesi aynı zamanda bu devletlerin bölgede pozisyon almasında oldukça etkili bir müzakere unsuru haline de gelmiştir. Irak'ta oluşan özerk Kürt

---

³⁸⁸ Hakan Özoglu, *Kurdish Notables and the Ottoman State: Evolving Identities, Competing Loyalties, and Shifting Boundaries*, State University of New York, New York 2004, s. 245.

³⁸⁹ Mim Kemal Öke, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, İstanbul, 1992.

³⁹⁰ Ofra Bengio, *Kurdish Awakening: Nation Building in a Fragmented Homeland*, University of Texas Press, Texas 2014, s. 41.

³⁹¹ Richard Falk, *The Kurdish Struggle for Self-determination after the Gulf and Cold War*, Olive Branch Press, New York 2003, s. 91-92.

³⁹² "Türkiye'nin Kürt Sorunu Algısı", SETA, (https://file.setav.org/Files/Pdf/20130109171358_turkiyenin-kurt-sorunu-algisi.pdf). (Erişim Tarihi: 24 Haziran 2023).

³⁹³ Philip G. Kreyenbroek ve Stefan Sperl, *The Kurds: A Contemporary Overview*, Routledge, New York 1992, s. 51.

bölgesi Ortadoğu'daki güç dengelerini ve siyasal yapıyı etkilemektedir.³⁹⁴ Bu bölgede devletler birbirlerine karşı bir koz olarak, uluslararası aktörler ise bu devletleri ve bölgeyi kontrol altında tutmak veya kendi çıkarlarını sağlamak için bu meseleyi işlevsel bir şekilde kullanmaktadır. Dolayısıyla bölgenin etnik ve mezhepsel bölünmesi yeniden üretilen ve siyasal bir araç olarak kullanılan bir ortam yaratmaktadır. Bu siyasal ortam aynı zamanda Irak'ın başarılı bir modern devlet olarak organize olmasını engelleyen önemli dinamikler yaratmaktadır. Etnik ve mezhepsel bölünme ulusal ve egemen yapıların ortaya çıkmasını engelleyen veya ulusal ve egemen yapıların bu bölünmelerle hizalanmış bir şekilde ortaya çıkmasına sebep olan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Konjonktürel kırılmaların ve iktisadi arayışların bu bölünme hattına dayanarak politika üretmeleri bölgede zayıf devletlerin varlığını sürdürmesinde hayli etkili olmaktadır. Irak bu bölünmeyle hizalanmış bir yönetime sahip, hukuksal ve ekonomik yapının kristalize olduğu bir ülke olarak öne çıkmaktadır. Irak'ın başarısız bir devlet olmasındaki en önemli sebep Ortadoğu'daki bu etnik ve mezhepsel bölünmenin derinleştiği bir siyasal yapıya sahip olmasıdır.

3. Irak'ta Dış Müdahale ve Güç Çekişmeleri

ABD'nin 2003'teki işgali sonrasında Irak rejiminin ortadan kaldırılmasıyla birlikte devlet kurumları da çöktü. Devletin çöküşü bölgede güç dengelerinin bozulmasına neden oldu. Nitekim yaşanan kargaşada siyasi ve güvenlik boşlukları meydana geldi ve bu boşluk Irak'ta bölgesel ve uluslararası müdahaleye fırsat vermiş oldu. Yaşanan dış müdahalenin büyük bir bölümü Irak topraklarındaki güç mücadelelerinden kaynaklanmaktadır. Doğrudan veya dolaylı bir şekilde bu mücadeleler vekalet savaşları yoluyla sürdürüldü. Var olan güç savaşlarının bir bölümü bölgesel düzeyde tarihi boyuta sahipti. Özellikle İran ile Türkiye'nin müdahaleleri mezhepsel veya etnik kimlik gibi gerekçeler içermektedir. Burada yürütülen güç mücadelelerinin ve müdahalelerin gerekçesi tarihsel mirasa sahip çıkma olarak meşrulaştırılmaktadır. Güç savaşlarının önemli bir boyutu ise Baas rejiminin ortadan kaldırılmasından sonra yaygınlaşan güvenlik, stratejik ve ekonomik meselelerce şekillenmiştir.

---

³⁹⁴ Roy Gutman, "Iraqi Kurdish Leader Calls for Redrawing Regional Borders—And Attacks Fellow Kurds". *The Nation*, <https://www.thenation.com/article/iraqi-kurdish-leader-calls-for-redrawing-regional-borders-and-attacks-fellow-kurds/> (Erişim Tarihi 12 Mayıs 2023).

Irak'taki dış müdahale ve güç çekişmeleri, ABD işgalinden sonra ister tarihsel olsun ister güvenlik, stratejik ve ekonomik boyutları ile olsun, Irak devletinin başarısızlığında büyük etkisi olan güçlü dış dinamikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle güvenlik ve siyasi istikrarsızlık açısından Irak devletinin kendi egemenlik sahası içerisinde siyasi istikrarı sağlama ve toprak egemenliğine sahip çıkma konusunda başarısız bir düzleme yerleştiğini göstermektedir. Tezin bu bölümünde güç ve vekalet savaşı tanımlarından yararlanarak uluslararası çekişmelerin Irak'ta devletin başarısızlığını nasıl etkilediğini açıklanacaktır. Bu çerçevede bölgedeki belirgin güçler olarak ABD, İran, Türkiye ve Suudi Arabistan'ın 2003'ten sonra Irak'ın siyasi sahnesindeki aktörler olarak nasıl çekiştiklerine değineceğiz.

Güç elde etmek adına yaşanan uluslararası çatışmalar devletlerin nüfuz alanını genişletmek ve bölgesel kontrolünü sağlamak için benimsedikleri esas ilkelerden ve temel güdülerden birisidir. Bu amaç siyasi kargaşa ve bölgesel kaotik tabloların oluşmasında kritik bir önem arz etmektedir. Dolayısıyla yaşanan bu çatışma ortamını besleyen diğer dinamiklerin altında etnik ve ideolojik menfaat güdülleri bulunmaktadır. Bu çerçevede de devlet ne kadar güçlü olursa bölgesel çatışmalar o kadar fazla olur. Devlet ne kadar zayıfsa, çatışmaya karşı o kadar savunmasızdır, özellikle hassas bir jeopolitik alanda ise sorunların çözümü için odak noktası haline gelir.³⁹⁵

Güç olgusu üzerinde mutabık kalınması zor ve tanım konusunda geniş bir çerçeveyi temsil etmektedir. Mutabık kalınan en genel tanımı ise belirli bir amaç uğruna ve belirli araçların kullanıldığı bir süreç olarak ifade edilmektedir. Bu minvalde güç kavramını belirleme konusunda üç farklı yaklaşım bulunmaktadır. Birinci yaklaşım, gücü kullanan tarafın kendi menfaati adına ikinci taraf üzerinde oluşturduğu etki olarak tanımlamaktadır. İkinci yaklaşım ise gücü karşı tarafın siyasi karar vermesini etkileme süreci olarak tanımlamaktadır. Üçüncü yaklaşım birinci ve ikinci yaklaşımı içeren bir tanımlama yapmaktadır. Bir diğer ifade ile *güç*, bir tarafın zorla veya yumuşak diplomasi diliyle bir kişi, varlık veya devlet üzerinde bulunan karar mekanizmasının ve kontrolü anlamına gelmektedir.³⁹⁶ Yukarıda ifade edildiği üzere gücün bir siyasi araç olarak kullanılmasının

---

³⁹⁵ Adil Elî Silêman Musa, "Mefihum El-Qwet fi El-Elaqat El-Dewliye 1991-2017" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cam'et El-Şirq El-Ewset Oman 2018, s. 14.

³⁹⁶ İman Qedih, "Tehwel Mefhum El-Qqwet fi El-Elaqat El-Dewliye b'ede Nihayet El-herb El-Bbaride", Cam'et Muhimed Buziyaf, El-Cezair 2018, s.11.

uluslararası ilişkilerde nasıl etkiler doğurduğunu göz önünde bulundurarak 2003 sonrası Irak'ta ve bölgede hangi aktörlerin ve devletlerin etkili olduğunu açıklamaya çalışacağız. Bu ülkeler Irak'ın iç siyasetine büyük çapta etki bırakarak Irak'taki devlet başarısızlığının temel sebeplerinden birisi olmuştur. Dolayısıyla ABD, Türkiye, Suudi Arabistan ve İran'ın hem bölgesel düzeyde hem de Irak özelinde ortaya koydukları güç mücadelelerine değinmek gerekmektedir.

3.1. İran

2003 yılından sonra Irak'a yönelik en güçlü müdahalelerden biri İran tarafından gerçekleştirilmiştir. Yapılan müdahalenin Irak'ın egemenliğinde ciddi çözümler yaptığı ve Irak'ın kendi egemenliğini korumak adına ortaya koyacağı siyasal operasyonları zayıflattığı görülmektedir. İran, İslam Devrimi'nden sonra bölgede önemli bir güç olma arayışına girmiştir. Bu güç olma arayışının en önemli siyasal zemini Irak devletinin bulunduğu bölgeyi kapsamaktadır. Irak devletinin kontrolünde olan topraklar hem tarihsel anlamda hem de mezhepsel ve etnik kompozisyon bakımından İran'ın güç alanı için işlevsel bir niteliğe sahiptir. Fakat 2003 yılına kadar Irak ile İran arasında güç dengesi bulunmaktaydı ancak 2003'ten sonra bu denge değişti. İran, Irak'ı kontrol etme ve Irak'ta etkin olma gayretlerini yoğunlaştırmak için yeni bir çabaya girişmiş oldu. Çünkü bu tarihe kadar görece olarak bulunan güç dengesi İran lehine bozulmaktaydı.³⁹⁷ İran etki alanını genişletmek ve Irak'taki kontrolünü güçlendirmek için bazı dinamiklerden faydalanmaktaydı. Bu dinamikleri şöyle ifade etmek mümkündür:

Irak ile İran arasındaki tarihsel güç mücadelesi tarihsel bir arka plana sahiptir. İran İslam Cumhuriyeti, Irak'ın tarihsel açıdan coğrafi olarak eski İran yönetimlerinin bir parçası olduğunu düşünmektedir. Bu tutuma göre Irak tarihsel olarak İran'ın toprak parçası olup bağımsız bir devlet olarak tarihte var olmamıştır. 1979 devriminden sonra İran'ın ilk başkanı olan Ebu Hüseyin Beni Sadır, “tarihsel açıdan Irak Fars devletinin bir parçasıydı.” demiştir. Ayrıca Genelkurmay Başkanı Feyruz Abadi ise, “Körfez daima İran'ın olmuştur” ve “Irak'ta var olan petrol de Fars bölgelerine aittir.” ifadelerini kullanmıştır. Bu çerçeveden bakıldığında İran'ın Irak'a müdahale konusunda süreklilik arz eden bir isteği olduğunu görmekteyiz. Aynı

---

³⁹⁷ Elî Rîza Nadir, “El-dewr Elezî Tietzelîe' bihî İran fi El-Îraq, hel min Mecal Lîlte'awin beîn El-Wîlayat El-Mumtehîde El-Amrîkiye we İran?”, *Muasset Rand*, 2015, s. 2.

zamanda farklı araçlar yoluyla Irak devletini kontrol etmek istemiştir. İran'ın genişlemesini öngören tarihsel ideoloji bu müdahalenin tarihsel kaynağını oluşturmaktaydı.³⁹⁸

Irak'taki Şii grupları güçlendirme: Irak'taki Şii grupları desteklemek, İran'ın önem verdiği bir stratejidir. Bu bağlamda Irak Yüksek İslam Şurası, Bedir ve İslami Dava Partisi'ne bağlı tüm Şii gruplar desteklenmiş ve İran'ın siyasi amaçları için kullanılmıştır. Kısaca İran, Irak'ın ve Irak'taki Şii İslami grupların etkini genişletmek istiyordu. Böylece parlamentoya, hükümete ve kurumlara kendi nüfuzunu taşıyabilecekti.³⁹⁹

Irak ekonomisini baltama ve kaynakları istismar etme: İran her fırsatta Irak ekonomisini baltalamaya çalışmakta ve kaynaklarını istismar etmektedir. Bu konuyu birkaç nokta ile açıklayabiliriz. İlk olarak, sanayi, tarım ve yerleşim bölgelerini satın alarak İran'a bağlı gruplar için sağlam ve güvenilir bir yer haline getirmek ve İran etkinliğini güçlendirmek adına buralarda çalışmak buna örnek olarak gösterilebilir. İran, Irak ekonomisini krize sokmak istemekteydi. Bu amaca ulaşmak için Irak pazarını İran ürünlerine açmıştır. Bu yolla İran, kendi ürünlerini ticari kurumlarına yönelik uluslararası müeyyideleri aşarak Irak pazarına aktarabilmiştir. Nitekim bu durum beraberinde Irak'ın ekonomik olarak “İran'ın arka bahçesi olmasını” ve Irak'ın sanayi ve üretim açısından belini doğrultamamasını getirmiştir. Bu açıdan İran kendine yakın olan iş adamlarını kutsal Şii kentlerinde ticaret yapmaları ve fiyat dayatmaları konusunda teşvik etmiştir.

Bir diğer nokta, İran'ın Irak petrolünü farklı boru ve tankerlerle çalmaya çalışmasıdır. Buna örnek olarak Basra petrol sahaları gösterilebilir. Biker Hamilton'ın raporuna göre bu petrol hırsızlığının boyutu günlük yarım milyon varil petrol olarak tahmin edilmekteydi. Ayrıca Irak'taki petrol sahalarında çalışan mühendisler görevden uzaklaştırmıştır. Mecnun ve Feke petrol sahaları buna örnek olarak gösterilebilir. İktisadi baltalamanın bir diğer örneği olarak İran'ın, fabrika ve kimyasal atıklarını Karun nehri ve Irak'a akan diğer nehlere atarak Irak'taki tarım sektörünü yozlaştırması gösterilebilir. Ayrıca İran, Irak'taki bazı su

---

³⁹⁸ Muhemed Ferîd, *Teirîx El-Dewle El-Osmaniye, Tarîx El-Êraq El-Hedîs*, El-Qahîre 2007, s. 57-60.

³⁹⁹ A.g.e., s. 4.

kaynaklarının yönünü İran'a doğru değiştirmiştir. Daha önce Diyale'nin tarımsal alanlarına akan Elvend nehri bunlardan biridir.⁴⁰⁰

İran'ın başvurduğu bir diğer yöntem, siyasi bir araç olarak milis güçleri kullanmaktır. Irak'taki kurumları yönlendirmek ve siyasi kararlara etki etmek adına İran Şii milis güçlerini kurmuştur. Özellikle 2011'den, ABD'nin Irak'tan tamamen çekilmesinden hemen sonra bu adımlar atılmıştır. 2014 yılına gelindiğinde bu yöntem daha baskın şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle DEAŞ'ın varlığını bahane ederek Şii milis güçleri daha da güçlendirilmiştir. DEAŞ'ın Irak'a girmesiyle beraber Sistani'nin dini fetvası sonucunda tamamen mezhepsel açıdan İran'a bağlı olan Haşdi Şabi güçlerinin kuruluşu 13 Haziran 2014'te ilan edilmiştir. Haşdi Şabi güçleri 130 bin kişilik güce sahip 35 ayrı gruptan oluşmaktadır. Şii grupların etkisiyle Irak hükümeti bu orduya üye olanlara en az bir milyon Irak dinar maaş ödemektedir. Her ne kadar Haşdi Şabi Irak'ı koruma adı altında kurulmuşsa da mezhepsel bir örgüttür ve İran'ın menfaatleri doğrultusunda çalışmaktadır. ABD, Kürtler ve Sünniler karşısında vekalet savaşı yapmaktadır.⁴⁰¹

3.2. ABD'nin Irak'a müdahalesi

ABD'nin Ortadoğu'daki temel amacı, kendi müttefiklerinin güvenliğinin istikrarı ve Körfez petrolünün dünyaya ihracatı ile kendisine zıt olan ülkelerin zayıflatılması olarak özetlenebilir. Bu yüzden ABD'nin müdahaleleri 1990 yılındaki Kuveyt harekâtı ile başlayıp, yaptırımlar ile devam etmiş; 2003 yılında Irak'ın işgali ve Saddam Hüseyin rejiminin yıkılması ile doruk noktasına ulaşmıştır. Irak'ın işgali, Ortadoğu'daki ABD karşıtı hareketleri ve tehlikeleri ortadan kaldırma, ABD'nin süper güç olarak konumunun tahkim edilmesi ve İran'a karşı Körfez'de askeri varlığın devam ettirilmesi gibi amaçlarla gerçekleştirilmiştir.⁴⁰² ABD'nin çıkarlarına olan müdahaleleri birkaç farklı ayrı şekilde sınıflandırabiliriz:

Siyasi boyut: 2003 yılındaki Irak işgalinden sonra ABD, demokrasi, insan hakları ve liberalizm adı altında yeni bir Irak hükümeti oluşturarak Irak'taki siyasi kurumları yeniden şekillendirmek istiyordu. Bu amaçla geçici hükümetten sonra bütün oluşumları kapsayacak ve

⁴⁰⁰ Aseel Kami, "Iran exports to Iraq to pass \$8bln in 2010", <https://www.reuters.com/article/us-iraq-iran-trade-interview-idUUSTRE63O11U20100425> (Erişim Tarihi 13 Mayıs 2023).

⁴⁰¹ Muhemed Sibetî Bilesmae, "Ebrez Milîşiyat İran fi El-Îraq we Suriya we Hecim El-Nînfâq Eleyha, mewq' Heifryat", <https://hafryat.com/ar> (Erişim Tarihi 13 Mayıs 2023).

⁴⁰² Ehmed Ehmedî ve İbrahîm Ehmedî, "Stratîjiyet El-Emrîkiye fi El-Êraq fi Şerq El-Ewset , Dîraset Halit, Xezo Îraq", https://democraticac.de/?p=35606#_ftnref31 (Erişim Tarihi 13 Mayıs 2023).

çoğunluğu Şiiilerden oluşan bir koalisyon hükümeti kurmak istemekteydi. Fakat koalisyon hükümeti demokrasiden uzaklaşarak Şii çoğunluğun Sünni azınlığa karşı zulmüne ve baskısına neden oldu. Diğer yandan devlet inşası, anayasal zeminde ve halkın egemenliği çerçevesinde kurumların oluşturulmasını gerektiriyordu. Nitekim siyasi sistemin mezhep, etnisite ve din temelinde bölünmüş olması, Irak halklarının ulusal kimliklerini yeniden tesis etmelerini engelleyerek kendi gruplarına bağlı kalmalarını sağladı. ABD'nin Irak'ın demokratik bir devlet olmasını istediği doğrudur, ancak kendi kontrolü ve kararları altında bölgesel müdahalelerden uzak tutmak istiyordu.⁴⁰³

Güvenlik ve Stratejik boyut: ABD'nin Irak işgali güç gösterileri ve tatbikatlar eşliğinde başladı. Bununla birlikte, işgal güçlerinin tamamı Irak'ta kaldı. ABD'nin 2003'ten sonra siyasal sistemi inşa etme sürecinde askerlerini Irak'ta tutmaktaydı. 2011 yılından sonra askerlerini aşamalı bir şekilde geri çekti. Irak'taki askeri varlığının birkaç sebebi vardı. İlk olarak, ABD siyasetinin Irak'taki ve Ortadoğu'daki hegemonyasından emin olmak ve askeri başarıyı öne çıkarmak. İkincisi olarak, Irak petrol rezervlerini dünyanın en büyük ikinci rezervi olduğundan dolayı bu rezervleri kontrol etme isteği ki bu durum ABD'nin petrol pazarındaki belirleyiciliğini üretim ve pazarlama konusunda daha fazla artırmıştır. Üçüncü olarak, Irak topraklarını kullanarak ABD'ye karşı olan bölgesel güçleri sınırlandırma çabası. En belirgin örneklerden birisi de İsrail'e karşı güçlü bir tehdit unsuru olan İran'ın bölgedeki gücünü sınırlandırmak. Bu yönüyle ABD, Irak'taki kendisine yakın güçleri İran'a bağlı gruplara karşı desteklemiştir.⁴⁰⁴

Irak'ta ABD ile İran çekişmesi: 1979 tarihli İran İslam Devrimi'nden beri ABD ile İran arasında siyasal anlaşmazlıklar yaşanmaktadır ve bu sorunlar şu ana kadar çözümlenebilmiş değildir. Özellikle geçtiğimiz 10 yıl içerisinde İran nükleer açıdan önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Bu durum uluslararası düzeyde ve özellikle ABD nezdinde tehlikeli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.

---

⁴⁰³ Elî Sebah Sabir, “Ehtılal El-Amerîkî lil İraq û İşaliyet Bınae El-Dewlet 2003-2014”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Camiet Şerq Elewset 2015, s. 170 -171.

⁴⁰⁴ Henan Rezayîqiye, “Tewecuhat El-Siyaset El-Xarciye El-Amrîkiye fi El-İraq beyne İdaret Buş we İdaret Barak Obama 2003-2016”, *Majalat Al-eulum Alq-anuniat w Al-siyasia, cam'et Cezarîr*, Vol.9, no.2, Ocak 2018, s.714-735, s. 724.

Diğer taraftan İran tarafından kurulmaya çalışılan “Şii Hilali”, ABD açısından Ortadoğu’daki müttefikleri için tehlike arz eden bir girişim olarak görülmektedir. Her iki ülke de aralarındaki anlaşmazlıkları kendi lehlerine sonuçlandırmak ve müttefiklerine yardım etmek adına Irak topraklarını bir arena olarak kullanmaktadır. Bu yüzden İran’a bağlı milisler ve bu ülkeye bağlı göstericiler 2003’ten sonra ABD’nin petrol sahalarıyla büyükelçiliğine saldırılar düzenlemekteydiler. Buna karşılık olarak da ABD birkaç defa İran’ın çıkarlarını baltalamaya yönelik saldırılar düzenlemiştir. Bunlardan en belirgin olanı ise Kasım Süleymani’nin hedef alınmasıdır. Süleymani, İran Devrim Muhafızları’na bağlı Kudüs gücünün komutanıydı ve 3 Ocak 2020’de Bağdat Havaalanı’nda hedef alındı. Diğer taraftan Irak’ın hükümet kabinesinin oluşum safhalarında ABD ve İran çekişmesinden dolayı krizler baş göstermiş ve ülkenin siyasal sisteminde istikrarsızlıklar oluşmuştur. Bu istikrarsızlıkların da Irak’taki hükümet işlevine büyük oranda etkisi olmuştur. Çünkü İran ile ABD arasındaki çekişmeler devamlılık göstermiş Irak’ın çıkarları bu çatışmalardan dolayı zarar görmüştür.⁴⁰⁵

3.3. Türkiye’nin Irak’a Müdahalesi:

Irak’ta çıkarlara sahip olan bölgedeki güçlü ülkelerden bir diğeri Türkiye’dir. Türkiye, bölgesel güç olarak Irak’taki siyasi ve güvenlik meselelerine çeşitli şekilde etki etmiştir. Bu etkilerin tarihsel derinliği olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye, Kuzey Irak’taki PKK tehdidine karşı önemli müdahalelerde bulunmaktadır. Bunu, milli güvenliğin önemli bir unsuru olarak görmektedir. Bu çerçevede Türkiye, Irak’taki siyasi olaylara önemli ölçüde etki etmiştir. Irak’taki siyasi durumu kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmeye çalışmıştır. Genel olarak Türkiye’nin Irak’taki siyasetini birkaç başlık altında inceleyebiliriz.

Kuzey Irak’taki Kürtlerin gücünü sınırlandırma ve PKK ile mücadele: Türkiye’nin Irak politikasının temel ilkelerinden biri, Kürdistan Bölgesi ile ekonomik ve ticari iş birliğini sağlarken ⁴⁰⁶ aynı zamanda Kürdistan Bölgesi’nin dağlık bölgelerinde bulunan Kürdistan İşçi Partisi (PKK) ile mücadele etmektir. 2003 yılından sonra PKK’nın bulunduğu bölgelere hava saldırıları düzenlenmiştir. Nitekim Türkiye’nin ana hedefi, Kuzey Irak’ta yaklaşık 20 askeri üs

⁴⁰⁵ Muhemed Kazim Ebas El-Mu’îni, “El-Xîlaf El-Amrîkî-El-Îranî we Teda’yate Ela El-Îraq b’de ‘am 2003”, *Mucelet El-Ulum El-Siyasye*, El’ded 62, 2021, s. 383.

⁴⁰⁶ Müge Alaçam, “Türkiye’nin Kuzey Irak Politikası ve Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Başkanı Mesud Barzani’nin Türkiye Ziyareti”, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/1276/turkiyenin_kuzey_irak_politikasi_ve_irak_kurt_bolgesel_yonetimi_baskani_mesud_barzaninin_turkiye_ziyareti (Erişim Tarihi 24.06.2023).

konuşlandırılarak Irak Kürdistanı'ndaki Kürt isyancı hareketini bastırmaktır. İkinci hedef ise Kürtlerle siyasi çatışma düzeyini düşürerek Kürtlerin bağımsızlık ve genişleme arzusunu dizginlemektir. Bunun en önemli örneği ise Kürdistan Bölgesi'nin Irak'tan bağımsızlığına şiddetle karşı çıkarak 2017'deki Kürt referandumuna sert muhalefet göstermesidir.⁴⁰⁷

Türkiye'nin su konusunda Irak üzerindeki etkisi: Türkiye'nin Irak ile tarihi sorunlarından birisi, zaman zaman çatışma tehlikesini de doğuran bir olgu olarak beliren su meselesidir. Osmanlı Devleti'nin dağılmasından sonra Lozan Antlaşması'na göre Dicle ile Fırat nehirleri uluslararası su statüsünü almıştır. Nitekim bu gelişme Irak ile Türkiye arasında bir anlaşma doğurmuştur. Fakat 1970'li yıllardan sonra Irak, Türkiye'yi belirlenen su miktarını vermemekle suçlamaya başlamıştır. 2003'ten sonra Türkiye'nin suyu kontrol etmek için kullandığı şu barajlar inşa edilmişti: Keban Barajı, Karakaya Barajı, Atatürk Barajı ile Birecik Barajı. Bunlardan daha önemlisi ise Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) oldu. Türkiye, Güney Anadolu Projesi'ni Irak sularının üzerinde bir baskı aracı olarak kullanmıştır.⁴⁰⁸

Kerkük ve Türkmen nüfus meselesi: Kerkük meselesi ve Türkmenlerin Kerkük, Telafer ve Musul bölgelerindeki varlığı, Türkiye'nin Irak'ta oynadığı aktif siyasi rolün başlıca araçlarından biridir. Bu durumun en önemli sebebi ise Kerkük'ün stratejik coğrafyası ve doğal kaynaklarıdır. Bu bölgede Kürtler, Araplar ve Türkmenler yaşamaktadır.

Kürtler ellerindeki tarihsel belgeler vasıtasıyla Kerkük'ün Kürdistan'a dahil olduğundan bahsetmektedirler. Araplar ise Kerkük'ü Irak dahilinde görmektedir. Türkmenler, Türkiye'nin desteğini önemli bulmaktadırlar fakat Irak Anayasasının 140'ıncı maddesine göre bu mesele üç aşamalı çözümlerle mümkün olacaktır. Bu aşamalar Kerkük'ü normalleştirme, Kürtlerin Kerkük'e geri getirilmesi, dışarıdan gelen Araplara tazminat ödenmesi ile Kerkük'ün geleceği adına referandum yapılması olarak ifade edilmektedir. Türkiye buna tamamiyle karşı çıkmaktadır, dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, Kerkük'te etnik bazlı hegemonyayı kabul etmeyeceklerini belirtmiştir. Buna karşılık Türkiye, Irak Türkmenlerini

⁴⁰⁷ Hinri C. Barkî , *Türkiye ve İraq: İxtisar ve İmkaniyat El-ciwar , teqrîr reqem 141 lîlme'hed El-Selam El-Amrîkî*, Waşintoin, 2005, s. 2.

⁴⁰⁸ Al-Shamali ve Muna Hisên Ebîd, "El-Elaqat El-İraqiye-El-Türkiye ve Eserîha fî îstîqirar El-İraq", *Mucelet Dîrasat El-Dewliye*, El'Eded 60, 2015, s. 297.

desteklemekte ve kendisini Irak'taki Türkmenlerin hamisi ve koruyucusu olarak tanımlamaktadır. Bu çerçevede de merkezi yönetimin güçlenmesini istemektedir.⁴⁰⁹

Musul sorunu ve Sünnilere yardım: Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Musul'u kaybeden Türkiye, her zaman bölgede varlığını tekrar kurmak istemiştir. Bu istek özellikle 2003 sonrasında daha artmıştır. Musul'un Türkiye için önemli bir güvenlik meselesidir. Musul, Ankara'yı Bağdat'a, doğuda ise Halep ve Kasır Şirin'i birbirine bağlayan bir merkezdir. Böylece Musul dört devletin birleşme noktasıdır. Jeopolitik olarak Musul, Suriye-Ürdün, Bağdat ve Arap Körfezi için birleşme alanıdır. Musul, Türk ürünlerinin ihracatı için de iyi bir pazardır. Mezhepsel ve siyasi olarak da Irak'ta bir güç dengesi aracı olarak Sünni Arapları Şiiliğe karşı desteklemek Türkiye için önemli bir husustur. Musul ilinin nüfusunun %80'i Sünni Hanefi'dir. Bu nedenle Türkiye, Musul'a önem verme ve oradaki Sünni güçlere yardım etme anlamında Irak'ta üzerine düşen rolü oynamaktadır.⁴¹⁰

Irak'ta Türkiye ve İran'ın siyasi çatışması: Türkiye ve İran'ın Irak'ta kendi politikaları ve müdahaleleri bulunuyor. Bir yandan her iki ülke de geniş ve Irak'ta üzerlerine düşen rolü oynamak istiyor. Öte yandan çıkarlarının korunduğu alanlara da müdahale ediyorlar. İran ile Türkiye'nin çatışmaları, özellikle DEAŞ'ın bölgeye gelişinden sonra Sincar bölgesinde yoğunlaştı. İran, müttefikleri Şii hilali genişletebilsin diye Sincar'daki Haşdi Şabi gruplarını desteklemektedir. Buna karşılık Türkiye de kendisine yakın güçlere ve Türkmenlere yardım etmekte, Sincar'da PKK ve İran'dan yardım alan kampları baskılamaktadır. Özellikle Sincar, Musul ve Kuzey Irak'ta yaşanan bu askeri ve güvenlik çatışması, Irak'ta istikrarsızlığın derinleşmesine ve Irak askeri kurumlarının zayıflamasına yol açmıştır. Göçmenlerin Sincar'a dönüşleri için sorun teşkil etmektedir.⁴¹¹

3.4. Suudi Arabistan'ın Irak'a müdahalesi:

Irak ile geniş bir sınırı olan kilit bir Körfez ülkesi olan Suudi Arabistan, özellikle Irak'ta Şii çoğunluğun iktidara geldiği 2003 yılından bu yana rejim değişikliğine şüpheyle yaklaşıyor. Suudi Arabistan Krallığı, ortaya çıkan hareketlere rağmen ABD'nin Irak'taki

⁴⁰⁹ El-Feyli, Nadire Wehab Ahmed, "Dewr Tirkıya El-Eqlîmî fî El-Îraq lilmudet (2002-2009)", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cam'et Bexdad 2010, s. 218.

⁴¹⁰ Fıras Eliyas, "Mekanet El-Musil El-Ciyosiyasiye fî eqliyet El-Saset El-Etrak", <https://www.noonpost.com/content/28274> (Erişim Tarihi 15 Mayıs 2023).

⁴¹¹ Selîm Dilêmi ve Sîrae Nifoz, "Tirkî – İranî ela Erz El-Îraq, mewqie siyasî El-Dewleiyê", <http://www.siyassa.org.eg/News/18046.aspx> (Erişim Tarihi 15 Mayıs 2023).

projesinin tamamen başarısız olmasını veya geri çekilmesini kendi güvenliği için bir tehdit olarak görmüştür. Riyad Irak'ın yorgun, zayıf ve geri kalmış olduğuna işaret etmekteydi. Irak'ta ABD güçlerine yönelik şiddet devam ederken, Suudi Arabistan Krallığı, Irak'ın güvenliğini korumak için Arap ve İslami güçler göndermeyi teklif etti, ancak ABD reddetti. Suudi Arabistan, İran hegemonyasına doğru ilerlediği ve Arap ülkelerinden uzaklaştığı konusunda Irak'ı defalarca uyarılmış, bunu Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri için bir tehdit olarak yorumlanmıştır. Bu nedenle Suudi Arabistan, Sünni şeyhler ve din alimleriyle temasa geçti ve birçoğu Suudi Arabistan tarafından yayınlanan katı Vahhabi öğrenimine bağlı kalan mezhepsel şiddette bir artışa yol açtı. Öte yandan, Irak'ta mezhep savaşının tırmanmasında önemli rol oynayan Suudi din adamlarının tekfirli fetvası yayımlandı. Özellikle Mekke Ulu Camii vaizi Muhammed el-Arafi, Akalbani, el-Arur ve diğerlerinin fetvaları etkili oldu. Terörist grupları desteklemek için ayda yaklaşık 70 milyon dolar tahsis etmenin yanı sıra 2014 yılından bu yana farklı biçimlerde güvenlik ve ekonomi açısından Irak'a yaklaşan Suudi Arabistan, bir yandan kendi güvenliğini korurken diğer yandan Irak ve hükümeti kendine çekebilmeye çalıştı. Ancak bu ilişkiler zayıflamaya devam etti ve İran daha baskın hale geldi. Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri Iraklı Sünnilere birçok yardımda bulunmuş olsa da Irak'taki İran-Suudi Arabistan çatışması, siyasi sistem ve Irak yönetiminde dini çatışmaların artması konusundaki istikrarsızlığı artırmaktan başka bir işe yaramadı.⁴¹²

2003 yılında bölgesel güçlerin Irak'ın işgali ve Irak'ın geleceğine ilişkin görüşlerini genel olarak değerlendirecek olursak, yukarıda belirtilen ülkelerin her birinin çıkarları ve çok kültürlü bir toplum olarak Irak'ın geleceğine olan duyarlılığı ve Irak'ta 2003 yılından sonra rejim, siyasi çağına yaklaşma ve müdahale etme ihtimalinin bulunduğunu gösteriyor. Aşağıda bu ülkelerin Irak'ın geleceğine ilişkin konumlarının tablosu yer almaktadır:⁴¹³

---

⁴¹² Ehmed Ebid Elsade Muhsin, *Elsiyast Elxarciye El-Siüdiye tıcah El-Eraqbeide am 2023*, Camîet Mustensiriye , El-Êraq 2019, s. 7-12.

⁴¹³ Mohamed Faiz Firhat, *El-Ihtılal weÊadet binae El-dewlet*, s. 434-436.

ÜLKE	Irak işgalına ilişkin Tutum	ABD Askeri Varlığı	Irak Birlik Devlet Olarak Kalması	Fedral Devlete İnşa Etmek	Bağımsız Kürt Devleti	Şiilerin Yükselişi	Demokratik Devlet
İRAN	(-)	(-)	(+)	(-)	(-)	(+)	(-)
TÜRKİYE	(++)	(++)	(+)	(-)	(-)	(++)	(+)
SUUDİ ARABİSTAN	(-)	(-)	(+)	(-)	(-)	(-)	(-)

6 Tablo Irak devletin yeniden inşa projesine ilişkin bölgesel güçlerin pozisyonlarının genel eğilimleri (Farahat M. (2015: 434-436).

Yukarıdaki tablo, İran ve Suudi Arabistan'ın işgale ve koalisyon güçlerinin Irak'ta tutulmasına karşı olduğu, bölge ülkelerinin Irak'ın işgaline ve geleceğine yönelik tutumunu açıklıyor. Türkiye'nin (++) olarak anılmasının nedeni, Türkiye hükümetinin 2003'ten önce müttefikler tarafından Irak'ı işgal etmek amacıyla topraklarını kullanmayı kabul etmesidir. Ancak askeri operasyonlar başlamadan kısa bir süre önce, ülke parlamentosu oy çoğunluğu ile müttefiklere Türk topraklarının Irak'ı işgal etmek için kullanılmasına yönelik iznini reddetti. İran, Türkiye ve Suudi Arabistan, Kürt bağımsızlığına karşı Irak'ın birliği konusundaki tutumları aynıydı çünkü bu gelecekte ülkeleri açısından da bir tehdit oluşturabilirdi, Irak gibi, kendi ülkelerinde de bir Kürt azınlığı mevcuttu. Irak'taki etnik ve mezhepsel çatışma bağlamında İran, Şiilerin güçlenmesini desteklerken, Suudi Arabistan Irak'ın Şiilerin siyasi kontrolüne geçmesine karşı çıktı. Türkler Sünnileri desteklerken, Türkiye dengeli demokratik bir hükümet talep etti. Yukarıda belirtilen ilkeler, 2003 sonrası bölge ülkelerinin Irak'ın geleceğine yönelik müdahalelerinin temel dayanağı oldu. Bu, Irak içindeki çatışma düzeyini genişletti ve Irak'ta devletin yeniden inşası sürecinin önündeki ana engellerden biri haline geldi. 2003-2017 yılları arasında yaşanan bu çatışmalar sonucunda Irak devleti, topraklarının siyasi ve hukuki egemenliğini koruyamama durumu ile karşı karşıya kalmıştır.

Genel olarak, ABD ve müttefiklerinin 2003'te Irak'ı işgal etmesinden bu yana Irak, bölgesel ve uluslararası güç mücadelesi veren ülkelerin yuvası haline geldi. Irak devletinin egemenliğini koruma konusundaki zayıflığı ve acizliğinin bir başka göstergesi, devletin kendisine ait olan sınırını savunma yeteneğinin olmamasıdır. Irak devletine dış müdahale bölgesel güçlerin rızasıyla kurulacak kabinelerin kaderini çoğu zaman belirleyecek düzeye ulaştı. 2003 yılından bu yana Irak devletinde güçlü bir merkezin bulunmaması mezhepsel bölünmeyi ve aidiyeti daha da arttırmıştır. Üstelik bu grupların her biri kendi çıkarlarını korumak için bölge ülkeleriyle siyasi ve askeri ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. Bu durum yabancı ülkelerin söz konusu gruplar aracılığıyla Irak'taki siyasi kararları etkilemesini

kolaylaştırdı. Dünya Barış Fonu'nun (FFP) ilkelerini yerine getirememesinin nedenlerinden biri, INEX verilerine göre 2003'ten 2017'ye kadar olan dış müdahaledir. Irak Barış Fonu'nun başarısızlığının ana nedenlerinden biri Şekil 1-10'a göre Irak'taki durum dış ve askeri müdahalenin varlığıdır. 10, testin en kötü seviyesidir ve bir kayıp durumunu gösterir. Veriler aşağıdaki gibidir:⁴¹⁴

2006-2017 İRAK DIŞ MÜDAHALE FAKTÖRÜ												
YIL	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
DIŞ MÜDAHALE	10,0	10,0	10,0	10,0	9,5	9,3	9,0	8,5	7,9	9,4	9,7	9,7

7 Tablo FFP index 2006-2017. (Yazar tarafından oluşturulmuştur.)

FFP verilerine göre Irak, 2016-2017'de en yüksek dış müdahaleyi gördü. 2006-2009 yılları arasında Irak topraklarına siyasi ve askeri müdahaleler nedeniyle başarısızlığın en yüksek ölçüsü olan 10. sırada Irak yer alıyor. Bu, koalisyon güçlerinin Irak'tan çekilmesi nedeniyle 2011 ve 2014 yılları arasında yabancı birliklerin bulunmasından kaynaklanmaktadır. Yukarıdaki tablo, sayının biraz düştüğünü göstermektedir ancak Irak'ı bir başarısızlık durumundan çıkarabilecek bir noktaya henüz ulaşmadı. 2004-2017 yılları arasında Irak topraklarının büyük bir bölümünün terör örgütü DAİŞ tarafından işgal edilmesi nedeniyle dış müdahale düzeyi yeniden arttı. Bu durum, dış müdahalelere karşı devletin hukuki ve siyasi meşruiyetini koruyamadığını göstermektedir.

B. İç Dinamikler

Irak devleti, kuruluşundan bu yana bir takım derin iç çatışmalarla karşı karşıya kalan ülkelerden biri olmuştur. Art arda gelen Irak rejimleri, iç sorunlara köklü bir çözüm bulamadı. Bu da siyasi istikrarsızlığın devam etmesine neden oldu. Siyasi istikrarsızlık, devlet kurumlarının zayıf düşmesine ayrıca hükümete ve kurumlarına karşı toplumsal güvensizliğe yol açmıştır. 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgali, rejim ve devlet kurumlarının çökmesine yol açtı. Bu da iç sorunların daha da derinleşmesine sebep oldu. Irak'ın iç sorunlarının bir kısmı, toplumsal çeşitlilikten kaynaklanıyordu. Toplum, birkaç farklı mezhep ve etnik topluluğa bölünmüştür. Devletin kuruluşundan bu yana hiçbir siyasi rejim, farklılıkları Irak kimliği çerçevesinde birleştirememiştir. 1921'de Irak devleti kurulduğunda, Irak toplumunun çoğunluğunu oluşturan Şii iktidara geldi. Sünniler siyasi

⁴¹⁴ *The Fund for Peace index, 2006-2017.*

sistemden memnun değildi. Bu durum Irak'taki krallık dönemleri boyunca siyasi istikrarsızlık için bir fırsat yarattı. Öte yandan, ülkenin kuzeyindeki Kürtler kendilerini hiçbir zaman Irak'ın bir parçası olarak görmeyip her zaman bir tür özerklik ve bağımsızlık arayışı içinde oldular. Merkezi hükümetle çatışma halindeydiler. Çatışmaların büyük bir kısmı da tarih boyunca Irak devletinde temel bir istikrarsızlık yaratan doğrudan silahlı çatışmalar şeklinde olmuştur. Askeri darbeyle 1958'de krallığın cumhuriyet sistemine dönüşmesinin ardından Irak'ın iç sorunları cumhuriyet sistem çerçevesinde tekrardan çözülemedi. Bu da Irak'taki oluşumların birbirine olan güvensizliğini artırdı. 1970'lerin başında Irak, cumhuriyetçi bir sistem çerçevesinde Arap milliyetçiliği kimliğine dayanan bir diktatörlük aşamasına girdi ve bu durum toplum içindeki tüm etnik ve mezhepsel yapıları silmeye çalıştı. Bu durum Irak'taki zayıf olan ulusal birliği inşa etme umudunu yok etti. Tezimizin ikinci bölümünde, Irak devletinin tarihsel arka planına ve gelecek nesillere sorunlu tarihsel miras bıraktığına geniş bir şekilde yer verdik.

Irak'taki farklı tarihlerde inşa edilen rejimlerin kriz dolu tarihi mirasının, 2003'teki ABD işgalinden sonra Irak devletinin yeniden inşasında ve Irak'taki yeniden inşa çabalarının başarısız olmasında büyük etkisi olmuştur. ABD'nin Irak'ı işgalinin yarattığı kriz ve sorunlar, uzun süredir Irak halkı arasında oluşan yaygın güvensizlik, çatışma ve krizin kapsamını genişletti. Bu durum Irak'ta siyasi sürecin ve devletin başarısızlığıyla sonuçlandı.

Tez çalışması çerçevesinde, 2003'ten 2017'ye kadar Irak devletinin başarısızlığının iç dinamiklerinden bahsedilecektir. Bu bağlamda iç dinamikler siyasi ve ekonomik nedenler olarak ikiye ayrılmakta, siyasi sürecin başarısızlığının iç nedenleri çerçevesinde ise 2003 sonrası yeni bir bölünme, mezhep ve etnik çatışma aşamasına işaret edilmektedir. Ardından söz konusu etnik ve mezhepsel çatışmanın siyasi sistemin istikrarsızlığı ve değişimi ile anayasal sürecin başarısızlığı üzerindeki etkisini açıklanmaktadır. Daha sonra Irak'ta 2003'ten 2017'ye kadar olan dönemde devletin başarısızlığında ekonomik faktörlerin etkisi ele alınacaktır.

1. Etnik ve Mezhepsel Bölünmeler

Tarih boyunca Irak'taki siyasi sürecin önündeki en büyük engellerden biri, etnik, dini ve mezhepsel gruplara bölünmüş nüfusunun büyüklüğü olmuştur. Irak'ta Araplar,

Kürtler ve Türkmenlerden oluşan üç ana etnik grup vardır. Irak'taki en büyük üç demografik grup ise Şii Araplar, Sünni Araplar ve Kürtlerdir. Irak nüfusunun %75-80'i Arap, %15-20'si Kürt ve diğer etnik azınlıklar %5'ini oluşturmaktadır. %95-98 oranla nüfusunun çoğunluğu Müslümandır. Mezhepsel bölünmeye göre Şiiler nüfusun %64-69'unu, Sünniler ise %24-29'unu oluşturmaktadır.⁴¹⁵ Mezhepsel ve etnik çatışmaların İslam'ın bölgeye gelişine kadar uzanan uzun bir geçmişi bulunuyor. En azından ulusal inşa süreciyle ilgili olan kısmı modern Irak devleti içindeki etnik ve dini çatışmaların 1920'lerde başlamasıyla görünürlük kazanmıştır. İngiltere kendi çıkarları için Irak'ın diğer etnik ve mezhepsel oluşumlara karşı Sünni Arapların devlete ve kurumlara hâkim olmasını sağladı. Bu da siyasi istikrarsızlık ve devam eden çatışmaların önünü açtı ve Irak ulusal birliğinin oluşmasını engelledi. Kral Faysal'ın 1932'de işaret ettiği üzere, "Irak halkının Irak'ta varlığı yok, belki de sadece milli duyguları olmayan, çeşitliliğe sahip bir grup insan var."⁴¹⁶

1958'de askeri darbe ile siyasi sistem krallıktan cumhuriyete dönüştüğünde, etnik ve mezhepsel ayrımları sona erdirmek için darbeye öncülük eden Abdülkerim Kasım, Mezopotamya'nın tarihsel geçmişini Iraklılar için ortak bir kimlik olarak kullanmaya çalıştı. Örneğin, Akadların güneş tanrısını devrimin sembolü yaptı. Ancak parlamento, sivil toplum ve siyasi partiler gibi demokratik kurumların gelişmemiş olması nedeniyle, Irak toplumunun farklı gruplarının siyasi katılımı azaldı. Bu durum askeri darbelere yol açarak siyasi istikrarsızlığa neden oldu. Sonuncusu 1968'de Baas darbesiydi. Baas, Irak'ta 35 yıl boyunca yönetimi elinde tuttu. Irak'ın uzun Baas yönetimi sırasında, uygulanan Arap milliyetçiliği ve pan-Arabizm Irak toplumundaki etnik ve mezhepsel bölünmeleri ortadan kaldırmaya veya baskılamaya çalıştı. Bunu da Irak'ta petrolün millileştirilmesi ve orta sınıfın geliştirilmesi süreci çerçevesinde şiddet ve ekonomik araçları kullanılarak yapıldı.⁴¹⁷ Baas rejimi boyunca Kürtler, Şiiler ve Türkmenler gibi oluşumlara karşı Irak'ta şiddetin kullanılması grupların birbirine karşı güvensizlik ve yabancılaşmasına yol açmıştır. Dolayısıyla 2003'te Baas rejimi sona erdiğinde Irak'ın ulusal birlik temelinde yeniden inşa süreci hiçbir zaman gerçekleşmedi. Aksine topluluk mezhepsel ve etnik gruplara ayrıldı.

⁴¹⁵ "Country Guidance: Iraq", European Union Aviation Safety Agency, June 2022, s. 117. <https://euaa.europa.eu/country-guidance-iraq-2022> (Erişim Tarihi 17 Mayıs 2023).

⁴¹⁶ Ranj Alaaldin, "Sectarianism, Governance, and Iraq's Future", *Brookings Doha Center Analysis Paper*, no.24, November 2018, s. 10.

⁴¹⁷ Tunahan Yıldız, "Iraklılık Kimliği: Irak'ta Kimliğin Alternatif Tarihi", s.182-189.

2003'ten sonra Irak'taki siyasi gerilimler ile etnik ve mezhepsel bölünmeler büyük bir değişikliğe tanık oldu. Iraklı Sünnilerin bir asırdan fazla süren bölgesel kontrolünün ardından, Baas rejiminin düşüşü siyasi olarak Sünnilerin iktidardan düşmesine ve Şiiilerin zirveye yükselmesine yol açtı. Bu durum Irak'ta geniş bir mezhep çatışmasına kapı araladı. Çünkü Sünniler, bir asırdan fazla süredir sahip oldukları siyasi iktidardan bu kadar kolay vazgeçmek istemiyorlardı. 2003'ten sonra Sünnileri, Baas rejiminin devrilmesinin yarattığı yeni çatışmaların endişesi sardı. Bu da marjinalleşme korkusu ve İran etkisi altında bir Şii devleti kurulması korkusuydu. Genel olarak, marjinalleşme korkusu, Irak'taki farklı topluluklar arasındaki mezhepsel ve etnik çatışmaların ana tetikleyici güçlerinden biri olmuştur. Kasım Hüseyin Salih adlı Iraklı psikoloğun işaret ettiği gibi; “devlet yıkımla karşılaşırca toplum anarşi ve hukuksuzluk durumuna düşer. Bu da halk arasında korku yaratır. Bu nedenle gruplar birbirlerinden ayrılarca bir güç kaynağına ya da onları koruyabilecek bir gruba başvururlar”.⁴¹⁸ Bu durum, 2003 yılında Baas rejiminin devrilmesinden sonra, toplumun anarşi durumuna düşmesiyle doruk noktasına ulaştı. Bu süreç toplumdaki grupları birbirinden ayırmaya, etnik ve mezhepsel gruplar çerçevesinde toplanmaya teşvik etmiştir.

2003 yılı sonrası etnik ve mezhepsel ayrışmanın temel nedenlerinden biri, önceki dönemlerde Baas Partisi'nin otoriter politikaları nedeniyle ülkelerini terk etmek zorunda kalan Iraklı muhalif grupların geri dönmesidir. Bu grupların çoğu veya tamamı geçmişte etnik veya mezhepsel kimlikleri nedeniyle ülkeyi terk etmek zorunda kalmışlardır. Bu nedenle, Baas rejiminin devrilmesinden sonra Irak'a döndüklerinde, Irak'ın gelecekteki siyasi sürecinin mezhepsel ve etnik kimlik temelinde önemli bir parçası oldular ayrıca siyasete yakınlaştılar. Bu durum bir kez daha toplumun etnik ve mezhepsel temelde bölünmesine yol açtı.⁴¹⁹ Geçmişte kimlikleri nedeniyle şiddete maruz kalan veya kimlik kaybına uğrayan etnik ve mezhepsel grupların önemli bir bölümü Baas rejiminin düşmesinin ardından onlara karşı çıkanlara intikam duygusuyla baktı. Bu gerçek, Irak'ta Baas rejiminin düşmesinden hemen sonra, bazı grupların devlet kurumlarına saldırmasıyla ortaya çıktı. Örneğin asayiş, polis, eğitim ve sağlık kurumları başta olmak üzere birçoğu

---

⁴¹⁸ Fanar Haddad, *Sectarianism in Iraq: Antagonistic Visions of Unity*, Oxford University Press, New York 2011, s. 143-246.

⁴¹⁹ A.g.e., s.147-148.

Baas Partisi iktidarı sırasında şiddete maruz kalan gruplar tarafından yağmalanıp saldırıya uğradı.

Baas rejiminin devrilmesinden sonra Irak'ta etnik-mezhepsel bölünmeler baş göstermeye başladı. Irak'taki güvenlik durumunun kötüye gitmesinden sonra, müttefiklerin dünyaya Irak'ta zafer imajını göstermeleri gerekiyordu. Irak'taki güvenlik durumunun kötüye gitmesinden sonra, uluslararası koalisyon dünyaya Irak'ta istikrarı yeniden tesis edildiği imajını vermek için hızla hareket etmek zorundaydı. Bu nedenle, Irak'ta istikrarı yeniden sağlamak için Bremer koalisyonun yetkilisi olarak göreve başladıktan sonra, mezhepsel ve etnik grupların bölünme temeli üstüne geçici bir konseyin oluşturulmasına başvurdu. Konsey, 13 Şii, 5 Sünni, 5 Kürt, 1 Türkmen ve 1 Hristiyan olmak üzere 25 üyeden oluşuyordu. Bu etnik ve mezhepsel bölünmeye güvenmek, nihayetinde siyasi haritanın her birinin ifade ettiği grupların çıkarlarına göre şekillenmesine yol açtı. Bölgede nüfuslarını kullandılar ve silahlı milisler haline geldiler. Öyle ki etnik ve mezhepsel kimlikler ulusal kimliklerin yerini aldı. Bu da Irak'ta mezhep yerleşimi olarak bilinen etnik ve mezhepsel bölünmelere dayalı bir siyasi sistemin gelişmesine ve kurulmasına yol açtı. Irak Cumhuriyeti Anayasası'nın kabul edilmesinden sonra etnik ve mezhepsel ayrımları, ana siyasi oluşumlar arasında devlet kurumlarının bölünmesine dönüştü. Cumhurbaşkanlığı makamı Kürtlere, anayasaya göre en fazla yetkiye sahip olan başbakanlık makamı Şii'lere, meclis başkanlığı ise Sünnilere verildi. Bu bölünme, bakanlık ve askeri düzeylerdeki diğer devlet kurumlarını da kapsayacak şekilde genişletildi. Etnik ve mezhepsel ayrımlara dayanan bu siyasi gelenek günümüze kadar devam etmektedir.⁴²⁰ Siyasi ve mezhepsel bölünmelerin Irak siyasi sistemi üzerindeki etkisi, siyasi ve güvenlik istikrarsızlığına neden olarak Irak'taki siyasi süreci sekteye uğrattı. Örneğin 2010'da Irak genel seçimlerinin ardından, sonuçların açıklanmasından yedi ay sonra mezhepsel ve etnik gerekçelerle siyasi çekişme nedeniyle kabine kurulamadı. Aynı şekilde 2014 seçimlerinin üzerinden 3 ay 11 gün geçmesinin ardından Haydar el-Abadi başkanlığında hükümet kuruldu. 2021 genel seçimlerinde de dokuz ayı aşkın bir gecikmenin ardından, siyasi çatışma ve etnik bölünmeler nedeniyle kabine konusunda anlaşma sağlanamadı. Bu durum, toplumun etnik

---

⁴²⁰ Muhemed Hazim Hamid, "El-taifiye fi El-Nizam El-siyasî El-Iraqî we Dewriha fi îaquetEl-Teaîş El-Selimî", *Mucelet Kuliyet El-Qanon Lil-Ulom El-Qanoniye we El-Siyasiye*, Vol.34, no.9, 2020, s. 151-155.

ve mezhepsel bölünmelere dayalı siyasi sürece güvensizliğine yol açmış, Irak'ta siyaset sürecini sekteye uğratmıştır.⁴²¹

Devletin iç düzeydeki başarısızlığının ana faktörlerinden biri “hizipleşmiş seçkinlerin” (çıkarıcı gruplar)’in ortaya çıkmasıdır. Bu gruplar devletin meşruiyetini tehdit ediyordu çünkü siyasi sürece sadece kendi siyasi çıkarları çerçevesinde yaklaşıyorlardı. Barış Fonu, devlet başarısızlığının 12 göstergesinden biri olarak hizipleşmiş seçkinlerin ortaya çıkışına işaret ediyor. Barış Fonu’nun Irak’ta söz konusu gruba ilişkin raporlarına göre, 2006’dan 2017’ye kadar Irak, en yüksek düzeyde hizipleşmiş seçkinlere sahip ülkelerden biri olarak tanımlandı. 2003’ten sonra Irak’ın hizipçi grupları etno-mezhepsel bölünmeler temelinde ortaya çıktı ve siyasi çatışmaya girdi. Bir yandan da siyasi istikrarsızlığa yol açtı. Aşağıdaki tabloda, 2006-2016 döneminde Irak’ın hizipleşmiş seçkinlerinin büyüme oranı gösterilmektedir:⁴²²

IRAK'TA HİZİPLEŞMİŞ SEÇKİNLER 2006-2017												
YIL	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
HİZİPLEŞMİŞ SEÇKİNLER	9,7	9,8	9,8	6,6	6,6	6,6	6,6	6,6	6,6	6,6	6,6	6,6

8 Tablo The found for peace index,2006-2017'den yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yukarıdaki kriterler Barış Fonu tarafından 2006 yılından bu yana 178 ülke için en kötü 10 ve en iyi 1 değerleriyle belirlenmiştir. Barış Fonu tarafından belirlenen 12 kriterden herhangi birinde yediden yüksek sırada yer almak başarısızlığın göstergesidir. Yukarıdaki tabloya göre, Irak’ın hizipleşmiş seçkinler ABD işgalinden 2017’ye kadar en yüksek seviyesine ulaştı. Bu gruplar, diğer faktörlerle birlikte, siyasi sürecin başarısızlığında önemli bir rol oynamaktadır. Bu siyaset modeli, Baas rejiminin devrilmesinden sonra Irak’ta yaygın siyasi model haline geldi. Bu grupların her biri Irak’ta bir etno-mezhepsel grubu temsil ediyor ve siyasi mücadeleleri kendi gruplarının çıkarları etrafında dönüyor.

⁴²¹ Qadir Hestiyar, “Reqem Qiyasî Cedîd fi Texîr Teşkil El-Hikumt El-Iraq”, <https://www.rudawarabia.net/arabic/middleeast/iraq/150720225?fbclid=IwAR0xO0e4b9-DxbyJUboqHCPNEuMkUTx5ETCamHsXM8CNMsCmtly9iTK8iIL>, (Erişim Tarihi 18 Mayıs 2023).

⁴²² The Found for Peace Index,2006-2017.

Etno-mezhepsel bölünmelerin derinleşmesinin ana nedenlerinden biri, CPA'nın Baasçılarını kamu işlerinden uzaklaştırma ve yasaklama ayrıca Irak ordusunu lağvetme kararıydı. İki kararın Sünniler tarafından mezhep çatışması olarak görülmesine neden olan, yürütme alma yetkisinin Ahmed Çelebi ve Nuri el Maliki liderliğindeki ICG'ye devredilmesi idi ki bu iki karar, sivil toplum kuruluşlarının, gazeteciliğin ve medyanın yasaklanmasına kadar uzanıyordu. Şiiiler ve Kürtler, yıllardır Sünniler tarafından Kürtlere, Şii Türkmenlere ve diğer azınlık gruplara karşı bir şiddet aracı olarak kullanılan Irak ordusunu tasfiye etmek konusunda ısrar etti. Şiiiler ve Kürtler, Irak devletinin tarihsel aşamalarına siyasi katılımları nedeniyle bağımsız siyasi ve toplumsal yapılara sahip olmuşlardır ancak Sünniler kendilerini devletin ve araçlarının sahibi olarak görerek başta ordu olmak üzere devlet kurumlarına entegre oldu. Ordu ve Baas partisinin siyasi faaliyetlerinden men edilmesi ile Sünnilerin etrafında toplanacakları başka parti veya kurumu yoktu. Bu nedenle Kürtler ve Şiiiler bu fırsatı değerlendirdi, hızla ordunun ve diğer devlet kurumlarının tasfiyesinin yarattığı siyasi boşluğu doldurmaya hazırlandı. Dolayısıyla Sünniler, bu kararları Baasçılara karşı değil, Şiiiler ve Kürtler tarafından Sünnilere karşı alınan kararlar olarak görmüşler ve sahip oldukları konumlardan biri olan paylarını geri kazanmak için şiddete başvurmuşlar.⁴²³

Baas rejiminin devrilmesinden sonra, Irak'ın geleceği konusundaki etnik-mezhepsel çatışma gün geçtikçe yoğunlaştı. 29 Ağustos 2003'te önde gelen Şii isimlerden Muhammed Bakır Hakim, El Kaide tarafından suikasta kurban giderek öldürüldü. El Kaide lideri Zerkavi, birkaç ses kaydında suikastı övdü. Bu da Şii-Sünni savaşını takip eden mezhep çatışmasının dönüm noktası oldu. Bu çatışmalar 2006 yılında iç savaşa dönüştü. Samarra'daki Şiiilerin kutsal mabedi olan el-Askeri Camii'nin bombalanmasının ardından Şiiiler, terör eylemi için Sünnileri suçladı ve intikam duyurusunda bulundu. Bunun için de bir yandan polis ve diğer güvenlik kurumları gibi devlet yetkilerini kullanırken, diğer yandan kendi milis gruplarını silahlı çatışmalarda kullandı. Özellikle 2003 yılından sonra Mukteda es-Sadr tarafından kurulan "Ceyş el-Mehdi" ve 1980'lerde Baas rejimine karşı SAİRİ'nin askeri kanadı olarak kurulan "Bedir Tugayı" kullanıldı. Söz konusu mezhep

---

⁴²³ Randa Slim, "Iraq A conflict over State Identity and Ownership", Policy Paper 2019-11, Middle East Institute, May 2019, s. 4-5.

çatışması Irak'ı istikrarsızlaştırdı. Öyle ki Ekim 2006'ya kadar sivil ölümlerinin sayısı ayda 300'e yükseldi.⁴²⁴

ABD, Irak siyasi sürecindeki mezhep savaşının ardından Irak'taki durumu sakinleştirmek adına Irak siyasi sürecine daha fazla Sünni katılımı için birkaç müzakere düzenledi. Bu çabalar mezhep çatışmasını sona erdirmese de savaş durumunu biraz daha sakinleştirdi. Bu dönemden itibaren mezhep çatışmaları siyasi ve hukuki araçlar kullanılarak devlet kurumlarına devredilmiş ve çatışmaların şiddeti devam etmiştir. Özellikle bu durum 2006-2014 yıllarında Başbakan Nuri Maliki'nin her iki kabinesinde de görüldü. Maliki, anayasanın başbakana tanıdığı geniş yetkileri kullanarak özellikle destekçileri olan Sünni siyasi liderleri siyasi süreçten uzaklaştırmaya çalıştı. Örneğin 2010 genel seçimlerinde Irak Seçim Komisyonu, çoğu Sünni olan 500 kişinin Baas Partisi ile bağlantılı olması suçlaması ile adaylığını engelledi. Aynı şekilde 2011 yılında Sünnilerin önde gelen isimlerinden olan Irak Cumhurbaşkanı Yardımcısı Tarık Haşimi hakkında da teröre destek verdiği suçlamasıyla tutuklama kararı çıkarıldı, yurt dışına kaçtığı için gıyabında idam cezası verildi. Genel olarak, Maliki'nin 2006-2014 yılları arasındaki yönetimi sırasında, Sünnilere karşı çeşitli siyasi kararlar alındı ve adımlar atıldı. Bu da Sünniler tarafından yaygın protestolara yol açtı.⁴²⁵

Nuri Maliki'nin Irak'ı yönettiği dönem, genel olarak mezhepsel ve etnik çatışmaların derinleştiği bir dönem olmuştur. Maliki'nin Sünnileri siyasi süreçten dışlama veya zayıflatma çabaları sürdü. Öte yandan Maliki, 2008'den itibaren Kürtler ve Kürdistan Bölgesel Yönetimi ile çatışmasını derinleştirdi. 2005 Irak Anayasası'na göre Kürtler, silahlı kuvvetleri Peşmerge'nin siyasi ve ekonomik istikrarından en çok yararlananlardır. Irak anayasasında Kürdistan Bölgesel Hükümeti'nin resmi silahlı birimi olarak tanınıyorlardı. 2008'de Maliki, merkezi hükümeti güçlendirme çabaları çerçevesinde, merkezi gücü ve Kürdistan Bölgesel Yönetimi üzerindeki merkezi otoriteyi genişletmek için Türkmenler ve bazı Sünni Araplardan oluşan bir koalisyon oluşturdu. 2008 yılında Bağdat ile Erbil arasındaki ilişkilerde gerilimler yaşanarak Irak ordusu ile Peşmerge güçleri arasında silahlı bir çatışmanın yakın olduğu görüldü. Özellikle anayasal sorunlar çerçevesinde

---

⁴²⁴ A.g.e., s. 7-8.

⁴²⁵ A.g.e., s. 10-11.

açıkladığımız Irak Anayasası'nın 140. maddesi sınırları içindeki ihtilafli alanlarda sorunlar çıktı. 2014 yılında Nuri el-Maliki, Erbil'in Türkiye üzerinden yurtdışına petrol ihraç etmek için bağımsız olmayı hak olarak gördüğü petrol politikası konusundaki anlaşmazlıklar nedeniyle Kürdistan Bölgesi'nin bütçesinin %17'sini kesti. Etno-mezhepsel bölünmelere dayalı tüm çatışmalar, Irak'taki siyasi sürecin başarısızlığına katkıda bulundu.⁴²⁶

2003 yılında Irak'ın etnik-mezhepsel bölünmeler temelinde yeniden inşası ayrıca dini ve etnik bölünmelerin siyasallaştırılması, Irak'ta istikrarsızlık için fırsat yarattı. 2003'ten bu yana, Irak içinde ve dışında birçok milis ve terörist grup, Irak topraklarında mezhepsel ve etnik çatışmaları körükledi. Bu durum devlet kurumlarının çökmesine ve zayıflamasına neden olmuştur. 2014 yılına gelindiğinde, DEAŞ Irak'ın çoğunu işgal etti ve bir İslam halifeliğini kurulduğunu duyurdu. Örgüt 9 Haziran 2014'te Irak'ın ikinci büyük şehri Musul'un kontrolünü ele geçirdi. Diyale ilinde sakinlerinin büyük bir bölümü tarafından memnuniyetle karşılandılar. Bu durumun temel nedeni, 2003 yılından sonra Sünnilerin siyasi süreçten dışlanması ve Irak Başbakanı Maliki'nin iki döneminde Baas'ı devirmek adına Sünnileri ortadan kaldırma çabalarıydı. Sünni protestoları şiddetle bastırmanın, bölgelerini yeniden yapılanma ve istihdam yaratmanın dışında tutmanın yanı sıra, Irak'ın mezhep temelinde yeniden inşa edilmesi şiddetin artmasının ve Musul'un düşmesinin ana nedeniydi.⁴²⁷ Bu da devletin vatandaşlığa dayalı modern ve güçlü siyasi kurumları yeniden inşa edemediğinin açık bir göstergesiydi.

Robert I. Rotberg, "Devletler Başarısız Olduğunda" adlı kitabında, başarısız devletlerin kendi içlerinde tehlikeli ve derin çatışmalara sahip olduğuna dikkat çekiyor. Ayrıca çoğu başarısız devlette, hükümetin bir veya daha fazla rakip grup tarafından yönetilen silahlı çatışmalarda savaştığını kaydediyor. Başarısız devletleri, sivil huzursuzluk ve hükümetten memnuniyetsizlik olarak nitelendiriyor. Başarısız devletleri tanımlayan iç savaşlar genellikle etnik, dinsel düşmanlık veya korkudan kaynaklanır. Genellikle bu çatışmalar, ülkenin doğal kaynaklarının bir topluluk tarafından sömürülmesi bağlamındadır. Başarısız devletler, etnik düşmanlık ve diğer çatışmalar nedeniyle genellikle anarşi durumunda olan devletlerdir. Mezhep çatışması örneğinde olduğu gibi, bu durum başarısız

---

⁴²⁶ A.g.e., s.12.

⁴²⁷ Anna Louise Strachan , "Factors behind the Fall of Mosul to ISIL (Daesh) in 2014", Institute of Development Studies Helpdesk Report, Brighton, 2017, s. 8.

devletlerin tüm coğrafyalarını ve topraklarını kontrol etmelerini engeller ve başarısız devletleri bunu yapamaz hale getirir. Böylece, devlet gücü genellikle devletin başkentiyle sınırlıdır, bu nedenle devletin coğrafi dağılım kontrol yetkisini devletin başarısızlığı veya başarısı için kriterlerden biri olarak görür.⁴²⁸

2. Güvenlik sorunu

Güvenlik toplumların tarih boyunca ihtiyaç duyduğu bir olgu olarak varlığını sürdürmektedir. İktidar alanının dizaynı ve devlet mefhumunun bir boyutu bu ihtiyacın somutlaşması anlamına gelmektedir. Modern devletin en önemli eksenini güvenlik ihtiyacının merkezi ve homojen bir otoriteye dayanma isteği tarafından oluşturulmaktadır.⁴²⁹ modern iktidarın hem kendini meşrulaştırıcı hem de kendisini oluşturan üç işlevden birinin güvenlik olduğunu ileri sürmektedir. Modern devletin homojen ve öngörülebilir bir siyasal yapı olarak kurumsallaşmasını sağlayan unsurlardan biri organize olmuş merkezi bir güvenlik ağının inşası ile mümkün olmuştur. Bu çerçeveye gönderme yapan en önemli yaklaşım “Toplum Sözleşmesi” kuramcıları tarafından ortaya atılmıştır. Thomas Hobbes, John Locke gibi düşünürler modern devletin dayandığı toplum sözleşmesinin ontolojisine güvenlik olgusunu yerleştirmektedirler.⁴³⁰ Toplum sözleşmesinin kurulması ve insanların bazı haklarından feragat etmesinin en önemli kaynağının kendilerini koruyacak bir güvenlik ağı arayışından beslendiğini ileri sürmektedir. Bu güvenlik ağını inşa edebilecek devlet bu çerçevede toplumsal sözleşmeye dayanan meşru güç sahibi olarak resmedilmektedir.⁴³¹ güvenlik ihtiyacını yargılamayı yapacak ve güvenliği adil bir şekilde sağlayacak merkezi bir otorite arayışının sonucunda toplumsal sözleşme ile sağlandığını ileri sürmektedir. Bu tartışmalar elbette derinlikli bir çalışmanın konusudur. Ancak burada ifade edilmeye çalışılan husus bir devletin varlığı ve toplumsal bir mutabakat için güçlü bir güvenlik organizasyonunun gerekliliğidir. Zira modern bir ulus devletin ontolojik kaynaklarından biri ulusun bireylerini koruma yükümlülüğüdür. Dolayısıyla Irak’ın başarılı veya başarısız bir devlet olarak ele alınmasını sağlayan husus güvenlik ihtiyacını hangi ölçüde karşıladığı

⁴²⁸ Rotberg I. Rotberg, *When States Fall Causes and Consequences*, Princeton University Press, New Jersey 2004, s. 6-8.

⁴²⁹ Michel Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus (Collège De France Dersleri)*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014, s. 392.

⁴³⁰ Thomas Hobbes, *Leviathan*, (Çev. S. Lim), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019.

⁴³¹ John Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, (Çev. F. Bakırcı), İstanbul: Serbest Kitaplar, İstanbul, 2019.

ile de ölçülmektedir. 2003 sonrası Irak devletinin en kritik zaaflarından biri egemenliğin gereklerinden biri olan ulusal güvenlik ve kamu güvenliğinin sağlayamaması olmuştur.

ABD işgalinin ilk döneminde Irak'ta 150 bin askere sahipti. Hâlbuki gerek ABD Genelkurmayı'nın hesaplarına gerekse bağımsız analistlere göre, Irak'ta savaşı yürütmek ve savaş sonrası asayişini sağlamak için en az 300 bin, ideal olarak 400–500 bin civarında askere ihtiyaç olduğu tahmin ediliyordu.⁴³² Savaş sonrası için planlama olmaması güvenlik meselesinin kritik bir zaafa uğramasına sebep oldu. Senaryoya göre, çiçeklerle karşılanacağı varsayılan ABD kuvvetleri, kısa süre içinde iktidarı Ahmed Çelebi gibi sürgündeki Iraklı politikacılara bırakacak; bu politikacılar yeni Irak'ı ABD'nin bölgeye ilişkin idealleri çerçevesinde yeniden inşa edeceklerdi. Bu süreçte Amerikalı yeni muhafazakârların ideolojik bakışı ve sürgündeki Iraklı politikacılar tarafından yanlış bilgilendirilmeleri de etkili olmuştur.⁴³³ Eski rejime bağlı grupların silah gücünü koruması bir başka güvenlik sorunu yaratmaktaydı. Saddam Hüseyin rejiminin destekçisi olan Sünni aşiretler ve Baas partisine bağlı milis organizasyonları hiçbir zarar görmeden, ellerindeki silah gücünü korudular. Bu grupların ellerinde olan iktidarın Şii Araplara geçmemesi için her türlü yola başvurmaları ve Arap dünyasından destek alabilmeleri şaşırtıcı değildir. Nitekim bu gruplar her geçen gün büyüyen organize bir direniş hareketi başlatmışlardır.⁴³⁴ Sivillere yönelik uygulamalar Irak'ta egemen bir devletin asli görevi olan güvenlik ihtiyacını sağlayamayacak duruma geldiğinin en büyük göstergelerindendi. Amerikan askerlerinin savaş sonrası masum sivillere de zarar veren yanlış uygulamaları öç alma ve direnme duygusunu körüklemiş ve Ebu Gureyb Hapishanesi'nde yaşananlar gibi hadiseler hem Irak'taki direnişe hem de genel olarak Amerikan karşıtlığına ivme kazandırmıştır. Bu birkaç boyutta gerçekleşmiştir: ABD harekâtını vatanın işgali olarak gören Sünni ve Şii grupların işgal güçlerine karşı örgütlenmesi ve askeri bir güç haline gelmesi. İdeolojik sebeplerle Şii hâkimiyetini istemeyen Sünni grupların örgütlenmesi ve saldırılara başlaması. Şii grupların eski rejim mensuplarından öç almak için ölüm timleri kurması ve suikast girişimlerinde bulunması. Güvenlik boşluğunu fırsat bilen organize suç çetelerinin ortaya çıkması.

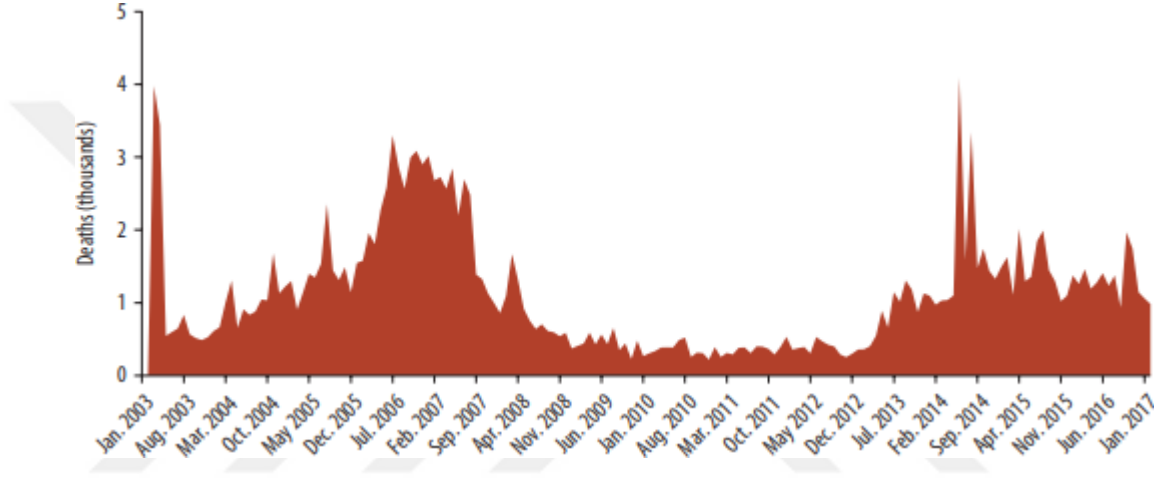
---

⁴³² Gökhan Çetinsaya ve Taha Özhan, *İşgalin 6. Yılında Irak*, SETA, Ankara 2009, s. 25-26.

⁴³³ A.g.e., s. 26.

⁴³⁴ A.g.e., s. 27.

ABD'ye cihad ilan etmiş Zarkavi gibi el-Kaide bağlantılı grupların Irak'a yerleşerek koalisyon güçleri ile savaşmaya başlaması güvenlik konusunun Irak'ta tamamen çözüldüğünü ve toplumsal anlamda ontolojik güvenlik duygusunun kalmadığına işaret etmektedir. Irak'taki güvenlik sorunundan kaynaklanan sivil ölümlerin yıllara göre boyutunu gösteren *The Reconstruction of Iraq After 2003: Learning from Its Successes and Failures (MENA Development Report)*' araştırmasında veriler şu şekilde sunulmaktadır:

10 Tablo 2003-2017 arasında aylara ve yıllara göre ölü sayısı. (Iraq Body Count data <https://www.iraqbodycount.org/>).

Saddam Hüseyin dönemindeki Irak ordusu yaklaşık 400 bin askerden oluşmaktaydı. Eski Irak ordusunun lağvedilmesinden sonra kurulan ordu kuvvetlerinin toplam sayısı 2007 sonunda 190 bin civarındayken, 2008 yılında ani bir yükselişle 240 bin seviyesine çıkmıştır. Ancak bu sayının çok az bir kısmı kendi başına (Amerikan ordusunun desteği olmadan) harekât gerçekleştirebilme kabiliyetine sahiptir. Kendi ayakları üzerinde durabilen, etkili bir Irak ordusu oluşturabilmek için 2015-2020 tarihleri telaffuz edilebilmekteydi. Irak'taki milis kuvvetler, direniş grupları ve diğer çeteler düşünüldüğünde asayiş ve güvenliği tesis etmek için eskisi gibi 400 bin kişilik bir asker gücüne ihtiyaç bulunmaktadır. Yeni Irak ordusunun etnik-sekter kompozisyonu da problem yaratacak bir potansiyele sahiptir. Kürt ve Şii Arap gruplara bağlı milislerden devşirilmekte olan bu ordunun özellikle Sünni Araplara karşı tavrı ve etnik-sekter kaygılarla yaptığı operasyonlar yeni düşmanlıklar yaratmaktadır. Bu durumun düzeltilmesi için Amerikan

yönetimi yoğun çaba harcamaktaydı.⁴³⁵ İşgal sonrası güvenlik boşluğunun oluşması ile birlikte milis güçler daha çok önem kazandı. Kürt grupların Peşmerge olarak adlandırılan milis güçleri bulunmaktadır. Sayıları yaklaşık olarak 200 bini bulan Peşmergelerin yüzde 57'si Barzani'ye ve yüzde 43'ü Talabani'ye bağlıdır.⁴³⁶ Peşmergeler resmi olarak merkezi yönetime bağlı olmasına rağmen uygulamada merkezden bağımsız olarak bölgesel Kürt yönetiminin komuta zincirine göre hareket etmektedir. Bu tablo Irak'ta merkezi devletin ulusal güvenliği sağlayamadığı ve her grubun kendi hukuksal ve kolluk gücünü tesis ettiğini göstermektedir. Yeniden yapılandırma sürecinde bu durum Irak'ta ciddi sorunlar yaratmıştır.

İlk olarak, güvenlik eksikliği yeniden yapılandırma faaliyetleri için en ciddi zorluğu teşkil etmiştir. Şiddetin en yoğun olduğu 2006 ve 2007 yıllarında günde 100 kadar sivil ölüyordu. Şubat 2017 itibariyle işgalden neredeyse 14 yıl sonra toplam Iraklı sivil ölümlerinin 180.000'den fazla olduğu tahmin edilmektedir (Tablo 10). Ölenler arasında yeniden inşa faaliyetlerinde bulunan birçok Iraklı yetkili de vardı. Şiddet yabancı yardım çalışanları ve müteahhitleri de etkiledi. Güvenliğin kötüleşmesi ve statüleri ile yetkilerine ilişkin belirsizliğin sürmesi nedeniyle BM ve birçok uluslararası kuruluş 2003 yılı sonunda Irak'taki personelini tahliye etmeyi tercih etti.⁴³⁷

İkinci olarak, yeniden yapılandırma faaliyetleri, devletin ve kurumların kapasitesi, rolleri ve işlevleri zayıfken ve genellikle şiddetle tartışılırken başlamıştır. Kırılgan ve çatışmalardan etkilenen her durumda, zayıf kurumsal kapasite yeniden yapılandırma faaliyetlerinin önünde bir engeldir. 1970'lerde ve 1980'lerin başında bölgedeki en yetenekli ülkeler arasında sayılan Irak'ın kurumsal kapasitesi, onlarca yıl süren savaş ve ekonomik yaptırımların ardından 2003 yılına geldiğinde önemli ölçüde gerilemiştir. 2003'teki işgalin ardından işgal gücü, ulusal bir hükümet yerine ülkenin yönetiminde doğrudan sorumluluk üstlendi. Haziran 2004'te egemenlik Irak'a iade edildikten sonra bile hükümetin statüsü geçici ve geçiş dönemi olarak kaldı. Devletin zayıflamış rolü ve işlevi, aşınmış kurumsal kapasite ve yönetişimin temel görevlerini yerine getirmedeki pratik

⁴³⁵ Abdullah Açar, *Işid ve Irak*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2015, s. 155.

⁴³⁶ Larry Diamond, *Squandered Victory, The American Occupation And The Bungled Effort To Bring Democracy To Iraq*, Times Books, New York 2005, s. 170.

⁴³⁷ Hideki Matsunaga, "The Reconstruction of Iraq After 2003: Learning from Its Successes and Failures" *MENA Development Report 2019*, s. 2-3.

zorluklarla birleşince, başarılı bir yeniden yapılanma yoluyla hükümetin meşruiyetini arttırmak çok zorlaştı.⁴³⁸

Üçüncü olarak, yoğunlaşan etnik-mezhepsel bölünmeler bakanlıklar ve kurumlar üzerinde etkili olmuş ve bu kurumların etkili bir şekilde işlemlerini ciddi şekilde engellemiştir. Iraklılar arasındaki etnik-mezhepsel bölünmeler 2003'teki işgalden çok önce de vardı. Kuzeydeki Kürtler uzun süre Saddam rejimi tarafından dışlanmış ve baskı altında tutulmuşken, 1991'deki Körfez Savaşı'ndan sonra iktidardaki Saddam rejimine karşı bir Şii ayaklanması gerçekleşmişti. Bu gerilimlere rağmen, 2003 öncesindeki etnik-mezhepsel bölünmeler, sonrasında yaşanan bölünmelerin ölümcül doğasıyla kıyaslandığında sönük kalmıştır. Gerçekten de işgalden önce etnik-mezhepsel farklılıkların Irak hükümeti ve kurumları üzerinde sınırlı bir etkisi vardı, bunun nedeni kısmen Saddam rejiminin baskısı altında daha az etkili olmalarıydı. Ancak işgalden ve rejimin çöküşünden sonra gruplar siyasi güçlerini arttırmak için farklılıklarını vurgulamaya başladılar ve ülke içindeki bölünmeleri daha da derinleştirdiler.⁴³⁹

Dördüncü olarak, nüfuz için rekabet eden dış aktörler Irak'taki bölünmeleri derinleştirdi ve kurumsal işlevsizliği daha da kötüleştirdi. Uluslararası aktörler, özellikle de komşu ülkeler, mezhepçi gruplara kaynak ve silah sağlayarak Irak siyasetine sık sık müdahale etti ve mezhepsel ve siyasi bölünmeleri daha da körükledi. Beşinci olarak, Irak devasa petrol kaynaklarına (115 milyar varil ile dünyanın en büyük beşinci rezervi) ve önemli gaz rezervlerine sahip olmasına rağmen, ülkenin mevcut ve potansiyel zenginliği devlet kurumlarının henüz üstesinden gelemediği birçok zorluğu beraberinde getirmiştir. Irak ekonomisinin petrol gelirlerine olan bağımlılığı, onu petrol fiyatlarındaki dalgalanmalara karşı oldukça kırılgan hale getirmektedir. Buna ek olarak, petrol sektörünün yüksek sermaye yoğunluğu nedeniyle istihdam yaratma üzerindeki etkisi sınırlıdır ve sektördeki yüksek kaynak yoğunluğu petrol dışı sektörlerin gelişimini kısıtlamıştır.⁴⁴⁰

Güvenlik sorunu tek başına olumsuzluk yaratan bir dinamik olmaktan öteye iktisadi ve siyasal düzeyde negatif dışsallıklar yaratmakta ve güçlü modern bir devletin bütün

---

⁴³⁸ A.g.e., s. 3-4.

⁴³⁹ A.g.e., s. 3-4.

⁴⁴⁰ A.g.e., s. 4-5.

kurumlarıyla çökmesinin patikasını örmektedir. İktisadi konuların konsolide ve homojen bir ulusal yapı içinde kurumsallaşması güvenlik unsuruyla yakından alakalıdır. İşgücü piyasasının, demokrasinin ve güçlü bir toplumsallığın inşası için gerekli kurumların en büyük dayanağı güçlü bir güvenlik ve hukuk ihtiyacıyla mümkün olmaktadır. Dolayısıyla Irak bu çerçevede güvenlik sorununu çözemediği için zaten tarihsel olarak problemlili olan birçok konuyu çözüme kavuşturamamış ve başarısız ve zayıf bir devlet olarak varlığını sürdürmüştür. Bu çerçevede tartışılan şey salt bir demokrasi meselesi değildir aynı zamanda egemen modern bir devletin kendi etki, alanında içerde ve dışarıda karar alabilme ve kendi ulusunu mobilize ederken koruma meselesidir. İç politikada kolluk kuvvetlerinin bölünmüş olması, toplumlarda ciddi çatışmalar ve gerilimlere göre pozisyon almasının ulusal birliği sağlama konusunda olumsuzluklar yarattığı açıktır. Lakin ulusal güvenliğin toplumsal bölünmüşlük ile örtüşen bir şekilde bölünmesi ve denetimi sağlayacak güçlü bir yönetsel mekanizmadan yoksun olması en büyük sorunları beraberinde getirmektedir veya olan sorunları derinleştirmektedir.

3. Rejim ve Siyasal Sistem Değişikliği

Irak'taki siyasi sistem, tarih boyunca ülkedeki en önemli ve sorun teşkil eden konulardan biri olmuştur. Öyle ki 1921'de Irak devletinin kuruluşundan bu yana siyasi sistem üç kez değişti. 1921'de Irak İngiliz yönetimi kontrolüne girdiğinde, yönetim tarafından Irak'a anayasal bir krallık sistemi dayatıldı. 1924'te Irak Anayasası'nın bir parçası olarak kabul edildi. Sistem Irak toplumuna belirli bir siyasi parti kurma özgürlüğü ve ifade özgürlüğü vermiş gibi görünse de gerçekte, siyasi özgürlük ve vatandaşlık hakları korunamadı. Irak'ta 1921-1958 yılları arasındaki krallık döneminde siyasi partilerin çoğu kez siyasi faaliyette bulunmaları yasaklanmış, anayasayla çalışmaları askıya alınmış, örf ve adet kurallarına göre hareket edilmiştir.⁴⁴¹ Irak'taki Şii, Kürt ve diğer azınlıkların, diğer Irak topluluklarına karşı Sünni tarafa tanınan geniş yetki ve imtiyazlara karşı yaptığı protestolara rağmen, Irak'ta İngiliz çıkarlarını korumak için kraliyet ailesine verilen mutlak yetki, Irak toplumunda yaygın protestolara ve Irak'ta anayasal monarşiye karşı ulusçu hareketlerin büyümesine yol açtı. Sonuç olarak 1958'de askeri bir darbe ile krallık sistemine son verildi. Darbeden 13 gün sonra, 1925 Irak Anayasası yürürlükten kaldırıldı ve

⁴⁴¹ Adeed Dawisha, "A. Democratic Attitudes and Practices in Iraq, 1921-1958", *Middle East Journal*, Vol.59, no.1, Winter 2005, s. 18.

yerini geçici bir anayasa aldı. 1958 Irak geçici anayasasında, siyasi sistem krallıktan cumhuriyete dönüştü ve Irak, Arap ulusunun bir parçası olarak adlandırıldı. Geçici anayasada, Temsilciler Meclisi'ne, seçimlere veya ordunun siyasi faaliyetten çıkarılmasına atıfta bulunulmadı.⁴⁴² Irak bu aşamadan sonra Sünni bir askeri hareketin eline geçti. Bu siyasi sistem, birbirini izleyen birkaç darbeye yol açtı ve Irak Cumhuriyeti kademeli olarak diktatörlüğe doğru ilerledi. Tüm bunlar Irak'ta ulusal birliğin bozulmasına ve etnik-mezhepsel çatışmanın derinleşmesine yol açtı.

2003 yılından sonra ABD ve müttefiklerinin “Irak’ı Kurtarma Operasyonu” adı altında Saddam Hüseyin rejimine son vermesi ile rejimin yeniden düşmesi Irak'ta siyasi sistemin değişmesine neden oldu. Bu değişim arzusu da geçmişte hem anayasal kraliyetin hem de cumhuriyet sisteminin Irak toplumunun sorunlarını çözmek ve bir seviyeye kadar siyasi istikrar sağlamak adına başarısızlığından sonra meydana geldi. Belki de Irak'taki etnik ve mezhepsel çatışmalar, her zaman siyasi sistemin sarsılmasının ve siyasi istikrarsızlığın ana nedeni oldu. Irak'taki siyasi sistemin zayıflığı, Irak'taki tüm farklı toplulukları etnik ve mezhepsel ayırım yapmadan vatandaşlık temelinde tanıyan bir siyasi sistemin olmamasından kaynaklanmaktadır. Irak'taki siyasi sistem geçtiğimiz yüzyılda diğer Iraklı toplulukların aleyhine tek bir grubun etrafında dönmüştür. Bu, topluluklar arasında yaygın bir çatışmaya ve derin bir güvensizliğe kapı aralamıştır. 2003 sonrası siyasi sistemin dış işgal ve yaygın etno-mezhepsel çatışması altında dönüşümü, siyasi sistemin bozulmasına ve Irak'ta yaygın anayasal sorunlara yol açtı. Anayasa yalnızca siyasi sürecin çözümünün ve istikrarın sağlanmasının bir parçası olmakla kalmadı, bunun yerine Irak halkları arasındaki çatışmanın önemli bir temeli haline geldi. Bunun siyasi ve kurumsal sürecin başarısızlığı üzerinde derin bir etkisi oldu. Aşağıda 2003'ten bu yana siyasi sistemin değişmesi nedeniyle ortaya çıkan en belirgin sorunlar ele alınacaktır.

3.1. 2005 Anayasasındaki Temel Sorunlar

Irak geçici yönetim konseyi 25 üyeli bir Anayasa Hazırlama Komisyonu oluşturdu. Komisyonun 12 üyesi Şii Arap, 5'i Sünni Arap, 5'i Sünni Kürt, diğerleri Türkmenler ve Hristiyanlardan oluşuyordu. 16 Ekim 2003'te BM, 1511 sayılı kararla Irak'ı bir anayasa taslağı hazırlamaya ve oylamaya çağırdı. Anayasa yazımındaki sorunlar, dış müdahaleler,

⁴⁴² Fîbî Mar, *Méjûy Niwêy Êraq*, s. 140-141.

istikrarsız ortam ve Şiiilerin çoğunluğun azınlık üzerindeki hakimiyeti ile başladı. Bu da anayasadaki her oluşumun sadece kendi çıkarlarını düşünmesine neden olmuştur.⁴⁴³

Devlet kurumlarının ve anayasasının kaldırılmasıyla, Irak'ta üç taraf, yeni anayasayı geçiş dönemi için kalıcı bir anayasa yapmaya çalıştı. Birinci taraf ABD yönetimiydi, ikincisi, Kürdistan İttifakı'ydı (Kürdistan Demokrat Parti ve Kürdistan Yurtseverler Birliği). Bu ittifak, statüye kavuşmuş bir Kürdistan hedefine ulaşmasını amaçlıyor ve Kürt haklarını güvence altına almaya çalışıyordu. Üçüncü taraf, kendisini iktidar alanına kurma fırsatını yakalamaya çalışan Şii Koalisyonu'ydu. O zamanlar iç durum ve etno-mezhepsel gruplar arasındaki güven eksikliği nedeniyle anayasa hazırlama görevi çok sıkıntılıydı. Yurtdışından Irak'a dönen yeni Irak siyasi güçlerinin deneyim eksikliğine ek olarak anayasanın hazırlanmasında Sünni tarafın zayıflığı da bir başka sorundu. Çünkü daha sonraki bir tarihte 15 üye ekledikten sonra bile oy kullanma hakları yoktu. Anayasa hazırlıkları havası içerisinde siyasi güçler arasında bir intikam ve şüphe eğilimi hakimdi.⁴⁴⁴ Bu durum, konunun meşruiyetini sorgulatmış ve karşı çıkanlar şiddete başvurarak süreci engellemeye çalışmıştı.⁴⁴⁵

15 Ekim 2005'te yapılan referandumla kabul edilen yeni Irak Anayasası 144 maddeden oluşmuştur. Anayasanın 1. maddesi, Irak Cumhuriyeti'ni "bağımsız ve tam egemen federal bir devlet" ve yönetim biçimini, "demokratik parlamenter temsili cumhuriyet" olarak tanımlanmaktadır.⁴⁴⁶ Her ne kadar anayasa, Irak siyasi sistemini demokratik ve federal olarak tanımlasa da gerçekte yeni Irak Anayasası toplulukların ve mezheplerin rızasına dayanmaktadır. Sistemin "etno-mezhepsel" olarak hazırlanması gelecekte etno-mezhepsel bir ortamda demokratik ve federal süreçlerin başarısız olacağını açık bir göstergesiydi. Özellikle 2010'dan 2018'e kadar bu sistemin başarısızlığını görmekteyiz. Öyle ki birçok siyasi gelişmede anayasa göz ardı edilip, güç mücadeleleri etno-mezhepsel bölünmelere dayanmıştır.⁴⁴⁷ Yeni Irak Anayasası'nın bir başka sorunu da metinsel açıklığın olmamasıydı. Federalizmin sınırları gibi önemli konulardaki anayasal

⁴⁴³ Zaid Al-Ali ve Yussef Auf, *The Iraqi Constitution: Analysis of the Controversial Articles -Solutions and Recommendations*, Friedrich-Ebert-Stiftung Jordan & Iraq, Amman 2020, s. 10.

⁴⁴⁴ Ziya Welid, "Hesad El-illhtilal El-Ameriki LillIraq: Mezele El-destur beide 2003", 10 April 2003, <https://ultrairaq.ultrasawt.com>. (Erişim Tarihi 27 Mayıs 2023).

⁴⁴⁵ A.g.e.

⁴⁴⁶ *Destur Cimhûriyet El-iraq*, Tebiet El-xamise 2011, s. 3.

⁴⁴⁷ <https://ultrairaq.ultrasawt.com>. . (Erişim Tarihi 27 Mayıs 2023).

maddelerin ayrıntıları parlamentoya bırakılmıştır. Söz konusu metinlerde açıklığın olmaması, tarafları muğlak metinleri kendi çıkarları doğrultusunda yorumlamaya, çoğunluk ve azınlığın gücünü esas alarak hesaplamalar yapmaya yöneltmiştir. Anayasal konuların yorumlanmasında parlamentonun yüzdelerle çoğunluğu ile karar verilmektedir. Örneğin, Federasyon Konseyi, Federal Mahkeme, petrol ve gaz kanunları.⁴⁴⁸

Özellikle federal hükümet ile Kürdistan Bölgesi arasında çözümlenemeyen petrol ve gaz sorunu anayasa hukukunda günümüze kadar devam eden önemli sorunlardan biridir ve siyasi çekişmeler çerçevesinde şekillenmektedir. Irak Anayasası'nın bir diğer temel konusu da ihtilafli bölgeleri düzenleyen 140. maddedir. Yasanın Irak Anayasasındaki metni şu şekildedir: "Irak Devletinin Geçici İdari Yasasının 58. maddesinde yer alan yürütme organının sahip olduğu sorumluluklar uzatılmıştır ve (bu anayasaya uygun olarak seçilen) yürütme organı için (normalleşme, nüfus sayımı, Kerkük ve diğer ihtilafli bölgelerde halkın iradesini tespit etmek için yapılacak oylama ile sonlanacak süreç tamamlanana kadar) 31.12.2007'den daha geç olmayacak bir sürede devam edecektir".⁴⁴⁹

Tartışmalı bölgeler konusu, sadece sorunlu bir anayasal mesele olmayıp, aynı zamanda siyasi, tarihi, yerel, bölgesel ve uluslararası boyutlara sahiptir. Tezin ikinci bölümünde değinildiği gibi, Irak devletinin kuruluşundan bu yana, 2005 Irak Anayasası'nda tartışmalı bölge olarak belirlenen yerler Musul vilayetinin kapsamına girmiş, ihtilaf tarafları İngiltere, Türkiye Cumhuriyeti ve Irak olmuştur. Son olarak Lozan Anlaşması'nın (24 Temmuz 1923) 3. maddesine göre konu Milletler Cemiyeti Konseyi'ne iletilmiştir. Bu bağlamda Milletler Cemiyeti Konseyi, Brüksel hattının Türkiye ile Irak'ı ayıran sınır çizgisi haline getirilmesine karar vermiş, böylece Musul vilayeti Irak devleti sınırları içerisine alınmıştır.⁴⁵⁰ Kerkük'teki merkezi olan bölge, doğal kaynaklar açısından zengin stratejik bir bölgedir. Bu, 2003'ten sonra Kürdistan Bölgesi ile federal hükümet arasındaki iç çatışmaların ana konusu haline geldi. Ancak sorunun bölgesel ve uluslararası bir boyutu da vardı. Bunun nedeni, petrol kaynaklarının zenginliği ile Kürtler, Araplar, Türkmenler, Hıristiyanlar, Yezidiler ve diğer birçok azınlığın yaşadığı bölgelerin çeşitliliğidir. Bu bölgeler Irak devletini yeniden kalkındırma projesi çerçevesinde bazı yasal

⁴⁴⁸ Gökhan Çetinsaya ve Taha Özhan, *İşgalin 6. Yılında Irak*, s. 48.

⁴⁴⁹ *Destur Cimhûriyet El-iraq*, Ttebiet El-xamise 2011, s. 3.

⁴⁵⁰ Muhamad Suheyl Tequş, *Mêjûy Niwê û Hawçerxi Êraq*, s. 179-182.

metinlerde Kürdistan Bölgesi Hükümeti (IKBY) ile merkezi hükümet arasındaki ihtilaflı bölgeler olarak adlandırılmıştır. Bundan, Irak Geçici Yönetimi Yasası olarak bilinen Irak Geçici Anayasası'nın 58. maddesinde ve 2005 Irak Anayasası'nın 140. maddesinde bahsedilmektedir. Ancak yasal ve anayasal metinlerin hiçbirinde ihtilaflı alanların coğrafi sınırları belirlenmemektedir. 58. maddede Federal Hükümete, BM'den ihtilaflı bölgeleri soruşturmak üzere uluslararası bir arabulucu atamasını talep etme yetkisi verilmektedir. 2008-2009'da BM Güvenlik Konseyi, UNAMI aracılığıyla bu alanlar hakkında "İhtilaflı Bölgelerde İç Sınırlar- (*Disputed Internal Boundaries*) " başlığı altında bir rapor hazırladı. Rapora göre ihtilaflı bölgeler 14 kaza ve 2 nahiyeden oluşuyordu. Ninova vilayeti "Sincar, Telafar, Talkif, Şehan, Akra, Hamdaniyah ve Mahmur"u; Kerkük ili Kerkük merkez ilçeleri, Dubz, Havice ve Dakuk'u, Selahaddin ili Tuzhurmatu ilçesini, Diyale Kifri, Hanakin ve Mendeli bölgelerini içeriyordu. Bu bölgeler, Baas rejimi döneminde geniş bir tahrip süreciyle karşı karşıya kaldı ve orijinal sakinlerinin yerini Araplar aldı. Kürtler, Türkmenler ve bu bölgelerdeki azınlıklar bu sürecin ana kurbanları oldu. 2005 yılından itibaren yerel ve bölgesel düzeyde yoğun siyasi çatışma konusu haline gelen bu anayasal mesele, siyasi istikrarsızlığın temel nedenlerinden biridir ve hala çözümsüz kalmıştır.⁴⁵¹

Irak Anayasası'nın temel sorunlarından biri, ister demokratik ister dini olsun, devletin rejimini net bir şekilde tanımlamamasıdır. Hiç şüphe yok ki anayasayı yazarlar, İslamcılardan liberallere kadar toplumun tüm güçlerini tatmin etmek için her iki ilkeyi de anayasaya dahil etmek istediler. Ancak bu çelişki bilmeden anayasada bir çelişki yaratmıştır. Anayasanın 2. maddesinde "İslam, devletin resmi dinidir ve yasamanın ana kaynağıdır." ifadesi yer alıyor ve devamında ise "İslam'ın esaslarına aykırı bir kanuna izin verilmeyecektir." ifadesi geçiyor. Aynı maddenin ikinci fıkrasında ise; "(b) demokratik ilkelerle bağdaşmayan yasaya izin verilmeyecek." deniliyor. Bu büyük bir çelişkidir, rejimin niteliği ve dayandığı felsefe açısından belirsizliğe neden olmuştur. Ayrıca 41. ve 43. maddelerde Iraklıların herhangi bir din, mezhep, etnik inanç veya kişisel ilkelere bağlı kalmakta özgür oldukları belirtiliyor. Bu nokta da, demokratik ilkelere aykırı olan mezhep

---

⁴⁵¹ Abid Xalid Resul, "Têrwanîne Ciyawazekan bo Çemkî Nawçeyê Cihê Nakokiyan", *Ayndenasi*, No.3, 2020, s. 9-18.

inançlarına, dini geleneklere ve vatandaşlık temelinde devletin modernleşmesine özellikle dikkat çekmektedir.⁴⁵²

Diğer bir anayasal sorun ise, gücün merkez ile bölgeler arasında paylaşımının sağlanmasında yaşanan yetersizlik ve bu bağlamda gücü açıkça ne merkezileştirmesi ya da federalleştirilmesiydi. Bunun bir örneği madde 13 ve 115'te bulunuyor. 13. madde, anayasayı en yüksek yasa olarak ilan ediyor ve anayasa ile çelişen herhangi bir yasanın belirlenmesini reddediyor. Ancak 115. madde illere yasama erki ve adem-i merkeziyet vermekte ve bazı kanunları her iki tarafın da ortaklaşa hazırlaması gereken yasalar olarak tanımlamasıydı. Anayasa'nın 121. maddesinin ikinci fıkrası, federal yasa ile bölgesel yasa arasında çelişki olması durumunda, bölgelerin merkezi hükümet tarafından çıkarılan federal yasayı değiştirmesine izin vermektedir. Bu, Irak'ta merkez, bölgeler ve vilayetler arasında siyasi oyun ve sorun fırsatlarını artıran belirsizliklerden biridir.⁴⁵³

3.2. Irak'ta Federalizm Sorunu

Irak yeni bir sisteme ve yönetime girmek isteyince iki ihtimal arasında kaldı. Ya yine, tüm vilayetlerin başkente bağlı olduğu katı bir merkezi devlet kurulmalı ya da federal bir ülke haline getirilip bölgelere ve vilayetlere bağımsızlık ve özyönetim verilmelidir. Kürtler, Irak'ta bölgesel güçlerini korumak ve Kürdistan Bölgesi'nde bağımsız bir yasama, yürütme ve yargı gücüne sahip olmak istiyorlardı. Saddam yönetimi sona ermeden önce Irak muhalefetine görüşü dini ve etnik çeşitliliği olan devletin merkezi olmasının mümkün olmadığı yönündeydi. Bu istek bir yandan devam ederken, diğer yandan Şii hakimiyeti isteği de devam ediyordu. Bu nedenle, federalizm sorunu anayasada belirsiz ve birçok sorun içeriyordu. Birçok madde federalizme vurgu yapmakla birlikte birçok madde de Irak anayasasının merkezileştirilmesini desteklemektedir. Bu nedenle anayasanın uygulanmasında sürekli olarak sorunlar yaşanmıştır. Ayrıca federalizm, çoğu durumda anayasayı güçler ayrılığı açısından uygulama zorluğu yaratan katılım ve haklara dayanmaktadır. Ayrıca federalizm ortaklık ve haklara dayalıdır. Bu durum, anayasanın uygulanmasında ve yetkileri ayırma açısından yeniden yazılmasında sorunlar yaratmıştır. Çünkü topluluklar birleşik bir ulusal Irak'a inanmamaktaydı. Bunun yerine, birbirlerinden

⁴⁵² *Destur Cimhûriyet El-iraq*, Tebiet Elxamise, 2011, s. 3.

⁴⁵³ Riyaz Ebid Isa, "Tenaqizat El-destût El-Iraqî we muşkiyet îxtîsas Eleqalim we El-Muhafizat 2014", <https://www.sjc.iq/view.2375/> (Erişim Tarihi 29 Mayıs 2023).

şüpheleniyor ve güvenmiyorlardı. Kürtler, federalizm yoluyla görece bağımsızlıklarını dürdürmek, Peşmergelerini ve kurumlarını korumak istediler. Ancak Bağdat'taki çoğu Şii, sürekli olarak federalizme karşı çalıştı, devlet yetkilerini Sünnilere ve Kürtlere karşı kullanmak için güçlü bir merkezi devlet yapısını savundu. Aynı zamanda federal sistemde başka Sünni ve Şii bölgesi de oluşturulmalıydı. Ancak Irak'ta başka bölgelerin oluşması ve iktidar tarafından sürekli engellendi. Öte yandan, Irak federalizminin bir başka kusuru da Irak'taki petrol ve doğal gaz mülkiyeti sorununu kesin olarak çözememesiydi. Bu enerjiye sahip olanların güçlü, sahip olmayanların ise zayıf olduğu görülüyordu. Petrolün çıkarılması ve pazarlanması Kürdistan Bölgesi'nin yetkisinde midir yoksa tamamı Irak'ın mı elindedir? sorusu Kürdistan Bölgesi ile Bağdat arasında her zaman bir sorun olmuştur. Bu durum Şii çoğunluğun merkezîyetçiliği güçlendirme arzusuna yol açtı. Bu nedenle 2008'den itibaren Irak'tan Kürdistan Bölgesi'ne doğru bir askeri hareket gerçekleştirildi. DEAŞ 2014'te Irak'ı işgal ettiğinde ve Irak ordusu Anbar vilayetinden kaçtığında, Kürtler bağımsızlığı düşünerek Kürdistan Bölgesi'ni savunmak ve referandum yapmak için bir fırsat gördü. 2008'den 2014'e kadar Irak federalizminde üç olgu ortaya çıktı. Bunlar, ulusal yetkinin, gelirlerin, enerji kaynaklarının ve Irak topraklarının paylaşılmasını içeriyordu.⁴⁵⁴

Irak siyasi sisteminin karşı karşıya olduğu sorunlardan biri de güçler arasındaki dengesizliktir. Anayasal olarak, devlet bir parlamenter demokrasiye sahip gibi görülüyor. Oysa gerçekte, başbakanın gücünün diğer kurumlar üzerindeki hakimiyeti ve bir figür olarak cumhurbaşkanının yetkisizliği söz konusudur. Bu nedenle başbakan her zaman Şiilerin mutlak çoğunluğu tarafından atanır. Sünnilere her zaman meclis başkanlığı ve Kürtlere her zaman cumhurbaşkanlığı görevi verilmektedir. Hem Meclis'teki hem de Bakanlar Kurulu'ndaki bu dengesizlik ve mezhepsel hegemonya demokrasinin temel sorunudur. Başarısızlığı ise Lübnan demokrasisinin başarısızlığına benzemektedir.⁴⁵⁵

3.3. Siyasal Sistem ve Kurumların Sorunları

Irak siyasi sistemi, 2003 yılından bu yana tüm siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel sektörleri etkileyen sürekli bir kriz ve istikrarsızlık içindedir. Bu, siyasi kaosa, toplumsal ve

---

⁴⁵⁴ Reid El-Qdirî, El-fıdralye we meizeq El-Destûtî, bernamij El-şerq El-Ewset we şîmal Afrîka, Tîshatam Haws, (kasım 2020).

⁴⁵⁵ Elî Hemize Ebas ve Elî Xenî Ebas, "El-hilol El-muqterihe Lîşkaliyat El-Siyaxe El-Qanoniye Lîl-destor El-Iraq Lîam 2005", *Mucelet El-Ulom we El-Siyaset*, 2020, s. 152.

sivil barışın yokluğuna, klasik ve çalıntı değerlerin güçlenmesine yol açmıştır. Bu sorunlar, siyasi krizlerin ve birbirini izleyen hükümetlerin birikmesine, toplumsal ve siyasi birliğin bozulmasına yol açmıştır. Irak'taki siyasi sistem krizi, 2003 yılından itibaren sürekli kendini yenilemiştir. Bunun nedeni zayıf kurumsal yapılar, kurumlar arasındaki koordinasyon ilişkilerindeki sorunlar, zayıf sivil toplum ve halk ile yetkililer arasında süregelen güven eksikliğidir.⁴⁵⁶ Irak siyasi sisteminde devam eden siyasi bir kriz var. Siyasi kurumlar inşa etme, adaleti sağlama, gelir ve sermayeyi dağıtma yeteneği zayıftır. Aynı zamanda insan haklarını ve demokrasiyi koruyamıyor. Sistem, katı mezhepsel ideolojiye ve her üç anayasal iktidarda da Şii partilerin hakimiyetine dayalı olacak şekilde tasarlanmıştır.

Irak siyasi sisteminin temel sorunlarından biri de Irak'ta derin devletin varlığıdır (*Deep state*). Bu, her aşiretin, kesimin veya mezhebin elinde birtakım kuvvetler, milisler ve bölgeler olduğu ve gücünü kendi çıkarları doğrultusunda kullanabileceği anlamına gelir. Bu, yolsuzluğun artmasına ve sistemin modern bir toplumun anayasal ve demokratik taleplerine cevap verememesine yol açtı. İşkence ve cezaevlerinin sayısı 2003'ten bu yana arttı, 300 bin Iraklı cezaevinde bulunuyor. Ayrıca 4500 Iraklı kadın tutuklandı ve cinsel saldırıya uğradı. İnsan Hakları İzleme Örgütü'ne göre, bunların hepsi mezhepsel politikalara göre bu suçları işleyen milislerin hapishanelerinde ve askeri kamplarda yapılıyor. Siyasal sistem de göçün nedenlerini tespit etme ve önlemede başarısız olmuştur. BM'ye göre, 2016 yılında göç krizi Irak'ta 3,4 milyon insanı yerinden etti. Yaklaşık 2,1 milyon kişi temel malzemelere ihtiyaç duymaktaydı. Irak'ta 5,6 milyon yetim var ve yaklaşık 8,6 milyon Iraklı insani yardıma muhtaç durumda. Yaklaşık 3,5 milyon kişi uygun olmayan koşullarda yaşamakta ayrıca sağlık riski oluşturan 39 kronik bulaşıcı hastalık bulunmaktadır.⁴⁵⁷

İstikrarlı bir siyasi sisteme sahip olmayan ve anayasaya bağlı kalmayan tüm devletler, devlet başarısızlığı tehlikesiyle karşı karşıyadır. Çünkü siyasi sistemin istikrarsızlığı ve anayasal ilkelere uyulmaması siyasi çatışma için fırsatlar yaratmaktadır. Irak devleti, 2003 yılından bu yana derin tarihi sorunlardan kaynaklanan iç çatışmalar

---

⁴⁵⁶ Zeyd Ebdulwehab El-ezemî, "Ezmet El-Nîzam El-siyasî fi Iraq ma beide 2003", Merkez dîrasat El-şerq El-Ewset, No.155, 2020, s 3-4.

⁴⁵⁷ Xazî Feysel Husên El-Al Skutî, "El-Feşel El-Siyasî fi El-Iraq we elaquet bîxitlîl El-Buniyet El-Destoriye", *Teqrîr Cezîre Lîldîrasat*, 26.2.2019, s. 5-7.

nedeniyle istikrarlı bir sistemden yararlanamamaktadır. Bu durum iç çatışma olasılığını artırdı. 2006 ve 2007 arasında Irak'ta terörizmi tımandıran radikal grupların ortaya çıkışı etnik ve mezhepsel milis oluşumları görünür kılmaktaydı. Irak'ta siyasi sistemin başarısızlık nedenleri arasında gösterilen bu durum aslında Irak toplumunun federalizm ve demokrasiye olan inançlarının zayıflaması veya hiç inanmamasından kaynaklanmaktaydı. 2003'ten sonra Irak toplumunun gerçeği, fiili bir siyasi sistemin dayatılmasına yol açan bölünmüş bir toplumdur. Bu nedenle demokrasi ve federalizm kültürü tüm Irak toplumuna yayılamamıştır. Dolayısıyla 2003 yılından bu yana Irak'ta yaşanan siyasi sistemin siyasi sürecin başarısızlığında bir diğer önemli faktör olduğu söylenebilir. Bu durum devletin kurumlarını ve Irak toplumunu etkilemiştir. Nihayetinde devletin başarısızlığının ana nedeni haline gelmiştir.

4. Ekonomik Dinamikler

2003 yılından sonra ekonomik dinamikler, Irak'taki devlet başarısızlığının hem sonucu hem de sebebi olarak ele alınmaktadır. Irak coğrafi olarak yeraltı kaynakları, madenler ve geniş tarımsal alanlara sahip olmasına rağmen siyasi istikrarsızlığın etkileri, petrole bağlı ekonomik politikadan dolayı bu devletin ekonomik anlamda zayıflamasına ve başarısız olmasına sebep olmuştur. Robert I. Rotberg'in ekonomik anlamda başarılı ve başarısız devletler arasındaki ayırt edici noktanın başarısız devletlerin halka genel hizmetler konusunda cevap verme ve temin etme konusunda zayıflığı olduğunun altını çizmektedir. Zayıf devletler genel anlamda toplumun genel isteklerini karşılama konusunda zayıf olmakla birlikte ekonominin gelişmesi konusunda uygun şartları temin etmede zorluk çekerler. Altyapı olarak sanayi, yol, iletişim ağları, eğitim merkezleri ile üniversiteler ve hastaneler konusunda genel anlamda çökmüş bir vaziyette görünürler, ayrıca bu devletler yolsuzluğun doruk noktada olmasıyla tanınmaktadırlar.⁴⁵⁸

Rotberg'in tanımlamış olduğu ekonomik anlamda başarısız devlet olgusu çerçevesinde Irak'ı incelersek Irak'ın İran'la yapmış olduğu sekiz yıl süren savaştan 2003 yılındaki ABD işgaline kadar toplumun genel isteklerini karşılama konusunda güçsüz olduğunu görürüz. İşgalden sonra Irak'ı yeniden inşa etme süreci koalisyon devletlerinin çabalarına rağmen başarısızlıkla sonuçlandı. Ekonominin yeniden inşası ve geliştirilmesi

---

⁴⁵⁸ Rotberg I. Rotberg, *When States Fall*, s. 2-3.

önündeki en önemli engeller, siyasal ve güvenlik anlamındaki istikrarsızlık, yolsuzluk ve ekonominin hizipler arasındaki bölüşümdür. Sonuç itibarıyla yukarıda sayılan engellerin tamamı güçlü ekonomik altyapının yeniden inşasına engel oldu. Ekonomik altyapının zayıflığı, yolsuzluk hacminin büyüklüğü, tek ekonomik kaynağa bel bağlanması, paralı ekonomik düzen ve bunun gibi sorunlar, 2003'ten sonra Irak'ın baş etmekte güçlük çektiği konular olmaya devam etmekteydi.

4.1. Irak'ın Ekonomik Altyapısı Ve Sorunları

1980'li yılların başında Irak, Arap dünyasındaki gelişmiş ekonomilerden birisiydi. Petrol dışında sanayi ve tarım açısından da sürekli gelişme göstermekteydi. Ulaştırma ağları, gelişmiş sağlık standartları ve eğitim sistemi konusunda Arap dünyasındaki en iyi örneklerden birisiydi. Bütün bunlar toplumdaki orta düzey gelirlili tabakanın gelişmesini sağlayan faktörlerdi,⁴⁵⁹ fakat İran'la yapılan sekiz yıllık savaşın ardından Irak'ın ekonomik altyapısı çok büyük darbe aldı. 1990'lı yıllardan sonra uluslararası yaptırımlardan dolayı ekonomik anlamda büyük bir çöküş yaşadı. Özellikle Kuveyt işgalinden sonra koalisyon güçleri Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesi için petrol sahaları, elektrik santralleri, köprüler ve havaalanları gibi ekonominin şahdamarı olan alanlarda tahribat yarattılar. Saldırıların amacı rejimin zayıflaması ve uluslararası topluma boyun eğmesini sağlamaktı. 2003'teki işgal sırasında ABD Irak'taki stratejik merkezleri ve projeleri hedef almaya başladı. Bu saldırılarla kitle imha silahlarının üretiminden şüphelenilen yerlerin yok edilmesi planlanmaktaydı. Diğer taraftan işgalden sonra siyasal kurumların ortadan kaldırılması, siyasal sistemin bozulması, çatışma ve kaos Irak'ta gözetimin ve istikrarın kalmamasına neden oldu, nitekim farklı grupların yolsuzluk, yağma ve hırsızlık yapmasını tetiklemiş oldu.⁴⁶⁰

Söz konusu büyük çaplı operasyonların başarıya ulaşmasının ardından Irak, işgalci güçlerinin yönetimi altında yeni bir döneme girdi.⁴⁶¹ Bu dönem, devletin ekonomik ve siyasi sistem açısından yeniden inşası anlamına gelmekteydi. İşgalden hemen sonra 2003 ile 2014 yılları arasında yeniden inşa etme amacıyla imar için 220 milyar dolar

⁴⁵⁹ Jonathan E. Sanford, *Iraq's Economy: Past, Present, Future*, Library of Congress, June 3 2003, s.1.

⁴⁶⁰ Zayn Al-eabidin Muhamad Abd Al-husayn ve Sadiq Aali Hasan, *El-Eqtisad El-Êraq beide am 2003*, Merkez El-Rafideyn Lilhîwar, T: Elwla, Beyrut 2018, s. 11.

⁴⁶¹ Catherine Dale, "Operation Iraqi Freedom: Strategies, Approaches, Results, and Issues for Congress" *CRS Report RL34387*, Congressional Research Service, March 2008, s. 23-24.

harcanmıştır.⁴⁶² Fakat rejimin ortadan kaldırılmasından sonra siyasal istikrarsızlık iç savaşa doğru evrilmeye başladı, nitekim yeniden inşa için tahsis edilen bu bütçenin büyük bir bölümü Irak'taki güvenlik istikrarını sağlamak için kullanılmaya başlandı. Örneğin 2006-2007 yılları arasında iç savaş ve siyasal istikrarsızlıktan dolayı günlük 1000'den fazla sivil hayatını kaybetti. Şubat 2017'ye kadar öldürülen sivillerin sayısı 180 bin kişi olarak ifade edilmektedir. Öldürülenlerin bir bölümü müteahhit ve işçilerdi, nitekim uluslararası kuruluşlar ve iş gücü savaşın olduğu veya istikrarsızlık yaşanan bölgelere gitmeyi tercih etmediler.⁴⁶³ Sonuç olarak Irak'ın ekonomik altyapısının inşası başarısızlıkla sonuçlandı.

Genel olarak tarihsel açıdan Irak'ın ekonomik altyapısının çöküşü, uluslararası tepkiye sebep olan Kuveyt işgaline dayanmaktadır. Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesini sağlamak ve rejimi zayıflatmak amacıyla koalisyon güçlerinin saldırıları, ekonomik altyapıya en büyük darbeyi indirmiş oldu. Öyle ki, edinilen verilere göre 42 günlük saldırılar sonucunda Irak'ta yaklaşık olarak 4 bin okul, 260 köprü, yüzlerce elektrik ve petrol tesis ile beraber birçok stratejik merkez yok edildi. Daha sonra uluslararası yaptırımlarla, Irak'ın uluslararası kamuoyuna erişimi ve altyapısını imar etmesi için yardım talepleri çok sınırlandırılmıştı. 2003 yılındaki koalisyon güçlerinin işgali, Irak'ın altyapısına yeniden büyük zarar verdi.⁴⁶⁴ İşgalden sonra ekonomik altyapıyı yeniden inşa etme sürecinin başarısızlığa uğramasındaki temel nedenlerden birisi, etnik ve mezhepsel oluşumlar arasındaki çekişmelerin derinleşmesiydi. Bu grupların her birisi ülkedeki kurumlar, bakanlıklar ve yerel yönetimlerde kendi hegemonyalarını kurmak istiyordu. Bu durum merkezi yönetimin ortadan kalkmasına ve yolsuzluk ortamının oluşmasına neden oldu. Bahsi geçen gruplar, birbirine karşı üstünlük sağlamak amacıyla ekonomiyi kendi tekellerine geçirmeye çalışıyordu.⁴⁶⁵

Bu bölümün başında, devletin başarısızlığı için Rotberg'in tanımına dikkat çekmiştik. Bu tanım, devletin toplumun isteklerine cevap vermesindeki kapasitesiydi. Irak'ı bu tanım çerçevesinde değerlendirerek 2007-2011-2012 yılları arasındaki elektrik sektörünü örnek olarak aşağıdaki tabloda açıklayacağız:

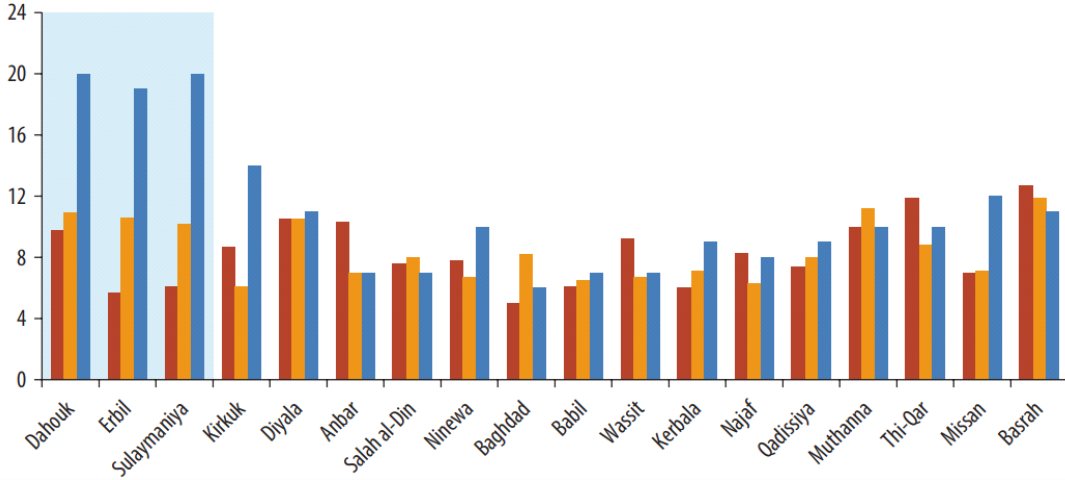
---

⁴⁶² Hideki Matsunaga, "The Reconstruction of Iraq After 2003", s. 1-2.

⁴⁶³ A.g.e., s. 1-2.

⁴⁶⁴ A.g.e., s. 21-22.

⁴⁶⁵ A.g.e., s. 23.

9 Tablo Irak'ta Şehirlere göre Ulusal Şebekeden Elektrik Temini, 2007, 2011 ve 2012. (CSO, KRSO, and United Nations 2011; CSO, KRSO, and World Bank 2007, 2011, 2012.)

Yukarıdaki tabloda devletin toplumun en temel ihtiyaçlarından biri olan ulusal elektrik hizmetini karşılamadaki yetersizliği görülmektedir. Irak genel olarak yaz mevsiminde sıcaklık derecesi 50 dereceye kadar ulaşan bir iklime sahiptir. Elektriğin olmaması ile birlikte sıcaklık derecelerinin yükselmesi sonucunda halk gösterileri meydana geldi. Bu durum 2003'ten sonra siyasal istikrara etkisi olan bir faktör oldu. Elektrik kesintileri doğrudan üretimin azalmasından kaynaklanıyordu, özellikle de petrol sektörü üretimi bundan zarar görmekteydi. Çünkü petrol rafinerileri elektrik ile bağlantılıdır. Yukarıdaki tabloda belirtildiği gibi orta ve güneydeki illerde 2007 ile 2012 yılları arasında en fazla elektrik günde 15 saat verilmiştir. Kuzeydeki illerde ise ortalama günde 20 saat elektrik hizmeti sunulmaktaydı.⁴⁶⁶ Bu durum, bir taraftan ekonomik altyapının zayıflığını, diğer taraftan da devletin toplumun istekleri karşısındaki kabiliyetsizliğini ortaya çıkarmaktadır.

Irak'ta yolsuzluklar, yağma, kötü idarecilik ile iyi yönetiminin olmamasından kaynaklı olarak ekonomik altyapıya önem verilmemesi sonucunda ülke genelinde işsizlik oranı ciddi bir artış göstermiştir. Öyle ki, fakirlik sınırının altına düşen kesim %5, fakirlik sınırındaki kesim de %23 olmuştur. Bu tablo bize, Iraklıların dörtte birinin yoksulluk sınırında

⁴⁶⁶ A.g.e., s. 61-62.

yaşadığını olduğunu göstermektedir. Sonuç itibarıyla Iraklıların %25'i gıda gibi temel ihtiyaçlardan yoksun görünmektedir.⁴⁶⁷

Dünya Bankası'nın hazırlamış olduğu raporda 2003, 2004 ve 2005 yılları arasında ekonomik altyapıyı inşa etmek için gereken para tutarı 35 milyar 819 milyon dolardı. Aşağıdaki tabloda detaylar şu şekildedir:

Sektörler	2004	2005-2007	Toplam
Devlet Kuruluşları: Güvenlik ve medya	99	288	387
Eğitim, sağlık ve iş imkanı sağlama	1880	5310	7190
Eğitim (tüm aşamalar)	1005	3800	4805
Sağlık	500	1100	1600
İş imkanı sağlama	375	410	785
Altyapı	5836	18368	24204
Ulaştırma ve iletişim	1043	2366	3409
Su, kanalizasyon ve atık	1881	4961	6842
Elektrik	2377	9745	12122
Belediyeler ve hizmetleri	110	303	413
İskan ve arazi yönetimi	425	993	1418
Tarım ve su kaynakları	1230	1797	3027
Özel sektörü geliştirme	176	601	777

⁴⁶⁷ Rahim, Mayada Hasa, "El-Btale webil M'alciha fi El'raq", *Muclet Elqadisye lil'lum El-İdariye we Elaqtisadiye*, Vol.15, no.4, December 2013, s.181.

Kurumları geliştirme	61	295	356
Mali sektör	71	10	81
Yatırım ortamı	44	296	340
Mayın temizleme	80	154	234
Toplam	9301	26518	35819

10 Tablo Yeniden imar programı ihtiyaçları için yapılan uluslararası Banka tahminleri (Milyon Dolar). (Rehîm, M. H. (2023)

Daha sonraki yıllarda Irak'ın ekonomik altyapısı derinleşen sorunlar silsilesi ile karşı karşıya kaldı. Artan nüfus oranları daha fazla kamu hizmeti ihtiyacını gerektirmekteydi ve Irak bunun için ek bütçeye ihtiyaç duymaktaydı.

Kötü idareciliğin ve yeniden inşa etme sürecinin başka temel sorunlarından birisi de karma gelirli ekonomi yerine tüketici ekonomi sistemi ve tek ekonomik kaynağa bel bağlamaktı. Irak petrol kaynağı bakımından zengin ülkelerden birisidir aynı zamanda dünya genelinde Suudi Arabistan'dan sonra petrol rezervi konusunda ikinci sırada yer almaktadır. Tescillenmiş tahminlere göre Irak'ın petrol rezervi 110 milyar varildir. Bu oran 2003 yılında dünya genelindeki petrol rezervlerinin %10'una tekabül etmektedir. Ayrıca bazı çalışmalar Irak'ın petrol rezervlerinin hacmi 300 ile 310 milyar varil olduğunu belirtmektedir.⁴⁶⁸

2020 yılındaki federal gelirin %95'i tahmini olarak ham petrol ihracatından elde edilmiştir. Irak'ta hükümetlerin hiçbiri Irak'ın petrole bağımlı ekonomik yapısını değiştirmeye yönelik politika yürütmemiş ve karma bir ekonomik yapı inşa etmemiştir. Bu durum kamu sektörü tarafından karakterize edilen kamu sektörünün enflasyonuna yol açmıştır. Ayrıca bürokratik ve siyasal düzeyde güç bağlantıları olmayan veya toplumsal bağları güçlü olmayan kişilerin işsiz kalmasına neden olmuştur. Diğer taraftan Irak toplumunda kullanılan ürünlerin %98'i dışarıdan ithal edilmektedir. Bu oran, Maliye

⁴⁶⁸ Elî Ebdalhadî Salim, "Nehwe Istratîjiyet f' eale liltinmiye El-Îqtisadiye fi El-Îraq", *Muclet cam'e El-Anbar lil'lum El-Eqtisadiye we İdariye*, Vol.4, no.9, 2012, s. 45.

Bakanlığı'nın 2006 yılındaki bütçesinde geçmektedir. Bu sorun Irak'ın başlıca ekonomik sıkıntılarının kaynağını oluşturmakta ve uluslararası düzeyde oluşan petrol piyasası tarafından etkiye açık hale getirilmektedir. Nitekim petrol pazarında yaşanan herhangi bir sorun, Irak ekonomisinin geneli için sıkıntı teşkil etmektedir.⁴⁶⁹

Petrol gelirine bağımlı ekonomiye sahip olma faktörü, Irak'ın ekonomisini dünya petrol fiyatlarındaki enflasyona maruz bırakmıştır. Bu durum uzun vadeli gelişimi zorlaştırmakla kalmayıp kısa vadede ciddi sorunlar yarattı. 2020'de yaşanan petrol fiyatlarındaki düşüş nedeniyle hükümet temel hizmetlerde kullanılan gideri, hatta kamudaki memur ve emekli maaşlarını bile tahsis edememe durumunda kalmıştır. Yerli ürünlerdeki genel borçlanma %84'e ulaştı, yerli ürünlerin değerinde %16 oranında kayıp yaşadı. Nitekim yaşanan kriz hükümete karşı öfkeye neden oldu. Her ne kadar petrol fiyatları hızlıca yükselse de hükümetin felç olması ile beraber yaşanan siyasal karmaşa sonucunda hükümet artan gelirden faydalanma ve yatırım yapmada zorlanıyordu.⁴⁷⁰

Büyük doğalgaz rezervlerine sahip olmasına rağmen Irak bu dönemde İran'dan gaz ithalatına bağımlı bir duruma gelmiştir. Nitekim ABD ve Irak'ın Avrupalı ortakları Irak'ın enerjide bağımsız hale gelmesini arzuluyorlardı. Fakat son yıllarda yaşanan siyasal ve ekonomik kargaşa, Irak'ın petrol sahalarındaki doğal gazı ayırma ve işleme kapasitesine yönelik yatırımları durdurmasına sebep oldu. Oluşan kaostan dolayı Irak'ın İran'a doğalgaz ve elektrik bağımlılığı süreklilik kazandı. Ayrıca var olan atıklar ülkedeki bazı bölgelerde hava kirliliğine neden olmaktadır. Yaşanan bu tablo, güvenlikten kaynaklanan zorluklar ile yönetimdeki başarısızlığı yansıtmakla beraber kompleks bir şekilde yaşanan petrole bağımlı ekonomi ile bölgesel dinamiklerin birbiri ile olan ilişkisini tanımlamaktadır.⁴⁷¹

Irak gibi bir ülkenin petrole bağımlılığı ve karma ekonomik üretimi ihmal etmesi, yolsuzluk ve yozlaşmanın artmasının eşlik etmesiyle farklı gruplar, milis güçler ve aşiret yapılarının güçlenmesine sebep oldu. Bu kaotik durum iş pazarını ve üretimi zayıflatmaktadır. Nitekim böyle bir siyasal atmosferde hizipler her zaman hukuku

⁴⁶⁹ Ebdaljabbar Eabuwd Al-halafi, "Elbetale fi El-Êraq me Êşare Êla betale El-Şebab", *Beihş Menişur zimim Mucelet bihus Êqtisadiye Eribye El-Qahîre*, Vol.15, No.43-44, October 2008, s. 94.

⁴⁷⁰ Shivan Fazil ve Alaa Tartir, "Iraq in 2023: Challenges and Prospects for Peace and Human Security", <https://www.sipri.org/commentary/topical-backgrounder/2023/iraq-2023-challenges-and-prospects-peace-and-human-security> (Erişim Tarihi 2 Haziran 2023).

⁴⁷¹ A.g.e.

zayıflatmaya kalkışmakta ve kendi hegemonyasını güçlendirme girişimlerini arttırmaktadır. Tarım ve ziraat, ulusal güvenliği koruyan en önemli ekonomik sektörler olarak kabul edilmektedir. 2003 yılından sonra Irak'ta tarım ve ziraat düzeyi büyük oranda gerilemekle birlikte toprak ve su kaynakları büyük ölçüde kirlenmiştir. 2003 yılından önce tarım sektörünü ayakta tutmak amacıyla hükümet çiftçilere tohum ve salgın hastalıklardan korunmak adına tarımsal ilaçlar vererek destekte bulunmaktaydı. Fakat bu tarihten sonra gelen hükümetlerin tarım sektörüne destek vermedikleri ve bu alanda ihmalkâr politikalar yürüttükleri görülmektedir. Diğer taraftan Dicle ile Fırat nehirlerinde zaman geçtikçe su kaynakları azalmış ve bu nehirler Türkiye tarafından kontrol altına alınmıştır. Genel olarak su kaynaklarında yaşanan sıkıntı Irak'taki tarım sektörüne çok büyük sorunlar yarattı. Ayrıca büyük öneme sahip olan sanayi sektörü 2003'ten sonra tamamen çöktü. Bu çöküşün sebebi içsel enerjinin zayıflaması ve üretim giderlerinin artmasıydı. 2007 yılında sanayi sektörü, milli gelire sadece %1.49 gibi bir katkı sağlamıştır. 2008 yılında bu oran %1.68'e yükselmiştir. Bu çerçevede Irak'ta var olan sanayi sektörü sadece küçük çaplı klasik sanayi halinde kalmıştır. Bunun da devletin gelirine çok az bir oranda etkisi olmuştur. Irak 1980'den önce sanayi yatırımlarını bu döneme göre daha fazla önemsemiş ve bu alanda yatırımlar yapmıştır. Büyük ekonomik sanayi projelerinin %60'ı; plansızlık, uygun pazarın bulunamaması ve ekonominin dışarıdan kontrol edilmesinden dolayı durduruldu ve işlevsiz hale getirildi.⁴⁷² Şüphesiz ki başarısız devlet ile petrol gelirine bağımlılık arasında çok güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Petrol sistematik ve çeşitlendirilmiş olarak kullanırlmazsa, bu durum doğrudan yolsuzluk, üretimsizlik ile dışarıya bağımlı bir ekonominin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Ayrıca diktatoryal bir rejim ve siyasal kargaşanın doğmasına sebep olmaktadır. Ekonomik anlamda sadece tek gelire bağımlılık Irak'taki yolsuzlukları daha fazla genişletmiştir. Bu genişleme devleti, kurumları, toplumu, pazarı ve sivil toplum kuruluşlarını üretken olmayan ancak kaynaklara güç ilişkileri ile ulaşmaya çalışan pasif konumlara itmiştir.

---

⁴⁷² İbtihal Muhamad Rida Dawid, "El-İqtisad El-Êraqî b'di 'am 2003 we Afaq El-mustiqbeliye", *Mecellet Denanîr*, Cam'et Bexdad, 2016, s. 217-219.

4.2. Yolsuzluk

Yolsuzluk genel olarak devlet veya toplum içerisinde tek kişi veya belirli bir grup lehine kamu kaynaklarının sömürülmesi olarak ifade edilmektedir. Ekonomik yolsuzluk ise var olan ekonomik normlardan dışarı çıkarak kamu ekonomisinin denetimden uzak bir şekilde belirli kişilerin menfaati için kullanılmasıdır. Bu durum kamunun mali durumuna ve kamunun menfaatine zarar vermekle sonuçlanmaktadır.⁴⁷³ Yolsuzluk Irak'ın önünde en tehlikeli engellerden birisidir. Aynı zamanda art arda gelen hükümetler görelî olarak durumu daha iyi hale getirmek için çaba göstermişlerdir. Her ne kadar üst düzey yetkililerin tahminleri farklı olsa da Irak'ı yeniden inşa etme sürecinden bugüne kadar 150 ile 300 milyar dolarlık bir rakamın yolsuzluklardan dolayı heder edildiği iddia edilmektedir.⁴⁷⁴

Irak'taki yaygın yolsuzluğun temel sebebi, Saddam rejiminden sonra yaşanan kargaşalı döneme dayanmaktadır. Bu süre içerisinde yeni atanmış seçkin siyasetçiler kendi makamlarını perçinledikten sonra yaklaşık olarak 20 yıldır ülkedeki ganimetlerini koruyorlar. Bu seçkinler yolsuzlukları 2003 yılından sonra sistemleştirdiler, bu sistemleştirme kendi akrabalarını ve yakınlarını hükümetteki görevlere atayarak ülkenin kaynaklarına el koyma ve siyasal otoritede müdahale güçlerini koruma şeklinde gerçekleşmiştir. Siyasi taraflar ile etnik ve mezhepsel gruplar parlamento sistemini kullanarak devleti kontrol ettiler. Kendilerine yakın olanları parlamentoya, hükümete ve yargı organlarına sızdırdılar. Nitekim milyonlarca kişiye kamu maaşlarını bağlatarak kendi himayeleri altına aldılar. Bu adımların etkisiyle büyük yolsuzluklara imza atarak Irak'ı çağdaş dünyada yolsuzluklara örnek gösterilecek "kliptokrasi" haline getirdiler. 2003 yılından sonra yolsuzluk, yeni aktörler ve taraflarca sistematikleştirilerek farklı bir boyut kazanmış oldu. Yolsuzluğu sisteme dahil etme durumu toplumsal olarak yeni bir tutumun ortaya çıkmasına neden oldu. Bu tutum, yasal olmayan gelirin önceki rejimden kaynaklı sorunların bir telafisi olarak görülmesiydi. Tutumun bir parçası ABD tarafından aktifleştirildi, nitekim imar kisvesi altında toplu yolsuzluk şeklinde bir düzene rıza gösterildi. ABD'nin işgali sırasında hükümetin yağma ettiği paranın 20 milyar dolar olduğu

⁴⁷³ Badiriat Salih Ebdalle, *El-Fesad El-Siyasî fi El-Îraq b'de 'am 2003 we Subil Mukafhetih*, Mirkez El-dîrasat El-îstratîciye we El-Dewliye 2021, s. 457.

⁴⁷⁴ Jiyad Sajad, "Corruption is Strangling Iraq", The Century Foundation, <https://tcf.org/content/report/corruption-is-strangling-iraq/> (Erişim Tarihi 2 Haziran 2023).

söylenmektedir.⁴⁷⁵ İktidar Iraklıların eline geçtikten sonra Maliye Komisyon Başkanı Ahmet Çelebi'nin yaptığı bir demeçte 2006-2014 yılları arasında iktidarda olan Nuri Maliki'nin yönetiminde Irak'ın yolsuzluk nedeniyle 551 milyar dolar kaybettiğini açıkladı. Maliye bakanı Ali Alavi bu konu hakkında Iraklı yetkililer tarafından çoğu yasadışı yollardan 100 ile 300 milyar dolar arasında büyük bir miktar paranın yurtdışına götürüldüğünü söyledi.⁴⁷⁶

Uluslararası şeffaflık raporlarına göre Irak, gelir şeffaflığı açısından 177 ülkenin bulunduğu listede 171. sırada yer almaktadır. Şeffaflık Derneği'nin yayınladığı muhtelif yıllarda da Irak hemen hemen aynı sıralamasını korumaktadır. Irak ekonomisindeki en büyük yolsuzluğun kamuya ait paranın yasal olmayan yollarla ülke dışına çıkarılması ve yolsuzluk yapanların menfaatine kullanılmasıdır. En belirgin para çalma yöntemi de projeler adına çalınan paralardır, bu projeler hayali proje olup asla hayatiyet kazanmamıştır. Bu durumdan dolayı devamlı bir şekilde genel bütçede açık ortaya çıkmış, bu yüzden içerde ve dışarıda Irak'ı borçlanmıştır. Aşağıdaki çizelgede borç oranları yıllık milyon dinar olarak belirtilmektedir:⁴⁷⁷

---

⁴⁷⁵ A.g.e.

⁴⁷⁶ Toby Dodge & Renad Mansour, "Politically Sanctioned Corruption and Barriers to Reform in Iraq", Chatham House, June 2021, s. 12.

⁴⁷⁷ Ehmed Casim El-Metwî ve Emed Cebir Salim, "El-teref El-muqterih Lîtemwl Qitaat Elbuniye El-Tehtiye fi El-Iraq", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Camiet Besira, 2015, s. 160.

2003-2013 yılları arasında Irak'ın iç borç hacmi (Milyon Dinar, yüzde)

Yıl (1)	İç borç hacmi (2)	Değişim ortalaması % (3)
2003	5543684	-
2004	6079688	10
2005	6593960	8
2006	5645390	-14
2007	5193705	-8
2008	4455569	-14
2009	8434049	89
2010	91880806	9
2011	7446000	-19
2012	6548000	-12
2013	4658000	-29

11 Tablo 2003-2013 yılları arasında Irak'ın iç borç hacmi (Milyon Dinar, yüzde)

Yaşanan yolsuzluk olayları 2003 sonrası Irak devletini yeniden yapılandırma ve egemen bir devlet olarak inşa etme sürecinde büyük zaafı yaratmıştır. Bu zaafı şöyle ifade etmek mümkündür. Siyasal düzen iktidar uğruna aşırı siyasal istikrarsızlığa düştü, ayrıca siyasal sürece dahil olanların siyasi ve sosyolojik olarak ayrışmaları ve yönetim adına önemli konuların unutulması gibi meselelerden dolayı ayrımcılık, mezhepçilik ve etnik çatışmaları besleyen bir unsur oldu. Özellikle seçimlerde yolsuzluklar çok daha fazla belirginleşti. Taraflar halkın ve devletin çalınmış parasıyla oy alma rekabetine girmektedirler. Yapılan yolsuzluklar, seçim süreçlerinde hile, müdahale ve tarafsız

kalmama gibi dinamikleri üretmekte, devlet ve idareyi siyaseti rasyonelleştirme ile halka hizmet etmekten uzaklaştırmaktadır. Sonuç itibarıyla adı geçen etkenlerin tamamı dış müdahaleye maruz kalan ve dışa karşı itaatkâr olan zayıf bir hükümetin oluşmasına sebep olmaktadır.⁴⁷⁸

Yolsuzluklar ulus inşa etme sürecine çok büyük bir engel oluşturmaktadır. Zira yoksulluğun artması vatandaşların kendilerini yabancı hissetmesine neden olmaktadır. Bu durum eşit fırsatların olmaması ile vatandaşların eşit siyasal ve ekonomik süreçlere dahil olmamalarından kaynaklanmaktadır. Nitekim üst düzey yetkililer ve onlara bağlı olan kişiler iş sektörü ile pazarı kendi kontrolleri altına aldılar. Sonuç itibarıyla yolsuzluğun artması, paranın dışarıya aktarılması ve aklanması ile toplumda uyuşturucu maddelerinin yaygınlaşmasını doğurdu. Ayrıca yoksulluğun artması, adam kaçırma, hırsızlık ve planlı suçlar toplumsal dayanışmayı daha fazla azaltarak devletin sırtlandığı sorumlulukları da daha fazla ağırlaştırmış oldu.⁴⁷⁹

Irak'ta yaşanan siyasal istikrarsızlık, örgütlü suçun yükselişi, rüşvetin yaygınlaşması ve haraç alma durumları sermayenin dışarıya kaçmasına neden oldu. Bu kaçışın sonucunda rekabet esaslı serbest ekonomi felçli hale geldi. Nitekim devletlerin ileriye doğru atılımları serbest ekonomi ile meydana gelmektedir. Dolayısıyla sermayenin dışarıya kaçışının aksine dış sermayeyi de ülkeye çekerek hem gelişme sağlanması hem de karma fırsatların yaratılması gerekmektedir. Irak'ta yolsuzluklardan olayı kamu kuruluşları, sendikalar ve sivil toplum kuruluşları zayıfladı. Buna karşın aşiret ve klasik grupların rolü güçlendi ve bu gruplar kendi bölgelerinde silah ve para sahibi oldular. Bu durum siyasal ve yasal kurumların zayıflığı, devleti ve hükümeti denetleme ve destekleme açısından devletin güçlendirilmesinin temel ilkelerinden biri olarak kabul edilen sivil toplum kuruluşlarının zayıflatılması sonuçlarını doğurmaktadır. Çerçevesini çizdiğimiz bu politikalar Irak devletinin modern başarılı bir devlet olmasını engellediği gibi Irak toplumunu ise modern yurttaşlar olmaktan alıkoydu.⁴⁸⁰

---

⁴⁷⁸ Badriyat Salih Ebdalle, *El-Fesad El-Siyasî fi El-Îraq b'de 'am 2003*, s. 463-465.

⁴⁷⁹ A.g.e., s. 463-465.

⁴⁸⁰ A.g.e., s. 463-465.

4.3. İşsizlik

İşsizlik, başarısızlığa uğrayan her ekonominin temel sorunlarından biridir. Aynı zamanda bir ülkenin gelişimini değerlendirmek adına en önemli kıstasların başında gelmektedir. Bu kriter bir toplumdaki işgücüne katılımı, gençlerin iş piyasasına dahil olması ve üniversite mezunlarının istihdamının gözlemlenmesi ve ölçülmesi ile test edilmektedir. Irak'ta yaşanan siyasal sorunlar ve ekonomik sıkıntılardan dolayı 2003 yılından sonra işsizlik farklı düzeylerde çok fazla artmıştır. Eski istatistiklere göre 1987 ile 1997 yılları arasında işsizlik oranı %5 ile %17 arasındadır. 2003 yılından sonraki verilere göre ise bu oran %28'e yükselmiştir. 2004 yılında işsizlik oranları her iki cinsiyet için %26.8'e ulaştı. 2005'te %17.97, 2006'da %17.5 ve 2010 yılında ise %17 oldu. Oranlar DEAŞ'ın saldırısı ve petrol fiyatların düşmesinden sonra daha fazla arttı. Aşağıdaki çizelgede 2003-2011 yılları arasındaki işsizlik oranları belirtilmiştir:⁴⁸¹

Yıl Cinsiyet	İşsizlik ortalamaları %							
	2003	2004	2005	2006	2008	2009	2010	2011
Erkekler	30,20	29,40	19,22	16,16	14,33	14,7	12,24	9,2
Kadınlar	16,00	15,00	14,16	22,65	19,64	19,31	19,11	20,7
Genel Oran	28,10	26,80	17,97	17,50	15,34	15	11	11,1

12 Tablo 2006 ve 2008 Merkezi İstatistik Kurumu istihdam ve işsizlik saha çalışması ile 2011 yılı raporu (2012 Irak'ta rakamlar ve göstergeler).

İşsizliğin artması Irak'taki ekonomik, sosyal ve siyasal yapıyı derinden etkilemiştir. Sosyolojik anlamda suçun artmasına ve toplumsal gerilimin derinleşmesine neden olan işsizlik Irak devletini birçok açıdan zayıflatan bir dinamik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde artan işsizlik oranları sivil toplumu güçlü kılan ve toplumsal yapıyı önemli ölçüde

⁴⁸¹ Rahim Mayada Hasa, *El-Btale webil M'alcihiha fi El'raq*, s. 182.

mobilize eden orta sınıfı zayıflatmıştır. Öte yandan gençler bir grup siyasetçinin vaatlerine terk edilerek yaşamlarını sürdürmek için İran'ın Irak'taki milislerine katılmaya zorlandı.⁴⁸² Irak'taki yüksek işsizliğin temel nedenleri şöyle ifade edilebilir:⁴⁸³

- Ekonominin ve ekonomik gelişimin geri kalmasına paralel olarak Irak'ın nüfusunda artışlar yaşanmaktadır. Artan bu nüfusa iş imkanları sağlanamadı. Nitekim nüfusun artması, iş fırsatlarının artmasını zorunlu kılmaktadır. Zira pazarın bu artışa cevap vermesi gerekmektedir.
- Ulusal üretimin durma noktasına gelmesi ve sanayi yatırımlarının olmaması önemli bir etki yaratmaktadır. Çünkü işsizliği azaltan önemli sektörler bu çerçeveyi oluşturmaktadır.
- Üniversitelerin kapasite ve uzmanlık alanlarının zayıflaması ve pazarın taleplerine cevap verememesi her iki alanın birbirinden kopmasını doğurmaktadır.
- Piyasaları, sermayeyi, tarımı ve sanayiye geliştirmede devletin yetersizliği ve mesleki eğitimi güçlendirememesi.
- Siyasal sistemde siyasal kargaşa ve istikrarsızlıktan dolayı yaşanan iç savaş, huzur ortamının kaybolması ve yasaların uygulanmasında yaşanan sıkıntılar.

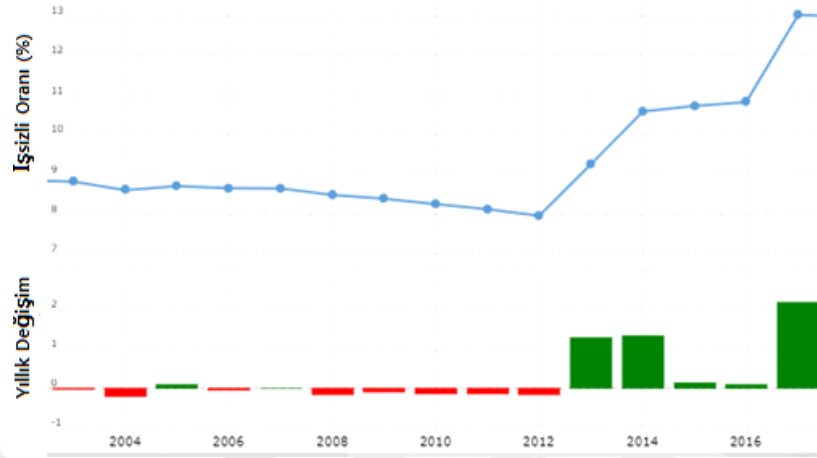
Aşağıdaki çizelge 2003-2017 yılları arasındaki işsizlik trendinin yükselmesine işaret ediyor, belirtildiği gibi trend devamlı bir şekilde yükselerek etkisini daha fazla göstermektedir:⁴⁸⁴

---

⁴⁸² A.g.e., s. 183.

⁴⁸³ Ebo Turab Texrîd Qasim Muhimed, “Waq’ muedelat El-betale fi El-îqtîsad El-Îraqî lilmudet 2008-2020”, *Mucelet Elbahis El-Îqtîsadî*, Vol.9, no.2, 2021, s. 69-70.

⁴⁸⁴ Iraq Unemployment Rate 1991-2023, World Bank, <https://www.macrotrends.net/countries/IRQ/iraq/unemployment-rate>. (Erişim Tarihi 7 Haziran 2023).

13 Tablo 2004-2012 Yılları Arasında Irakta İşsizlik Oranı

Yukarıdaki tabloda Irak'ta işsizlik oranının 2004-2012 yılları arasında belirli ölçüde bir istikrara kavuştuğu görülmektedir. Ancak 2012'den sonra işsizlik trendi yükselmeye başlamıştır. Ekonominin inşa süreci aksamış ilerleme olması gereken bir durumda gerileme görülmüştür. Nitekim 2003 yılında işsizlik %8.8 iken 2014 yılında bu oran %10.59'a, 2017'de ise %13.2'ye yükselmiştir. Bu oranlar daha sonraki yıllarda daha fazla artmıştır. Irak'ın temel sorunlarından birisi olan işsizlik, devlet için büyük bir tehdit oluşturmuştur. Bu sebeplerden dolayı gençler ortaya çıkan siyasal gösterilerde ve ülke içindeki kutuplaşmalarda kullanılmaya açık hale getirilmiştir. Özellikle devamlı bir şekilde hükümetle sorunlu bir ilişkiye sahip olan Sadır Hareketi ve muhalif Şii gruplar tarafından mobilize edildiler. 2003 yılından sonra gençlerin önemli bir sorunu haline gelen işsizlik, Irak toplumunda önemli gerilimlerin ve siyasal sorunların kaynağını oluşturan bir dinamik olarak Irak devletinin başarısızlığını derinleştirmiştir.

Genel anlamda ABD'nin işgalinden 2017 yılına kadar Irak Barış Fonu (*Fund For Peace-FFP*)'na göre devletçilik kriterlerine göre başarısız olmuştur. Barış Fonu siyasi, ekonomik ve sosyolojik dinamikleri esas alan 12 farklı kritere göre 178 ülkenin güçlü, kırılgan ve başarısızlık durumunu analiz etmiştir. Kurum, CAST sistemine bağlı olup 90'lı yıllarda geliştirilmiştir. İlk olarak 2004'te devletlerin zayıflığı ve sıralaması adına

kullanılmıştır. Kriterler 1-10 esasına göre değerlendirmeye alınmıştır.⁴⁸⁵ 1 en istikrarlı olandır, 10 ise en az istikrarın olduğunu belirtmektedir. Genel olarak her 12 kriter, başarısız devletlere işaret ederek toplamda 120 belirtiden oluşmaktadır. Irak devletinin Şubat 2006'ya kadar istikrarsızlık puanı 112 olmuştur ki fonun değerlendirmesine göre yüksek başarısızlık olarak nitelendiriliyor.⁴⁸⁶

Aşağıdaki tabloda 2006-2017 yılları arasındaki başarı indeksi ve FFP'nin kriterlerine göre Irak'ın başarısızlık karnesi analiz edilmiştir.⁴⁸⁷

2013-2017 İRAK'IN BAŞARISIZLIK KONUMU	YIL	SIRA	TOPLAM	GUVENLIK APARATI	HIZIPLƏŞMİŞ SEÇKİNLER	GRUP ŞİKAYETİ	EKONOMİ	EKONOMİK EŞİTSİZLİK	BEŞERİ VE BEYİN GÖÇÜ	DEVLET MEŞRÜİYETİ	KAMU HİZMETİ	İNSAN HAKLARI	DEMOGRAFIK BASKILAR	MULTECİLER VE ÜYÜK'LER	DIŞ MÜDAHALE
	2006	4.	109,0	9,8	9,7	9,8	8,2	8,7	9,1	8,5	8,3	9,7	8,9	8,3	10,0
	2007	2.	111,4	10,0	9,8	10,0	8,0	8,5	9,0	9,4	8,5	9,7	9,0	9,0	10,0
	2008	5.	110,6	9,9	9,8	9,8	7,8	8,5	9,3	9,4	8,5	9,6	9,0	9,0	10,0
	2009	6.	108,6	9,7	9,6	9,7	7,6	8,6	9,1	9,0	8,4	9,3	8,7	8,9	10,0
	2010	7.	107,3	9,5	9,6	9,3	7,6	8,8	9,3	9,0	8,4	9,1	8,5	8,7	9,5
	2011	9.	104,8	9,5	9,6	9,0	7,0	9,0	8,9	8,7	8,0	8,6	8,3	9,0	9,3
	2012	9.	104,3	9,9	9,6	9,7	7,7	8,7	8,6	8,4	7,8	8,3	8,0	8,5	9,0
	2013	11.	103,9	10,0	9,6	10,0	7,3	8,4	8,3	8,6	7,6	8,6	8,3	8,8	8,5
	2014	13.	102,2	10,0	9,6	10,0	7,0	8,1	8,0	8,7	7,7	8,7	8,0	8,5	7,9
	2015	12.	104,4	10,0	9,6	10,0	6,9	7,8	8,1	9,2	7,5	8,9	8,2	8,9	9,4
	2016	11.	104,7	10,0	9,6	9,8	6,8	7,5	7,9	9,2	7,8	8,9	8,1	9,4	9,7
	2017	10.	105,4	10,0	9,6	9,6	6,6	7,3	7,7	9,5	8,2	8,7	8,6	9,9	9,7

14 Tablo 2006-2017 yılları arasındaki başarı indeksi ve FFP'nin kriterlerine göre Irak'ın başarısızlık karnesi

Barış Fonu, 2006-2017 yılları arasında Irak'taki siyasi, ekonomik ve güvenlik durumu yukarıdaki tabloda sıralanan 12 kriterine göre değerlendirmiştir. 2006'da Irak, 12 kriterin tamamına göre 178 ülke arasında dördüncü sırada yer almıştır. 2007'de iç savaş ve siyasi istikrarsızlıktan dolayı yatırım projelerinin çoğu durduruldu. Ayrıca iç savaş ortamı ülkenin orta ve güney kesiminde binlerce aileyi yerinden etti. Dahası mezhepsel çatışmaların derinleşmesi sonucunda Irak en kötü seviyeye geriledi ve dünyadaki 178 ülke arasında ikinci sırada yer aldı. Her ne kadar 2008'den 2013'e kadar olan süreçte iç savaş sona erse ve azda olsa istikrar yakalanarak Irak'ın seviyesi yükselmeye başlasa da başarısız olan devletler düzeyinden çıkamadı. 2014 ile 2017 yılları arasında ise DEAŞ'ın ortaya çıkmasından dolayı Irak devleti siyasi ve güvenlik anlamında yeni bir krizin içine düştü.

⁴⁸⁵ *The Found For Peace Index, 2006-2017.*

⁴⁸⁶ Pauline H. Baker, "From Failed State to Civil War: The Lebnization of Iraq 2003-2006", Report No. 05, 2006, s. 2.

⁴⁸⁷ *The Found for Peace Index, 2006-2017.*

Zira bu süreçte devlet kendine ait geniş topraklarının egemenliğini kaybetti. Özellikle de Irak'ın ikinci en büyük kenti olan Musul'un kaybedilmesinden dolayı binlerce aile yerlerinden edildiler. Dış müdahale aynı zamanda siyasal istikrarsızlığı derinleştirmiş ve şiddet olaylarını tırmandırmıştı

SONUÇ

Irak devletinin literatürde yürütülen tartışmalar ve uluslararası kuruluşların ortaya koyduğu göstergeler doğrultusunda başarısız bir devlet olduğu yargısına ulaşılmıştır. Elimizdeki veriler Irak'ın kuruluşundan günümüze anayasal, siyasal, iktisadi ve sosyal olarak sürekli bir kriz içerisinde olduğunu ancak bu krizlerin sürdürülebilir düzeyde kontrol altında tutularak yönetildiğini göstermektedir. Sorunların çözümünden ziyade Irak'ı yöneten farklı iktidarların bu sorunlara dayanarak Irak toplumunu ve kendi güçlerini kontrol altında tutmayı amaçladıkları görülmektedir. Anayasal monarşik rejimlerin Irak toplumundaki etnik ve mezhepsel pozisyondan kaynaklanan farklı güçlerle belirli çıkarlar doğrultusunda mutabakat sağladıkları ve bu mutabakatların toplumsal sorunları çözmediği değil iktidarın gücünü konsolide etmeyi hedeflediği anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda Irak'ta kırılma noktası yaratacak geçiş dönemlerinde yeni iktidarlar kendilerinden önceki tarihsel yapıyı miras aldıkları görülmektedir. Bu durumun sebebi ise kurumsallaşan hizipsel yapının toplumsal kaynaklarının güçlü olmasıdır. Siyasal yapıda etkili olan aktörlerin toplumsal sosyolojiyi mobilize eden ve bu mobilizasyonu iktidardan pay almak ve devlet yönetiminde genel kamusal sorumluluktan uzak menfaatler edinmek için kullandıkları açıktır.

Irak devletinin modern devletin temel sac ayağı olan güvenlik, anayasal düzen ve piyasa dinamikleri, modern öncesi güç ilişkilerine dayalı bir siyasal anlayış çerçevesinde sürekli olarak iktidara gelenlerin gücünü konsolide ettiği bir yapıda kullanılmıştır. Kürtlerin, Şii grupların, Sünni grupların ve Türkmenlerin ulusal birliğin sağlanamadığı bir düzlemde kendi güvenliklerini sağlamak için ulusal güvenliği aşan öz güvenlik girişimleri, ekonomik düzeyde merkezi devletin kendi hukuksal yapısını dikkate almayan tutumları ve kendi yargısal değerlerine dayalı bir kompozisyon yarattıkları görülmektedir. Mezhep ve etnik gerilimin güçlü egemen bir devletin kurumsal organlarıyla ulusal birlik altında sabitlenmediği bir Irak devletinin sürekli çatışmalara konu olması kaçınılmaz görünmektedir. Irak devletinin başarısızlık dinamiklerini derinleştiren ve genişleten hususun ABD işgali olduğu ve ABD'nin işgal sonrası yeniden yapılandırma için önerdiği politika rehberinin Irak'ı başarılı kılmadığı gözlemlenmektedir.

ABD'nin işgal sonrası kurulmasına öncülük ettiği geçici hükümet koalisyonunu ülkedeki etnik ve mezhepsel yapıya uygun bir şekilde parçalı olması ulusal ve güçlü bir

merkezi devletin inşa edilmesini güçleştirmiştir. Geçici hükümet ABD'nin öngördüğü politikaları uygulamakla yetinmiş Irak'ın geleceği konusunda uzun vadeli bir tutum sergilememiştir. Zira Irak'ın federatif bir yapıya kavuşması için ortaya konulan anayasal düzenlemeler Irak'ın tarihsel olarak bugüne kadar getirdiği bazı sorunları sürdürmeye devam etmiştir. Güçlü bir parlamento geleneği olmayan Irak idari ve hukuki anlamda yerel güç odaklarının kendi güçlerini kullanabileceği bir anayasaya sahip olmuş ve bu anayasayı denetleyecek askeri ve ekonomik güce ise sahip olamamıştır. Anayasal hak ve ödevlerin yerine getirilmesi hem egemen bir devletin yönetim kapasitesinin güçlü oluşuna bağlıdır hem de bu anayasal çerçeveye toplumsal yapının bağlı olması gerekmektedir. Irak toplumu sosyolojik anlamda bölünmüş bir toplum olmasından dolayı nesnel ve bütün toplumu kuşatan bir anayasal yapı inşa edemediği için toplumu yeniden yapılandırılma sürecinde devlet/yurttaş denkleminde yerleştiremediği görülmektedir.

Bölgesel düzeyde Irak'ın başarısız bir devlet olmasının en önemli nedenlerinden biri bölgesel güç çatışmalarının varlığı olduğu görülmektedir. ABD, İran, Türkiye, Suudi Arabistan gibi bölgesel güç talebinde bulunan devletlerin bölgede yürüttükleri politikaların Irak'ı bu gerilimin bir parçası haline getirmesi güçlü bir devlet olarak kurumsallaşmasını engellemektedir. Bu devletlerin bölgede kendi çıkarlarını korumak adına Irak'ı kendi saflarında tutmak için dış müdahaleye açık hale getirdikleri görülmektedir. Dolayısıyla Irak bölgesel güç savaşlarının dolaylı olarak muhatabı ve mağduru konumunda bir devlet olarak kendi iç politikalarına enerji harcayamayacak bir konuma sürüklenmiştir. Bu güç savaşlarının dayandığı en önemli tarihsel gerçek ise Ortadoğu'daki etnik ve mezhepsel bölünme olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Türkiye ve Suudi Arabistan Sünni mezhebinin bölgede hâkim bir güç olmasını isterken İran Şii mezhebinin bölgedeki gücü elinde bulundurmasını istemektedir. Ayrıca Türkiye, İran ve diğer Arap ülkeleri ile bölgede yaşanan Kürtler arasında derinleşmiş bir etnik gerilim söz konusudur. Türkmenlerin ve diğer etnik grupların bu bölgelerde yaşadıkları sorunlar Ortadoğu'nun istikrarlı bir barışa kavuşmasını engellemektedir. Bu durum Irak'ın Ortadoğu'daki gerilimlerden önemli ölçüde payını almasına sebep olmakta ve kendi sahip olduğu etnik ve mezhepsel heterojenliği bu düzeyde kontrol etmesini güçleştirmektedir.

Federal devlet inşaa sürecinde Sünnilerin iktidardan uzaklaştırılması veya önemli ölçüde devletteki kurumlardan ve güçlü yapılardan dışlanması Irak devletinin ulusal birliğini sağlamasının önünde en büyük engellerden birini oluşturmaktadır. ABD yeniden yapılandırılma sürecinde bu farklılıkları gözeterek eşitlikçi bir devlet yapısı ve anayasal rejim oluşturma iddiasının aksine bunu gerçekleştirememiştir. Ayrıca federal anayasanın Kürtler ile Bağdat hükümeti arasında bir dizi yetki sorunu yaratması, sınırlar, kaynakların kullanımı ve ulusal güvenliğin sağlanması hususlarında gerilimler yaratmıştır. Bu gerilimi azaltacak hukuksal yapıyı koruyacak güçlü denetim mekanizmalarının yokluğu ve ordunun güçlü olmaması ayrı bir sebep olmuştur. Şiiilerin devleti kontrol ettiğini ve bütün kurumları elinde tuttuğunu düşünen Sünni gruplar devletle olan bağını belli düzeyde tutarak kendi güvenliklerini sağlamaya çalışmışlardır. Bu durum süreklilik arz eden bir kamu güvenliği sorunu yaratmıştır.

Ordunun işgal sonrası tasfiyesi zaten Irak'ta güçlü bir otorite boşluğu yaratmakta iken ülkedeki etnik ve mezhepsel gruplar ordunun içinde konumlanmış duruma geldiler. Bu durum ordunun kendi içinde bölünmüşlüğünü yaratmış ve bu gruplar kendi bölgelerinde etnik ve mezhepsel gerekçelerle kendi milis güçlerini oluşturmuşlardır. Dolayısıyla Irak'ta güvenlik bölünmüş milis gruplarının birbirine karşı çatışmasını sağlayamayacak düzeyde zayıflamış ve ekonomik kaynaklar bu yasadışı milis grupların desteğiyle farklı hiziplere tahsis edilmiştir. 2003 sonrası demokratik bir toplum için öngörülen asgari ölçekte toplum sözleşmesi devlet ile yurttaşlar arasında değil vatandaşlar ile güçlü hizipler arasında etnik ve mezhepsel gerekçelerle kurulmuştur. Bu çerçeve aynı zamanda ekonomik sorunlardan dolayı daha derinleşmiştir. Çünkü Irak devleti güçlü bir piyasa ekonomisini hukuksal anlamda inşa edememiş ve koruyamamıştır.

Irak'ta ekonomi üretime dayalı olmayan salt petrole bağımlı bir yapıya bürünmüştür. Üretimin olmaması, üretimden vatandaşların demokratik bir çerçevede payını alamaması ve ulusal ekonominin uzun vadeli planlanmaması Irak devletinin başarısızlığında hayati bir önem arz etmiştir. Demokratik ve kapsayıcı ekonomik kurumları ve yasaların yokluğu kamu kaynaklarının ve ülke ekonomisini belli gruplar elinde toplanmasına ve bu grupların kendi çıkarları uğruna kullanmasına sebep olmuştur. 2003'ten 2017'ye kadar ülkede derinleşen bir yolsuzluk dönemine yol açmıştır. Ayrıca yolsuzluklar,

ülkeden kamu kaynaklarının yasadışı yollarla kaçırılması ve bu anlamda güçlü bir toplumsal ve hukuksal denetimin olmaması Irak'ı modern bir devletin gerekliliklerinden uzaklaştırmıştır. 2003 ile 2017 yılları arasında kullandığımız kriterler doğrultusunda Irak devletinin hem iç hem de dış dinamiklerden dolayı başarısız bir devlet olduğu gözlemlenmiştir. Irak devletinin başarısız bir devlet olarak varlığını sürdürememesi ve modern demokratik ve başarılı bir devlet olması için yeniden yapılandırılması sürecinin gözden geçirilmesi, toplumsal ihtiyaçların gözetilerek yeniden politikaların ortaya konulması gerekmektedir.

Irak devletinin işgal sonrası tasfiye edilen kurumlardan yoksun olması, yeniden yapılandırılma sürecinde kurumların değil şahısların yürüttüğü politikalar doğrultusunda inşa edilmesi, torik çerçevede uluslararası kuruluşların ve literatürün ortaya koyduğu başarılı devlet kriterlerini taşıyamaması sonucunu doğurmuştur. Başarılı devlet kriterlerini sağlayamayan Irak'ın literatürde belirtilen başarısız devlet göstergelerinin tamamını barındırmakta ve bu çerçevede başarısız devlet olarak spektruma yerleşmektedir. Başarısız devlet kriterlerinin belli bir düzeyini taşıyan devletlere yönelik tartışmada spektrumsal okumadan dolayı "görelî başarısız devlet" nitelemesi yapılabilirken Irak bu çerçevede spektrumda belirtilen bütün başarısızlık kriterlerini taşımaktadır. Irak devletinin başarısız bir devlet olarak varlığını sürdürdüğü ve bu başarısızlığı ortadan kaldırmaya yönelik bir politika ortaya koyulmadığı açıktır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR:

- ABDULLA, Thabit A.J., *Dictatorship, Imperialism and Chaos: Iraq since 1989*, Zed Books, London New York 2006.
- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, İmge Kitapevi, Ankara 2006.
- AL-ALİ, Zaid ve AUF, Yussef, *The Iraqi Constitution: Analysis of the Controversial Articles -Solutions and Recommendations*, Friedrich-Ebert-Stiftung Jordan & Iraq, Amman 2020.
- AL-HUSAYN, Zayn Al-eabidin Muhamad Abd ve HASAN, Sadiq Aali, *El-Eqtîsad El-Êraq beide am 2003*, Merkez El-Rafideyn Lîlhîwar, T: Elwla, Beyrut 2018.
- AL-MUTAWALİY AL-ARABİ, Muhsin muhamad, *Nuri Al-saeid min Al-bidayat İla Al-nihayat*, Al-daar Al-earabiat Lil-musueat, Bayrut 2005.
- ALESİNA, Alberto ve Bryony Reich, *Nation-building*, Harvard and IGIER Bocconi, University College London 2015.
- ALLAWİ, Ali A., *The Occupation of Iraq Winning the War, Losing the Peace*, Yale University Press, London 2007
- ALNASRAWİ, Abbas, *The Economy of Iraq: Oil, War, Destruction of Development and Prospects, 1950-2010*, Greenwood Press, London 1994.
- ANDERSON, Benedict, *Hayali Cemaatler- Milliyetçiliğin Kökenleri Ve Yayılması*, (Çev: İbrahim Savaşır), Metis Yayınları, İstanbul 1995, s. 20.
- ANDERSON, Liam ve STANSFIELD, Gareth, "Crisis in Kirkuk: The Ethnopolitics of Conflict and Compromise" *National and Ethnic Conflict in the 21st Century*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2009.

- ANDERSON, Liam ve STANSFIELD, Gareth, *The Futher of Iraq Dictatorship, Democracy, or Division?*, Palgrave Macmillan New York 2004.
- ARMAOĞLU, Fahir, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1983.
- ARMAOĞLU, Fahir, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara 1991 ve Hüseyin Bağcı, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara, 1990.
- BATATU, Hanna, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq: A Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes and of its Communists, Ba`thists and Free Officers*, Princeton University Press, Princeton 1978.
- BELQİZÎZ, Abdale, *Mistel mîn El-Ceyş we Elsiyase we El-Sulte fî Elwetin El-Erebî*, Merkez Dîrasat Elwehide El-Erebiye, Bîyrot 2002.
- BENĞİO, Ofra, *Kurdish Awakening: Nation Building in a Fragmented Homeland*, University of Texas Press, Texas 2014.
- BENĞİO, Ofra, *Saddam's Word Political Discourse in Iraq*, Oxford University Press, New York 1998.
- BETATO, Henan, *Serokhoz û Cutyar Le Êraq 1917-1958*, (Çev: Sidiq Salih), Binkey Jîn, Taran 2021.
- BİNGÖL, Oktay, *Başarısız Devletler Kavramlar, Nedenler ve Sonuçlar*, Barış Kitap, Ankara 2016.
- BİYAR, Klaster, *Mectemie El-Dewlet, Teirîb we Teqdîm*, (Çev: Dikrub, Mihemed Hisên). El-Mueseset El-camiê Lîldîrasat we El-Neşir we Tewzyi, Beyrut 1981.
- BOWEN, Stuart W, *Hard Lessons: the Iraq Reconstruction Experience*, Diane Publishing, Washington 2009.

- BREMER, L. Paul, *My Year in Iraq The Struggle to Build a Future of Hope*,: Simon & Schuster, New York 2006.
- CORBÎ, Henry, *History of Islamic Philosophy*, Routledge, New York 2006.
- CORDESMAN, Anthony H. ve HASHÎM, Ahmed S., *Iraq Sanction and Beyond*, Westview Press, Colorado 1997.
- ÇETİNSAYA, Gökhan ve ÖZHAN, Taha, *İşgalin 6. Yılında Irak*, SETA, Ankara 2009.
- DAWİSHA, Adeed, *Iraq: A Political History*, Princeton University Press, Princeton 2013.
- DEFRONZO, James, *The Iraq War: Origins and Consequences*, Routledge Toylor&Francis Grup, London ve New York 2018.
- DEMİR, Cenker Korhan ve KAVAKLI, Serdar (Ed.), *Irak Savaşı'nda ABD Ordusu, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi Yayınları*, Ankara 2019.
- DÎB, Kemal, *Bûmelerzeyek Leserzemîni Natebayîda 1915-2015*, (Çev: Serbest Cîhad), Navendî Fêrbûn, Erbil 2021.
- DİAMOND, Larry, *Squandered Victory The American Occupation and The Bungled Effort to Bring Democracy to Iraq*, Times Books, New York 2005.
- DİAMOND, Larry, *Squandered Victory, The American Occupation And The Bungled Effort To Bring Democracy To Iraq*, Times Books, New York 2005.
- DOEHRİNG, Karl, *Genel Devlet Kuramı*, (Çev: Ahmet Mumcu), İnkılap Yayınları, İstanbul, 2002.
- DUFAYİR, Cak Dunduyu, *El-Dewlet*, (Çev: El-Gadet, Smuhî Fewq), Mektebet El-fikr El-Camieî, Menşurat Ewîdat, Beyrut 1970.
- E. HEMÎD, Reşîd, *El-Êraq El-Miasir*, Dar el Meda Lîl Seqafe we el-Neşir, Dîmeşq 2002.
- EBDALHİMÎD, Muhim Samî, *Esul El-qanun El-dwelî El'am*, El-ciz' Elewela El-camî'e El-duwelye. dar El-şebab, El-Eskindiriye 1989.

- EBDULLAH, Înas Seedî, *Mêjûy Niwêy Êraq 1918-1958*, (çev: Mehmûd Homer Bawzî), Nawendî Awêz Bo Çap û Bilawkirdinewe, 2021.
- EDMUND, Ghareeb, *Historical Dictionary of Iraq*, Scarecrow Press Lanham 2004.
- EHMED, Kemal Mezher, *Sefehat Min Tarîh El-Êraq el-Muasir*, Mektebet El-Bidlîsî, Bexdad 1987.
- EHRENBERG, John (et. al.) *The Iraq Papers*, Oxford University Press, New York 2010.
- EL-CASUR, Nazım Ebdulwehîd, *Mewsuet El-mustelehat El-siyasiye we Elifelsefiye we Dewleye*, Dar El-nehze, Beyrot 2008.
- EL-ELUSÎ, Siud Fuad, *El-Xez we El-Amrikî Lil-ilaq Heqâiqw e Erqam*, Dar Al-muetazi, Umman- Beyrut 2012.
- EL-FEYAZ, Ebdullah, *El-Sewre El-Êraqiye El-Kubra Senet 1920*, Metbe'et El-Irşad, Bexdad 1963.
- EL-MELA, Newar Seied, *El-Êsraq Beyîne El-Ehdeyîn El-Melekî û El-Cimhurî 1920 -2003*, Dar El-Ehliye, Umman 2011.
- EL-SAMERAÎ, Î. Ebdultalîb, *El-Wezi'il Siyasî û Wel Emnî Fî El-Êraq Beyne 1945-2010*, Emman 2012.
- EL-SENAWÎ, E. Mihemed, *El-Dewlel Osmaniye El-Dewlel Îslamiye Muftera Eleyha*, Mektebet El-Encilu El-Misriye El-Qahîre 1980.
- EL-XEZRECÎ, Samir Kamil Mihemed, *El-Nuzim El-siyasiyet El-hedîset we El-siyasiyat El-amet, Dîraset Miasire fî Îsratîjîyet îdaret El-sulte*, Dar Mecdelawî Lîlneşr we Eltewzîi, Eman 2004.
- EL-XÎTÎB, N'man Ahmid, *El-wesît fî El-nuzim El-siyasiye we El-qanun El-disturî*, dar Elseqafe lîlneşir we El-tewzî', Uman 2004.

ELÎ, Mihemed Kazim, *El-Êraq fî Ehîd Ebdulkerîm Qasim 1958-1963*, Mektebet El-yeqeze El-Erebiye, Bexdad 1989.

ERGİL, Doğu, *İdeoloji ve Milliyetçilik*, Turhan Kitabevi, Ankara 1983.

EWCUN, Muhimî Nesîb ve ESSLAN, Murad, *Nezeriyet we Mumarset bîna, Elidewlet fî El-şîrq El-ewset : Minzur Desturî hewle El-Êraq we Eifxanistan*, Sîlisîte drasat Alemiye, Merkez El-Îmarat lîlidîrasat we El-bihus El-estrâtîjiye, El-Îmarat El-Eribye El-mutihîdet 2014.

FALK, Richard, *The Kurdish Struggle for Self-determination after the Gulf and Cold War*, Olive Branch Press, New York 2003.

FERÎD, Muhemed, *Teirîx El-Dewle El-Osmaniye, Tarîx El-Êraq El-Hedîs*, El-Qahîre 2007.

FÎRHAT, Mohamed Faiz, *El-Ihtîlal weÎadet bînae El-dewlet, Dîrasat Muqarîne Lîhalat El-Yaban we Efxanistan we Êraq*, Merkez Dîrasat El-Wehde El-E'ribye, Beyrut 2015.

FOUCAULT, Michel, *Güvenlik, Toprak, Nüfus (Collège De France Dersleri)*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014.

FUKOYAMA, Francîs, *Bînae El-delwt El-nîzam El-alemî we Mişkîlet El-hikim we El-îdaret fî El-qirin El-hadî we El-eşrîn*, (Çev: Mucab El-Îmam), Elibikan lîneşir, El-Riyaz 2007.

FUKUYAMA, Francis, *Devletin İnşası; 21. YY da Dünya Düzeni ve Yönetişim*, (Çev: Devrim Çetinkasap), Remzi Kitapevi, İstanbul 2008.

FUKUYAMA, Francis, *Nation-Building beyond Afghanistan and Iraq*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 2006.

GELNER, Ernest, *Uluslar ve Ulusçuluk*, (Çev: Büşra Ersanlı, ve G. Özdoğan) İnsan Yayınları, İstanbul 1992.

GÎBÎRNA, Monisrat, *Netewayetî û Dewlletî Neteweyî*, (Çev: Şerîf, Kemal Reşîd), Blawekrawekanî Mektebî bîr û Hoşyarî, Silêmanî 2003.

- HADDAD, Fanar, *Sectarianism in Iraq: Antagonistic Visions of Unity*, Oxford University Press, New York 2011.
- HELFONT, Samuel, *Compulsion in Religion*, Oxford University Press, New York 2018.
- HEMEDEMÎN, Ehmed, *Çend Lapereyek Le Mêjûy Niwê û Hawçerxî Êraq*, Çapxaney Rojhelat, Erbil 2010.
- HESEN, Mihemed Selman, *Telaie el-Sewre El Êraqiye*, Metbe'et el-Nu'man, Bexdad 1958.
- HEYDER, Mehmûd, *El-Dewlet, Felsefeteha û Tarîxuha min El-Exrîqî îla ma Beide El-hedase*, El-merkez El-Slamî lîldîrasat El-îstîratîciyet, 2018.
- HÎMÎDÎ, Ce'fer Ebas, *Tarîx El-Êraq El-Muasir 1914-1968*, Dar we Mektebet Ednan, Bexdad 2015, s. 191.
- HÎRO, Dilip, *Neighbors, Not Friends Iraq and Iran after the Gulf Wars*, Routledge London, 2001.
- HÎSÊN, Fazıl, *Kêşey Wîlayetî Mûsil*, (Çev: Mihemed Şakelî), Çapxaney Xak, Silêmanî, 1999.
- HÎSÊN, Fazıl, *Kêşey Wîlayetî Mûsil*, (Çev: Mihemed Şakelî), Çapxaney Xak, Silêmanî 1999.
- HOBBS, Thomas, *Leviathan*, (Çev. S. Lim), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019.
- HUSAYN, Ahmad Sayid, *Dewr El-qiyadet El-siyasyet fî Bînae El-dewlet: Rusiya fî Ehid Putîn*, Beyrut 2015.
- ÎBÎRAHÎM, Seideldîn, *El-muctemie we El-dewlet fî El-weten El-erebî*, Merkez El-dîrasat El-wehide El-erebiye, Beyrut 2005.
- ÎSA, Elbêrt, *Xwêndinewey Be'es Bo Faşîzmî Mêjûyî*, Çapxaney Rûn, Silêmanî 2004.

ISMAEL, Tareq Y. ve Jacqueline S. Ismael, *Iraq in the Twenty-First Century: Regime Change and Making of a Failed State*, Routledge Taylor&Francis Group, New York 2015.

JABAR, Faleh A., *The Shi'ite Movement in Iraq*, Saqi Books, London 2003, s. 201.

JOEL, Migdal, "Strong Societies and Weak States", *State Society Relations and State Capabilities in the Third World*, Princeton/New Jersey, 1988.

KAMENKA, Eugene, *Nationalism: The Nature and Evolution of an Idea*, Australian National University Press, Canberra 1973.

KANTUR, Rubêrit D., *El-siyaset El-dewliyet El-mu'asiret*, (Çev: Ahmed Zahir), Merkez Elkutib El-Urirdinî, Uman 1989.

KAPLAN, Lawrence F. ve KRİSTOL, William, *The War over Iraq: Saddam's Tyranny and America's Mission*, Encounter Books, San Francisco 2003.

KARACAN, Ali Naci, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1943.

KEYMAN, Fuat, "Bugünkü Dış Politika Anlayışı Paradigmatik Bir Farklılık İfade Ediyor", (Ed. Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer ve Mehmet Yegin), *Mülakatlarla Türk Dış Politikası*, USAK Yayınları, Ankara, 2011.

KHADDURİ, Majid ve GHAREEB, Edmund, *War in The Gulf, 1990-91 The Iraq-Kuwait Conflict and its Implications*, Oxford University Press, New York 1997.

KHADDURİ, Majid, *Republican Iraq: A Study in 'Iraqi Politics Since the Revolution of 1958*, Oxford University Press, New York 1969.

KİRMANC, Şêrko, *Şunasî Êraq Milmilanêy Neteweyî û Mezhebiyekan*, Çapxaney Serdem, Silêmanî 2017.

KREYENBROEK, Philip G. ve Stefan Sperl, *The Kurds: A Contemporary Overview*, Routledge, New York 1992.

- LA BOETİE, Etienne de, *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*, (Çev: Mehmet Ali Ağaoğulları), İmge Kitabevi, Ankara 2016.
- LOCKE, John, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, (Çev. F. Bakırcı), İstanbul: Serbest Kitaplar, İstanbul, 2019.
- LONG, Jerry M., *Saddam's War of Words: Politics, Religion, and the Iraqi Invasion of Kuwait*, University of Texas Press, Austin 2004.
- LUKİTZ, Liora, *Iraq: The Search For National Identity*. F. Cass, London 1995.
- Macd Raxib El-hilo, *El-nuzim El-siyasyet, El-Eskindiriyet: dar El-metbu'at El-camî'ye*, 2006.
- MAR, Fîbî, *Mêjûy Niwêy Êraq*, (Çev: Heme Şerîf Heme Xerîb ve Şêrko Ehmed Hewêz), Çapxaney Rojhelat, Erbil 2011.
- MARİON, Farouk-Sluglett ve SLUGLETT, Peter, *Iraq Since 1958: From Revolution to Dictatorship*, I.B.Tauris Publishers London ve New York 1990.
- MATTHİESEN, Toby, *The Other Saudis: Shiism, Dissent and Sectarianism*, Cambridge University Press Cambridge, 2015.
- MCDOWALL, David, *A Modern History of the Kurds*. (3rd Ed.), I.B. Tauris, London 2007.
- ME'RUF, Felah Cemal, Beşîr İbrahim Letîf ve Selam Fazil Elî, *Coxrafiyet el-Iraq*, Dardicle, Emman 2016.
- MEHDÎ EL-SABÎR, Mihemed, *Tarîx el-Qeziye el-Êraqiye*, El-Cuz'el Ewel, Bexdad 1924.
- METZ, Helen Chapin, *Iraq: A Country Study*, Federal Research Division, Library of Congress, Washington 1990.
- MHNA, Muhemed Nesr, *El-dewlet we El-nîzam El-siyasî El-muqarene*, Dar El-wefa lîltîbae we El-neşir, El-Eskenderiye 2011.

MİRZET, Mindir Cewat, *El-Ehid El-Melekî Fîl El-Êraq Îhdas we Muamarat, 1921-1958*, Musesset Dar El-Zehra, Nefef 2005.

MİŞTAQÎ, Tali, *Ewraq Eyamî*, El-dar Elerebî Lîlmetbuat, Bexdad 1989.

MUHİMD, Muhim Alî, *Esul El-Ectîma' El-siyasî, El-siyasit wal Mujtamae fi El-ealem El-thaalith*, Camî'et El-askindiriyet: kuliyet El-Adab, El-cizi El-sanî, dar El-m'rfet El-cam'yet, 2009.

MUHSİN, Ehmed Ebid Elsade, *Elsiyast Elxarciye El-Siûdiye tîcah El-Eraqbeide am 2023*, Camîet Mustensiriye , El-Êraq 2019.

NADİR, Elî Rîza, “El-dewr Elezî Tiettelîe' bîhî Îran fî El-Îraq, hel min Mecal Lîlte'awin beîn El-Wîlayat El-Mumtehîde El-Amrîkiye we Îran?”, *Muasset Rand*, 2015.

NASR, Seyyed Hossein, “Ideals and Realities of Islam”, *ABC International Group Inc*, 2013.

NAZAM, Miz jamal Omar ve SALÎH, Ghanim Muhamad ve ALRAZAAQ, Şhafiî Abd-, *El Teteweratil El-Sasî El-Muasir Fî El-Êraq*, Camîet El-Bexdad, Bexdad 1941.

NÊRWEYÎ, Ali Teter, *Bîzavi Rîzgari Xuwazi Neteweyi Kürd le Kürdistani 'Eraq le salekani Cengi 'Eraq w Êran 1980-1988*, Dar Sîbiriz Lîlgab'e w Elneşir, Dîhok 2008.

O'SULLIVAN, Christopher D. ve POWELL, Colin, *American Power and Intervention from Vietnam to Iraq*, Rowman & Littlefield Publisher Inc, New York 2009.

ORAN, Baskın (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

OWEN, Roger, *State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East*, Routledge London, 2004.

ÖKE, Mim Kemal, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, İstanbul, 1992.

- ÖZKIRIMLI, Umut, *Milliyetçilik Kuramları, Eleştirel Bir Bakış*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2013.
- ÖZOGLU, Hakan, *Kurdish Notables and the Ottoman State: Evolving Identities, Competing Loyalties, and Shifting Boundaries*, State University of New York, New York 2004.
- PAZARCI, Hüseyin, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1989.
- POGGİ, Gianfranco, *Devlet Doğası Gelişimi ve Geleceği*, (Çev: Aysun Babacan), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008.
- RAMAZANİ, Rouhollah K, *The Persian Gulf: Iran's Role*, University Press of Virginia, Charlottesville 1972.
- REXİF, Muhend Ebdulkerîm Ebo, *El-Ehdas El-siyasye fî El-Êraq*, Dar Bexdad Asimet El-seafiye, Bexdad 2013.
- RİCE, Susan E. ve PATRİCK, Stewart, *Index of State Weakness in the Developing World*, The Brookings Institution, Washington 2008.
- RİCKS, Thomas E., *Fiasco The American Military Adventure in Iraq*, The Penguin Press, New York 2006.
- ROTBURG, Rotberg I., *When States Fall Causes and Consequences*, Princeton University Press, New Jersey 2004.
- Samye Xizir Salih, *El-muşarke El-siyasye we El-dîmuqratiye*, Kulyet El-tirbiye, Cam'e Ein Şemis, 2005.
- SCHULZE, Hagen, *Avrupa'da Ulus ve Devlet*, (Çev. Timuçin Binder), Literatür Yayınları, İstanbul 2005.
- SE'İB, Hesên, *Elim El-Siyase, Dar El-Elem lilmelayîn*, Beyrut 1958.
- SE'İD, Emîn, *El-Sewre El Erebiye El-Kubre*, Metbe'et el-Qahîre, el-Qahîre 1935.

- SHİMKO, Keith L., *The Iraq Wars and America's Military Revolution*, Cambridge University Press, London 2010.
- SMİTH, Anthony D., *Milli Kimlik*, (Çev: Sina Şener, B.), İletişim, İstanbul 2017.
- TAMİŞET, Bumdîn, *Drasat fî Alanimye Alsiyasyet fî El-buldan El-cinub: Qezaya we İşkaliyat*, Dîwan El-mgbu'at El-cam'ye, 2011.
- TAYLOR, Katharine, *Revolutionary Fervor: The History and Legacy of Communism in Abd al-Karim Qasim's Iraq 1958-1963*, History Honors, Plan II Honors The University of Texas at Austin, 2018.
- TEQUŞ, Muhamad Suheyl, *Mêjûy Niwê û Hawçerxî Êraq*, (Çev: Serbest Cîhad), Nawendî Roşinbîrê Awêz, Erbil 2021.
- TERRİLL, W. Andrew, *Lessons of The Iraqi De-ba'athification program for Iraq's Future and The Arab Revolutions*, Strategic Studies Institute, US Army War College 2012.
- TİRÎP, Çarlîz, *Çend Lapereyek Le Mêjûyî Êraq*, (Çev: İhemed Hisên Ehmed ve Ebdulqadir Kelhur), Çapxaneyaya Rojhilat, Hewlêr 2018.
- TODARO, Michael P. ve SİMİTH, S. C., *Economic Development*, Pearson, Boston 2009.
- WAYİY, Adith ve Ayif Binruz, *El-Êraqî dîrase fî Alaqat El-Xarciye û Tetewerat El-daxiliye, 1915-1975*, (Çev: Ebdulmecîd Hesîb El-Qeysî), Dar Elerbiye lîlmewsuat, Lubnan 1989.
- WAYİY, Adith ve BİNRUZ, Ayif, *El-Êraqî dîrase fî Alaqat El-Xarciye û Tetewerat El-daxiliye, 1915-1975*.
- WEBER, Max, *Essays in Sociology*, Oxford University Press, New York 1946.
- WEHBAN, Ehmed, *El-sîraeat El-irqiye we İstîqirar El-ealim El-muasir, Dîraset fî El-eqeliyat we El-cemaat we El-herekat El-irqiye*, dar El-camîet El-cedîdet, El-Eskenderiye 1997.

WELLER, Marc, *Iraq and the Use of Force in International Law*, Oxford University Press
New York 2010.

XENAWÎ, Xezwan Mehmûd, *El-Emîr Ebdullah Bin Elî El-Haşimî (El-Wesî Ele Erş el-Êraq)*, Dar Zehran Lîl Neşre û El-Tewzî'e, 2017.

XEYALÎ, Luqman, *Êraq Le Serdemî Paşayetî Haşimîda 1921-1958*, Çapxaney Karo,
Silêmanî 2021.

YASÎN, Baqir, *Mêjûy Xwênrejî Le Iraq*, (Çev: Sebah Îsmâîl), Navenda Xezelnus, Taran
2019.

ZARTMAN, William, *Collapsed States: The Disintegration and Restoration of Legitimate
Authority*, Lynne Rienner Publishers, London 1995.

ZEKERÏYA, Beraq, *El-Dewlet El-Şerqiye fî El-Fikir El-Erebî El-Îslamî El-Measir*, Merkez
El-hezare Lîtenmîye El-fikir El-Îslamî, Beyrut 2013.

MAKALE ve RAPORLAR:

Al-halafi, Ebdaljabbaar Eabuwd, "Elbetale fî El-Êraq me Îşare Îla betale El-Şebab", *Beihş
Menişur zimîn Mucelet bihus İqtîsadiye Eribiye El-Qahîre*, Vol.15, No.43-44,
October 2008.

Al-Shamali ve EBÎD, Muna Hisên, "El-Elaqat El-Îraqiye-El-Tirkiye we Eserîha fî îstîqirar
El-Îraq", *Mucelet Dîrasat El-Dewliye*, El'Eded 60, 2015.

ALAALDÎN, Ranj, "Sectarianism, Governance, and Iraq's Future", *Brookings Doha Center
Analysis Paper*, no.24, November 2018.

ALNASRAWÎ, Abbas, "Iraq: Economic Consequences of the 1991 Gulf War and Future
Outlook", *Third World Quarterly*, Vol.13, no.2, 1992.

BAKER, Pauline H., "From Failed State to Civil War: The Lebnization of Iraq 2003-2006",
Report No. 05, 2006.

- BARAM, Amatzia, “Neo-Tribalism in Iraq: Saddam Hussein’s Tribal Policies 1991-96”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol.29, no.1, Feb1997.
- BARKÎ, Hinri C., *Tirkiya we Îraq: Îxtîsar we Îmkaniyat El-ciwar , teqrîr reqem 141 lilme’hed El-Selam El-Amrikî*, Waşintoin, 2005.
- BERİŞ, H. Emrah, “Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Geleceği üzerine Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 63, no 1, 2008.
- BROWN, Michael E., “The Nationalization of the Iraqi Petroleum Company”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol.10, no.1, Feb 1979.
- BUTT, Ahsan I., “Why did the United States Invade Iraq in 2003?”, *Security Studies*, Vol.28, no.2, November 2019.
- CÎLANÎ, Mihemed Emîn, “Bînae El-Dewlet, El-nezeriyet we Esîlet El-rahîne”, *Mucelet Defatir El-Mutewesîte. Eded Xams. Camîe Bumirdas*, Vol.3, no.1, 2016.
- “Country Guidance: Iraq”, European Union Aviation Safety Agency, June 2022.
- ÇAĞ, Galip ve EKER, Sami, “Ortadoğu’da Baas Rejimleri: Suriye Ve Irak”, *Avrasya Strateji Dergisi*, Vol.2, no2, 2013.
- DAWİSHA, Adeed, “A.Democratic Attitudes and Practices in Iraq, 1921-1958”, *Middle East Journal*, Vol.59, no.1, Winter 2005.
- DAHİRBÎ, Adnan Samir, “ Al-tahadiyat Al-ati yuajihuha Al-iielam fi zili Al-dawlat Al-hashat : dirasat tahliliat lilwaqie Al-iielamii Al-eiraqi”, *Majalat Al-bahith Al-iielamii*, no 44-45, 2019.
- DALE, Catherine, “Operation Iraqi Freedom: Strategies, Approaches, Results, and Issues for Congress” (CRS Report RL34387)”, Congressional Research Service 2009.
- DALE, Catherine, “Operation Iraqi Freedom: Strategies, Approaches, Results, and Issues for Congress” *CRS Report RL34387*, Congressional Research Service, March 2008.

- DAR, Arshid İqbal ve SAYED, Jamsheed Ahmed, "The Evolution of State Sovereignty: A Historical Overview", *International Journal of Humanities and Social Science Invention*, Vol.6, no.8, August 2017.
- DAWID, İbtihal Muhamad Rida, "El-İqtisad El-Êraqî b'di 'am 2003 we Afaq El-mustiqbeliye", *Mecleet Denanîr*, Cam'et Bexdad, 2016.
- DODGE, Toby & MANSOUR, Renad, "Politically Sanctioned Corruption and Barriers to Reform in Iraq", Chatham House, June 2021.
- DRECHSLER, Donald R, "Reconstructing the Interagency Process after Iraq", *Journal of Strategic Studies*, Vol.28, no.1, 2005.
- DUNN, David Hastings, "Bush, 11 September and the Conflicting Strategies of the 'War on Terrorism", *Irish Studies in International Affairs*, Vol.16, 2005.
- EBAS, Elî Hemize ve Elî Xenî Ebas, "El-hilol El-muqterihe Lişkaliyat El-Siyaxe El-Qanoniye Lîl-destor El-Iraq Lîam 2005", *Mucelet El-Ulom we El-Siyaset*,, 2020.
- EBDALLE, Badiriat Salih, *El-Fesad El-Siyasî fî El-Êraq b'de 'am 2003 we Subil Mukafhetih*, Mirkez El-dîrasat El-îstratîciye we El-Dewliye 2021.
- EHMED, Baban Herêm Hesên, Kake Sur ve Mihemed Ebdullah, "Siyaseta Amerîka Beramberî Iraqê (8 Şubatî 1963-17 Temûzê 1968)" *Govarî Zankoy Raparin*, Vol.7, no.2, 2020.
- EL-EZEMÎ, Zeyd Ebdulwehab, "Ezmet El-Nîzam El-siyasî fî Iraq ma beide 2003", Merkez dîrasat El-şerq El-Ewset, No.155, 2020.
- EL-MU'ÎNÎ, Muhemed Kazim Ebas, "El-Xîlaf El-Amrîkî-El-Îranî we Teda'yate Ela El-Êraq b'de 'am 2003", *Mucelet El-Ulum El-Siyasye*, El'ded 62, 2021.
- ESTY, Daniel C. (et al), "The State Failure Project: Early Warning Research for U.S. Foreign Policy Planning," Paper on the Failed States Website, Purdue University, West Lafayette, February 25–27, 1998.

- FOX, Jonathan, “Is Islam More Conflict Prone Than Other Religions? A Cross-Sectional Study of Ethno-Religious Conflict”, *Nationalism and Ethnic Politics*, Vol.6, no.2, 2007.
- GOODRICH, Jonathan N., “September 11, 2001 Attack on America: Impact on Tourism Security”, *Journal of Travel and Tourism Marketing*, Vol.11, no.4, 2001.
- (GSDRC), International Development Department, University of Birmingham, August 2009.
- HAMAD, Arif Ahamdi Husayn Bani ve Amin Awaad mahna Al-Mashqaba “Al-dawlat Al-fashila (suria namudhaja)”, *Dirasat: Human and Social Sciences*, Vol.45, no.4, 2018.
- HAMEED, Mohammed Abass, “Al Shaabaniyya Uprising of 1991 in Southern and Central Iraq and the Regional and International Stance Towards it”, *Journal Human Sciences*, Vol.28, no.2, 2021.
- HAMID, Muhemed Hazim, “El-taifiye fi El-Nizam El-siyasi El-Iraqi we Dewriha fi iqaetEl-Teais El-Selimi”, *Mucelet Kuliyet El-Qanon Lil-Ulom El-Qanoniye we El-Siyasiye*, Vol.34, no.9, 2020.
- HANSEN, Mogens Herman, “Polis and City-State: An Ancient Concept and Its Modern Equivalent”, *Acts of the Copenhagen Polis Centre*, Vol. 5, January 1998.
- HASA, Rahim, Mayada, “El-Btale webil M’alcitiha fi El’raq”, *Muclet Elqadisye lil’lum El-Idariye we Elaqtisadiye*, Vol.15, no.4, December 2013.
- HILTERMANN, Joost, “Bureaucracy of Repression the Iraqi Government in Its Own Word”, *Human Rights Watch*, February 1994.
- HINNEBUSCH, Raymond, “American invasion of Iraq: Causes and Consequences”, *Perceptions*, Vol.12, no.1, 2007.
- ISMAEL, Tareq Y. ve ISMAEL, Jacqueline S., “Whether Iraq? Beyond Saddam, Sanctions and Occupation”, *Third World Quarterly*, Vol.26, no.4-5, October 2005.

- JOHNSON, David E. (et. al.), “The U. S. army and the battle of Baghdad lesson learned and still to be learned”, RAND Cooperation, California 2019.
- KATZMAN, Kenneth, “Iraq: Weapons Programs, U.N. Requirements, and U.S. Policy”, Congressional Research Service, The Library of Congress, 2003.
- MATSUNAGA, Hideki, “The Reconstruction of Iraq After 2003: Learning from Its Successes and Failures” *MENA Development Report 2019*.
- MUHIMED, Ebo Turab Texrîd Qasim, “Waq’ muedelat El-betale fi El-îqtîsad El-Îraqî lîlmudet 2008-2020”, *Mucelet Elbahis El-Îqtîsadî*, Vol.9, no.2, 2021.
- NEWMAN, Edward, “Failed States and International Order: Constructing a Post-Westphalian World”, *Contemporary Security Policy*, Vol.30, no.3 , 2009.
- OĞUZ, Şafak, “Turkmens: Victims of Arabization and Kurdification Policies in Kirkuk”, *Akademik Bakış*, Vol.9, no.18, 2016.
- OTTAWAY, Marina, “Rebuilding State Institutions in Collapsed States”, *Development and Change*, Vol.33, no.5, 16 December 2002.
- Öğüt, Selman, “Başarısız Devlet Kavramının İncelenmesi”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C. 19, no.3, 2013.
- ÖZALP, Osman N., “Uluslararası İlişkilerde Başarısız Devletler Sorunsalı ve Bu Sorunsalın Uluslararası Hukuka Etkileri”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. LXXII, no.1, 2014.
- Pfiffner, James P., “Us Blunders in Iraq: De-Baathification and Disbanding the Army”, *Intelligence and National Security*, Vol.25, no.1.
- QEDÎH, İman, “Tehwel Mefhum El-Qqwet fi El-Elaqat El-Dewliye b’ede Nîhayet El-herb El-Bbarîde”, Cam’et Muhimed Buziyaf, El-Cezâir 2018.

- QIANG, Liu ve TURNER, David, “Identity and National Identity. Educational Philosophy and Theory”, Vol.50, No.12, 2018.
- REZAYÎQIYE, Henan, “Tewecuhat El-Siyaset El-Xarciye El-Amrîkiye fî El-Îraq beyne Îdaret Buş we îdaret Barak Obama 2003-2016”, *Majalat Al-eulum Alq-anuniat w Al-siyasia, cam'et Cezarîr*, Vol.9, no.2, Ocak 2018.
- SALIM, Elî Ebdalhadî, “Nehwe Istratîjiyet f'uale liltinmiye El-Îqtîsadiye fî El-Îraq”, *Muclet cam'e El-Anbar lîl'lum El-Eqtîsadiye we Îadariye*, Vol.4, no.9, 2012.
- SANA, Aynas Eabd Al-saadat, Kazim Katae ve Bitul Husayn Eulwan, “Al-qiadat Waeadat Bina' Al-dawlat ma Baed Al-siraei: Al-eiraq Baed Aleam 2003”, *Dirasat Halati, majalat Al-ghulum Al-ansaniyat wal Aijtinaeiyati, Kuliyyat Al-eulum Al-siyasiati, Jamieat Baghdad, Al-earaqî*, C.4, no.5, 30 Mayıs 2020.
- SANFORD, Jonathan E., “Iraq's Economy: Past, Present, Future, Foreign Affairs, Defense, and Trade Division”, *RL31944 Report for Congress Received through the CRS Web*, June 3, 2003.
- SANFORD, Jonathan E., *Iraq's Economy: Past, Present, Future*, Library of Congress, June 3 2003.
- SCHMITT, Michael N., “The Legality of Operation Iraqi Freedom under International Law”, *International Law Studies*, C. 81, 2006.
- SCHWARZ, Rolf, “From Rentier State to Failed State: War and the De-Formation of the State in Iraq”, *A Contrario*, Vol.5, no.2, 2008.
- SÎFARÎ, Mîlud, “El-hukim El-Reşîd: El-mefhum El-mebadi we El-Entqadat”, *Mucelet El-adab u El-eulum El'ijtinaeia*, Vol.4, No.1, January 2007.
- SKUTÎ, Xazî Feysel Husên El-Al, “El-Feşel El-Siyasî fî El-Iraq we elaqet bîxitîlal El-Buniyet El-Destoriye”, *Teqrîr Cezîre Lîldîrasat*, 26.2.2019.

SLİM, Randa, “Iraq A conflict over State Identity and Ownership”, Policy Paper 2019-11, Middle East Institute, May 2019.

SORBY, Karol R., “The Two July 1968 Coups in Iraq: The Baath is Returning to Power”, *Asian and African Studies*, Vol.26, no.2, 2017.

SORBY, Karol, “Approach Of The Baath Party To The Kurdish Question In Iraq After 1968”, *Asian and African Studies*, Vol.27, no.2, 2018.

SORBY, Karol, “Iraq`’s First Coup Government (1936-1937)”, *Asian and African Studies*, Vol.20, no.1, January 2011.

STRACHAN, Anna Louise, “Factors behind the Fall of Mosul to ISIL (Daesh) in 2014”, Institute of Development Studies Helpdesk Report, Brighton, 2017.

TRĪPATHĪ, Rahul, “Good Governance: Orgin, Importance, and Development in India”, *International Journal of Development Research*, Vol. 07, no.1, November 2017.

“The National Security Strategy of the United States of America”, Washington, 2002.

“The US Army in the Iraq War”, *Invasion, Insurgency, Civil War, 2003-2006* (Report No. 30), Strategic Studies Institute and US Army War College Press, 2019.

UN SCOR. 1441, 2002.

United States Department of State. (NG). “The Covenant of the League of Nations (Art. 1 to 26)”, *Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers, 1919, The Paris Peace Conference*, Volume XIII, Chapter X, Section 1. Office of the Historian, Bureau of Public Affairs, United States Department of State.

WOLFE-HUNNĪCUTT, Brandon, “Embracing Regime Change in Iraq: American Foreign Policy and the 1963 Coup d’état in Baghdad”, *Diplomatic History*, Vol. 39, no.1, December 2014.

XALĪD, Resul, Abid, “Têrwanîne Ciyawazekan bo Çemkî Nawçeyê Cihê Nakokiyan”, *Ayndenasi*, No.3, 2020.

YADAV, Alok Kumar, “Rule of Law”, *International Journal of Law and Legal Jurisprudence Studies*, Vol.4, no.3.

YILDIZ, Tunahan, “İraklılık Kimliği: Irak’ta Kimliğin Alternatif Tarihi”, *Türkiye Çalışmaları Dergisi*, Vol.6, no.1, Mayıs 2019.

TEZLER:

AKIN, Pırıl, “The Formation of Iraqi Nationalism Under The British Mandate 1920-1932”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009.

AL-KAYSSİ, Rakiyah Dawed, “Iraq Under Saddam Husayn and The Ba’th Party”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of Glasgow, Glasgow 1998.

AL-SHAIKHLY, Falih A, “Education and Development in Iraq, with Emphasis on Higher Education”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of Massachusetts, Boston 1974.

BRUCE, Donald, Disney, “The Kurdish Nationalist Movement and External Influences”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Naval Postgraduate School, Monterey, California. 1980.

ÇÖKENOğLU, Taylan, ”The Evolution Of The Shiite Politics And Militancy In Iraq: The Case Of Hashd Al-Shaabi”, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019.

Edin Tahiroviç, “2003’te Irak’a Yapılan Müdahalenin Uluslararası Hukukta “Güç Kullanımı” Kavramına Olası Etkileri”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012.

EL-FEYLÎ, Nadire Wehab Ahmed, “Dewr Tirkıya El-Eqlîmî fi El-Îraq lilmudet (2002-2009)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cam’et Bexdad 2010.

- EL-METWÎ, Ehmed Casim ve SALÎM Emed Cebir, “El-teref El-muqterih Lîtemwl Qitaat Elbuniye El-Tehtiye fi El-Iraq”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Camiet Besira, 2015.
- EL-TAYÎ, Salih E’bas, “El-’lam we El-siyaset El-xarciye El-Îsrâîliye”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Cam’et Bexdad, îla kuliyet al’lum El-siyasye, Bexdad 1991.
- FABAL, Rafael René Ortega, “The British Administration of Iraq and Its Influence on the 1920 Revolution”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Department of Archeology, Conservation, and History (IAKH) University of Oslo ,Spring 2015.
- GIBSON, Bryan Robert, “U.S. foreign policy, Iraq, and the Cold War 1958-1975”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), School of Economics and Political Science, London 2013.
- GIESBERS, Anne, “Ba’athism: The Hidden Hand behind ISIS? An Examination of the Ba’ath ideology, Saddamregime and ISIS”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Utrecht University, Utrecht 2018.
- HÜSEYİN, Özer, “11 Eylül Sonrası Abd Müdahaleciliği ve BM Sistemi Temelinde Uluslararası Hukuk”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010.
- KADHEM, Fouad Jabir, “The Sacred and the Secular: The Ulama of Najaf in Iraqi Politics between 1950 and 1980”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of Exeter, Exeter 2012.
- MUSA, Adil Elî Silêman, “Mefihum El-Qwet fi El-Elaqat El-Dewliye 1991-2017” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cam’et El-Şirq El-Ewset Oman 2018.
- POPE, Kevin, “Failure in Iraq? an Examination of American Success Rebuilding a Post-Saddam Iraq” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), University of Oklahoma, Tulsa 2018.

SABİR, Elî Sebah, “Ehtılal El-Amerîkî lîl İraq û İşaliyet Bînae El-Dewlet 2003-2014”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Camiet Şerq Elewset 2015.

SAİTO, Miwa, “Nation-Building And Conflict Resolution: The Kurds In Iraq And Turkey”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of St Andrews, St. Andrews 2002.

SALİHİ, Emin, “İrak Devleti’nin Yeniden Yapılandırılma Sürecinde Çatışma ve Güven Sorunu”, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015.

SEXUR, Ebdulrezaq, *Binai El-dewlet El-hedîset fî El-Cezaîr: Dîraset Teqîmiyet*, (Yayınlanmamış doktora tezi), camiet El-cezaîr, Kuliyet El-İlam we El-lum El-siyasiyet, Qisim El-İlom El-Siyasiyet we El-elaqat El-dewlet, 2008.

Soran Shukur, “İrak Devletinin Yeniden Yapılandırması”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.

ŞAHİNOĞLU, Abdullah, “Sykes-Picot Düzeninin Oluşturduğu Başarısız Devletler: Irak Ve Suriye Örnekleri”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2018.

TAHİROVIÇ, Edin, “2003’te Irak’a Yapılan Müdahalenin Uluslararası Hukukta “Güç Kullanımı” Kavramına Olası Etkileri”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012.

YESİD, Welîd, “El-Buid El-İstratîjî lîl-tedexil El-eskerî El-Amerîkî fî El-Iraq we Inykasat El-emniyet El-Daxliyet we El-Xarcıyet, 2003-2013”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Camiet Cîcel 2014.

VEPSİTELER:

“About Good Governance”, OHCHR, from: OHCHR | About good governance (Erişim Tarihi 10 Ekim 2022).

- “Aristotle, the State, and the Good Citizen”, *LSE Undergraduate Political Review*, <https://blogs.lse.ac.uk/lseupr/2021/04/15/gv100-aristotle-the-state-and-the-good-citizen/> (Erişim Tarihi 12 Eylöl 2022).
- “Country Guidance: Iraq”, European Union Aviation Safety Agency, June 2022, s, 117. <https://euaa.europa.eu/country-guidance-iraq-2022> (Erişim Tarihi 17 Mayıs 2023).
- “State Sovereign Political Entity”, *Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/state-sovereign-political-entity/Hegel> (Erişim Tarihi 12 Eylöl 2022).
- “*State-building for Peace*: Navigating an Arena of Contradictions”, Overseas Development Institute, [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://cdn.odi.org/media/documents/4811.pdf, (Erişim Tarihi 25 Eylöl 2022).
- “Taqrir Al- tanmiat Al- bashariat 2015 min Al- taqarir Al saabiqati”, Mutahat ealaa Al-mawqie Al-taali Home Human Development Reports (undp.org). (Erişim Tarihi 21 Ekim 2022).
- “Türkiye’nin Kürt Sorunu Algısı”, SETA, (https://file.setav.org/Files/Pdf/20130109171358_turkiyenin-kurt-sorunu-algisi.pdf). (Erişim Tarihi. 24 Haziran 2023).
- “What is Good Governance”, United Nations, Economic and Social Commission for Asia and the Pasific. unescap.org, (Erişim Tarihi 10 Ekim 2022).
- A JABAR, Faleh, “How Saddam keeps power in Iraq” <http://www.hartford-hwp.com/archives/51/233.html> (Erişim Tarihi 27mart 2023).
- A JABAR, Faleh, “How Saddam keeps power in Iraq”, <http://www.hartford-hwp.com/archives/51/233.html> (Erişim Tarihi 27 Mart 2023).
- A SCHMİDT, Vivien, “Institutionalism”, *The Encyclopedia of Political Thought*, M.T. Gibbons (Ed.). 2014, s.1. <https://doi.org/10.1002/9781118474396.wbept0513>, (Erişim Tarihi 4 Şubat 2023).

Al-dustur Al-muaqat lieam 1958, jumhuriat al-eiraq majlis al-qada' alaelaa:
<https://www.hjc.iq/view.85/?fbclid=IwAR119g22BNhwDxFfGyP6o9S8ME> (Erişim Tarihi 27 şubat 2023).

AL-MARASHÎ, Ibrahim ve CHALABÎ, Ahmed, “The real victor of the Iraq War”,
<https://www.aljazeera.com/opinions/2015/11/4/ahmed-chalabi-the-real-victor-of-the-iraq-war> (Erişim Tarihi 28Mart 2023).

ALAALDÎN, Ranj, “How the Iran-Iraq war will shape the region for decades to come,
<https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2020/10/09/how-the-iran-iraq-war-will-shape-the-region-for-decades-to-come/> (Erişim Tarihi 19Mart 2023).

ALÎ, Ela Ahmed, “Meina Dewlet El-Muesesat”, Mewqi Mewzue Elelktioni:
mawdoo3.com/مَعْنَى_دَوْلَةِ_الْمَوْسَسَات/ (Erişim Tarihi 4 şubat 2023).

BARMA, Naazneen H., “Failed State”, *Britannica Dictionary*,
<https://www.britannica.com/topic/failed-state> (Erişim Tarihi 20 Ekim 2022).

BÎLESMAE, Muhemed Sibetî, “Ebrez Mîlîşiyat İran fi El-Îraq we Suriya we Hecim El-Nînaq Eleyha, mewq' Heifryat”, <https://hafryat.com/ar> (Erişim Tarihi 13 Mayıs 2023).

Constance A. Johnson, *Iraq: Legal History and Traditions*, Law Library of Congress, Global Legal Research Center, Washington 2004, s, 10-11.,
<https://tile.loc.gov/storage-services/service/l1/lglrd/2018299338/2018299338.pdf>,
(Erişim Tarihi 15 Ocak 2023).

Dilêmî, Selîm ve NÎFOZ, Sîrae, “Tirkî – İranî ela Erz El-Îraq, mewqie siyasî El-Dewleiyê”,
<http://www.siyassa.org.eg/News/18046.aspx> (Erişim Tarihi 15 Mayıs 2023).

EHMEDÎ, Ehmed ve EHMEDÎ, İbrahim, “Stratîjijet El-Emrîkiye fi El-Êraq fi şerq El-Ewset , Dîraset Halit, Xezo Îraq”, https://democraticac.de/?p=35606#_ftnref31
(Erişim Tarihi 13 Mayıs 2023).

EL-ANÎ, Taha, (03.10.2020), “Yewm Wezi’il Êraq Tehte El-Intîdab el-Brîtani”, Mewque El-Cezîre El-Exbariye: www.aljazeera.net/news/2020/10/3/88-على-أزنهااء-الزنداب-ال (Erişim Tarihi 3 Şubat 2023).

El-Destur Elmueqet Lîam 1958, Cimhuriyet El-Êraq Mecilis Elqezae El-Ela: <https://www.hjc.iq/view.85/?fbclid=IwAR119g22BNhwDxFfGyP6o9S8ME> (Erişim Tarihi 27 Şubat 2023).

EL-ESDÎ, Temara Kazim, “Îşkaliyat bîna’ El-dewle El-Êraqiye. El-merkrz El-Dîmiqratî El-Erbî”, <https://democraticac.de/?p=73040> (Erişim Tarihi 27 Kasım 2022).

EL-EŞRÎ, Reşa, *El-dewlet İnd ibin Xeldun Mefhumuha we Neşetuha, Mewqi Kîtabat, ela El-rabit*, <https://kitabab.com/cultural/> (Erişim Tarihi 12 Eylül 2022).

El-mer’şî, Feysel Berai Metîn, “El-dewlet El-faşîle, El-mewsu’et El-siyaset”, ela Elmewqie El-elktironî : <https://political-encyclopedia.org/dictionary/> (Erişim Tarihi 20 Ekim 2022).

EL-MER’ŞÎ, Feysel Berai Metîn, “El-dewlet El-faşîle, El-mewsu’et El-siyaset”, ela Elmewqie El-elktironî : El-mewsuet El-siyasiyet, ela rabit. (political-encyclopedia.org) (Erişim Tarihi 3 Kasım 2022)

El-Qanun El-Esasî El-Êraqî lîam 1925: El-Musuet El-aşuriye:https://www.betnahrain.net/Arabic/Documents/IC1925.htm?fbclid=IwAR0l3LLe6iXmBKv14gajr_WZrgbi4JAF-KufEsv-a1Y7PXP4GVI-b9mCO0g (Erişim Tarihi 4 Şubat 2023).

EL-QDİRÎ, Reid, “El-fidralye we meizeq El-Destûtî, bernamij El-şerq El-Ewset we şîmal Afrika”, Tishatam Haws,<https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2021-02/2021-02-05-iraq-federalism-arabic-alkadiri.pdf.pdf>, (Erişim Tarihi 29 Mayıs 2023).

Elaqanun Elsasî El-Êraqî Lîam 1925, El-Musuet El-aşuriye: <https://www.betnahrain.net/Arabic/Documents/IC1925.htm?fbclid=IwAR0l3LLe6i>

XmBKv14gajr_WZrgbi4JAF-KufEsv-a1Y7PXP4GV1-b9mCO0g(Erişim Tarihi 4 şubat 2023).

ELBEYATÎ, Osame, “El-hikm El-melekî. El-Ehd El-Zehebî Lîl Êraq”, El-Cezîre: ..الحكم
الذہبی للعراق | الجزيرة نت (aljazeera.net) (Erişim Tarihi 4 şubat 2023).

ELÎYAS, Fîras, “Mekanet El-Musil El-Ciyosiyasiye fî eqliyet El-Saset El-Etrak”,
<https://www.noonpost.com/content/28274> (Erişim Tarihi 15 Mayıs 2023).

Esty, D. C., Goldstone, J. A., Gurr, T. R., Harff, B., Levy, M., Dabelko, G. D., Surko, P. T.,
& Unger, A. N. (1998). State Failure Task Force Report: Phase II Findings.
<https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/event/Phase2.pdf>,
(Erişim Tarihi 20 Ekim 2022).

Etymology Online, state. Etymonline.com. Retrieved from
<https://www.etymonline.com/word/state> (Erişim Tarihi 10 Eylül 2022).

FAZİL, Shivan ve TARTİR, Alaa, “Iraq in 2023: Challenges and Prospects for Peace and
Human Security”, [https://www.sipri.org/commentary/topical-
backgrounder/2023/iraq-2023-challenges-and-prospects-peace-and-human-security](https://www.sipri.org/commentary/topical-background/2023/iraq-2023-challenges-and-prospects-peace-and-human-security)
(Erişim Tarihi 2 Haziran 2023).

GAUSE, F. Gregory, “Saudi Arabia and Sectarianism in Middle East International
Relations”, *POMEPS Studies*, No.38, 2020, [https://pomeps.org/saudi-arabia-and-
sectarianism-in-middle-east-international-relation](https://pomeps.org/saudi-arabia-and-sectarianism-in-middle-east-international-relation), (Erişim Tarihi 28 Nisan 2023).

GUTMAN, Roy, “Iraqi Kurdish Leader Calls for Redrawing Regional Borders—And
Attacks Fellow Kurds”. *The Nation*, [https://www.thenation.com/article/iraqi-
kurdish-leader-calls-for-redrawing-regional-borders-and-attacks-fellow-kurds/](https://www.thenation.com/article/iraqi-kurdish-leader-calls-for-redrawing-regional-borders-and-attacks-fellow-kurds/)
(Erişim Tarihi 12 Mayıs 2023).

HARTMAN, Leda, “Islamic Sectarianism: Can Sunni- Shiite hostilities be resolved?”,
SAGE Publications,
library.cqpress.com/cqresearcher/document.php?id=cqrglobal2012080700 (Erişim
Tarihi 10 Mayıs 2023).

Heinz-Gerhard Haupt, “Monopoly on Violence”, International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. <https://www.sciencedirect.com/topics/social-sciences/monopoly-on-violence> (Erişim Tarihi 12 Ekim 2022).

HEMZAWÎ, Umeru, “Ezimet El-dewlet El-weteniye, Mulahezat ela El-nîqaş El’almî, Moesset Karnixî lîselam El-dewlî”, 16 38 Dîsimber 2010. ela Elmewqie El-elktironî. <https://carnegie-mec.org/2010/12/16/ar-pub-42153> (Erişim Tarihi 20 Ekim 2022).

HESTİYAR, Qadir, “Reqem Qiyasî Cedîd fi Texir Teşkil El-Hikumt El-Iraq”, <https://www.rudawarabia.net/arabic/middleeast/iraq/150720225?fbclid=IwAR0xO0e4b9-DxbyJUboqHCPNEuMkUTx5ETCamHsXM8CNMsCmtly9iTK8iI>, (Erişim Tarihi 18 Mayıs 2023).

ISA, Riyaz Ebid, “Tenaqizat El-destût El-Iraqî we muşkilet îxtîsas Eleqalim we El-Muhafizat 2014”, <https://www.sjc.iq/view.2375/> (Erişim Tarihi 29 Mayıs 2023).

KAMÎ, Aseel, “Iran exports to Iraq to pass \$8bln in 2010”, <https://www.reuters.com/article/us-iraq-iran-trade-interview-idUSTRE63O11U20100425> (Erişim Tarihi 13 Mayıs 2023).

KATZMAN, Kenneth, “Iraq: Oil-For-Food Program, Illicit Trade, and Investigations”, *CRS Report for Congress*, Updated June 14, 2005, s. 1-3. (<file:///C:/Users/abdal/Downloads/iNovember29.pdf>, (Erişim Tarihi 24 Mart 2023).

kuzey_iraq_politikasi_ve_iraq_kurt_bolgesel_yonetimi_baskani_mesud_barzaninin_turkiye_ziyareti (Erişim Tarihi 24.06.2023).

Max Fisher, “20 Years On, a Question Lingers About Iraq: Why Did the U.S. Invade?”, <https://www.nytimes.com/2023/03/18/world/middleeast/iraq-war-reason.html> (Erişim Tarihi 15 Nisan 2023).

MOHAMED, Sakhri, “Qîraet fi Îşkaliyat Hewîyet El-Êrqaiye, El-Mesuet El-cezaîriye Lîldîrastat”, Mewzue Elkteronî: www.politics-dz.com/ar/-الوطنية-المويزة-الوطنية-العرا (Erişim Tarihi 10şubat 2023).

Müge Alaçam, “Türkiye’nin Kuzey Irak Politikası ve Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Başkanı Mesud Barzani’nin Türkiye Ziyareti”, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/1276/turkiyenin_

POLLACK, Kenneth M., “The Rise and Fall of Iraq”, <https://www.brookings.edu/research/the-fall-and-rise-and-fall-of-iraq/> (Erişim Tarihi 23 Nisan 2023).

SAJAD, Jiyad, “Corruption is Strangling Iraq”, The Century Foundation, <https://tcf.org/content/report/corruption-is-strangling-iraq/> (Erişim Tarihi 2 Haziran 2023).

Security Council Resolution against Iraq: <https://iilj.org/wp-content/uploads/2016/08/Security-Council-Resolutions-660-661-662-665-670-678.pdf> (Erişim Tarihi 22 mart 2023).

Therese Cuizon (et.al.) “Baathism: A Dead Twentieth-Century Arab Ideology”, 10.13140/Rg.2.2.25832.08963. https://www.researchgate.net/publication/344811198_BAATHISM_A_Dead_Twentieth-Century_Arab_Ideology/Citation/Download (Erişim Tarihi 7 Mart 2023).

Toby Dodge, “Muhasasa Ta’ifiya and Its Others: Domination and Contestation in Iraq’s Political Field” *POMEPS Studies*, 35, 2019. https://pomeps.org/wp-content/uploads/2019/10/POMEPS_Studies_35.1.pdf, (Erişim Tarihi 27 Nisan 2023).

WELÎD, Ziya, “Hesad El-illhtîlal El-Amerîkî LîlIraq: Mezele El-destur beide 2003”, 10 April 2003, <https://ultrairaq.ultrasawt.com>. (Erişim Tarihi 27 Mayıs 2023).

ÖZET

Bu tezde Irak Devleti'nin 2003-2017 yılları arasında başarısız bir devlet olarak yeniden yapılandırılmasında etkili olan iç ve dış dinamikler açıklanmaya çalışıldı. Başarılı ve başarısız devlet kavramlarının literatürde nasıl ele alındığı ve bir devletin başarılı veya başarısız bir devlet olarak konumlandırılmasında kullanılan kriterlerin neler olduğu ortaya konuldu. Bu kriterler uluslararası kuruluşların belirli ölçüler sonucunda görelî olarak mutabık kaldığı kriterler olarak tanımlanmaktadır. Teorik çerçevesini başarılı ve başarısız devlet tartışmalarının oluşturduğu tezde Irak devletinin bu çerçevede nasıl incelenmesi gerektiği tartışılmıştır. Genel kabul gören literatür tartışmalarının ışığında Irak Devleti'nin tarihsel ve coğrafi özgünlükleri dikkate alınmıştır.

Irak devletinin başarısız bir devlet olarak ele alınmasında kritik bir önem arz eden kırılmaların 2003 ABD işgali sonrası ortaya çıktığını gözlemlediğimiz tartışmada ABD'nin işgal öncesi ve işgal sonrası ortaya koyduğu hareket planlarının belirleyici olduğu görülmektedir. Bu hareket planlarının güvenlik, ekonomik ve siyasal anlamda hem bölgesel hem de küresel düzeyde belirleyici konjonktürden etkilendiği açıkça görülmektedir. Irak devletinin işgal sonrası yeniden yapılandırılmasında önemli bir rol oynayan ABD'nin Irak'ın özgün yapısını dikkate almadığı ve bölgesel statükosunu devam ettirmek üzere yol haritaları benimsediği gözlemlenmiştir. Dolayısıyla Irak devletinin 2003 sonrası yapısının salt ABD işgali tarafından değil tarihsel olarak miras edindiği sorunlar tarafından belirlendiği düşünülmektedir. Bu çerçevede yürütülen tezde uzun bir tarihsel arka plan ortaya konulmakta ve bu tarihsel arka planda işleyen sorunların veya toplumsal kırılmaların bir süreklilik arz edip etmediği ayrıca vurgulanmaktadır.

Irak devletinin üzerinde inşa edildiği jeopolitik realite tarihsel olarak Osmanlı/İran imparatorluklarının siyasal miraslarının yarattığı gerilimle beslenmiştir. Bu durum Irak'ın aynı zamanda ifade edilen iki güçlü devlet geleneğinden kopuşundan sonra küresel güç konumunda olan devletler tarafından müdahale edilen bir konuma sürüklenmesiyle derinleşmiştir. İngiltere, ABD gibi küresel güç konumundaki devletlerin ulus devletlerin inşa edildiği süreçten günümüze Irak üzerinden bölgesel güç olma ve Irak'ı bölgesel aktör olarak kullanma eğilimleri ortaya çıkmış ve günümüzde bu eğilim önemli ölçüde ABD tarafından sürdürülmektedir. Irak hukuksal yapısı, güvenlik nosyonu ve iktisadi pozisyonu

itibari ile egemenliğini tesis edememiş ve kaotik bir iç siyasal yapısıyla zayıf bir konumda varlığını sürdürmektedir. Modern ulus devletlerin en temel varlık sebebi olan hukuksal meşruiyet, ekonomik üretim düzleminin tesisi yani piyasanın öngörülebilir bir şekilde dizayn edilmesi ve korunması ve en kritik olanı ise güvenliği sağlama konusunda modern öncesi bir görünüm arz etmektedir.

Irak'ın sahip olduğu etnik ve mezhepsel kompozisyon heterojenlik arz etmektedir. Bu heterojen yapı homojen ve üniter bir ulus devlet çatısı altında kontrol edilebilir bir niteliğe kavuşturulamamış ve çözüm olarak sunulan federatif yapı Irak devletinin ihtiyaç duyduğu çözümü sunamamıştır. Dolayısıyla hukuksal olarak tanımlanmış ve çerçevesi çizilmiş kurumsallığın inşa edilemediği ve şahısların, yerel güçlerin hâkim olduğu bir siyasal zeminde Irak devleti yurttaşlarının temel ihtiyaçlarını karşılayamayan ve modern devlet kapasitesinin en temel gerekliliklerini yerine getiremeyen başarısız devlet olarak siyasal arenada yerini almaya devam etmektedir. Başarılı devlet göstergelerinin başat bir kısmında ölçümlerde geri sıralarda bulunan Irak devletinin bu başarısızlığının tek bir nedeni olmadığını hem sahip olduğu tarihsel coğrafya hem de belli aralıklarla uğradığı dış müdahalelerle birlikte kendi iç gerilimlerinin de bu başarısızlıkta etkili olduğu görülmektedir. Tezin argümanları verilerle desteklenmiş ve çalışılmasına ihtiyaç duyulan bazı konularda soru işaretleri yaratmıştır.

Anhatar kelimeler: başarılı devler, başarısız devlet, Irak, bölgesel çatışmalar, ABD işgali.

ABSTRACT

In this study, it was tried to explain the internal and external dynamics that were effective in the restructuring of the Iraqi State as an unsuccessful state among 2003 and 2017. It has been revealed how the concepts of successful and unsuccessful state are handled in the literature and what are the criteria which used in positioning a state as a successful or unsuccessful state. These criteria are defined as the criteria that international organizations have relatively agreed upon as a result of certain measures. In the thesis, the theoretical framework of which was formed by successful and unsuccessful state discussions, it is discussed how the Iraqi state should be examined within this framework. In the light of the generally accepted literature discussions, the historical and geographical peculiarities of the Iraqi State have been taken into account.

It is been seen that the action plans of the USA before and after the invasion were decisive in the discussion, in which we observed that the ruptures, which are important in the handling of the Iraqi state as a failed state, emerged after the invasion of US in 2003. It is clearly seen that those action plans are affected by the decisive conjuncture, both at the regional and global level, in terms of security, economy and politics. It has been observed that the USA, which played an important role in the restructuring of the Iraqi state after the invasion, did not take into account the original structure of Iraq and adopted road maps to maintain the regional status quo. Therefore, there are thoughts that the post-2003 structure of the Iraqi state is determined not only by the US , but by the problems also which Iraq historically inherited. In this context, a long historical background is presented in the study and it is also emphasized whether the problems or social ruptures operating in this historical background which are go on yet.

The geopolitical reality on which the Iraqi state historically is been built due to the tensions which had been created by the political legacies of the Ottoman/Iranian empires. This situation has deepened with the fact that Iraq has been dragged into a position where it is intervened by the states that are in the position of the global power after breaking away from the two traditional powerful states. The tendencies of global power states such as England and the USA to be a regional power through Iraq and to use Iraq as a regional actor has emerged from the process of nation-states to the present day, and this trend was

maintained by the USA to a large extent today. Iraq has not been able to establish its sovereignty in terms of its legal structure, notion of security and economic positions put the state in a weak position with a chaotic domestic political structure. Legal legitimacy, which is the main reason for the existence of modern nation-states, presents a pre-modern appearance in terms of establishing the economic production plan, that is designing and protecting the market in a predictable way, and most critically, providing security.

The ethnic and sectarian composition of Iraq is heterogeneous. This heterogeneous structure could not be controlled under the umbrella of a homogeneous and unitary nation-state, and the federative structure presented as a solution could not provide the solution needed by the Iraqi state. Therefore, the Iraqi state continues to take its place in the political arena as an unsuccessful state that cannot meet the basic needs of its citizens and cannot fulfill the most basic requirements of modern state capacity in a political ground where legally defined and framed institutionalism cannot be built, otherwise individuals and local forces dominate. It is clear that there is not only one reason for the failure of the Iraqi state, which is behind in the measurements in a dominant part of the successful state indicators, not only its historical geography, but also its internal tensions, together with the external interventions it has suffered at regular intervals. The arguments of the thesis were supported by data and created question marks on some issues that needed to be responded.

Keywords: successful state, failed state, Iraq, regional conflicts, US invasion.